

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА**

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА**

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ТІМАШОВА ВІКТОРІЯ МИХАЙЛІВНА

УДК 321/01(477)(043.3)

**ДИСЕРТАЦІЯ
КОНСТИТУЮВАННЯ Й ФУНКЦІОНУВАННЯ
ПОЛІТИЧНОЇ СФЕРИ ТРАНЗИТНОГО СУСПІЛЬСТВА:
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ**

23.00.01 – теорія та історія політичної науки (052 – Політологія)

05 – Соціальні та поведінкові науки

Подається на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук
Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ В. М. Тімашова

Науковий консультант – **Варзар Іван Михайлович**, доктор політичних наук,
професор

КИЇВ – 2018

АНОТАЦІЯ

Тімашова В. М. Конституювання й функціонування політичної сфери транзитного суспільства: теоретико-методологічний аналіз. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук за спеціальністю 23.00.01 «Теорія та історія політичної науки». – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, 2018.

У дисертації здійснена комплексна концептуалізація феномену сучасної політичної сфери транзитного суспільства.

Наукова новизна дисертації полягає в концептуалізації феномену політичної сфери, побудові теоретико-методологічної моделі політичної сфери, з'ясуванні її складових, диференціації сфер суспільного життя, розкриття природи політичної сфери, що обумовлює перебіг конституювання й функціонування її інститутів та структур в умовах політичної модернізації України.

Уперше запропоновано концепт наукової епістемі «теорія політичної сфери транзитного суспільства». Для цього розглянуто історію конституації тріади: (1) сферна ідея – (2) концепція суспільної сфери – (3) ґенезис теорії політичної сфери, що дістала відображення в древніх міфах і фольклорі, різновагомих писемних джерелах Античної та Ренесансної епох, Європейського Середньовіччя й Просвіти, Нового й Новітнього часів.

Беручи до уваги напрацювання А. Маслоу, В. Парето та ін. щодо суспільних потреб та життєвих інтересів людини, суспільні сфери класифіковано на (1) творчі (або креативні), в яких люди виробляють матеріальні та нематеріальні продукти, споживацькі (в яких люди тільки споживають ці вироблені продукти) та інфраструктурні (що обслуговують усі сфери суспільного життя).

Переосмислено усталене в політичній свідомості та політичній практиці положення про статус соціальної сфери та її особливі співвідношення з політичною сферою. З'ясовано, що соціальна сфера не є творчою, а є

споживацькою, потенціал якої в транзитних суспільствах політики використовують у популістських і патерналістських цілях.

Окреслено основні ознаки політичної сфери сучасного транзитного суспільства: це, зокрема, невизначеність державної стратегії розвитку суспільства; відсутність співпраці держави і суспільства в питаннях регулювання різноманітних соціальних відносин; неусталеність суспільних зв'язків та стрімка зміна форми і змісту багатьох видів суспільних відносин, що в політичній сфері супроводжується зміною домінантних типів суспільних зв'язків, розподілом влади та перерозподілом владних повноважень тощо.

Для дослідження запропоновано спеціальні методи, пов'язані з практично-управлінськими засобами політичної сфери, зокрема: людиноцентристський; триадний; етнокультурного конструювання політії в багатоскладовому суспільстві та ін. Розвинено понятійно-категоріальний апарат обраного предмета дослідження, а саме запропоновано бачення таких категорій, як «надсфера суспільного життя», «реформування політичної сфери», «логіколокус суспільного життя», «система політико-сферного владарювання країною», «сферна логіка суспільно-політичного життя».

Уточнено зміст філософської категорії «суспільне буття людини», яка містить два субпоняття, – а) «сфера суспільного життя людини» та б) «галузь суспільної життєдіяльності людини», а також схему співвідношення на відповідних фазах розгортання різних політичних процесів структурних складових політичної сфери.

З позицій системного аналізу (підходу) уточнено структуру і функції, що відповідають архітектоніці політичної сфери як взаємодії політичних відносин, політичних інститутів, політичної ідеології та супутніх елементів (політичної системи, політичної культури, політичного права тощо), а також, положення про те, що функціонування відкритих динамічних систем, якою є політична сфера, забезпечується процесами самоорганізації, саморегуляції та адаптації, які можна визначити і як функції системи, і як її характеристики.

Розширено розуміння детерміністики тріадного методу соціально-політичних перетворень: (1) якісні передумовні трансформаційні зміни зумовлюють (2) послідовні соціальні та, зокрема, й суто політичні реформи, а останні акумулюють цивілізаційний потенціал (3) для комплексної соціально-політичної модернізації країни. Йдеться про політичну сферу життя та її галузі, що проникають в соціологічне поле сусідніх сфер в якості своєрідних підсистемних «ділянок» життєдіяльності людей. Ці політико-сферні трансформації обов'язково відбиваються на інших сферах життя та галузях діяльності, що в кінцевому рахунку впливає на модернізаційні процеси транзитної країни.

Дістали подальшого розвитку сучасне бачення теоретико-методологічного потенціалу синергетики в аплікації до проблем конституювання й функціонування політичної сфери транзитного суспільства, а також положення про роль синергетики, яка може слугувати засобом розкриття природи політичної сфери, вказівкою на необхідність відходу від однобічного, лінійного сценарію її конституювання й функціонування в транзитному суспільстві, а також розглядати її як системну реальність з певною кількістю складових, супутніх елементів та зв'язків між ними.

З'ясована логіка локалізації політичної сфери в контексті з іншими сферами суспільного життя залежно від її впливу на сусідні сфери своїми суміжними галузями життєдіяльності. У підсумку міра та інтенсивність впливу політичної сфери на життєдіяльність людей у будь-якій країні зумовлює тип політичного режиму, модель громадянського суспільства, модус конституційного ладу, форму політичного правління країною.

Встановлено, що в умовах перехідного періоду розвитку особливо гостро існує потреба в підвищенні регулюючої ролі та керівної ролі держави, в центрі якої є плюралістична демократія, професійне управління, здатність політико-сферних інституцій забезпечити для всіх громадян гідне життя і вільний розвиток, захистити їх права і свободи в умовах вільного ринку. Тому

стратегічна мета полягає не у скороченні ролі держави, а в поширенні її демократичного впливу, розвитку ефективного державного управління.

Для багатоетнічного суспільства України при реформуванні політичної сфери запропоновано особливі умови і правила: невтручання в особисте життя, гуманітарно-культурна автономія регіонів і областей, єдність у протилежностях, децентралізація політичної влади як перспективний шлях розвитку незалежної суверенної України до демократії.

Положення дисертації мають теоретичне і практичне значення, яке полягає в тому, що в теоретико-дидактичному плані її напрацювання і висновки започатковують новий напрям досліджень – сферну політологію, яка може бути використана в навчальному процесі у вищих навчальних закладах, зокрема при розробці курсів «Загальна теорія політики», «Сучасна зарубіжна політологія», «Історія зарубіжних і політичних вчень» тощо та галузевих спецкурсів для аспірантів, магістрів і студентів із проблем модернізаційних стратегій транзитних суспільств.

Ключові слова: політична сфера, сфера суспільного життя, галузь життєдіяльності людини, ідея сферного феномену, концепція суспільної сфери, конституювання політичної сфери, функції політичної сфери, політична модернізація, транзитне суспільство, політичні відносини, політичні інститути, політична ідеологія.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

Монографія:

1. Тімашова В. М. Політична сфера транзитного суспільства: стан розробки проблеми та еволюційні тенденції: монографія. Київ: Друкарський двір Олега Федорова, 2017. 360 с.

Статті у наукових фахових виданнях України:

2. Тімашова В. М. До генез теоретичного концепту «політична сфера суспільного життя»: історіолого-концептуальний аналіз. *Науковий часопис*

Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін / [відп. ред. О. В. Бабкіна]. Київ, 2012. Вип. 8. С. 40–46.

3. Тімашова В. М. Політика як потрійне соціальне явище в історіологічному осмисленні *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін / [відп. ред. О. В. Бабкіна]. Київ, 2012. Вип. 9. С. 8–13.*

4. Тімашова В. М. Генезис формування концепту політичної сфери: європейський підхід. *Нова парадигма [журнал наукових праць]. Філософія. Політологія. Соціологія / гол. ред. В. П. Бех. Київ, 2012. Вип. 110. С. 83–90.*

5. Тімашова В. М. Структурно-функціональні співвідношення в дуалітеті «політична сфера – політична система»: ціннісно-регулятивні та управлінські аспекти. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін / [відп. ред. О. В. Бабкіна]. Київ, 2013. Вип. 12. С. 66–72.*

6. Тімашова В. М. Співвідношення політичної та публічної сфер. *Нова парадигма [журнал наукових праць]. Філософія. Політологія. Соціологія / гол. ред. В. П. Бех. Київ, 2014. Вип. 122. С. 94–101.*

7. Тімашова В. М. Супутня структурна атрибутика політичної сфери сучасного суспільства: політична культура. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. Політика і духовність в умовах глобальних викликів: Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 2–3 квітня 2014) / [відп. ред. О. В. Бабкіна]. Київ, 2014. Спецвипуск. С. 246–251.*

8. Тімашова В. М. Структура та функції політичної сфери: регулятивні та управлінські аспекти. *Держава і право: збірник наук. праць. Юридичні і*

політичні науки. Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2014. Вип. 63. С. 306–312.

9. Тімашова В. М. Кратологічні аспекти структурування та аплікування впливів у політичній сфері. *Держава і право: збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки*. Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2014. Вип. 64. С. 440–446.

10. Тімашова В. М. Кратологія політичного владарювання суспільними справами в транзитній/модернізованій країні. *Вісник Національного університету «Юридична академія імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія / [редкол.: А. П. Гетьман та ін.]. Харків, 2014. № 2 (21). С. 178–184.

11. Тімашова В. М. Політичні процеси як формоутворюючі канали стабільної життєдіяльності політичної сфери. *Вісник Національного університету «Юридична академія імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія / [редкол.: А. П. Гетьман та ін.]. Харків, 2014. № 4 (23). С. 189–196.

12. Тімашова В. М. Супутня структурна атрибутика політичної сфери абстрактно взятого сучасного суспільства: соціальна система. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом* / редкол.: А. М. Подоляка (голов. ред.) [та ін.]. Київ, 2014. Вип. 2 (41). С. 45–49.

13. Тімашова В. М. Надсфери і сфери в теоретичній призмі змісту політичного життя суспільства як системи. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін / [відп. ред. О. В. Бабкіна]. Київ, 2014. Вип. 15. С. 78–83.

14. Тімашова В. М. Соціальна та гуманітарна макросфери в теоретичній призмі змісту політичного життя суспільства як системи. *Вісник Національного університету «Юридична академія імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія / [редкол.: А. П. Гетьман та ін.]. Харків, 2015. № 1(24). С. 174–184.

15. Тімашова В. М. Методологія понятійної інтерпретації сфери політичного життя як пізнавального феномена. *Держава і право: збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки*. Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2015. Вип. 67. С. 3–12.

16. Тімашова В. М. Політична етика як невід’ємний супутній складник політичної сфери. *Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки: Збірник наукових праць*. Харків: Харківський Національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, 2016. Вип. 1 (11). С. 178–188.

17. Тімашова В. М. Нова якість політичного класу в Україні. *Політикус: науковий журнал Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського* / [гол. ред. С. М. Наумкіна]. Одеса, 2016. Вип. 1. С. 150–154.

**Статті у зарубіжних наукових виданнях і виданнях України,
які включені до міжнародних наукометричних баз:**

18. Тімашова В. М. Архитектоника и социологическое содержание политической сферы: политические отношения. *Право и политика : научно-методологический журнал*. Бишкек, 2014. № 2/1. С. 52–55.

19. Тімашова В. М. Сопутствующая структурная атрибутика политической сферы абстрактно взятого современного общества: политическое право. *LEGEA SI VIATA: научно-практический журнал*. Кишинев, 2014. № 5/2. С. 168–171.

20. Тімашова В. М. Трирема «политическая система – социальная система – политический процесс» в пространстве политической сферы: взаимодействие и взаимовлияние. *Право и политика: научно-методологический журнал*. Бишкек, 2015. Спецвыпуск. С. 48–52.

21. Тімашова В. М. Архітектоніка та соціологічний зміст політичної сфери: політичні інститути. «Гілея: науковий вісник»: *Збірник наукових праць* / гол. ред. В. М. Вашкевич. Київ, 2016. Вип. 104 (№ 1). С. 186–189.

22. Timashova V. Self-organization and self-regulation as ability and function of the political sphere of life. *Evropsky politicky a pravni diskurz*. Одеса, 2016. Svazek 3. Vydani 6. S. 183–188.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

та додатково відображають отримані наукові результати:

23. Тімашова В. М. Співвідношення сил і кратологічних впливів у трикутнику «політична система – соціальна система – політичний процес». *Бюлетень Міністерства юстиції України*. Київ, 2014. № 3. С. 158–163.

24. Timashova V. Interaction political sphere with creative spheres and over-spheres of public life. *Evropsky politicky a pravni diskurz*. Одеса, 2016. Svazek 3. Vydani 1. S. 136–141.

25. Тімашова В. М. Політична сфера перехідних (транзитних) суспільств. *Концепції, стратегії та напрями розвитку Української держави: економіка, фінанси, право*: Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 80-річчю професора Андрійчука В. Г. (Київ, 28 вересня 2012). Київ, 2012. С. 97–99.

26. Тімашова В. М. Політична сфера в сьогоденному історіологічному осмисленні. *Державотворчі процеси в Україні та світі: реалії, проблеми, перспективи*: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Івано-Франківськ, 31 жовтня 2012). *Західноукраїнський науковий вісник. Науковий журнал з питань права, економіки, державного управління*. Івано-Франківськ, 2012. № 4. С. 20–21.

27. Тімашова В. М. Європейські вчені Новітнього часу про місце і роль політичної сфери в суспільному житті. *Соціально-економічний розвиток України та регіонів*: Матеріали Міжрегіональної науково-практичної конференції (Івано-Франківськ, 22 листопада 2012). *Західноукраїнський науковий вісник. Науковий журнал з питань права, економіки, державного управління*. Івано-Франківськ, 2012. № 5. С. 29–31.

28. Тімашова В. М. Взаємодія політичної та публічної сфер. *Права людини: історія та сучасність*: Матеріали V наукової конференції студентів та

молодих вчених Факультету правознавства та міжнародних відносин УДУМФТ (Київ, 6 грудня 2012). Київ, 2012. С. 53–57.

29. Тімашова В. М. Кратологічні аспекти впливів у політичній сфері. *Молодь, освіта, наука, духовність: Матеріали X Всеукраїнської наукової конференції студентів і молодих вчених* (Київ, 27–28 лютого 2013). Київ, 2013. Ч. 1. С. 387–389.

30. Тімашова В. М. Культурне надбання в сучасному інформаційному суспільстві. *Україна як геополітична реальність: політика, економіка, право, духовність: Матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції* (Київ, 21 березня 2013). Київ, 2013. Вип. № 9. С. 126–127.

31. Тімашова В. М. Функції політичної сфери як запорука стабільного розвитку країни. *Глобальні тенденції світового господарства та їх вплив на соціально-економічний розвиток України: Матеріали XIII Міжнародної науково-практичної конференції студентів та молодих науковців* (Київ, 5 квітня 2013). Київ, 2013. С. 214–217.

33. Тімашова В. М. Демократизація суспільства – основний чинник формування європейської України. *Розвиток економіки України в умовах глобально-інтеграційних процесів: економіка, фінанси, право: Матеріали XIV Міжнародної науково-практичної конференції* (Київ, 24 травня 2013). Київ, 2013. С. 340–343.

33. Тімашова В. М. Етнічний чинник у формуванні політичної культури в Україні. *Права людини: досягнення, проблеми, перспективи: Матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції* (Тернопіль, 2 жовтня 2013). Тернопіль, 2013. С. 5–7.

34. Тімашова В. М. Особливості політичного владарювання у транзитній країні. *Актуальні дослідження в юриспруденції: Матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції* (Тернопіль, 14 грудня 2013). Тернопіль, 2013. С. 11–13.

35. Тімашова В. М. Безпекові аспекти функціонування політичної сфери суспільства в умовах модернізації країни. *ЄС – Україна – Росія: Матеріали*

Міжрегіональної науково-практичної конференції (Івано-Франківськ, 20 грудня 2013). *Західноукраїнський науковий вісник. Науковий журнал з питань права, економіки, державного управління*. Івано-Франківськ, 2013. № 6. С. 7–9.

36. Тімашова В. М. Політична еліта України в контексті демократичного транзиту. *Становлення і розвиток Української державності: історія, сучасність, зарубіжний досвід*: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 6 листопада 2014). Київ, 2014. Вип. № 12. С. 160–162.

37. Тімашова В. М. Громадянське суспільство – джерело формування політичної еліти в Україні. *Модернізація України: проблеми та технології успішності (питання економіки, права, соціології, освіти і культури)*: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 12 листопада 2015). *Проблеми модернізації України: [збірник наукових праць]*. Київ, 2015. Вип. № 1. С. 245–247.

38. Тімашова В. М. Політична ідеологія та її місце в політичній сфері і політичній системі суспільного життя. *Нові вектори розвитку демократії та інститутів держави і права*: Матеріали Міжнародної юридичної науково-практичної конференції (Київ, 10 грудня 2015 р.). Київ, 2015. С. 43–45.

39. Тімашова В. М. Модераторська взаємодія політичної сфери з іншими сферами і надсферами суспільного життя. *Місце юридичних наук у формуванні правової культури сучасної людини*: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Запоріжжя, 25–26 грудня 2015). Запоріжжя, 2015. Ч. 1. С. 24–27.

40. Тімашова В. М. Модернізація складників політичної сфери перехідного суспільства. *Право, суспільство і держава: форми взаємодії*: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 15–16 січня 2016). Київ, 2016. С. 22–26.

41. Тімашова В. М. Інститути як об'єкти модернізації політичної сфери. *Реформування національного та міжнародного права: перспективи та пріоритети*: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 22–23 січня 2016). Одеса, 2016. С. 9–12.

42. Тімашова В. М. Сучасний концепт політичної сфери життя суспільства в Україні. *Пріоритетні напрямки розвитку правової системи України*: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 29–30 січня 2016). Львів, 2016. С. 9–11.

43. Тімашова В. М. Інститут освіти в контексті співвідношення духовної та діяльнісних сфер. *Формування державної освітньої політики: філософські, теоретичні та прикладні аспекти*: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. *Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Тематичний випуск. Збірник наукових статей*. (Київ, 25–26 лютого 2016). Київ, 2016. С. 116–119.

44. Тімашова В. М. Кратологічне наповнення політичної сфери: змістовні аспекти. *Государство и право. Актуальные научные проблемы. Рассмотрение. Решение. Практика: сборник научных статей* (Гданьск, 30–31 марта 2016). Варшава, 2016. С. 10–12.

45. Тімашова В. М. Деякі аспекти правління, управління й адміністрування при здійсненні реформ. *Європейський вимір реформування публічного управління в Україні*: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 24 листопада 2016). Київ, 2016. Вип. 3. С. 138–139.

46. Тімашова В. М. Інститут освіти в контексті співвідношення політичної та інформаційної сфер суспільного життя у транзитній країні. *Education in modern university – project-based approach to the work organization in political science, sociology, philosophy, psychology, history according to the guidelines of the european qualifications framework (experience of Paneuropean university)*: Тези доповіді (Sladkovicovo (Slovak Republic), March 22–24, 2017). Sladkovicovo, 2017. P. 88–92.

47. Тімашова В. М. Спосіб стратагемування та стратегіювання як операційний конструкт на дослідницькому полі політичної сфери. *Держава в суспільно-політичних процесах: виклики і загрози*: Матеріали Міжнародної наукової конференції «Дванадцяті юридичні читання» (Київ, 1–3 червня 2017). Київ, 2017. С. 363–365.

SUMMARY

Timashova V. M. Constituting and Functioning of the Political Sphere of the Transit Society: Theoretical and Methodological Analysis. – Qualifying scientific work on the rights of manuscripts.

Dissertation for the degree of Doctor of Political Science in specialty 23.00.01 «Theory and History of Political Science». – National Dragomanov Pedagogical University, Kyiv, 2018.

The main purpose of the study was the complex conceptualization of the phenomenon of the modern political sphere of transit society.

The scientific novelty of the dissertation consists in conceptualizing the phenomenon of the political sphere, constructing the theoretical and methodological model of the political sphere, clarifying its components, differentiating the spheres of public life, revealing the nature of the political sphere, which determines the course of the constitution and functioning of its institutions and structures in the conditions of political modernization of Ukraine.

In the first time we propose the concept of the scientific episteme «The theory of the political sphere of transit society». For this purpose, we considered the history of the constitution of the triad which consist of the: (1) the sphere idea – (2) the concept of the social sphere – (3) the genesis of the theory of the political sphere, reflected in ancient myths and folklore, diverse written sources of the Ancient and Renaissance epochs, the European Middle Ages and Enlightenment, New and Newest Times.

Taking into account the work of A. Maslow, V. Pareto in relation to the social needs and interests of the person, social areas are classified (1) creative in which people produce tangible and intangible products, (2) consumer (in which people only consume these manufactured products) and (3)infrastructural (serving all spheres of public life).

Reformed in the political consciousness and political practice of the situation on the status of the social sphere and its special relations with the political sphere. It is revealed that the social sphere is not creative, but is a consumer, the potential of

which in transit societies use politics for populist and paternalistic purposes. The main features of the political sphere of modern transit society are outlined: this is, in particular, the uncertainty of the state strategy of development of society; lack of cooperation between the state and society in matters of regulation of various social relations; the unstable social relations and the rapid change in the form and content of many types of social relations, which in the political sphere is accompanied by a change in the dominant types of social ties, the division of power and the redistribution of authority, and so on.

For the study, special methods are proposed related to practical-managerial means of the political sphere, in particular: human centered; triad; ethno-cultural construction in a multicomponent society, etc. The conceptual-categorical apparatus of the chosen subject of research has been developed, namely, the vision of such categories as «the super sphere of public life», «reforming of the political sphere», «logic of the social life», «the system of political and spherical domination of the country», «sphere logic of the socio-political life».

Clarified the content of the philosophical category «social existence of man», which contains two sub-concepts, such as: a) «sphere of social life of man» and b) «branch of social life of man», as well as a scheme of correlation in the corresponding phases of deployment of various political processes of structural components of the political sphere.

From the standpoint of system analysis (approach), the structure and functions corresponding to the architectonics of the political sphere as the interaction of political relations, political institutions, political ideology and related elements (political system, political culture, political law, etc.), as well as the provision that the functioning of open dynamic systems, which is the political sphere, is provided by processes of self-organization, self-regulation and adaptation that can be defined both as functions of the system and as its characteristics.

The understanding of determinism of the triad method of socio-political transformations is expanded: (1) qualitative preconditions for transformational change are conditioned by (2) consistent social and, in particular, purely political

reforms, and the latter accumulate civilization potential (3) for a comprehensive socio-political modernization of the country. It is about the political sphere of life and its branches, which penetrate into the sociological field of neighboring spheres as a kind of subsystem «sections» of people's live. These political-sphere transformations are necessarily reflected in other areas of life and activities, which ultimately affects the modernization processes of the transit country.

Got further development of modern vision of the theoretical and methodological potential of synergetics in application to the problems of constitution and functioning of the political sphere of transit society, as well as the position on the role of synergetics, which can serve as a means of disclosing the nature of the political sphere, indicating the need to move away from the one-sided, linear scenario of its constitution and functioning in a transit society, and also consider it as a systemic reality with a certain amount of composition constituent, accompanying elements and relationships between them.

The logic of the localization of the political sphere in the context of other spheres of public life depending on its influence on neighboring spheres with its related branches of life is elucidated. As a result, the extent and intensity of the influence of the political sphere on the live of people in any country determines the type of political regime, the model of civil society, the modus of the constitutional order as the form of political rule of the country.

It has been established that in a transitional period of development, there is a particular need to increase the regulatory role and leadership role of the state, in the center of which there is pluralistic democracy, professional management, the ability of political-sphere institutions to provide decent living and free development for all citizens, to protect their rights and freedom in a free market. Therefore, the strategic goal is not to reduce the role of the state, but to spread its democratic influence, the development of effective public administration.

For the multi-ethnic society of Ukraine in the reform of the political sphere, special conditions and rules are proposed: non-interference in private life, humanitarian and cultural autonomy of regions and regions, unity in opposites,

decentralization of political power as a promising way of developing an independent sovereign Ukraine to democracy.

The provisions of the dissertation have theoretical and practical significance, which consists in the fact that in the theoretical and didactical plan the positions and conclusions of the dissertation begin a new direction of research – sphere political science, which can be used in the educational process in higher educational institutions, in particular, when developing the courses «General theory policy», «Modern foreign political science», «History of foreign and political doctrines» etc., and sectoral special courses for postgraduate students, masters and students on the problems of modernization strategies of transit societies.

Key words: the sphere of social life, the sphere of human life, the idea of the sphere phenomenon, the concept of the social sphere, the constitution of the political sphere, the functions of the political sphere, political modernization, the transit society, political relations, political institutions, political ideology.

LIST OF SCIENTIST'S PUBLICATIONS ON THE DISSERTATION'S THEME

Scientific works, in which the main scientific results of the dissertation are published:

Monografia:

1. Timashova V. M. Politychna sfera tranzytnogo suspilstva: stan rozrobky problemy ta evoliutsiyini tendentsiyi: monohrafiia. Kyiv: Drukarskiy dvir Olega Fedorova, 2017. 360 s.

Articles in scientific specialized editions of Ukraine:

2. Timashova V. M. Do genez teoretychnogo kontseptu «politychna sfera suspilnogo zhyttia»: istoriologo-kontstptualnyi analiz. *Naukovyi chasopys Natsinalnogo pedagogichnogo universytetu imeni M. P. Dragomanova. Serii 22:*

Politychni nauky ta metodyka vykladannia sotsialno-politychnykh dystsyplin. 2012. Vyp. 8. S. 40–46.

3. Timashova V. M. Polityka yak potriyne sotsialne yavyshe v istoriologichnomu osmyslenni. *Naukovyi chasopys Natsionalnogo pedagogichnogo universytetu imeni M. P. Dragomanova. Serii 22: Politychni nauky ta metodyka vykladannia sotsialno-politychnykh dystsyplin*. 2012. Vyp. 9. S. 8–13.

4. Timashova V. M. Genezys formuvannia kontseptu politychnoi sfery: yevropeyiskii pidkhid. Nova paradygma [zhurnal naukovykh prats]. *Filosofiiia. Politolohiia. Sotsiolohiia*. 2012. Vyp. 110. S. 83–90.

5. Timashova V. M. Strukturno-funktsionalni spivvidoshtnnia v dualiteti «polityshna sfera – polityshna systema»: tsinnisno-reguliatyvni ta upravlinski aspekty. *Naukovyi chasopys Natsionalnogo pedagogichnogo universytetu imeni M. P. Dragomanova. Serii 22: Politychni nauky ta metodyka vykladannia sotsialno-politychnykh dystsyplin*. 2013. Vyp. 12. S. 66–72.

6. Timashova V. M. Spivvidnoshennia polityshnoyi ta publichnoyi sfer. Nova paradygma [zhurnal naukovykh prats]. *Filosofiiia. Politolohiia. Sotsiolohiia*. 2014. Vyp. 122. S. 94–101.

7. Timashova V. M. Suputnia strukturna atrybutyka polityshnoyi sfery suchasnogo suspilstva: polityshna kultura. *Naukovyi chasopys Natsionalnogo pedagogichnogo universytetu imeni M. P. Dragomanova. Serii 22: Politychni nauky ta metodyka vykladannia sotsialno-politychnykh dystsyplin*. 2014. Spetsvypusk. S. 246–251.

8. Timashova V. M. Struktura ta funktsiyy polityshnoyi sfery: reguliatyvni ta upravlinski aspekty. *Derzhava i pravo: zbirnyk naukovykh prats. Yurydychni i politychni nauky*. 2014. Vyp. 63. S. 306–312.

9. Timashova V. M. Kratologichni aspekty strukturuvannia ta aplikuvannia vplyviv u polityshniyi sferi. *Derzhava i pravo: zbirnyk naukovykh prats. Yurydychni i politychni nauky*. 2014. Vyp. 64. S. 440–446.

10. Timashova V. M. Kratologichniia polityshnogo vladariuvannia suspilnymy spravamy v tranzytyniyy/modernizovanii krayini. *Visnyk Natsionalnoho universytetu*

«Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho». Serii: *Filosofia, filosofia prava, politolohiia, sotsiolohiia*. 2014. № 2 (21). S. 178–184.

11. Timashova V. M. Polityshni protsesy yak formoutvoriuiuchi kanaly stabiknoi zhyttediizlnosti polityshnoyi sfery. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho»*. Serii: *Filosofia, filosofia prava, politolohiia, sotsiolohiia*. 2014. № 4 (23). S. 189–196.

12. Timashova V. M. Suputnia strukturna atrybutyka abstraktno vziatogo suchasnogo suspilstva: sotsialna systema. *Naukovi pratsi Mizhregionalnoi akademii upravlinnia personalom*. 2014. Vyp. 2 (41). S. 45–49.

13. Timashova V. M. Nadsfery i sfery v teoretychnii pryuzmi zmistu polityshnogo zhyttia sypilstva yak systemy. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedagogichnogo universytetu imeni M. P. Dragomanova. Serii 22: Politychni nauky ta metodyka vykladannia sotsialno-politychnykh dystsyplin*. 2012. Vyp. 15. S. 78–83.

14. Timashova V. M. Sotsialna ta gumanitarna makrosfery v toretychnii pryuzmi zmistu polityshnogo zhyttia sypilstva yak systemy. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho»*. Serii: *Filosofia, filosofia prava, politolohiia, sotsiolohiia*. 2015. № 1 (24). S. 174–184.

15. Timashova V. M. Metodologiiia poniatiinoyi interpretatsii sfery polityshnogo zhyttia yak piznavalnogo fenomena. *Derzhava i pravo: zbirnyk naukovykh prats. Yurydychni i politychni nauky*. 2015. Vyp. 67. S. 3–12.

16. Timashova V. M. Polityshna etyka yak nevidiemnyi skladnyk polityshnoyi sfery. *Suchasne sypilstvo: politychni nauky, sotsiolohichni nauky, kulturolohichni nauky: zbirnyk naukovykh prats*. 2016. Vyp. 1 (11). S. 178–188.

17. Timashova V. M. Nova yakist polityshnogo klasu v Ukraini. *Politikus: naukovyi zhurnal Pivdennoukrainskogo natsionaknoho universytetu im. K. D. Uchynskoho*. 2016. Vyp. 1. S. 150–154.

StattI u zarubIzhnih naukovih vidannyah I vidannyah UkraYini, yakI vklyuchenI do mIzhnarodnih naukometricnih baz:

18. Timashova V. M. Arkhitektonika i sotsiologichicheskoe sodержayie politysheskoi sfery: politycheskie otnocheniia. *Pravo i pjlitika : nauchno-metodologicheskii zhurnal*. Bichkek, 2014. № 2/1. S. 52–55.

19. Timashova V. M. Soputstvuyushchaia strukturnaia atributika politysheskoi sfery abstraktno vziatogo sovremennogo obshchestva: politysheskoe pravo. *LEGEA SI VIATA: nauchno-prakticheskii zhurnal*. Kichynev, 2014. № 5/2. S. 168–171.

20. Timashova V. M. Trirema «politysheskfaia sistema – sotsialnaia sistema – politysheskii protsess» v prostranstve politysheskoi sfery: vzaimodeistvie i vzaimovliianie. *Pravo i pjlitika : nauchno-metodologicheskii zhurnal*. Bichkek, 2015. Spetsvypusk. S. 48–52.

21. Timashova V. M. Arkhitektonika ta sotsiologichnyi zmist polityshnoyi sfery: politychni instynuny. «*Gileia: naukovyi visnyk: zbirnyk naukovykh prats*. 2016. Vyp. 104 (№ 1). S. 186–189.

22. Timashova V. M. Samoorganizatsiia i samoreguliatytsiia yak zdatnist i funktsiia politychnoi sferu zyyttia suspilstva. *Yevropeiski polityko-pravovyi diskurs*. Odessa, 2016. Vol. 3. Issue 6. S. 183–188.

**Scientific works certifying the testing of the materials of the dissertation
and additionally reflect the received scientific results:**

23. Timashova V. M. Spivvidnoshennia syl i kratologichnykh vplyviv u trykutnyku «polityshna systema – sotsialna systema – polityshnyi protses». Biuletен Ministerstva yustytsii Ukrainy. Київ, 2014. № 3. S. 158–163.

24. Timashova V. M. Vzayemodiia polityshnoyi sfery z kreatyvnymy sferamy i nadsferamu sushilnjgo zhyttia. *Yevropeiski polityko-pravovyi diskurs*. Odessa, 2016. Vol. 3. Issue 1. S. 136–141.

25. Timashova V. M. Polityshna sfera perekhidnykh (tranzytnykh) sushilstv. *Kontsthtsii strategii ta napriamy rozvytku Ukrainskoi derzhavy: ekonomika, finansy, pravo: Materialy nauk.-prakt. konf., prysviascenoi 80-richchii profesora Andriishuka V. G.* (Kyiv, 28 veresnia 2012). Kyiv, 2012. S. 97–99.

26. Timashova V. M. Polityshna sfera v siegodennomu istoriologichnomu osmyslenni. *Derzhavotvorchi protsesy v Ukraini ta sviti: realii, probkemy, perspektyvy*: Materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf. (Ivano-Frankivsk, 31 zhovtnia 2012). Ivano-Frankivsk, 2012. № 4. S. 20–21.

27. Timashova V. M. Yevropeiski vcheni Novitnogo chasu pro pol i mische polityshnoyi sfery v suspilnomu zhytti. *Sotsialno-yekonomichyi rozvytok Ukrainy ta regioniv*. Materialy Mizhregion. nauk.-prakt. konf. (Ivano-Frankivsk, 22 lystopala 2012). Ivano-Frankivsk, 2012. № 5. S. 29–31.

28. Timashova V. M. Vzaemodiia polityshnoyi ta publichnoi spher. *Prava liudyny istoriia ta suchasnist*: Materialy V nauk. konf. studentiv ta molodykh vchenykh (Kyiv, 6 grudnia 2012). Kyiv, 2012. S. 53–57.

29. Timashova V. M. Kratokogichni aspekty vplyviv u polityshniyi sfery. *Molod, osvita, hauka, dukhovnist*: Materialy Vseukr. X nauk. konf. studentiv ta molodykh vchenykh (Kyiv, 26 liutogo 2013). Kyiv, 2013. Ch. 1. S. 387–389.

30. Timashova V. M. Kulturne nadbannia v suchasnomu informatsiinomu suspilstvi. *Ukraina yak geopolitychna realnist: polityka, ekonomika, pravo, dukhovnist*: Materialy VII Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 21 bereznia 2013). Kyiv, 2013. S. 340–343. Vyp. 9. S. 126–127.

31. Timashova V. M. Funktsii polityshnoyi sfery yak zaporuka stabilnogo rozvytku krainy. *Globalni tendentsii svitovogo gospodarstva ta yikh vplyv na sotsialno-ekonomichnyi rozvytok Ukrainy*: Materialy XIII Mizhnar. nauk. konf. studentiv ta molodykh naukovtsiv (Kyiv, 5 kvitnia 2013). Kyiv, 2013. S. 214–217.

32. Timashova V. M. Demokratyzatsiia suspilstva – osnovnyi chynnyk formuvannia yevropeiskoi Ukrainy. *Rozvytok ekonomiky Ukrainy v umovakh globalno-integratsiinykh protsesiv: ekonomika, finansy, pravo*: Materialy XIV Mizhnar. nauk.-prakt. konf. studentiv ta molodykh naukovtsiv (Kyiv, 24 travnia 2013). Kyiv, 2013. S. 340–343.

33. Timashova V. M. Etnichni chynnyk u formuvanni polityshnoyi kultury v Ukraini. *Prava liudyny: dosiagnennia probkemy perspektyvy*: Materialy Mizhnar. nauk.-prakt. internet-konf. (Ternopil, 2 zhovtnia 2013). Ternopil, 2013. S. 5–7.

34. Timashova V. M. Osoblyvosti publicznego vladariuvannia u tranzytnii kraini. *Aktuakni doslidzhennia v yurysprudentsii*: Materialy Mizhregion. nauk.-prakt. internet-konf. (Ternopil, 14 grulnia 2013). Ternopil, 2013. S. 11–13.

35. Timashova V. M. Bezpekovi aspekty funktsionuvannia polityshnoyi sfery suspilstva v umovakh molernizatsii krainy. *YES – Ukraina – Rossiia*: Materialy Mizhregion. nauk.-prakt. konf. (Ivano-Frankivsk, 20 grulnia 2013). Ivano-Frankivsk, 2013. № 6. S. 7–9.

36. Timashova V. M. Politycyna elita Ukrainy v konteksti demokratychnogo tranzytu. *Stanovlennia i rozvytok Ukrainiskoi derzhavnosti: istoria suchasnist zarubizhnyi dosvid*: Materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 6 lystopada 2014). Kyiv, 2014. Vyp. 12. S. 160–162.

37. Timashova V. M. Gromadianske suspilstvo – dzherelo formuvannia politychnoi elity v Ukraini. *Modernizatsiia Ukrainy: problemy ta technologii uspishnosti (pytannia ekonomiky, prava, sotsiologii, osvity i kultury)*: Materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 12 lystopada 2015). Kyiv, 2015. Vyp. 1. S. 245–247.

38. Timashova V. M. Politychna ideologia ta yiyi mistse v polityshnyi sfery i polityshnyi systemi suspilnogo zhyttia. *Novi vektory rozvytku demokratiyi ta institutiv derzhfvy i prava*: Materialy Mizhnar. yuryd. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 10 grudnia 2015). Kyiv, 2015. S. 43–45.

39. Timashova V. M. Moderatorska vzayemodiia polityshnoi sfery z inshymy spheramy i nadspheramy suspilnogo zhyttia. *Mistse yurydychnykh nauk u formuvanni pravovoi kultury suchasnoi liudyny*: Materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Zaporizhzhia, 25–26 grudnia 2015). Zaporizhzhia, 2015. Ch. 1. S. 24–27.

40. Timashova V. M. Modernizatsiia skladnykiv politychnoi sfery perekhidnogo suspilstva. *Pravo, suspilstvo, derzhava: forma vzayemolii*: Materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 15–16 sichnia 2016). Kyiv, 2016. Vyp. 12. S. 22–26.

41. Timashova V. M. Instytuty yak obyekny modernizatsii politychnoi sfery. *Reformuvannia natsionaknogo ta mizhnarodnogo prava: perspekyvy ta priorytety*:

Materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Odessa, 22–23 sichnia 2016). Odessa, 2016. S. 9–12.

42. Timashova V. M. Sushasnyi kontsept politychnoi sfery zhyttia suspilstva v Ukraini. *Priorytetni napriamky rozvytku pravovoi systemy Ukrainy*: Materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Lviv, 29–30 sichnia 2016). Odessa, 2016. S. 9–11.

43. Timashova V. M. Instytut osviny v konteksti spivvidnoshennia dukhovnoi ta diialnisnykh sfer. *Formuvannia derzhavnoi osvitnoi polityky: filosofski teoretychni ta prykladni aspekty*: Materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 25–26 liutogo 2016). Kyiv, 2016. S. 116–119.

44. Timashova V. M. Kratologichne napovnennia politychnoi sfery: zmistovni aspekty. *Gosudarstvo i pravo. Aktualnye nauchnye problemy. Rassmotreniie. Rieshieniie. Praktika: sbornik nauchnykh statiei* (Gdansk, 30–31 marta 2016). Varshava, 2016. S. 10–12.

45. Timashova V. M. Deiaki aspekty pravlinnia upravlinnia y administruvannia pry zdiyisnenni reform. *Yevropeyiskii vymir reformuvannia publichnogo upravlinnia v Ukraini*: Materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 24 lystopada 2016). Kyiv, 2016. S. 138–139.

46. Timashova V. M. Instytut osviny v konteksti spivvidnoshennia politychnoi ta informatsiinoii sfer suspilnogo zhyttia u tranzytnii kraini. *Osvita v suchasnomu universyteti – proektnyi pidkhid do organizatsii pratsi v politseiskii shkoli, sotsiologiya filozofiya psykholohiya istoriya vidpovidno do kerivnykh pryntsypiv kvalifikatsii yevropeiskoi rivnosti (dosvid roboty universytety Danubius)*: Tezy dopovidi (Sladkovicyevo, 22–24 bereznia 2017). Sladkovicyevo, 2017. S. 88–92.

47. Timashova V. M. Sposib stratagemuvannia ta strategiiuvannia yak operatsiinyi konstrukt na doslidnytskomu poli politychnoi sfery. *Derzhava v suspilno-politychnykh protsesakh: vyklyky i zagrozy*: Materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. «Dvanadtsiati yurydychni chytannia» (Kyiv, 1–3 chervnia 2017). Kyiv, 2017. S. 363–365.

ЗМІСТ

ВСТУП	25
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ Й ГНОСЕОЛОГО- ІСТОРИОЛОГІЧНІ ВИМІРИ СФЕРНОГО ФЕНОМЕНУ ТА ПОЛІТИКО- СФЕРНОЇ ПРОБЛЕМИ.....	25
1.1. Витоки й утвердження суспільної сфери життя: систематизація наукових підходів.....	37
1.2. Методологічний інструментарій дослідження політико-сферної проблеми	48
Висновки до першого розділу	59
РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИКО-СФЕРНИЙ ФЕНОМЕН В ІСТОРИОЛОГІЧНИХ ВИМІРАХ ТА НА ТЛІ ІСТОРИЧНИХ ЕПОХ	62
2.1. Витоки діалектичного розуміння сферного феномену та політико-сферної проблеми у Стародавньому світі	62
2.2. Європейське Середньовіччя і Ренесанс: відокремлення політичної сфери від інших локусів людського життя	77
2.3. Новий та Новітній часи: політико-ідеологічний феномен як виразник інтересів соціальних груп у сфері політики	94
Висновки до другого розділу	110
РОЗДІЛ 3. ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ СФЕРИ З ПОЛІСЕМІЗМУ СФЕР СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ.....	115
3.1. Понятійно-термінологічні й концептуальні підходи до сучасної теорії політичної сфери	115
3.2. Інтерпретації трансформації політичної сфери транзитного суспільства	138
3.3. Політична сфера в контекстних співвідношеннях із творчими та споживацькими сферами суспільного життя	152
Висновки до третього розділу	187

РОЗДІЛ 4. СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПОЛІТИЧНОЇ СФЕРИ ТРАНЗИТНОГО СУСПІЛЬСТВА	193
4.1. Структура та функції політичної сфери: регулятивні та управлінські аспекти	193
4.2. Відносини людей у політичній сфері як її специфічна підсистема	208
4.3. Механізм результативної інституалізації політичної сфери	219
4.4. Вплив ідеології на суспільні відносини та інститути в політичній сфері	233
Висновки до четвертого розділу	245
РОЗДІЛ 5. ПОЛІТИЧНА СФЕРА СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ДИНАМІКА ТРІАДИ «ЗМІНИ – РЕФОРМУВАННЯ – МОДЕРНІЗАЦІЯ»	250
5.1. Теоретико-методологічне осмислення трансформаційного процесу в сучасній Україні	250
5.2. Нормативно-правова система політичної сфери як фактор стабілізації транзитного суспільства	271
5.3. Співвідношення понять «реформа політичної сфери» та «децентралізація політичної влади» в умовах формування політичної нації	288
5.4. Внутрішньосферні трансформації в контексті соціально-політичної модернізації України	301
Висновки до п'ятого розділу	314
ВИСНОВКИ	320
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	331
ДОДАТКИ	364

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. У сучасному соціогуманітарному дискурсі немає чіткого визначення поняття політичної сфери, а в політологічних джерелах воно іноді трактується як явище, що не потребує аналітичного доказу, теоретичного розкриття та наукових пояснень. Водночас політична сфера є специфічним простором людського буття, в якому відображаються відмінності у потребах та інтересах соціальних верств, груп, класів. З урахуванням того, що означені потреби й інтереси стикаються, протиставляються або збігаються, відбувається безпосереднє зіставлення позицій і пошук способів, які можуть привести до їх певного компромісу та узгодженості на реалізаційному шляху політичного процесу в країні.

Оскільки виконання цих завдань покладається на державу, яка є найважливішим інститутом політичної сфери, вона і здійснює узгоджувальні акції міжсферної взаємодії різноманітних соціальних інститутів, корелює взаємовідносини порядку і змін, стабільності й розвитку, статистичних і динамічних станів та вимірів політичного життя суспільства. Надзвичайно актуальним це стає в умовах визначення Україною оптимальних шляхів демократизації, європейської інтеграції, пошуку свого автентичного місця у світовому співтоваристві.

Широке коло питань, пов'язаних із формуванням демократичних політичних цінностей, плюралістичної політичної ідеології, толерантності представлено з-поміж інших у низці публікацій з проблем соціальних реформ, політичної соціалізації електорального середовища, цивілізаційного спрямування політичних процесів, інноваційного партійного будівництва, ідейно-політичного плюралізму, державного управління, етнокультурного прогресу, політичного менеджменту тощо. У цьому зв'язку актуальною є теза про об'єктивну необхідність акумулювання результатів міждисциплінарних досліджень політичного життя суспільства, залучаючи до аналізу матеріали із галузей державознавства, правознавства, політичної філософії, політичної соціології та інших.

При дослідженні процесів трансформації, що відбуваються у політичній сфері транзитного суспільства, актуальною є проблематика реформування політичних інститутів і відносин, яку успішно розвиває у своїх працях велика група науковців, зокрема: В. Андрущенко, О. Бабкіна, В. Бакуменко, В. Бех, І. Варзар, М. Головатий, В. Горбатенко, М. Кармазіна, І. Курас, А. Пахарєв, Є. Перегуда, А. Романюк, В. Сухонос, В. Ханстантинов, В. Шаповал, М. Шаповаленко, П. Шляхтун та інші.

У працях Б. Андрусишина, О. Валецького, В. Бабкіна, М. Дмитренка, М. Михальченка, О. Новакової, М. Остапенко, В. Ребкала, О. Рудакевича, В. Северинюка та інших детально розглянуто бачення процесів, що відбуваються в політичній сфері транзитного суспільства, за допомогою права, плюралістичної політичної ідеології та виваженої толерантності.

У контексті трансформаційних завдань важливою є політико-кратологічна діяльність інституційних структур політичної сфери – теоретичний аналіз партійних, електоральних, самоврядних, геополітичних, інформаційно-технологічних, етнорегіональних суб'єктів тощо, здійснений у працях М. Іщенка, О. Картунова, Ф. Кирилюка, В. Корнієнка, С. Наумкіної, М. Обушного, Т. Пояркової, В. Савельєва, Ю. Сурміна, О. Токовенка, О. Третяка, Ю. Шайгородського та інших.

Сучасні погляди на поняття політичної сфери та її тлумачення не завжди описують її сутнісні властивості, а тому концептуальної завершеності потребує диалогія «ідея сферного устрою влади – теорія політико-сферної проблеми». Для цього потрібно визначити зміст терміна «сферний феномен» як теоретико-пізнавальної категорії, відокремити політичну сферу від інших сфер суспільного життя, сформувані теоретико-методологічний інструментарій дослідження політико-сферної проблеми, з'ясувати її складові. Ці та інші дотичні питання зумовили актуальність та доцільність вибору теми дисертації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана на кафедрі соціальної філософії, філософії освіти та освітньої політики й апробована на кафедрі політичних наук Національного

педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за основним науковим напрямом університету «Дослідження проблем гуманітарних наук», в рамках якого розробляється тема: «Проблеми політичної модернізації і трансформації: світовий досвід і українські реалії» (протокол № 6 від 26 грудня 2012 р.). Тема дисертації затверджена на засіданні Вченої ради Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол № 9 від 30 грудня 2015 р.).

Метою дослідження є комплексна концептуалізація феномену сучасної політичної сфери транзитного суспільства.

Мета дослідження визначила постановку і розв'язання низки **завдань**:

– систематизувати наукові підходи щодо витоків й утвердження суспільної сфери життя та з'ясувати методологічний інструментарій дослідження політико-сферної проблеми;

– виявити ідейно-теоретичні витoki сферного феномену у філософсько-політичній думці Стародавніх Китаю, Індії та Еллади, європейського Середньовіччя і Ренесансу, Нового та Новітнього часів;

– окреслити понятійно-термінологічні й методолого-концептуальні підходи до сучасної теорії політичної сфери, розмежувати у змістовному і функціональному аспектах поняття «сфера суспільного життя людини» й «галузь життєдіяльності людини»;

– обґрунтувати диференціацію суспільних сфер на три підгрупи: 1) творчі, 2) споживацькі та 3) обслуговуючі;

– визначити місце політичної сфери у співвідношеннях з іншими сферами суспільного життя;

– розкрити функції політичної сфери з позиції її структурування на відносини, інститути та ідеологію як її специфічні підсистеми;

– проаналізувати політичні відносини як відносини в політичній сфері між соціальними спільнотами з питань, що мають істотне значення для них і життєдіяльності суспільства, а також відносини між ними й державними політичними суб'єктами з цих же приводів і питань форм та методів управління державою і громадськими справами;

- з'ясувати механізм ефективної інституалізації політичної сфери та його вплив на перебіг політичних процесів в Україні;
- обґрунтувати місце ідеології як невід'ємної складової політичної сфери та її вплив на політичні відносини та інститути;
- окреслити політичну сферу сучасного транзитного суспільства, в тому числі й українського, через динамічний стан вектора «зміни – реформування – модернізація»;
- розкрити співвідношення понять «реформа політичної сфери» та «децентралізація політичної влади» в умовах формування демократичної української держави;
- простежити внутрішньосферні трансформації в контексті соціально-політичної модернізації України.

Об'єктом дослідження є розвиток країни як цілісного соціосферного феномену, в тому числі політичної сфери суспільного життя.

Предметом дослідження є теоретико-методологічні виміри процесу конституювання й функціонування політичної сфери сучасного українського транзитного суспільства.

Методологічна основа дослідження базується на операційних конструктах – принципах, підходах, способах і методах, що напрацьовані в соціально-гуманітарних науках і дозволяють розкрити суть окресленої проблематики. Вибір методологічних засад обумовлений єдністю загально-філософського, гносеологічного та політологічного рівнів осмислення зазначеної проблеми.

У дисертації визначальними принципами є науковість, комплексність, системність, історизм, послідовність, об'єктивність, плюралізм, всебічність.

У ході дослідження акцентується увага на таких методологічних підходах: 1) комплексний (розуміння політичної сфери як цілісного суспільно-політичного явища, її складових, специфіки інституалізації в конкретному суспільстві, впливу на інші сфери суспільного життя); 2) концептуальний (аналіз витоків та еволюції понять «політична сфера», «галузь суспільної

діяльності», «структура політичної сфери» тощо); 3) герменевтичний (використання принципів і способів тлумачення, аналізу, інтерпретації функцій політичної сфери, що склалися в сучасній політичній науці); 4) політико-аксіологічний (осмислення ціннісної та когнітивної компоненти при конституюванні й функціонуванні політичної сфери, її складових); 5) історичний (опис фактів і явищ, що відбуваються у політичній сфері в конкретно-історичних обставинах, у взаємозв'язку та взаємозумовленості, з урахуванням розстановки й політичної орієнтації соціальних груп, верств, громадських організацій); 6) системний (уявлення про цілісність політичної сфери, її співвідношення як цілого та частин, взаємодію з оточуючим середовищем, активний характер діяльності суб'єктів у її інституційних структурах); 7) структурно-функціональний (розгляд суб'єктів у політичній сфері як складних, відособлених феноменів, що мають власну структуру і виконують певні функції). Політична сфера розглядається також із позицій синергетичного підходу, що пояснює її конституювання й функціонування процесами самоорганізації та саморозвитку складних соціальних систем.

Відповідно до мети і завдань дослідження в дисертації використано загальнонаукові, філософські та спеціальні політологічні методи. Це аналіз і синтез, абстрагування, порівняння, інтерпретація, узагальнення та концептуалізація, що дозволило забезпечити обґрунтованість і достовірність отриманих наукових результатів щодо осягнення феномену політичної сфери як суспільно-політичного явища та відповідного наукового поняття.

У дисертації приділено увагу спеціальним методологічним засобам дослідження конституювання й функціонування політичної сфери, що реалізовані на базі мережевих розвідок представників соціальної психології (Дж. Морено), політичної антропології (Дж. Мітчел), політичної комунікації (Е. Гріффін, Ч.-Х. Кулі), теорії політичного постмодерну (Ж. Бодріяр, П. Бурдьє, М. Фуко) та інших наукових напрямів. Одні розглядали політику як «процес множини акторів», інші – віддавали перевагу громадським, науковим, корпоративним, бізнесовим та іншим неформальним колективним утворенням

як суб'єктам політичних відносин, що намагалися вплинути на політичну владу з метою захисту своїх інтересів.

Емпіричною основою дослідження стали експертні доповіді й фахові дискусії Українського центру економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова, моніторинги Інституту соціології НАН України. Висновки дослідження також ґрунтуються на політологічному аналізі передвиборчих програм кандидатів у президенти, здійсненому дисертантом напередодні виборчої кампанії 2014 року.

Наукова новизна дослідження полягає в концептуалізації феномену політичної сфери, побудові теоретико-методологічної моделі політичної сфери, з'ясуванні її складових, розкриття природи політичної сфери, що обумовлює перебіг конституювання й функціонування її інститутів і структур в умовах політичної модернізації України. Наукова новизна дисертації конкретизується в низці положень, що розкривають базову концепцію і виносяться на захист.

Уперше:

– здійснено концептуалізацію поняття «політична сфера» з двох пізнавальних позицій: 1) з позицій політико-філософської традиції – як поглядів на політичну сферу в якості комплексного, багаторівневого суспільного явища, де найголовнішим є феномен інститутів політичної влади, що визначає цінності, навколо яких складаються політичні відносини людей, їх погляди на інститути та відносини; 2) з позицій політичної науки, – як теоретичного конструкта, що має основні ідейно-концептуальні складники (політичні відносини, політичні інститути, політичну ідеологію) й супутні елементи (політичну систему, політичну культуру, політичну свідомість, політичну етику, політичне право тощо), синергетична взаємодія і взаємовплив яких визначають перебіг конституювання та функціонування політичних процесів у будь-якій країні;

– відповідно до визначених ознак здійснено класифікацію сфер суспільного життя на творчі (в яких люди виробляють матеріальні та

нематеріальні продукти), споживацькі (в яких люди споживають ці вироблені продукти) та інфраструктурні (що обслуговують усі сфери суспільного життя);

– переосмислено усталене в політичній науці та політичній практиці положення про статус соціальної сфери, а також її особливі співвідношення з політичною сферою. Політична сфера тісно взаємодіє, а в деяких випадках «накладається» на інші сфери, набуваючи деяких їхніх рис, на що вказує поєднання політичною сферою у своєму предметному просторі політичної статистики, яка спричиняє відтворення старого соціального порядку, і політичної динаміки, що продукує утворення нового соціального устрою;

– окреслено основні ознаки політичної сфери сучасного транзитного суспільства, які полягають у: 1) невизначеності стратегії як довгострокового, послідовного, конструктивного й раціонального плану дій; 2) відсутності функціональної взаємодії держави і суспільства в питаннях регулювання соціально-економічних, політико-правових, культурних процесів; 3) неусталеності суспільних зв'язків та стрімкій зміні форми і змісту багатьох видів суспільних відносин, що виявляється насамперед у невідворотних змінах відносин в економіці, пов'язаних з інститутами власності та вільної конкуренції, а в політичній сфері супроводжується зміною домінуючих типів суспільних зв'язків і перерозподілом влади;

– до інноваційного осмислення поряд з усталеними (неоінституціональний, людиноцентристський, структурно-функціональний, синергетичний та інші методи і підходи) запропоновано також основні для цього дослідження спеціальні методи, пов'язані з практично-управлінськими засобами політичної сфери, зокрема, тріадний, етнокультурного конструювання політики в багатоскладовому суспільстві та інші;

– розширено понятійно-категоріальний апарат обраного предмета дослідження, зокрема, запропоновано бачення такої категорії як «надсфера суспільного життя» – обшир суспільно-колективного життя людей, де задовольняються їх пересічно-буттєві потреби та інтереси, пов'язані зі споживанням раніше кимось створених вартостей і цінностей, що є однією з

фундаментальних основ буття як окремої людини, так і всього суспільства (наприклад соціальна сфера), а також «логіколокус суспільного життя», «система політико-сферного правління країною», «сферна логіка суспільно-політичного життя».

Уточнено:

– методологію теоретичної інтерпретації положення про співвідношення понять «сфера суспільного життя людей» та «галузь суспільної життєдіяльності людей»;

– схему співвідношення на відповідних фазах розгортання різних політичних процесів структурних складових політичної сфери (відносин, інститутів, ідеології), яка полягає у створенні таких якісних змін, що зумовлюють послідовні соціальні реформи, а останні акумулюють цивілізаційний потенціал соціально-політичної та економіко-культурної модернізації країни;

– структуру і функції, що відповідають архітектоніці політичної сфери як взаємодії політичних відносин, політичних інститутів, політичної ідеології та супутніх елементів, а також положення про те, що функціонування відкритих динамічних систем, якою є політична сфера, забезпечується процесами самоорганізації, саморегуляції та адаптації, які можна визначити і як функції системи, і як її характеристики;

– розуміння розвитку політичної сфери сучасного українського суспільства в контексті виявлення динамічного стану співвідношення «зміни – реформування – модернізація».

Отримали подальший розвиток:

– сучасне бачення теоретико-методологічного потенціалу синергетики в аплікації до проблем конституювання й функціонування політичної сфери, що може слугувати засобом розкриття її природи, вказівкою на необхідність відходу від однобічного, лінійного сценарію конституювання й функціонування політичної сфери в транзитному суспільстві, а також розглядати її як системну реальність із певною кількістю складових, супутніх елементів та зв'язків між

ними, що визначають майбутнє як множину можливостей, а сьогодення – як напружений і відповідальний процес вибору;

– розуміння локалізації політичної сфери в контексті з іншими сферами суспільного життя, що зумовлює в підсумку міру та інтенсивність впливу політичної сфери на життєдіяльність людей у будь-якій країні, а також тип політичного режиму, модель громадянського суспільства, модус конституційного ладу, форму політичного правління країною;

– гносеологічні позиції про специфіку конструкції та кратологічного функціонування політичних інститутів політичних сфер розвинутих західноєвропейських суспільств та сучасної транзитної України;

– дослідження статичної та динамічної життєтворчості політичної сфери сучасного українського суспільства з визначенням можливих напрямів її подальшого розвитку;

– зміст дослідницького поля операційних та підпорядкованих методу понять «принцип», «спосіб», «підхід», «концепт», «ареал» тощо.

Особистий внесок здобувача. Наукові результати дисертації отримані автором самостійно, всі опубліковані праці за темою дисертації є одноосібними.

Теоретичне і практичне значення одержаних результатів. На науково-світоглядному потенціалі авторської концепції положення і висновки дисертації продовжують розвивати ідеї про особливості політичної сфери транзитного суспільства. Зокрема до подальшої наукової дискусії запропоновані погляди на політичну сферу як багаторівневе суспільне явище, важливим елементом якої є саме інститути політичної влади (визначальні щодо політичних цінностей, політичних відносин людей, їх поглядів на політичне життя суспільства), а також як теоретичний конструкт, що має основні ідейно-концептуальні та супутні елементи, взаємодія і взаємовплив яких визначають перебіг політичних процесів у будь-якій країні. Дисертаційні здобутки, зокрема з'ясовані особливості, закономірності й тенденції розгортання і перебігу процесів у

підсистемах політичної сфери, можуть стати в нагоді для майбутніх політологічних розвідок теоретичного транзитивного концепту.

У політико-кратологічному аспекті положення й висновки дисертації можуть посприяти правлячій політичній еліті в розумінні смислів і завдань дореформування вже існуючої політичної сфери та новому баченні перспектив модернізації країни.

Матеріали дисертації можуть бути використані в навчальному процесі у вищих навчальних закладах, зокрема при розробці курсів «Загальна теорія політики», «Політична модернізація», «Сучасна зарубіжна політологія», «Історія зарубіжних політичних вчень» тощо та галузевих спецкурсів із проблем модернізаційних стратегій транзитних суспільств.

Апробація матеріалів дисертації. Основні положення та висновки дисертації доповідались та обговорювались на засіданнях кафедри соціальної філософії, філософії освіти та освітньої політики і кафедри політичних наук Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Положення дисертації також пройшли апробацію на науково-практичній конференції, присвяченій 80-річчю проф. Андрійчука В. Г. «Концепції, стратегії та напрями розвитку Української держави: економіка, фінанси, право» (Київ, 28 вересня 2012 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Державотворчі процеси в Україні та світі: реалії, проблеми, перспективи» (Івано-Франківськ, 31 жовтня 2012 р.); Міжрегіональній науково-практичній конференції «Соціально-економічний розвиток України та регіонів» (Івано-Франківськ, 22 листопада 2012 р.); V науковій конференції студентів та молодих вчених факультету правознавства та міжнародних відносин УДУФМТ «Права людини: історія та сучасність» (Київ, 6 грудня 2012 р.); X Всеукраїнській науковій конференції студентів і молодих вчених «Молодь, освіта, наука, духовність» (Київ, 22–23 лютого 2013 р.); VII Міжнародній науково-практичній конференції «Україна як геополітична реальність: політика, економіка, право, духовність» (Київ, 21 березня 2013 р.); XIII Міжнародній науково-практичній конференції студентів та молодих

науковців «Глобальні тенденції світового господарства та їх вплив на соціально-економічний розвиток України» (Київ, 5 квітня 2013 р.); XIV Міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток економіки України в умовах глобально-інтеграційних процесів: економіка, фінанси, право» (Київ, 24 травня 2013 р.); Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Актуальні дослідження в юриспруденції» (Тернопіль, 2 жовтня 2013 р.); Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Актуальні дослідження в юриспруденції» (Тернопіль, 14 грудня 2013 р.); Міжрегіональній науково-практичній конференції «ЄС – Україна – Росія» (Івано-Франківськ, 20 грудня 2013 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Становлення і розвиток Української державності: історія, сучасність, зарубіжний досвід» (Київ, 6 листопада 2014 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Модернізація України: проблеми та технології успішності (питання економіки, права, соціології, освіти і культури)» (Київ, 12 листопада 2015 р.); Міжнародній юридичній науково-практичній конференції «Нові вектори розвитку демократії та інститутів держави і права» (Київ, 10 грудня 2015 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Місце юридичних наук у формуванні правової культури сучасної людини» (Запоріжжя, 25-26 грудня 2015 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Право, суспільство і держава: форми взаємодії» (Київ, 15-16 січня 2016 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Реформування національного та міжнародного права: перспективи та пріоритети» (Одеса, 22-23 січня 2016 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Пріоритетні напрямки розвитку правової системи України» (Львів, 29-30 січня 2016 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Формування державної освітньої політики: філософські, теоретичні та прикладні аспекти» (Київ, 25-26 лютого 2016 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Государство и право. Актуальные научные проблемы. Рассмотрение. Решение. Практика» (Гданьск, 30-31 березня 2016 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Європейський вимір реформування публічного управління в

Україні» (Київ, 24 листопада 2016 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Education in modern university – project-based approach to the work organization in political science, sociology, philosophy, psychology, history according to the guidelines of the european qualifications framework (experience of Danubius University) (Sladkovicovo (Slovak Republic), 22-24 березня 2017 р.); Міжнародній науковій конференції «Держава в суспільно-політичних процесах: виклики і загрози» (Київ, 1-2 червня 2017 р.).

Публікації. Основні положення роботи, висновки та пропозиції представлені у 47 одноосібних наукових працях: монографії «Політична сфера транзитного суспільства: стан розробки проблеми та еволюційні тенденції» (загальний обсяг – 22,5 друк. арк.), у 21 статті у фахових із політичних наук виданнях (зокрема 5 статтях у зарубіжних виданнях і виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз), а також у 25 наукових працях, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації та додатково відображають отримані наукові результати.

Структура роботи. Дисертація є завершеним дослідженням, що складається з анотації, вступу, п'яти розділів, шістнадцяти підрозділів, висновків, списку використаних джерел, сімнадцяти додатків. Загальний обсяг дисертації становить 389 сторінок, основний зміст – 307 сторінок, список використаних джерел включає 422 найменування.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ Й ГНОСЕОЛОГО-ІСТОРИОЛОГІЧНІ ВИМІРИ СФЕРНОГО ФЕНОМЕНУ ТА ПОЛІТИКО-СФЕРНОЇ ПРОБЛЕМИ

1.1. Витоки й утвердження суспільної сфери життя: систематизація наукових підходів

Загальновідомою є теза про те, що, намагаючись усвідомити смисли й параметри існування навколишнього світу та виявити своє місце в ньому, людина «оперує», головним чином, трьома «інструментами», – ідеєю, потребою та інтересом. Менш прозорим залишається просторове поле, на площині якого людина домагається практичної матеріалізації своїх ідей і предметної реалізації своїх потреб та інтересів. Надто складний і не аплікований до пострадянського простору аналітичний апарат П. Бурдьє з його «агентами», «капіталами», «малими групами», «валентностями» і т. п. [43, с. 64–68] нас не задовольняє, тому вдаємося до дещо спрощеного тлумачення, більш зрозумілого новому часу. Виходимо з того, що те поле є дуальною, але різнорівневою площиною, – (1) сферою суспільного життя та (2) галуззю життєдіяльності людини. Цей понятійний дуалітет назвемо логіколокусом.

Уведенням до наукового вжитку подібної понятійної новели в аналогічний контекст ми, на думку О. Сорби, «операціоналізуємо метафізичну процедуру множення політичного виміру буття і механізму детермінації цього виміру енергією політичного часу» [271, с. 178]. Застосуємо наше поняття для виявлення справжніх вимірів його енергії за умов поточного політичного часу.

Найперше резонне до цього поняття запитання було б таке: А чи має воно під собою реальний зміст? Відповідаємо цитатою Г. Гегеля, – бо «те, щод не може бути виражене у понятті, – те може й у реальності не існувати» [72, с. 182]. На ілюстрацію класика – сучасний український приклад у запитальній формі: яким є та де розташовано життєвий логіколокус нашого народного депутата? Відповідь сформулюємо у призмі бачення М. Вебера [61, с. 174].

Народ-«електорат» інституціонував депутата на буття в політичній сфері, акцентніше – в її законотворчій галузі, а тим часом він насправді «по-чорному працює на себе» в корупційній галузі економічної сфери. Наприклад, економічна сфера Колумбії «процвітає» на виробництві наркотиків, унаслідок чого всі інші сфери – включно з політичною – просто паралізовані при паразитуванні правлячих еліт на «дружбі народів» в етноісторичній сфері, яка, своєю чергою, елімінує лише один позитив – найактивніший в регіоні «народний футбол». Отже, хоча б на цих прикладах вважаємо доведеним факт: маємо справу з реальним, але, уточнюємо, просто малодослідженим явищем.

Друге запитання є не менш важливим: Якою є структура логіколокусного явища? Оскільки про класиків і сучасників, на жаль, не йдеться, повертаємо собі самоапробаційну ініціативу й уточнюємо свою дослідницьку позицію. Структуру логіколокусу виявляємо з позицій системного підходу, коли з (1) великої системи виходить (2) менша підсистема, а з останньої – (3) найменша підсистема. Таким чином і самовимальовуються три логіколокусні «оселі» людини:

1) найбільшим елементом у структурі логіколокусу буття людини є геосоціополітична площина її проживання та політичного громадянства, – 1) країна, 2) суспільство, 3) населенська спільнота, а в соціально-політичному сенсі – асоціація соціогромадянського зразка, яку в англо-німецьких країнах, з ініціативи Ф. Тьонніса (1887 р.), називають ще гемайншафтним осередком буття соціалізованої людини [283];

2) середньовеликою «оселею» людини є сфера суспільного життя, яка, своєю чергою, складається з трьох структурних одиниць, – відносин, інститутів та ідей (ідеології) [44, с. 178];

3) найменшою діяльнісно-творчою «оселею» людини є її галузь конкретної життєдіяльності. Водночас це і місце життєтворчого буття, і спеціальна професійна посада людини, і, як в Японії, «локус пожиттєвого трудового буття». Міститься тут і певний нюанс із давньоєвропейської практики орієнтації юнацтва на соціопрфесійну династичну кастовість, на

дворянські ранги французького серважу, а також на акцент із контексту актуального сьогодні філософсько-педагогічного людиноцентристського концепту В. Андрущенка [8, с. 269], до якого ми ще не раз повернемося свого часу. Про всі ці матерії та їх інтерпретаційні деталі – окремо, а найчастіше сфокусованим орієнтиром на політичну сферу, – йдеться у подальшому викладі матеріалу.

Співвідношення внутрішнього змісту понять «сферний феномен» та «політико-сферна проблема» пізнавально вкладаються у філософську логіку спряження термінів «ціле» і «частина». Спільним семантичним стрижнем обох є корінне поняття «сфера». Позначаємо її в якості «соціологічної царини буття людей, які лише у взаємодії задовольняють і вирішують свої проблеми, потреби та інтереси» [9, с. 647]. Починаючи з третього розділу дисертаційного дослідження, цю дефініцію дещо скорегуємо і збагатимо.

Деякі положення по цій темі нами вже опубліковано. Так, нещодавно, відштовхуючись від думки В. Парето (1916 р.) про гіпотетичну можливість кореляції п'ятичленки суспільних сфер і п'яти груп суспільних потреб та життєвих інтересів людини [215, с. 29–30], нами здійснено спроби (1) класифікувати суспільні сфери на творчі (або креативні), споживацькі (або надсфери) [303] та інфраструктурні (або обслуговуючі сфери) [303; 420]; зрештою, (2) ми пішли і на поділ смислового змісту філософської екзистенціальної категорії «суспільне буття людини» на два субпоняття, – а) «сфера суспільного життя людини» та б) «галузь суспільної життєдіяльності людини» [303; 309; 420].

Подібні понятійні вправи нами затіяно, зважаючи на звичку непрофесійних політиків надто вільно оперувати словом «сфера», не навантажуючи його адекватним теоретичним змістом, або ж взагалі не вбачаючи жодної різниці між «політичною сферою», – з одного боку, та «сферою політичної взаємодії», «галуззю політичної діяльності», «областю політичного плюралізму», – з другого, тощо. Подібна «сферологія» в політичному житті транзитної і кризуючої країни особливо небезпечна в тій

ситуації, коли вона продукується медійно-журналістським середовищем. Специфіка цієї небезпеки концентрується навколо тріади «вільне слово – професійно-наукове мислення – політкоректне понятійне мовлення». У цьому зв'язку варто нагадати зауваження М. Вебера, який зазначав: журналісти, будучи не професійними в питаннях теорії політики, але маючи вільний доступ до друкованого слова, – вони «на відкритому полі політичної діяльності ... завжди та апріорі проявляють схильність до демагогії» [406].

Чи стосується це нинішньої транзитної України? Починаючи від рубежу 1990 – 2000-х рр. від виборів до виборів стала міцніти тенденція до арифметичного, а згодом – і геометричного збільшення у лавах українського парламенту кількості (молодих і відкрито непрофесійних) депутатів із медіапросторового середовища (на сьогодні вони складають ледь не одну шосту частину депутатського корпусу в усьому складі останніх легіслатур українського парламенту).

Навесні 2005 р. на постмайдановій хвилі зустрілися медійна демагогія та політична популістика, що поклато початок двом іншим змінам. По-перше, у політичній сфері поряд з фундаментальними політичними науками сформувались прикладні політичні науки, зокрема, «політична іміджологія», «політико-управлінська технологія», «теорія і практика політичної реклами» та ін. Зрозуміло, що поряд із фундаментальною політичною наукою сучасності потрібні й названі наукові субдисципліни. Але освіченому суспільству потрібно пам'ятати і про пропорції співвідношення останніх із фундаментальною політологією сучасності, – іншими словами, пам'ятаючи про діалектику філософської кореляції «цілого» і «частин». По-друге, схоже на те, що саме з того часу почався процес відторгнення від себе самою політико-кратологічною системою і політичної науки, і галузей політичної просвіти, й наукової освіти взагалі. Щодо цього Л. Гриневич констатувала: «...Складається враження, що сьогодні влада, наука й освіта існують неначе у паралельному світі» [169].

Чи довго може тривати подібний алогічний паралелізм, покаже час. Але якщо ми взяли курс до євроатлантичних берегів, то слід взяти до уваги те, що в

розвинутих західних країнах, як *perpetuum mobile*, на благо країни, суспільства, держави й особи творчо працює не лінійна, ситуативно створена промовицею штучна тріада («влада – наука – освіта»), а самоініціативно розкутий трикутник: «різноманітні соціогуманітарні науки – творча політична наука – плідна система соціально-політичної просвіти». У нас же цей трикутник існує у вигляді майже нежиттєвої конструкції лише в умовно-«сферному» сенсі. А це, без сумніву, гальмує процес модернізації країни, її шлях до свого цивілізаційного майбутнього.

Звернемося до інших структурних елементів поняття логіколокусу, аби невимушено та логічно вийти на теоретико-методологічну серцевину політико-сферної проблеми. Для цього розглянемо тріаду «країна – суспільство – держава». Даний сегмент логіколокусу можна подати у тому самому методологічному аспекті. Для чого три базові конструкти логіколокусу заранжируємо в наступній ієрархії: 1) найкрупнішою складовою є країна (геополітико-просторове поняття), 2) середньозначущою складовою є суспільство (політико-соціологічне поняття), а 3) найменшою складовою є держава (політико-інституційне поняття). Іншими словами, (1) країна є геополітичною площиною, на якій розміщено (2) суспільство, що складається (як сказано в уже названій книзі Ф. Тьонніса) з окремих осіб, груп людей та різноманітних соціальних спільнот, які свого часу висунуть зі свого середовища (3) політичну державу. У цьому зв'язку сформуємо таку думку: з усіх трьох конструктів на сфері та галузі апредіюється лише суспільство; країну апредіюють на геополітичні одиниці (регіони, райони, місцевості тощо), а державу – на політико-владні інституції та управлінські органи, структури тощо.

Зробимо короткий екскурс теоретико-історіологічного змісту, який першоґенезисно допоможе виявити політико-сферну проблему. За часів «серцевинного Ренесансу» (від першої чверті XVI ст. і до кінця другої третини XVII ст.) стосовно понятійної тріади «політика – суспільство – держава» тривала дискусія на полі актуального й досі запитання: за яких умов розвитку

суспільства держава в ньому є соціальним феноменом, а за яких – політичним феноменом? Виокремилися три інтерпретаційні варіанти. Зокрема:

1. Н. Макіавеллі, послуговуючись своїм «методом видобування з історії минулого правил успішної політичної діяльності в контекстах поточного моменту», у трактатах «Державець» (1513 р.), «Роздуми про першу декаду Тіта Лівія» (1513 – 1517 рр.) та ін. засадував позицію: будь-яке суспільство, як правило, складається з «людей пристрасних і тваринної натури», а тому й державець (очільник країни) у відносинах з ними має «поєднувати хитрість лисиці з лев'ячою силою» та пам'ятати про те, що «в політиці ... не існує морального суду, – тут судять за результатами». Загалом, до політика, державця-кратолога й пересічної людини застосовується один і той самий критерій соціально-політичної діяльності: «Що ти зробив для власної країни?» [39, с. 217–219]. Отже, політика є позаморальним, ситуаційно гнучким державно-інституційним інструментом впорядкування суспільного життя в країні, а сама по собі держава (як уже зазначено вище) є двоякісним соціально-політичним феноменом. Домінуючою в підмонарших країнах, суспільствах і державах є не обмежена жодними інституціями влада правителя. Судячи з цього, в подібному логікологічному «живою» та бодай якось діючою може побутовати лише одна сфера – політична, а в її «надрах» усім і вся може реально правити інститут вождя-державця.

2. Ж. Боден у своїх «Шістьох книгах про республіку» (1576 р.) вибудовував наступне сфероподібне триточкове коло: «суспільство – влада – правління». У цій соціально-політичній споруді всі умовні одиниці представляють «суверенний ланцюг живих істот», – військових, духівників і простолюдинів. Підтекстуально можна зрозуміти й те, що ці «живі істоти» і складають суспільство. Поняття «країна» відсутнє, але з контексту виходить так, що її уособлює держава, яка здійснює «законне правління... на основі непорушної суверенної [монаршої] влади», яка, своєю чергою, є витвором названого «ланцюга живих людських істот».

Із середовища останніх виходить так званий Сенат, який нагадує чи то «Военну раду» утопіста Дж. Уінстенлі, чи то докромвелівський парламент Англії того ж часу (другої чверті XVII ст.). Найпоказовішою тут є політична синтеза Ж. Бодена: «Держава не може існувати без Сенату, як тіло не може існувати без душі, а людина – без розуму...». У розпливчастому «ланцюгу»-соціумі означених «живих істот» непрозоро висвічується й фігура «народного простолюду», а над усіма ними панує «суверенна влада законного правителя» [216, с. 37–38]. Тобто, виходить, що політична система Ж. Бодена надто зредукована, неповна? Подібні середньовічні розпливчатості може пояснити констатація сучасника. Розглядаючи політичні системи нашого часу, О. Фісун зазначає, що «слід урахувати не лише характер держави, а й спосіб відтворення політичної сфери в цілому...» [340, с. 120], – це і є відповідь на запитання. Повернемось у ретроспекцію.

3. Останню точку в дискусії майже століття потому поставив Т. Гоббс (у другому, латинському виданні трактату «Левіафан», 1668 р.). Порядок ранжування вказаних логіколокусних «людських осель» – той само: із надр (1) великої системи (країни) виходить (2) менша підсистема (суспільство), а з останньої – виходить (3) найменша (державна). Кожну з них Т. Гоббс навантажував соціологічним смислом і наповнював політичним змістом тільки на тлі домінування над ними сильної та авторитарної політичної влади. Звідки вона взялася, поки що не ясно. Про неї відомо лише те, що її мета – «самозбереження людини», і що вона обов'язково має бути здатною «тримати всіх у покорі» й «примушувати всіх жити в мирі» [76, с. 151].

Із подальших роздумів Т. Гоббса, випливає висновок: як і багато хто з попередників і сучасників (крім хіба що Р. Декарта, Б. Спінози, А. Ришельє, П. Могили та Дж. Локка), він відштовхувався від конклюденту про «недосконалу природу людини». В країні, де проживає певно велике й неврядовуване скупчення «зіпсованих природою» людей, в якому «немає сильної влади, яка тримала б усіх у страху», – в ній стихійно і поступово створюється псевдосоціум, де «кожний є ворогом кожного», де немає трудолюбства і

гарантій власності над плодами своєї праці, де немає свободи пересування й гарантій мінімальної безпеки життя, де немає жодної літератури та ніяких знань про себе і світ. Отже, там, власне, немає й суспільства як такого. А коли так, – там і не йдеться про державу як політико-владну інституцію. За таких умов сама соціально-політична ситуація, що склалася, заганяє людей у перманентний «стан війни усіх проти усіх» [76, с. 152].

Чи є благопозитивний вихід із цього пасткового ситуативу? Саме в цьому дослідницькому локусі міститься генеза політичної сфери та її основного інституту – держави.

І досі, триста п'ятдесят років потому, цікаво й повчально йти дослідницьким шляхом цього мислителя... У центрі умовного квадрата (див. дод. А) Т. Гоббс помістив правителя та групу елітних осіб, наділених у даній країні верховною владою. У цивілізованій країні вони мають назву «правлячий політикум». (Це поняття увів до наукового обігу К. Реннер у книзі «Нація і держава», 1918 р.). Прикметно, що далі Т. Гоббс у призмі детерміністських вимог кількох намічених ним же законів почав корелювати кратологічні повноваження тих властей із життєвими зажаданнями (потребами, інтересами, очікуваннями) підданих на предмет їх відповідності критеріям правильності/неправильності та справедливості/несправедливості способу владарювання ними суспільними справами народних мас. У процесі того взаємокорелювання мало-помалу країна, на його думку, починає виходити з капканів «війни усіх проти усіх».

У главах XIII–XVI «Левіафана» ті діалогічні «взаємокорелювання» неначе невимушеним чином підводять народні низи (у сучасному політичному мовленні – електорат) під свідому здатність самим обирати/призначати політичне керівництво країни. Текстовий кінець XVIII глави трактату увінчується відомою формулою: «...Добровільна згода людей підкоритися одній людині чи цілому зібранню людей зі сподіванням на те, що [...] вони зможуть їх захистити проти всіх інших, ... – подібна держава може бути названа політичною державою...» [76, с. 197]. Отже, великобританці століттями

старанно вчать у своїх геніїв, унаслідок чого якось обходяться без народних конституцій, кандидатських програм, коаліційних угод і т. п.

На трьох прикладах мислителів, які жили й діяли на трьох різних політичних етапах Ренесансної епохи, виокремлюється їхній погляд на буття більш-менш позитивно облаштованої людської оселі: одна країна, в ній – одне суспільство (один етнолюдський соціум), а в ньому – одна держава. І все ж таки, це – політично чиста утопія Ренесансної епохи. Але ці приклади є дуже важливими у виокремленні суспільної сфери з надр логіколокусного феномену, тим більше, як зазначає сучасний японський письменник Х. Муракама, «...конкретні приклади... необхідні як балки для мосту. Бо що далі рухаєшся у своїй гіпотезі, то хиткіше під ногами і непевніший висновок можна отримати» [191, с. 75].

Але вже на порозі Нового часу – і далі до Сучасності – навіть у досить розвинених єврорегіонах дедалі впевненіше відбулися виключення з правил. Зокрема: (1) країна – одна, але в ній дві і більше політичних держав (такою була Німеччина протягом другого тисячоліття – аж до 1871 р.); (2) у багатоскладовій країні під одним «державним дахом» може існувати два і більше суспільств (такими феноменами був СРСР і досі є Великобританія, незважаючи на *Brexit*); (3) в деяких багатоскладових країнах етноавтономні одиниці називаються і «державами», і «країнами»: наприклад, в Іспанії існують «Країна Басків» і «Республіка Каталонія»; в Молдові – «Республіка Гагаузія» та «Країна Сорокська Циганія»; в Румунії – символічна «Імперія циган».

Україна в цьому контексті – приклад надто окремішний, – скоріше на вістрі однієї ілюстрації – Автономна Республіка Крим. Її статус з самого початку 1990-х рр. визначено в досить «кривій формі»: автономію названо «територіально-адміністративною», а насправді – це етнодержавна автономія зі своїми Конституцією, парламентом, урядом і початками судової системи (деякий час – навіть зі своїм президентом). Але мало хто замислюється над тим, що вся ця наївна плутанина політичних дилетантів допомогла Росії анексувати Кримський півострів...

Повернемося до аналізу теоретичної політологемі, яка самосформулювалася вище. Перший варіант її суті – найбільш «чистий» у методологічному сенсі. Найважливішим тут є те, що сферно-політичне питання в теоретико-соціологічному сенсі трактувалося в дуальній варіації. Річ у тому, що, починаючи з часів Августина Блаженного («О граде Божіім», V ст.), цілісно пануюча релігія розглядала світ будь-якої країни двосферним: «град вищий» – це Божа сфера, «град нижній» – це людська сфера; у граді вищому править Бог, у нижньому – монарх або прем'єр-міністр, які обидва водночас фактично очолювали й церкву. Остання колізія у найтипівішому вигляді має місце в другій чверті XVII ст. у Франції (кардинал А. Ришельє) та в Україні (митрополит П. Могила [57]). Ще дві обставини є важливими. Перша: країни, як правило, були моноетнічними, а, отже, етноісторична сфера перебувала в генезисно-початковому стані. Друга обставина – найбільш специфічна для усіх європейських країн, – у них церква була, здебільшого, політичним, ніж соціальним інститутом. За сьогоденних умов ця обставина має місце лише в кількох країнах із теократичними державами (Іран, Пакистан, Саудівська Аравія та ін.).

В іншому, багатоскладовому та «змішаному варіанті» збільшуються можливості для алогічних, псевдотеоретичних суджень, підміни змісту понять мимовільних концептуальних помилок і перестановок «фундаменту» і «даху» політико-сферних конструкцій і т. д. і т. п. Наприклад, за переказами, один з французьких королів першої половини XVIII ст. довго коливався, приймаючи рішення стосовно долі одного свого радника, який виявився політичним зрадником, – стратити його чи помилувати? А йшлося лише про місце для коми в указі короля, яка визначала б, – жити цій людині чи ні.

З нашими конституційними преамбулами пунктуація грала дещо менш драматичні ролі. Це – на перший погляд... Як згадував один із «батьків» Конституції В. Гетьман, у конституційну ніч з 27 на 28 червня 1996 р. у питанні щодо статусу титульного народу України дискутувалися три варіанти: 1) «народ України – громадяни усіх національностей...»; 2) «народи України –

громадяни усіх національностей...» та «Український народ» (з великої літери, за чим йшла нормальна кома, а не те незграбне тире) і – «громадяни усіх національностей...». «Тригодинні конфліктні сперечання завершилися перемогою суперпатріотів...» [75, с. 69].

Виявилося, що ті велика літера і тире синтезували небачений етнічний мікс: український народ – це якась «сума громадян усіх національностей». Та що в підсумку? З того часу Конституцію ще тричі корегували, але означене текстове місце з Преамбули корекцій не зазнало. Іншими словами, означені пунктуаційна помилка та етнологічний огріх і досі сутнісно викривляють етнополітичну галузь політичної сфери та багатоскладове населення країни як структурного елемента етноісторичної сфери суспільства.

Цю найгострішу політологему сучасної України команда В. Януковича намагалася розв'язати таким чином: (1) регіоналізація основних етнопериферій країни плюс (2) одна країна – (3) два провідних народи» – (4) дві офіційні мови. Експеримент був перерваний євромайдановою революцією 2013 – 2014 рр. З весни 2014 р. нова команда П. Порошенка почала реалізувати іншу, тріадну праксеологему: (1) радикальні реформи усіх сфер життя – (2) модернізаційні зміни способу народного життя – (3) рішуча децентралізація влади. Але зазначені реформи і модернізаційні зміни майже «поглинула» інша тріада: тотальна корупція, банківські офшори, інспірований контрреволюційний сепаратизм на Донбасі. Протистояння двох означених тріад не припиняється й досі.

Як бачимо, обидві тріади і «породжені» політичною сферою вітчизняного суспільства, і спрямовані на її деструкцію, а то й на докорінну негативну модифікацію у бік авторитаризму. На подібні метаморфози, на жаль, не звертає уваги правлячий політикум країни, перед яким давно постає запитання: Що то є «політична реформа», від якої усі правлінські команди епохи політико-державної Незалежності України багато чого чекали й чекають? Та й взагалі, щò та чого не вистачає правлячим елітам, щоб реформувати політичну сферу як

передумову цивілізаційної модернізації країни? Як правило, у відповідь кивають на недостачу політичної волі.

Отже, надаючи політиці належні їй переваги над іншими соціальними феноменами (економікою, правом, культурою, етикою та ін.), пам'ятаємо, що вона «робиться» в політичній сфері. А тому в наступному підрозділі розглянемо ідеологему: (1) генеза політичної сфери – (2) теорія політичної сфери – (3) методологія інтерпретації буття політичної сфери. Перших двох компонентів тріади (генези і теорії) ми вже торкалися, детальніше про них буде сказано попереду. На черзі – одне з найважливіших питань: методологія політико-сферної проблеми.

1.2. Методологічний інструментарій дослідження політико-сферної проблеми

Під методологією розуміють систему методів пізнання і практики, тобто систему принципів, правил, прийомів, способів і засобів організації та побудови теоретичної і практичної діяльності, а також вчення про цю систему. Виходячи з цього визначення, (1) методологія наукової діяльності – це система методів (принципи, правила, прийоми, способи і засоби), зокрема пізнання (відбиття) об'єктів зовнішнього світу та організації (формування) систем наукових знань; (2) методологія практичної діяльності – це система методів (принципи, правила, прийоми, способи і засоби) впливу на об'єкти, організації практичної діяльності як одного з об'єктів; (3) вчення про систему наукової і практичної діяльності – це сукупність наукових знань щодо змісту, структури наукових і практичних методів, умов та правил їх застосування [93, с. 63].

У дисертації поняття методологія вживатимемо в подвійному сенсі, – як загальнонаукову методологію (методологію соціально-політичних наук, соціогуманітарну методологію тощо) та як методологію окремо взятої науки, а то й окремої теоретичної проблеми. Як зауважував класик діалектики, лише подібний підхід до методології може дати наш предмет дослідження «в його

необхідності, в його всебічних взаємостосунках з іншими предметами реальності, в його суперечливому русі...» [162, с. 191].

Наведені далі в дисертації графічні зображення в структурно-змістовному сенсі складаються з двох смислових елементів – (1) візіо-геометричних схем та (2) коротких концептуально-супровідних текстів. Основне призначення обох графічних зображень – передача професійному читачеві предметного змісту зображеного не лише «в загальних словах» та логічних термінах, а й символічних теоретикологемах.

Із загальної кількості теоретичних істин, що втілені в цих графічних зображеннях, одна третина фіксує світову минувшину, друга третина – нашу сучасність, а остання третина – це наше бачення обривів та змісту політичної сфери майбутнього українського суспільства. Інакше кажучи, це – погляд за горизонт прийдешнього політичного дня модернізованої Вітчизни. Ці проєкції навіяні максимою фундатора Apple С. Джобса: «Краще вигадувати собі завтрашній день, ніж переживати з того, що день вчорашній був такий собі, не той» [16, с. 61].

Свого часу М. Гоголь писав : «...Якщо твір заключає в собі дві або три ще ніким не висловлені істини, – то й за ці цінності [авторові] можна пробачити недосконалість цілого його твору» [150, с. 227]. Скільки та якої якості наукові істини містяться у нашому творі, – не нам оцінювати. Більше того, слідом за американським філософом ХІХ ст. Р.-У. Емерсоном, – ми погоджуємось з тим, щоб відкриті нами сьогодні істини «завтра, у світлі нової думки, могли б виявитися тривіальними» [109, с. 214]. Адже це – один з об'єктивних законів науково-теоретичного прогресу.

Загальнонаукова методологія та методологія окремої науки, зазвичай, мають відповідний аналітико-дослідницький інструментарій. Має свій інструментарій і наша політико-сферна проблема. Її прагматичну методологію ми базуємо на чотирьох найбільш операційних конструктах, – на принципах, способах, концептах і методах (дод. Б). Як зазначає В. Андрущенко, принцип «вказує на те, щò лежить в основі якогось дослідження, з чого треба виходити

при пізнанні історичних явищ і чим треба/можна керуватись у теоретичній та практичній діяльності» [9, с. 20]. У сучасній українській суспільствознавчій літературі серед основних і практично працюючих принципів називають системність, об'єктивність, історизм, прагматизм, динамізм тощо.

Скажімо, системність – це філософські уявлення про цілісність об'єктивного світу, співвідношення цілого і частин, взаємодію системи із середовищем, загальні закономірності функціонування і розвитку систем, про структурованість кожного системного об'єкта, активний характер діяльності суб'єктів політичних систем у політичній сфері. При цьому політичні явища розглядаються як складні, відособлені феномени, що мають свій склад і структуру, виконують певні функції в загальній системі [234, с. 21–22]. «Принцип об'єктивності означає вивчення об'єктивних закономірностей, якими визначаються процеси політичного розвитку. Кожне явище розглядається як багатогранне й суперечливе. При цьому визначається вся система факторів позитивних і негативних. Об'єктивність політичних знань передбачає, що процес їх здобуття відповідає реальній дійсності, незалежним від людини законам пізнання. Об'єктивність наукових висновків базується на доказовості наукових фактів. Принцип історизму передбачає розгляд фактів і політичних явищ у конкретно-історичних обставинах, у взаємозв'язку та взаємозумовленості, з урахуванням розстановки та політичної орієнтації соціальних, національних груп, верств, громадських організацій», – підсумовує О. Бабкіна [19, с. 6]. Цими та подібними до них принципами в подальшому викладі матеріалу ми оперуватимемо при аналізі структури політичної сфери, виявленні логіки співвідношення творчих (або креативних) та споживацьких (інфраструктурних або надсфер) у ситуаціях реформаціологічної модернізації політичної та інших суспільних сфер та в численних інших теоретико-дослідницьких колізіях.

В елементній структурі нашого методологічного інструментарію чільне місце посідає спосіб. Способу ми надаємо функцію визначення конкретних шляхів здобування в дослідницькому процесі двох типів теоретичних знань про

фундаментальний сенс буття політичної сфери. Співставляючи у цій призмі творчі потенціали принципу і способу, виходимо на концепцію політичного філософа зі США Р.-Дж. Ротлісбергера. У нашій інтерпретації точки зору американського класика (1) принцип досить чітко формулює тип знань про щось і виводить доказову ідею про сутність якогось об'єкт-предметного явища, а (2) спосіб ймовірно точно окреслює умовні напрями реалізації на практиці «типу знань чогось» із контексту теоретичного осмислювання того явища [178, с. 143–144]. У дослідженні принципи творчо аплікуються до основних «ділянок» базового буття політичної сфери, а способи, – переважно, – до перебігу окремих політико-трансформаційних ситуацій буття тих «ділянок», – до ситуацій системних, цивілізаційних, кризових, екстремальних, конфліктних тощо (дод. Ж).

На концептуально окресленому полі вкажемо на кілька дослідницьких способів, чий теоретичний потенціал в міру можливостей буде розкрито та показано в процесі подальшого викладу матеріалу. Це способи: (1) факторного аналізу структури і логіки системного налагодження життєдіяльності основних структурних складників політичної сфери, – відносин, інститутів, ідей (ідеології); (2) стратагемування (від лат. *stratagikos* – прошарок, група людей) цільового впливу якогось провідного політичного інституту на кризуючі ділянки політичної сфери, а також тих само ділянок сусідніх сфер буття людей та галузей їхньої життєдіяльності; (3) стадіювання (від давньоеллін. *stadion* – ступінь, фаза розвитку) процесів виникнення, розвитку та затухання всередині політичної сфери різноманітних конфліктів (від лат. *conflictus* – зіткнення протилежностей, спір, суперечка) у відносинах владноелітних кадрів у внутрішніх рамках суто політичної сфери та її відгалужень на сусідні суспільні сфери; (5) стратегіювання (від давньоеллін. *strategikos* – умовно, за Сунь Цзи: «урядування масивом одноментально мислячих та цільовим чином спрямованих у перспективу людей» [38, с. 486–487]) процесів модернізації країни на шляху до майбутнього.

З приводу способів другого («стратегування цільового впливу...») та п'ятого («стратегіювання процесів...») зробимо зауваження пізнавально-методологічного навантаження. Навіть відомі світові китаєзнавці (В. Боршевич, М. Іонов, Н. Конрад, В. Лепинський, В. Лефевр та ін.) не звертали уваги на транслітераційний правопис-«вписування» двох слов'янських звуків-літер – «а» та «е» – у двосенсовий китайський ієрогліфічний символ. У чому ж така справа?

У швейцарського етнологіста-сходознавця Х. фон Зенгера слово «Stratageme» (з літерою «а») акцентує нашу увагу на «способі мислення» політика/політолога/аналітика з приводу чогось, а слово «Strategeme» (з літерою «е») більше стосується постмислительського «принципу поведінки» внутрішньокраїнових та зовнішньополітичних суб'єктів [112, с. 19]. Виявляється, що сполучення цих двох понять, які на письмі вирізняються лише однією літерою, синтезується в «діалектично системний тип мислення – страатастратегеміку», до якого ситуаційно вдаються в галузях своєї життєдіяльності військові, бізнесмени, політики і вчені [331, с. 364].

Методологічний інструментарій, який наведено в цьому підрозділі дисертації, далеко не вичерпує перелік своїх дослідницьких елементів. Слід назвати також підходи, аспекти, дослідницькі прийоми, точки зору, грані розгляду, аналітичні кванти та інші елементи. Серед останніх назовемо понятійну новелу В. Горбуліна – «оперативний конструкт політичної аналітики», якою дедалі частіше користуються в Україні для «вибудовування щоразу нового інформаційного ряду ... при створенні атмосфери того, що країна живе, виживає, бореться та перемагає, опинившись у центрі гібридного світу» [86].

У суто інструментально-дослідницькому сенсі акцентуємося на наступному: застосовувана методика викладу матеріалу нам посприяла у формулюванні двох типів суб'єкт-діячів інституційного та ідеологічного складників політичної сфери, – типу політико-стратегемного мислення і типу політико-стратегемної поведінки. Цю творчу новелу сформульовано в

теоретичній призмі уже згадуваного «людиноцентристського концепту» В. Андрущенка. Тим самим відкрито шлях до концептуалізації основного елемента методологічного інструментарію будь-якої конкретної науки та науки взагалі, – методу як базової та найдинамічнішої теоретичної саєнтологєми.

За всесвітньою науковою традицією, започаткованою ще у 1950-х рр. французами Р. Пєнто та М. Гравітц, методом називаємо «комплекс інтелектуальних дій, за допомогою яких дана наука презумє встановити пошукувану істину, до якої вона прагне, доказує її та перевірєє» [218, с. 146].

З огляду на специфіку політико-сферної методології провідними інструментами/аналітизмами у подальшому визначаємо шість суто наукових термінів (див. далі), вибудовуючи їх у дві субієрархічні тріади, розташовані колоподібним чином, завдяки чому вони (ці терміни) синтезуютьє в полісенсовє поняття «метод». Першу тріаду складають багатозначні терміни. Це – принцип, спосіб, концепт. Другу тріаду складають теж не малозначущі терміни, – але такі, які для нашої дослідницької мети уособлюють певно окремішне інструментальне начало, з допомогою якого принципи, способи та концепти відчутно конституюють фігуру даного методу. Отже, друга тріада – це: ідея (репрезентує принцип) – образ (репрезентує спосіб) – істина (репрезентує концепт) (див. дод. Б).

Конструювання методу в означений спосіб наближає нас до методології «дискурсного аналізу політичної влади» М. Фуко. У низці політолого-кратологічних робіт 60–70-х рр. ХХ ст. свою методологію він базував (1) на принципі аналізу не мотивів поведінки владних інституцій та суб'єктів, а (2) на способі аналізу техніки реалізації владних повноважень «на всьому політико-сферному полі» (формулювання наше – В. Т.). Зрештою, що в цьому контексті є найважливішим, – М. Фуко базував методи (3) на концепті аналізу тактики домінування владних інституцій та суб'єктів з постулатами теоретичного знання [346, с. 418–419].

Як каже Т. Фуллер, «метод – це те, наслідуючи чому, можна отримувати очікуваний результат» [146, с. 199]. У подальшому викладі матеріалу всі задіяні

методи будуть деталізовані й апліковані до конкретних політичних ситуацій і теоретико-методологічних колізій, що відображають реалії поточного політичного життя в нашій транзитній країні.

Отже, в дисертації ми застосуємо такі наукові методи.

1. Людиноцентристський метод В. Андрущенка, зазначає польська дослідниця В. Пратницька, може бути аплікованим до «життєдіяльніцького поля усіх та будь-яких суспільних сфер у зв'язку з тим, що в їх центрі в ХХІ ст. опинилася людина як основний виробничий капітал і як базова засада прогресивного суспільного розвитку загалом» [239, с. 15]. Окрема аплікація метода стосується прояснення специфіки буття етнонаціональних меншин у галузі вищої освіти і позначена на міжгалузевих ділянках політичної, духовної та етнічної сфер (дод. Г).

2. У нашому дослідженні дуже важливим є структурно-функціональний метод Т. Парсонса (1902 – 1979 рр.). Будь-яке соціально-політичне, економічне, культурне явище, – зазначає Т. Парсонс, може бути описано як певно «структурована система соціальної дії», – система, яку завжди можна членувати на частини або менші підсистеми. Якщо цей поділ продовжувати достатньо довго, то, врешті-решт, можна отримати те, що називається «найменшою одиницею системи», яка має сенс лише у рамках конкретної кількості дій. У повному вигляді ця одиниця включає в себе «певне число детальних елементів, таких, як-от: конкретна мета, конкретні умови, конкретні засоби, одна або кілька норм, які керують вибором засобів для досягнення мети» [298, с. 68–69]. Цей метод став методологічною основою низки сучасних теорій політичних змін та розвитку, зокрема структурного підходу до розуміння суспільно-політичних трансформацій, у межах якого розвинулись різноманітні теорії модернізації, які заклали підґрунтя транзитологічної парадигми. Метод Т. Парсонса ми застосуємо при відокремленні політичної сфери з певної множини інших/суміжних сфер у третьому розділі дисертації.

3. Історіологічний метод. Двоскладове слово «історіологія» запроваджене в науковий вжиток російським історіософом М. Карєєвим (1915 р.) і означає

«наукову теорію історичного процесу» [127, с. 22]. Тобто, в аналізі якогось феномену реальності синтезується сенс двох інструментальних принципів, – історичного та логічного. У дисертації історичне, переважно, акцентується на стадійності конституювання діалогії «сферний феномен – політико-сферна проблема». А під логічним у нашому випадку, в основному, маємо на увазі «теоретичне відтворення у мисленні та на письмі явищ і процесів, які постійно відбуваються в політичній сфері, відображення структурної організації самого феномену політичної сфери як цілісної реальності, яка у своєму єстві та у факті позбавлена випадкового і привнесеного» [313, с. 7].

4. Синергетичний метод. За допомогою методології синергетичного підходу явища у політичній сфері транзитного суспільства досліджуються як системи, що само організуються, виникнення і зміна яких ґрунтується на випадкових процесах, особливо в її кризових, нестабільних станах. Понятійний апарат цього підходу складають поняття нерівноваги, кризи, еволюції, відхилення, ймовірності випадку, самоорганізації, непередбачуваності і т. п. [93, с. 77]. Теоретико-методологічний потенціал синергетики в аплікації до нашої проблеми можна маркувати кількома позиціями. Зокрема: 1) значний організаційний потенціал політичної сфери дозволяє в найбільшій мірі (порівняно з іншими сферами) реалізувати функцію досягнення цілей, оскільки в основі політичних процесів закладений основний та центральний феномен політичної сфери – влада; 2) перебуваючи під впливом різних зовнішніх і внутрішніх подразників, що провокують зміни політичної сфери в часі, вона має відкритий (здебільшого) і динамічний характер; 3) політична сфера є нелінійно побудованою системою, тобто є такою, що має стійкі й нестійкі стаціонарні стани.

5. Тріадний метод авторства І. Варзаря або «метод тріадної кореляції цінностей та орієнтацій соціально-політичного розвитку» [52, с. 29–41] у чомусь продовжує та поглиблює теоретичні напрацювання людиноцентристського методу, – зокрема, в сенсі більш чіткої конкретизації інструменталістики реалізації у певній країні мережі соціальних перетворень

інституційними засобами політичної сфери. Під тими засобами, здебільшого, маються на увазі толерантні (демократично зорієнтовані) політичні революції, всебічно виважені соціальні реформи, послідовні соціотехнологічні трансформації, інформаційно-гуманістичні модернізації тощо.

6. Мережевий метод з'явився в середині ХХ ст., коли представники соціальної психології (Дж. Морено), політичної антропології (Дж. Мітчел), політичної комунікації (Ч.-Х. Кулі, Е. Гріффін), теорії політичного постмодерну (М. Фуко, П. Бурдьє, Ж. Бодріяр) та інших наукових напрямів стали дивитися на політику як на «процес множини акторів», а, зокрема, в політичній сфері почали діяти «несанкціоновано активницькі» громадські, наукові, корпоративні, бізнесові та інші «неформальні» підполітичні/аполітичні колективні суб'єкти, шукаючи в політичних осередках реалізаційні галузі свого інтересу й можливості «дати про себе знати» легітимним політичним властям.

7. Неоінституціональний метод, виникнення якого пов'язано з прагненням вчених замінити біхевіористський підхід, пов'язаний з поведінкою індивідів і груп індивідів. Започаткували цей напрям Дж. Марч і Й. Олсен публікацією 1989 року під назвою «Друге відкриття інститутів: організаційна основа політики», в якій біхевіористський підхід піддавався суворій критиці. На передній план висувається осмислення процесів інституціоналізації як результату взаємодії всього того, що пов'язано зі змінами та сталістю, а перед дослідником постає завдання з'ясування ролі механізмів і сил, які приводять у рух зміни, а також механізмів і сил, які забезпечують застій інституційних практик. Тобто інститути стали розглядатися як вираз мінливої рамки цих взаємодій, форми і способи яких змінюються під їх власним впливом.

У дисертації будуть також застосовані кілька майже не апробованих у сучасних українських політологічних дослідженнях практичних методів. Зокрема, йдеться про такі:

1. Метод народного контролю перебігу політико-виборчого процесу французького політолога П. Розанвалона (2001 р.) теоретично уможлиблює корегування народом політики владарної бюрократії не лише в політичній, а й в

усіх інших суспільних сферах. Контрдемократичний квадрат «Контролера влади» складають суб'єкт-дуети (1) «народ-виборець», (2) «народ-спостерігач», (3) «народ-вето» та (4) «народ-суддя» [250, с. 62–64]. У процитованій книзі П. Розанвалона його метод демонструє особливо ефективні народно-політичні кратологеми суто в політичній сфері, які починають апробуватися і в сучасній Україні, – це «компетентний нагляд», «мирна протидія», «раціональні судження». Детальніше про це – у розділі III-му.

2. Поштовховий метод американського економіста і політолога Р. Талера вже ціле десятиліття (з 2007 р.) – й особливо в країнах, в яких держави конституційним чином піднесли себе у статус соціальних інститутів, – перебуває в центрі уваги політичних експертів і різнорангових політичних кратологів.

Метод «поштовху» автор підносить в ранг нової науки про політичний вибір. І пояснює: «Під поштовхом ми розуміємо все те, що впливає на наш вибір... Ми вважаємо, що за допомогою науки про вибір та м'якого поштовху всі політичні інститути – включно з урядами – могли б зробити життя людини більш легким, а, вводячи їх у русло благопозитивного вибору, зробили б їхнє життя ще кращим» [237, с. 212–216]. На адресу політичних і соціальних інститутів та урядів країн метод працює у формі «рекомендацій на підштовхування соціального прогресу» і динамізації «проурядових громадських ініціатив», «альтернативних планів соціально-політичних модернізацій та радикальних реформ» тощо. В Україні цей метод здійснюється під гаслом «децентралізації» (невтручання центральної політичної влади «у місцеві справи»), – і все ж таки під контролем центру. Ми знайшли методу застосування найакцентніше – в розділі III-му.

3. Області державної політики (або «антиручноуправлінські області державної політики» – назва Українського центру економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова) як альтернативний метод ручному урядуванню країною» (далі – метод ОДП). Це – ініціатива І. Варзаря.

Методу ОДП ми знаходимо застосування найбільше в IV і V розділах. Основні теоретичні позитиви та праксеологічні конструкти методу позначимо в трьох коротких умовисновках. (1) Будь-яка ОДП як специфічна політична (кадрово-суб'єктна чи організаційно-правова інституція) має прив'язку не до «підуправлінських»/підлеглих людей, а до певної суспільної сфери чи галузі життєдіяльності як об'єкта впливу та предмета відповідних трансформацій. (2) Ручне керування людьми найчастіше спирається на індивідуальну політичну волю, продиктовану посадою, а інституційна воля ОДП базується на теоретичному (політико-кратологічному) знанні й обмежується правом. (3) Кожна ОДП мусить мати свою теоретичну Концепцію, розроблювану в надрах правлячого політикуму країни, в якій еліта «дружить з наукою». У політико-правовому сенсі сутнісна кратологема будь-якої ОДП спирається на Конституцію й поточні закони, відштовхується від чинної в країні Доктрини внутрішньої та зовнішньої політики.

Підсумовуючи вибір дослідницького інструментарію, процитуємо фундатора філософського позитивізму та соціології як науки О. Конта (1798 – 1857 рр.), який одному своєму учневі радив «будь-які теоретичні конструкції ... завжди базувати знизу-вгору на – водночас, і твердому, і гнучкому – методикумі, який би світлим оком і прямим пальцем вказував би на рідну країну, – на стан її соціального ладу, на становище в ній науки та на рівні розумової грамотності бодай верхніх верств її народу...». Під методикумом О. Конт мав на увазі «цілеосмислено складений комплекс дослідницьких методів» [399, с. 119].

Узявши собі за урок пораду класика, в першому розділі дисертаційного дослідження ми представили такий методикум, який вказував би на те, що в життєтворчому стані політична сфера може побутувати лише в країні (1) з політичною державою, обрамленою правом, (2) із грамотною політичною елітою, зрештою, (3) з політичною наукою, що сприймає інновації.

Висновки до першого розділу

У першому розділі прояснено зміст основних, застосовуваних у дисертації теоретичних і методолого-гносеологічних термінів, понять і категорій, які ввійшли до аналітичного апарату всього тексту роботи. Серед них на чільному місці знаходяться поняття «дослідницький метод» і його конструкційні складові – принципи, способи, концепти, епістеми, аспектові підходи та ін.

У першому підрозділі сформульовано власне «робоче» поняття логіколокусу – для позначення просторового поля фізичного буття й буденно-практичної життєдіяльності людини в будь-якому суспільстві. Засадовано положення про те, що основним логіколокусом діяльнісного буття людини є пара споріднених, але не тотожних понять, – (1) «сфера людського буття» та (2) «галузь людської життєдіяльності».

Здійснено перші підходи до прояснення змісту основних для дисертаційної теми робочих понять, – сфера, сферний феномен, сферна побудова людського суспільства, політико-сферна проблема тощо. У «чисто сферологічному сенсі» сформульовано одне з центральних авторських положень в дисертації, – дано попередню класифікацію суспільних сфер на (1) творчі, (2) споживацькі та (3) обслуговуючі. Класифікаційний концепт підводить аналіз під авторське завдання визначення специфічного місця і специфічних ролей політичної сфери у сферологічній структурі будь-якого суспільства взагалі й транзитного зокрема. Аналіз матеріалу підсумовано формулюванням малодослідженої ідеологемної тріади: (1) генеза політичної сфери – (2) теорія політичної сфери – (3) методологія інтерпретації життєтворчого буття політичної сфери.

Формоутворюючим у другому підрозділі є положення про зміст і функціональну специфіку політико-сферної методології окремо розглянутої політичної сфери.

Значущим структурним компонентом методологічного інструментарію дисертації є (зображена в дод. Б) колоподібна двотріадна та субієрархічна логіка «творення» самого політико-сферного методу. Перша тріада: 1) принцип

– 2) спосіб – 3) концепт; друга тріада: 1) ідея (репрезентує принцип) – 2) образ (репрезентує спосіб), 3) істина (репрезентує концепт).

На завершення аналізу розкрито зміст основних методів, які застосовуватимуться в дисертації.

Першу групу представляють наукові методи. Це – 1) людиноцентристський метод В. Андрущенка, в центрі якого перебуває людина як основний виробничий капітал і як базова засада прогресивного суспільного розвитку; 2) структурно-функціональний метод Т. Парсонса, який став методологічною основою низки сучасних теорій політичних змін та розвитку, зокрема, структурного підходу до розуміння суспільно-політичних трансформацій, у межах якого розвинулись різноманітні теорії модернізації, які заклали підґрунтя транзитологічної парадигми; 3) історіологічний метод, який застосовується в аналізі якогось феномену реальності й синтезує в собі зміст двох інструментальних принципів, – історичного та логічного; 4) синергетичний метод, який досліджує явища у політичній сфері транзитного суспільства як системи, що самоорганізуються, виникнення і зміна яких ґрунтується на випадкових процесах, особливо в її кризових, нестабільних станах; 5) тріадний метод І. Варзара або метод тріадної кореляції цінностей та орієнтацій соціально-політичного розвитку, який у чомусь продовжує та поглиблює теоретичну епістему людиноцентристського методу, – зокрема, в сенсі більш чіткої конкретизації у певній країні мережі соціальних перетворень інституційними засобами політичної сфери; 6) мережевий метод, який дає можливість мережевий характер взаємовідносин у політичній сфері розглядати як альтернативу у співвідношеннях між модифікаціями політичних позицій; 7) неоінституціональний метод, який передусім осмислює процеси інституціоналізації як результат взаємодії всього того, що пов'язано зі змінами та сталістю, а перед дослідником ставить завдання з'ясування ролі механізмів і сил, які приводять у рух зміни, а також механізмів і сил, які забезпечують застій інституційних практик.

До другої групи ми віднесли практичні методи. Зокрема, йдеться про такі:

- 1) метод народного контролю перебігу політико-виборчого процесу французького політолога П. Розанвалона (2001 р.), що теоретично уможлиблює корегування народом політики владної бюрократії не лише в політичній, а й в усіх інших суспільних сферах;
- 2) поштовохвий метод американського економіста і політолога Р. Талера, який працює у формі рекомендацій на підштовхування соціального прогресу і динамізації проурядових громадських ініціатив, альтернативних планів соціально-політичних модернізацій та радикальних реформ тощо;
- 3) області державної політики І. Варзара як альтернативний метод ручному урядуванню країною, який полягає в тому, що кожна область державної політики повинна мати свою теоретичну концепцію, розроблювану правлячою елітою, яка враховує наукові досягнення в політичній сфері.

РОЗДІЛ 2

ПОЛІТИКО-СФЕРНИЙ ФЕНОМЕН

В ІСТОРІОЛОГІЧНИХ ВИМІРАХ ТА НА ТЛІ ІСТОРИЧНИХ ЕПОХ

2.1. Витоки діалектичного розуміння сферного феномену та політико-сферної проблеми у Стародавньому світі

Теоретико-тематичну структуру другого розділу дисертаційного дослідження пронизує епістема російського класика кінця XIX – початку XX ст. М. Кареева, яка дає досліднику «наукове розуміння того, як здійснюється будь-яка історія, де б та коли б вона не відбувалася» [127, с. 22]. Ця історіософська епістема допомогла зрозуміти, що тематика дисертації численними деталями, аспектами, гранями й нюансами роками, століттями та тисячоліттями вироблювалася й відшліфовувалася у подіях, діяннях та думках мільйонів людей у звивах історії соціальної, політичної, економічної, етнічної, культурної, духовної, релігійної та інших цивілізаційних галузей минулого. Зрештою, історіологіка уможливила екстраполювання теми нашого дослідження на гносеологічні стадії сучасної саєнтологічної епістемі «Логіка висходження вселюдського знання про світ»: ідея – концепція – теорія – наука/наукова дисципліна [53, с. 113].

У методологічній призмі названої саєнтологемі та історіологічному сенсі ми розглянемо у розділі історію конституації тріади (1) ідея сферного феномену – (2) концепція суспільної сфери – (3) генезис теорії політичної сфери. Тріада дістала відображення в древніх міфах і фольклорі тисяч народів, у різновагомих писемних джерелах Античної та Ренесансної ер і епох, у численних різножанрових теоретичних працях сотень мислителів Нового й Новітнього часів. Однією з найбільш відчутних особливостей є те, що в давніх джерелах наука й ідеологія не просто межували, а нерідко просто «зливалися в одне ціле». У цій диференціації нам допоміг сучасний американський класик Е. Кеннеді, який нагадав: в усі часи «наука базувалася на теоретичному

мисленні, а ідеологія – на світоглядних почуттях, досить часто – ілюзорних, а в політиці – нерідко й просто утопічних» [395, с. 208].

Серед «галузевих історій», під час перебігу яких конституювалася й тема нашого дисертаційного дослідження, відчутно виділяється тріада: «саєнтологіка – гносеологіка – педагогіка». Хто бодай один раз професіоналом опинявся в тому трикутнику, – перед ним, напевно, поставало питання відбору матеріалу з арсеналу минулого до потенціалу сучасності. На тлі означеного питання перед ним поставало запитання: А яким політичним критерієм при цьому відборі слід користуватися? Ми свою відповідь знайшли в контексті «дидактичного правила» В. Андрущенка: тим критерієм має бути теоретико-ціннісний підхід. Виходячи з того, що «все, що було в історії, є суттєвим і необхідним для сьогодення», для науково-навчального, літературно-аналітичного потенціалу сучасності та на шляху до майбутнього, – виходячи з цього, зазначає він, з ідейного арсеналу минулого «слід відбирати лише те, що (в означених писемних джерелах. – В. Т.) отримало більш-менш ґрунтовне теоретичне висвітлення» [9, с. 3].

Отже, розглянемо науково-праксеологічні надбання двох з половиною тисяч літ генезування досвіду сферного мислення та праксеологічної апробації тематики нашої дисертації на грандіозному геополітичному просторі: від (1) Східнокитайського моря до (2) британсько-атлантичних берегів та від (3) антично-південного пояса (Китай – Індія – Юдея – Еллада – Рим) до (4) середньовічних Русі-України – Московії – Франції – Польщі та ін., в яких містяться ідейно-теоретичні начала теми нашого дослідження.

В умовно безперервному цивілізаційному висходженні людства класичні дослідники історичного минулого (Геродот, Фукидид, Страбон, Дж. Віко, А.-Дж. Тойнбі та ін.) – «від початку історії» і до rischi «Античність» – виділяли періоди 1) дописьменний, 2) варварський та 3) передантично-докласичний. Протягом цієї величезної часової ери майже в тисячу років на пізнавальній площині умовно тут названого «сферного питання» в жодному куточку планети – жодного позитивного посування. Про це не згадували в доконфуціанському

Китаї з XIV ст. до н. е. до VI ст. до н. е.; на згадував навіть Хаммурапі, який жив майже чотири тисячі років тому; про це не сформулювали жодної думки навіть Гомер, який жив у VIII ст. до н. е., та Сократ, який жив у IV ст. до н. е.

Навіть усі вони стосовно сферного феномену не піднесли вище пізнавальної ризи з афористичної констатації Б. Паскаля (1623 – 1662 рр.): «Світ – це сфера, центр якої повсюди, а окружності немає ніде» [71, с. 31]. На гносеологічному ґрунті пошукуваної ідеї перші «точки зростання» стали з'являтися в стародавньому Китаї приблизно у мережу років з VII до VI ст. до н. е.

1. Стародавній Китай. Перші ж посування на вказаному пізнавальному ґрунті проявилися навколо двох діалогів, – (1) «Небесна/Піднебесна Сфера – Земна Сфера» та (2) «Бог – людина». Невдовзі Небесна Сфера роздвоїлася на два образи політичних кратологів: на небі – Бог (як би він не називався), на землі – монарх (як би він не називався).

Саме тут і явився та проявився великий мудрець Конфуцій (VI – V ст. до н. е.) – унікальний філософічний тлумачник політичного змісту вказаних сфер і діалогів. Одна з провідних ідей в його політичній філософії – це ідея про «опосередковуючі ролі держави» між небесною та земною сферами. Своєю чергою, держава, будучи «витвором» монарха, в народних низах метаморфозує до «сім'ї», а остання посідає місце «ядра суспільства» [11, с. 182].

Отже, самосформувався конфуціанський трикутник «Бог – правитель – людина». Бог підноситься над Землею/країною і більше «силовим чином» ані на кого/ані на що безпосередньо вже не впливає. Відтоді на Землі/в країні – від імені Бога та з власної волі – всім й уся урядовує монарх/правитель.

Свою політичну волю правитель найчастіше «одягає» у форму закону та – через призначених міністрів, чиновників, адміністраторів, полководців та інших функціонерів (усі вони у Конфуція самоконститууються у прообраз уряду країни, – хоча цього поняття в нього й немає) – доводить до людей у суспільстві. Названі функціонери мають будь-що та за будь-яких умов домагатись політико-етичної довіри в суспільстві, у людей між собою та опосередковано – довіри до правителя й уряду. Таким чином самосформувалася

унікальна у світі політична тріада «Влада – Закон – Довіра», яка й досі жива в соціально-політичному устрої Китаю [279, с. 81].

Дану китайську політичну кратологему деякі дослідники вважають прообразом соціальної системи, а в певній перспективі – й усієї політичної сфери. Нам імponує точка зору, що «навіть маоїзм зі своїм екстремним революціонаризмом не сутнісно похитнув багатовікову традицію превалювання «соціального» над «державним» і «політичним» [47, с. 16]. Китайці, додає свої резони до теми І. Епштейн, «дуже розумні, – бо ж у них все пронизано історією... Навіть якщо не всі вони читали трактати своїх історіографів та мудреців, – для мудрого самонавчання є театр і народні прислів'я, в них усе й спресовано, – вся їх мудрість та увесь їхній багатотисячний досвід» [38, с. 265–266].

На тлі наведеного дискурсу доходимо висновку: напевно, Конфуцій дещо перебільшував вагу «політичного елемента» в структурі особи і правителя, і пересічної людини. Та й Закон тут дещо меншою мірою є правовою, ніж політичною матерією. Що й казати про феномен Довіри, – бо ж саме завдячуючи їй політична й соціальна системи можуть гармонічно резонувати у надрах зрілого й віками освіченого, суто «по-китайськи» самоорганізованого людського соціуму.

Перебільшення або ж применшення елементів «політичного» та «соціального» у структурі абстрактно взятої людської особи, – ось у чому нами вбачається різночитання вище названої саєнтологема. Вважаємо також, що даний політолого-філософський нюанс і пролягав певним вододілом між Конфуцієм та його молодшим сучасником Лао Цзи (VI – V ст. до н. е.). Для першого людина – елемент і фактор у структурі однієї чи кількох суспільних сфер, а для другого – й сама людина являє собою певно цілісну сферу, в центрі якої перебуває її неповторне «Дао».

І все ж, Конфуція і Лао Цзи єднає одна саєнтологема: у самодостатньої людини є своє «Де», – щось подібне до «внутрішньої творчої потенції» або «долею накресленого шляху» в історії та культурі свого народу. Поняття «Де»,

– уточнює молдавський китаєзнавець В. Боршевич, – «це якась творча потенція, образ організованого ресурсу розвитку особи на своєму шляху...» [38, с. 493].

Слід гадати, ця, суто китайська епістема мала б наступну синтезу: якщо соціум умовно тут взятої країни бодай на чотири п'ятих частини складається з людських осіб зі «своїм» обсяговим «Дао» та творчим «Де» всередині, тоді політична сфера тої країни базується на довірі між людьми та владою, яка (влада) органічно єднає політичну й соціальну системи, на підставі чого та країна внутрішньо спроможна – та на власних людських ресурсах! – перманентно цивілізаційно прогресувати.

За додатковими теоретичними аргументами звернемося до Лао Цзи. Усе, що людина робить, бачить і усвідомлює як суще та реальне, – усе це є «Дао», – феномен «безтілесний та позбавлений форми», якого «можна осягнути, лише уявляючи його в образі сфери». До цієї характерної лише для Лао Цзи та важливої для нас тези він додавав: «Сфера «Дао» – це замкнене на себе коло, в яке вписано безмежну кількість йому подібних речей» [11, с. 182, 215]. Так уперше в античній науковій літературі з'явилося поняття «сфера життя» – для позначення різних областей і справ людського буття в будь-якій країні. З його допомогою – підсумовує власну концепцію Лао Цзи, – «за однією країною можна пізнати і Всесвіт» [11, с. 187].

У викладених тут китайських політологемах міститься кілька ідейних відкриттів «нерозшифрованого» сучасного наукового змісту. 1) Так звана «земна сфера» вже відривається від «небесної сфери»; 2) правитель країни більше не є «витвором небес», а є висуванцем/ставлеником народу; 3) поняття «держава» розпливчасте і підтекстуально її представляє правитель (наголосимо: вже в античному Китаї, на відміну від нас, не ототожнювали «країну» і «державу» та «правителя країни» і «лідера народу»); 4) феномен «влада» ще не розчленовано на «чисту» владу політичну, авторитарну, батьківську, ідейну, економічну, культурну і т. п., але уже чітко видно, що «влада» посідає друге місце після «народу». Вважаємо, що «поняття “влада” тут є умовним синонімом поняття “політична сфера”» [287, с. 42].

Першоеlementи політики у сферному розумінні істини пізніше визначив інший китайський учений – Мен Цзи (372 – 289 рр. до н. е.). Він вразив сучасників і нащадків максимою величезної політологічної ваги. «Найцінніше в країні – це народ, затим іде влада, а найменшу цінність має правитель» [11, с. 207].

Новостворена політологічна тріада «народ – влада – правитель» дивує своїм діалектизмом, – наприклад, в анонімному афоризмі про те, що «спочатку небо створило народи, а тільки згодом – «посадило» над ними державців» [11, с. 198]. А в одній багатошаровій тираді Лао Цзи над фігурою політичного правителя країни просто знущається. Корелятом етико-політичного ставлення до правителя є його (правителя) мудрість/не-мудрість. Сам же мудрець Лао Цзи зухвало писав: «Там, де великі мудреці мають владу, піддані просто не помічають їх існування. Там, де володарюють невеликі мудреці, народ буває прив'язаний до них і змушений хвалити їх. Там же, де володарюють ще менші мудреці, – народ боїться їх, а там, де ще менші, – там народ нехтує ними» [245, с. 47].

Ще один видатний китаєць Мо Цзи (V – IV ст. до н. е.) заклав початки радикально-демократичної традиції в політичній думці Стародавнього Китаю. У своєму «Трактаті учителя Мо» він обґрунтував ідеї суспільного договору щодо виникнення держави та федеративного устрою країни; визначив основні принципи державного правління країною, засадував деякі пропозиції щодо побудови адміністративної структури країни, концепції поєднання принципів «заохочення» та «покарання» як потужного важеля суспільного адміністрування, доктрину казарменого рівноправ'я, започаткувавши тим самим концепцію егалітаризму і т. ін. [120, с. 55]. Якщо перекласти ці положення на сучасну політичну мову, Мо Цзи впритул наблизився до ідеї розгляду держави як головного політичного інституту політичної сфери демократичного суспільства.

Стосовно політико-сферного питання заслуговують на увагу ідеї та діяльність найкрупнішого ідеолога цієї течії – Шан Яна (390 – 338 рр. до н. е.).

Ставши правителем до нього роздрібненого Китаю, він всебічно обстоював ідею абсолютної влади правителя на основі впровадження в суспільне життя країни жорстких законів, які тотально регламентували життя підданих. Головний зміст у діяльності такого політичного інституту, як держава, зводився до абсолютизації інтересів чиновників-державців за рахунок відкидання будь-яких принципів гуманності в політиці. Недарма його «поважали» й ретельно читали диктатори та автократи усіх наступних часів всесвітньої історії.

Новелою для Стародавнього Китаю є обґрунтування Шан Яном думки про несумісність моралі (під якою розуміли чесноту, традицію) та політики. У своєму трактаті «Книга правителя області Шан» він наголошував на тому, що успіху в політиці досягає лише той, хто здатен оцінити ситуацію в країні та навколо неї і на цій підставі здійснити певні розрахунки і прогнози, тим самим закладаючи сучасну концепцію політичного аналізу й прогнозування в політичній сфері. Будучи одночасно правителем і аграрним міністром, Шан Ян визнавав величезну роль за систематизацією й узагальненням досвіду своїх попередників у питаннях здійснення послідовної економічної політики, надавав значення розрахункам, свою внутрішню та зовнішню політику базував на теоретичних ідеях, вів спостереження за діяльністю професійних кадрів. Тим самим уже в ті часи авторитарний і грамотний лідерський політик почав розмежовувати сенсозміст політичної та економічної сфер [119, с. 58].

2. Стародавня Індія. Соціально-політичну Індію усіх тисячоліть її існування найширше за масштабом та найглибше у ретроспекції характеризує трикутнікова специфіка: (1) поліетнізм (нині цю величезну країну населяють п'ятсот різнорівнево розвинених народів-етносів, а раніше їх було в рази більше) – (2) полікультуралізм (різноманітні галузі культури процвітають на базі поліетнізму в такому поліфонічному спектрі, що тут спрацьовує приписуваний А. Швейцеру афоризм: «Скільки народів – стільки й культур у геометричній прогресії») – (3) політеїзм (безприкладне у всесвітній історії культури багатобожіє на небі об'єктивно детермінує ідейно-політичний хаотизм на землі). Ця полісенсифікація (поняття Б. Рассела) у різноетнічних і

різноморозвинених народів-етносів апіорі виключає в даній країні одноманітність політичної культури, однотипність політичного мислення, одномодельність державно-політичного устрою країни і надбудови, і фундаменту суспільства в ній, що майже виключає успішний політико-сферний аналіз теми нашого дослідження. І все ж таки...

Секрети вище викладеної потрібної політико-культурної специфіки приховано у верстовій соціальній структурі Індії ледь не всіх тисячоліть її існування, – аж до порогу ХХ ст. В індоарійській античній ері суспільство поділялося на чотири варни (соціальні касты): 1) брахмани (мудреці, вчені, жреці); 2) кшатрії (правителі, політики, адміністратори, полководці); 3) вайшії (господарники, ремісники, торговці) та 4) шудри (робітники, люмпени, безіменні плебеї). Ці касты-верстви (звісно, в досить умовному сенсі) уособлювали собою певні «галузі практичної діяльності людей». Були ще й так звані «недоторканні», які не належали до жодної касты, а за кількістю людей перевищували всі чотири варни, разом узяті. Що стосується чотирьох наведених варн, то, як зазначає О. Шинкаренко, кожна мала теоретично розроблений «канон свого істинного знання – шастри, де містилися схеми, поради та форми практичного оволодіння нею». У цих канонах відображено повсякчасне прагнення індоарійців «до систематизації та методичної класифікації кожної царини мислення, кожної галузі пізнання, мистецтва й практичної діяльності» [361, с. 150].

Повернемось до огляду наведеного вище соціального облаштування буття постдравідійської (індоарійської) Індії. Наскільки відомо, поняття «сфера життя» в індійських писемних джерелах відсутнє, – найчастіше його «затуляє» термін «галузь діяльності». У третьому розділі дисертації ми спробуємо розвести поняття «сфера» і термін «галузь», а також увести до обігу поняття «творча сфера» та «споживацька сфера». Констатуємо: генеза наших новел міститься тут, у специфіці структури й життєдіяльності самотнього класичного індійського суспільства.

Пропонуємо наступне «прочитування» даного соціально-політичного феномену. В індоарійському суспільстві (з другої половини I-го тисячоліття до н. е. і до сучасності) «соціальність» розумілася як рід заняття людини. В мирні часи над суспільством домінувала духовна сфера з чітко вираженим релігійно-культовим змістом, а «політичність» знаходилася «в тіні». Кардинально іншою надбудова країни ставала в екстремально-політичних ситуаціях (під час війн, агресій, природних катаклізмів тощо), – тоді політична сфера (з державою всередині, а то й без неї) самопідносилася над суспільством і «командувала всім і вся». Якщо у мирні часи правителями й управлінцями, зазвичай, були представники кшатрій (2-ї касты-верстви), то за умов екстремальних ситуацій, як зазначав в одному листі до доньки Дж. Неру, «трон міг зайняти навіть шудра (тобто робітник чи, навіть, люмпен. – В. Т.), – особливо у випадку, коли в нього були відповідні здібності» [199, с. 59].

Із певної кількості – в усьому світі, як правило, прийнятих до обліку та наукової уваги – сфер і галузей життя в індоарійських писемних джерелах найбільш детально відображена релігійно-етична галузь. У змістовому центрі солідної низки джерел, – зокрема, «Ведах», «Молодших Упанішадах» («Брахадараньяка», «Махабхарата» та ін.), «Рамаяна», «Раджатаранчини» та ін., – перебувають не боги, правителі й політики, а абстрагована від деталей людина. Якщо в китайців у структурі особи людини домінували два начала, – «Дао» і «Де», то в структурі особи індоарійської людини домінували чотири начала, – бажання, воля, обов'язок, дія [115, с. 90, 105, 110]. Численні творчі й силові дії людини на об'єктивацію вказаних в її структурі начал на сторінках названих трактатів втілюються в цілком сучасну політичну термінологію, – «політична влада», «політичний договір», «зобов'язуюча поведінка», «політичне управління», «дієвий патріот» і, навіть, «політична наука».

Судячи зі змісту політико-управлінського трактату «Артхашастра» (IV ст. до н. е.), в ній піддається сумніву абсолютизація авторитету вед і необхідність беззастережно керуватися релігійно-догматичними настановами. Політичні знання згідно з настановами трактату мають спиратися на узагальнення й

систематизацію історичного та емпіричного досвіду. Загальне ж благо при цьому ніяк не пов'язано з інтересами особи і досягається сумлінним виконанням кожним своїх обов'язків. Оскільки люди від природи недосконалі, то потрібно широко застосовувати данду (примус, покарання). Тобто держава виникає з того, що народ обирає першого царя і призначає йому відповідне утримання за охорону миру і спокою для того, щоб вийти зі стану первісного хаосу. Об'єктивація вказаних вище «чисто» політико-творчих дій, задумів, ідей тощо – та на суворих етико-правових умовах і правилах «дозвільних рамок» «Законів Ману» (II ст. до н. е.) – вбудовується в контексти (не названої, але існуючої) політичної сфери. Її складають не «чисто» інституційні, але за тих умов, напевно, дієві фактори: правитель, жерці, радники, військо, казна, фортеці та зовнішні союзники [119, с. 37–38]. Усі інституційні та соціально-творчі сили – в рамках політичної сфери й поза цими рамками – життєдіють під неблаганним «наглядом» поточного історичного часу, – веління якого нікому й ніколи «не можна ані обійти, ані переступити» [119, с. 110].

Коли ми почали занурюватись в політичну проблематику Індокитайського Сходу, то не підозрювали, що натрапимо на легіон соціально-політичних ідей, концепцій і наукових теорій, з якими ще неодноразово зустрінємось протягом викладеного матеріалу в другому розділі та й усій дисертації. А тому нарис про індокитайський генезис дуалітету «сферний феномен – політико-сферна проблема» завершуємо не новим текстовим абзацом, а трикрапкою... Європа розшифрує ці крапки аж за часів епохи великих географічних відкриттів (середина XV ст. – середина XVII ст.), – особливо після (1) відкриття в 1497 – 1499 рр. В. да Гамою морського шляху до Індії та (2) відкриття Ф. Магелланом у 1519 – 1522 рр. факту наявності між Америкою та Азією океану, що, своєю чергою, свідчило про впевнене формування в суспільній свідомості Європейського Середньовіччя думки про шарово-сферний вигляд і неба, і землі. Генезис цього грандіозного наукового відкриття – в надрах політичної філософії Класичних Еллади та Риму, між якими не було таких «розділових стін», як між Китаєм та Індією. І все ж, у

цьому цивілізаційному тандемі провідна роль – за еллінською філософією, в контекстах якої, як зазначав Ф. Енгельс, «уже містилися в зародках та у процесі виникнення майже всі пізніші типи світогляду» [175, с. 369].

Отже, історико-філософський та пізнавальний момент «відриву» земної/та земних сфер від Небесної Сфери – це момент конституації в Китаї політичної філософії Мен Цзи та Мо Цзи (кінець IV ст. до н. е. – початок III ст. до н. е.). У Стародавній Індії період від політико-управлінського трактату «Артхашастра» до зводу «Законів Ману» (тобто від III ст. до н. е. до II ст. до н. е.) – це фазис відкриття витоків політичної сфери з інститутом держави в центрі.

Оскільки про більшість геніальних відкриттів людського духу в політичній, духовній, культурній сферах народи Близького Сходу та Середземноморської Європи майже нічого не знали, давнім еллінам і давнім римлянам доводилося багато чого просто розпочинати з початку. Але дуже примітною на їхньому прикладі є інша риса: між собою в цих сферах вони не конкурували, а співпрацювали на благо усього пізнішого людства, навіть, коли у II ст. до н. е. Рим підкорив Елладу. У цьому зв'язку виділяємо «робочий момент»: Елладу й Рим у призмі досліджуваної проблеми ми розглядаємо не окремо, а як невід'ємний один від одного політичний дуалітет, оскільки саме римське суспільство прийшло на зміну рабовласницьким суспільствам Греції та елліністичних держав як заключний акорд рабовласницької формації.

3. Давня Еллада – Давній Рим. Уже в V – VII ст. до н. е. майже одночасно з китайцями та індійцями елліни приступилися до осмислювання сферного феномену (римляни – дещо пізніше, – в VI ст. до н. е.). Ледь не «спільне рішення» в них сформувалося наприкінці VI ст. до н. е., а саме: все навкруги в природі й суспільстві є сферою – небо, земля, людська душа. З тілесних надр головного небожителя (Зевса, Нептуна) на всіх і вся на землі хвилеподібним чином ллється «влада верховного начала» (*basileia*).

Слідом за цим відкриттям (уже за часів Гомера, – VIII ст. до н. е.) інша новела стала курсувати просторами численних грецьких полісів, – ідея політеї

(багатобожжя). Римляни її сприйняли одразу ж з «розподілом повноважень» між богами у здійсненні ними влади на землі – в V ст. до н. е. І невдовзі ідея повернулася від римлян до еллінів. Але останні відразу ж збагатили її «чисто земними посадовцями»: правитель, адміністратор, воєначальник, виконавець тощо і в кожного з них – «своя сфера повноважень». Політико-владне явище елліни назвали *arhe* – як чиясь точно адресована *basilei*-єм прерогатива (цей політичний зсув стався в V ст. до н. е.). Повернувшись знову до римлян у II ст. до н. е., ідея була поійменована надто вже земним поняттям *res publica*, тобто «спільна справа». Певний час елліни й римляни дуалітет «*arhe*» – «*res publica*» осмислювали, так би мовити, «в автономному режимі»...

Саме тут повернемося до змісту сленгу «сфера повноважень [посадовців]». Знаменитий еллінський історик Геродот у другій половині V ст. до н. е. в «теоретичних надрах» поняття «сфера [чиїхось] повноважень» побачив обрії трьох субпонять, – 1) *minos* (владарна істина божественної передумови, яка йде від базілевса, – верховного правителя на небі), 2) ісономія – «народне правління, на землі здійснюване» з дозволу/на доручення того ж базілевса і 3) *kratos* – владарювання. І – найдивніший навіть для нашої сучасності висновок: «Народний правитель не творить нічого з того, що дозволяє собі правитель/самодержець. Адже народ урядовує через роздавання державних посад за жеребом, ... а всі інші рішення залежать від народних зборів» [74, с. 80]. Таким чином, ми перебуваємо на самому початку процесу формування інституційної складової політичної сфери.

З приводу цих науково-понятійних матерій, – перш ніж політико-етична філософія еллінів концептуально зійдеться з політико-кратологічною теорією римлян під більш-менш унітарну політологему (а це, як уже було сказано, станеться лише в II ст. до н. е.), – слід було виявити структуру тієї правлінської ісономії. Іншими словами, з'ясувати, з кого складається «народ». Це одне з тих понять, про які Р. Декарт (1641 р.) говорив: «...Ми здатні хотіти від якоїсь речі набагато більше, ніж можемо про неї знати» [95, с. 291]. Цим нам підказано думку: в усі часи та в усіх країнах «народ у політиці» – завжди «річ у собі»...

Елліни (Піфагор, Ксенофан, Антифонт та ін.) схилилися до того, щоб увесь склад дорослого населення маленьких на ті часи полісів – це аморфний *demos*, якого все ж вважали «арифметичною масою добропорядних людей» (Піфагор), звісно, не долучаючи до тієї маси рабів, полонених, «пропащий плебс» тощо. У цій обстановці та за вказаних умов Платон і зміг сказати про найбільш свідомісно активних політикосів: вони по-своєму «роблять свою справу щодо правління і підкори» [223, с. 229].

Змішаний народ і складав згадувані Геродотом «народні збори», на засіданнях яких «роздавалися посади» і приймалися політичні рішення. Трохи пізніше (приблизно в середині IV ст. до н. е.), коли майново-економічне розшарування грецького полісу стало об'єктивним фактом, полісний «принцип загального доступу до процесу прийняття політичних рішень» самим Платоном (діалог «Держава») був відкинутий як «ілюзорний та нездоровий» на тій підставі, що «мізерні зажадання більшості не мають підпорядковуватись розумним бажанням меншості» [216, с. 431]. Отже, Платон заклав перші цеглини до фундаменту політичної сфери будь-якого суспільства – політичні відносини людей.

Намічений в еллінів лише умовно та ще й, переважно, в етико-філософському сенсі, «нездоровий принцип» змішування граней справедливості між об'єктивними потребами більшості демосу та розумністю вольових позицій верхньої верстви полісу ставало дедалі чіткішим вододілом між аристократичною меншістю та плебейською більшістю. До того ж, якщо в еллінів той «нездоровий принцип» так і залишився етико-філософською матерією, то в римлян уже в III ст. до н. е. аристократизм правителів, управлінців, адміністраторів і воєначальників уже закріплюється політико-державним правом та інституціоналізується Сенатом, якому підпорядковується навіть верховний правитель.

До більш-менш остаточної (для античного часу!) концептуалізації політичної сфери залишалася ще «не конституїрована» складова політичної ідеології. Найбільш крупними римськими вченими, які досить повно розробили

концептику цієї складової, виявилися Полібій (210 – 128 рр. до н. е.) та Цицерон (106 – 43 рр. до н. е.). Обидва життєдіяли в досить тривалу епоху розквіту Стародавнього Риму (і як країни, і як імперії) – від II ст. до н. е. до II ст. н. е. Сучасний знавець тогочасної політичної теорії і політичної історії В. Ставнюк зазначає: для тої епохи «римський спосіб життя» виявився досить позитивним благом не лише для політико-титульних громадян, а й для жителів провінцій і колоній, – бо ж «усі вони були позбавлені небезпеки внутрішніх війн у своїх кордонах, усі мали над собою непохитний правовий закон, усім надавалися оптимальні можливості для економічного розвитку, усім відкривалися горизонти глобального ринку» [258].

За означених умов ороманений грек Полібій сконцентрувався на теорії форм політичного правління абстрактно взятими країнами. Відомі «правильні» форми – царство, аристократія, демократія, – вважав він, втілюють лише якесь одне начало в контексті явища «політичне владарювання», що об'єктивно веде до їхнього інституційного «виродження у свою протилежність» – і тоді царство стає тиранією, аристократія – олігархією, а демократія – охлократією. Вихід із досить діалектичної колізії він вбачав у створенні «змішаних форм правління», в рамках яких «усі вони стримували б [одна одну] шляхом взаємної протидії та не перевищували одна одну» [225, с. 55]. У цій «синтетичній формі політичної влади ... водночас поєднуються три начала: єдиновладдя, влада небагатьох і влада народу» [167, с. 537]. Концепцію «змішаних форм політичного правління» продовжив римлянин Цицерон, який «завжди був політиком і філософом одночасно» [90, с. 57]. Постійно сполучаючи ризикові форми політичної діяльності та артистично досконалі теоретичні ідеологеми, він першим у політичній історії Стародавнього Риму (а, можливо, й усього європейського світу) продемонстрував суперечливу глибину афоризму Аристотеля про те, що «особиста мудрість та мистецтво управління суспільними справами ніколи не можуть бути тотожними» [119, с. 81]. Ми звернемо увагу лише на його означені теоретичні ідеологеми.

У «надрах» політичної теорії Цицерона зародилися ідеї (1) громадянського суспільства, (2) політичного громадянина (*civis/politi*) та (3) передпарламентського Сенату як представника й аристократичного нобілітету, і низового народу, а також (4) зародки концепцій співвідношення галузей цивільного і політичного права у воєнні та мирні часи розвитку суспільства, (5) процесно-договірного досягнення «суспільного консенсусу» під час кризового перебігу політичного процесу і, зрештою, (6) міжпартійного консенсусу при складанні (нехай і тимчасового) кадрово-інституційного осердя політичної сфери (звісно, цих понять в його політичному «словнику» ще не було). До останнього він відносив: а) державних лідерів/полководців; б) політичні партії (оптиматів і популяріїв); в) Сенат. Його концепція інституційного складника політичної сфери базується на тріаді «право – політична особа – покірний народ». Ідея Цицерона щодо Сенату (від 39 р. до н. е.) як передпарламенту з трьома функціями (дорадчими, управлінськими та законодавчими) набула актуальності лише через 11–12 століть, в епоху Середньовіччя.

А поки що ми стоїмо на порозі Середньовіччя, яке майже одразу після падіння «Великого й Вічного Риму» (476 р.) почало конституюватись не у вигляді однострижневого історичного начала, а нечітко розділилися на два векторні напрями, – на Північний Захід та Північно-Східну Євразію. Солідні залишки елліно-латинської цивілізації певний час ідейно базувалися лише на авторитеті столичного дуалітету Рим – Константинополь.

Таким чином, античні мислителі в дуалітеті «політія – політика» виділяють три акценти: 1) суб'єктивне волевиявлення; 2) дію з адресації і реалізації волевиявлення; 3) теоретичне знання про волевиявлення. Залишався нездійсненим ще один крок – четвертий, вже сучасний підхід суто до поняття «політики» – акцент на тактико-стратегічну лінію поведінки певних політичних суб'єктів у політичному житті. Цей крок зробили політичні мислителі Ренесансу і Просвітництва.

Отже, за умов Стародавніх Греції і Риму політичну сферу в загальних рисах відокремлено. Визначимо лише арбітра і регулятора її життєдіяльності: це «етос» (звичай, правило, порядок) – в еллінів і «право» (норма, канон) – у римлян, що є певним уроком і в наші дні. Скажімо, при реформуванні політичної сфери українського суспільства в цю довготривалу модернізаційну роботу недоцільно «втягувати» правову систему, бо це перетворює її на один з «робочих елементів» політичної сфери, – а тим часом вона, все ж таки, має залишатися її арбітром.

2.2. Європейське Середньовіччя і Ренесанс: відокремлення політичної сфери від інших локусів людського життя

На початку IV ст. н. е., долаючи спротив численних північних і азійських варварів, лідерські загони обох названих напрямів – постеллінів та постримляннів – на своїх штандартах малювали дві напівсфери – образи Бога на Небі та земного політичного правлінця умовно взятої країни/імперії. Спостерігаючи за цим розпливчастим двоначалієм, зазначав Б. Паскаль, і сам світ уявлявся нечіткою сферою, центр якої перебував повсюди, а відчутних окружностей взагалі не було ніде. На цьому тлі марними виявилися б чийсь намагання окреслити теоретичний статус досліджуваної нами політико-сферної проблеми. Китай та Індія перебували десь далеко, на дивному таємничому Сході, Еллада й Рим – у варварських руїнах, а політико-філософічні трактати античних геніїв або тліли на згарищах, або пилилися на смітниках, – звірятися/радитися було ні з ким та ні з чим...

Але вже на порозі V ст. н. е. Папський Рим, який дивом зберігся, спромігся бодай контурним чином озброїти розум середньотипового католицького *homo politicosus* центральною ідеєю християнського світогляду, – ідеєю Одного Бога на Небі та одного правителя/монарха в окремо взятій країні/імперії. До неї додається ідея Європи, – як вмістилище втіленої правлінської місії Бога. Звідти – й місток до нашої теми. «Саме в горнилі середньовічного християнства, – зазначав нещодавно французький політолог

Ж. Котье, – доконечно склалася ідея Європи... з більш-менш цілісним єдиnobаченням смислу існування при демократії єдиноцілісної політичної сфери» [143, с. 36–37].

Цьому епохальному крокові цивілізації три століття до того моменту передував міжформаційний зсув політико-теософського характеру... Раннехристиянський політотеократичний етап відкрив гностик-проповідник Епіфан (друга половина II ст. н. е.) незвичним для того часу положенням: «Бог не проводить різниці між багатим, бідним та правителем народу, ... а також між розумними і нерозумними, між вільними й рабами...» [119, с. 96]. Нам видається, що тут у завуальованій формі міститься зерно великого теоретичного відкриття. Верховний небесний правитель повеліває земному правителю відносини в політичній сфері облаштовувати на засадах ідеї соціально-політичної справедливості навіть попри те, що народ того історичного часу об'єктивно був поділений за різнісним дубль-триадним статусом: 1) майновим статусом (багаті й бідні), 2) соціально-політичним статусом (вільні люди й раби) та 3) духовно-інтелектуальним статусом (розумні й нерозумні). З цією політико-релігійною ідеєю зустрінємось лише через 12–13 століть у середовищі перших європейських переселенців до Нового Світу – в Середньовічній Америці.

Ускладнення релігійних систем та їхнє організаційне структурування, вважає Б. Андрусин, призвели до становлення Церкви як специфічного соціокультурного феномену, що функціонував не лише у сфері духовного життя людини та суспільства, а й складав значний, а часом – і визначальний вплив на інші сегменти тогочасного соціуму. З цих причин релігійно-церковні інституції постійно взаємодіяли із суспільними інститутами влади. Уся сукупність світських знань про розвиток людського суспільства та природи інститутів влади, об'єднаних поняттям «держава», нині групується в теократичні, ідеологічні та індивідуалістсько-освітницькі трактування держави та її суті. Теократичне розуміння держави, в одному випадку, зводиться до уособлення у верховній владі як репрезентанта держави Бога, який тілесно

об'явився на землі й втілювався в конкретного володаря, а у другому, земному житті, на це мали право лише священнослужителі. Підсвідомо або ж цілеспрямовано в політичному світогляді середніх віків усі відносини були немов би перевернуті. З одного боку, тут пастир озброєний світським мечем, а другого, – царі зазіхають на духовну владу, одягаючись в єпископські митри. Дохристиянська доба та період раннього християнства знали чимало прикладів реалізації теократичної моделі держави. Так, наприклад, сірійський цар Антиох у II ст. до н. е. прославляв себе як божество, а володаря держави велів вважати не лише верховним світським правителем, а й Богом Сонця. Ті й подібні погляди на походження та природу державної влади сповідувалися і деякими богословами Середньовіччя. Однак у пізніші часи теократичні погляди на державу були витіснені її ідеологічним баченням [4, с. 194–195].

Таким чином, виникнення земної держави (у сучасному розумінні – головного інституту політичної сфери) треба розуміти не як споконвічно Богом установлену реальність, але «як надання Богом можливості людям упорядкувати своє суспільне життя згідно з їхнім вільним волевиявленням для того, щоб таке упорядкування, яке є відповіддю на спотворену гріхом реальність, допомогло уникнути ще більшого гріха через протидію йому засобами світської влади, – зазначається сьогодні в «Основах соціальної концепції Української Православної Церкви», – у взаємовідносинах між Церквою і державою потрібно враховувати відмінність їхньої природи, Церква заснована безпосередньо самим Богом – Господом нашим Ісусом Христом; богоустановленість же державної влади виявляє себе в історичному процесі опосередковано. Метою Церкви є вічне спасіння людей, мета держави полягає у їхньому загальному добробуті» [205, с. 8, 10].

Ще більш чіткий перехід від першохристиянського політичного демократизму до політико-критичного раннього Середньовіччя позначили пізній західний латинець А. Августин (354 – 430 рр.) та ранній візантієць Юстиніан I (482 – 565 рр.). Перший обізвав несправедливу чиновницьку державу «розбійницькою зграєю» («Про град Божий», 413 – 425 рр.), а другий

«обклав» і державу, і церкву суворо кодифікованим правом («Дігести», «Кодекс», «Інституції», 528 – 534 рр.). Цим самим, вважають наші сучасники, було відкрито тисячолітню еру домінації теократичної думки про те, що «публічно-політична сфера владних взаємовідносин має стати ... не волею осіб та випадку, а втіленням вищих метафізичних і релігійних принципів епохи...» [225, с. 58].

Коли ж перед християнськими політософами постало питання про зміст і характер ідеологічної складової політичної сфери (звісно, таких понять на той час ще не вживали, але «між рядками» їхній символічний зміст уже відчувався), церковно-чиновницький революціонер А. Августин перейшов на бік земної недемократичної держави. Зокрема, він став перетлумачувати Божі веління й провидіння на користь земного правителя, який має право на застосування політичного насилля «задня підтримки законного порядку в країні». Цей летючий афоризм перекочував до «Інституцій» Юстиніана I, а ще триста років потому (862 р.) вічові лідери-активісти провідних міст Давньокиївської Русі поклали в концептуальне осереддя свого листа-запрошення до скандинавського князя Рюрика – на «правління і володіння [нами]» задля «наведення порядку в країні».

Повернемось до першоджерел цього живого й досі політичного кратологізму А. Августина зрілих часів. Три його тези вражали вже сучасників: 1) «перш ніж зрозуміти, ми маємо вірити»; 2) «якщо невіра не піддається переконанню, людей слід примушувати, а не вчити»; 3) заповідь «не убий» не стосується тих, які ведуть війну з повноваженнями від Бога» [119, с. 99, 100]. Теократичні ідеї А. Августина цілком здійснилися у Візантії, де з часів Юстиніана I вперше у світі свідомо-правовим чином склався характерний для всієї середньовічної Європи класичний союз християнської церкви й держави. До того ж відомо, що «візантійська держава була найгіршим зразком держави взагалі» [167, с. 110].

Августино-юстиніанські теократологізми стали наріжними ідеологічними каменями в побудові тіла та ідеології і держави, і церкви протягом усього

періоду раннього Середньовіччя Європи (кінець V – середина XI ст.). Найхарактерніше полягало в такому: 1) керуючий клір у будь-якій церкві був куди стрункніше організованим та дієвим у політичному житті, ніж державні органи в типово-організованій країні; 2) політичних партій не було, – все громадсько-політичне життя було сконцентроване навколо воєнно-релігійних орденів; 3) навіть суворе й добре впорядковане римське право більшою частиною було «затулене» церковно-канонічним правом; 4) догмати церкви превалювали над будь-якими теоретично досконалими політичними аксіомами; 5) світської філософії і так званих «гуманітарних наук» не було, – існувала одна суцільна теократософія. За таких умов про існування світських демократичних політичної сфери, соціальної системи, політичної громадянськості тощо не було й мови. Церква «мала усе своє» для публічного та ідейного урядування людськими спільнотами й цілими країнами; в її руках безроздільно були органи адміністративного владарювання, суди, збройні сили, юридично відточені норми суспільного мислення й «поведінки на людях». Отже, не могло бути мови й про «певно цілісну» політичну сферу.

Деякі посування мали місце в наступні два століття (XII – XIII ст.) – в роки Ф. Аквінського (1225 – 1274 рр.). Найхарактерніше для нього – це «повернення до активу» майже цілісної потрійної політології Аристотеля: «політична людина – політичне правління – політична влада».

Поділяючи погляди Аристотеля щодо форм правління, Ф. Аквінський найкращою формою вважав монархію. Ось його аргументація: «...Один управляє краще, ніж багато, оскільки вони тільки наближаються до того, щоб стати єдиним цілим. До того ж, те, що існує за природою, влаштоване найкращим чином, оскільки природа в кожному окремому випадку діє найкращим чином, а загальне управління в природі здійснюється одним. Адже і у бджіл один цар, і у всьому Всесвіті єдиний Бог, творець всього і правитель...» [3, с. 157].

Справжні політико-реформаційні підходи Ф. Аквінський використовує при розв'язанні проблеми кореляції духовної і світської гілок влади. Він

сутнісно й функціонально розрізняє ці влади і надає світській владі певну автономію. Вона, вважав він, повинна керувати «лише зовнішніми діями людей», а церковна влада – їхніми душами. Окреслюючи духовну сферу життя людей і відділяючи її від сфери політичної, від доводив, що держава і державна влада – установи людські, а не створені Богом.

При цьому Ф. Аквінський прагнув підвести наріжний камінь під втручання церковного кліру в державні справи. Задля цього він обґрунтував три «елементи державної влади»: владарна сутність, форма походження, спосіб використання. Сутність – це порядок відносин панування – підпорядкування, за якого воля осіб, які перебувають на вершині людської ієрархії, рухає нижчі верстви. Що стосується форми і способу використання держави, то вони можуть бути як справедливими, так і несправедливими. Якщо остання «спрямовується володарем до загального блага..., це правління пряме і справедливе. Якщо ж правління спрямоване не до загального блага множини [людей], а до особистого блага володаря, це правління несправедливе й хибне» [3, с. 157].

Мав свою думку Ф. Аквінський і щодо правління країною/державою, яка є дещо відмінною від поглядів Аристотеля. Обидва порівнюють правителя з керманічем корабля. Але Аристотель вказує на те, що керманіча об'єднують з усіма особами, які перебувають на кораблі, спільні інтереси й спільна безпека/небезпека. Ф. Аквінський же звертає увагу лише на те, що напрямок руху корабля визначається лише волею керманіча [3, с. 158]. Концептуальна різниця нам уявляється у наступному: Аристотель вважав керманіча корабля правителем країни, а Ф. Аквінський – лише авторитарним лідером інституційного складника політичної сфери. Між рядками проглядає інша проблема – ототожнення/диференціація «країни» і «держави». З нею ми матиме справу в подальшому.

На початку XVI ст. теоретичний пошук навколо цих політолого-кратологічних проблем відновив Н. Макіавеллі (1469 – 1527 рр.). У трактатах «Державець» (1513 р.) та «Роздуми з приводу перших десяти книг Тіта Лівія»

(1513 – 1517 рр.) він реанімує давньокитайську постановку питання про протистояння правителя і політико-публічної бюрократії в абстрактно взятій країні. Теоретичну колізію він прояснював наступним чином: у будь-якій країні на якомусь етапі розвитку політичного процесу бюрократія створює свої політичні структури і «правила гри», проводячи свавільну політику. Але, як доводять сучасні дослідники, на відміну від Ф. Гвіччардіні (1483 – 1540 рр.), Н. Макіавеллі не стверджував, що у протистоянні правителя і бюрократії «мета виправдовує засоби». У своєму «Державцеві» (як встановлено пізніше) він твердив інше, – що успіх правителя підтверджується вердиктом народу і йому пробачають вжиття певних заходів, якщо це призводить до успіху, – оскільки в політиці «не існує морального суду, [тут] судять за результатами» [39, с. 218].

Це урок для української сучасності, наприклад, у такій колізії: дарма парламентська опозиція апріорі оголошує, що грядущі політичні вибори неодмінно будуть «нечесними», «фальшивими» тощо. Слід дочекатися самих виборів, – ось контрлогічний посыл діалектичного мислення!

У вищеназваних роботах Н. Макіавеллі вказував на консолідаційно-виховну дію фактора «поєднання політичної сили і розумного таланту» у складі великомасивних людностей, що й слугує відповідній країні своєрідним «виховним ферментом, який викликає в людській сутності силу політичного об'єднання й уяви» [365, с. 140]. Триста років потому цей політико-виховний ефект Г. Гегель назвав «соціалізаційно-цивілізаторським явищем», зазначаючи, що «... без цивілізованої влади не виникає й цивілізованого народу» [71, с. 35].

В історії політичної думки Т. Мора (1478 – 1535 рр.) – англійського державного діяча і мислителя – згадують, в основному, як автора невеликої книжки «Утопія», з приводу якої й досі серед науковців точаться дискусії. Можна припустити, що «Утопія» була таким собі мисленневим експериментом, за допомогою якого автор прагнув з'ясувати, куди може завести розум, який слугував дороговказом для жителів Утопії. Він також допитувався у своїх сучасників, чи справді можна уникнути убозтва і деградації людства. Змальовуючи суспільство економічно рівних людей (чого в реальному житті

бути не може), які трудяться разом задля суспільного блага, він припустив, що відповідь може бути заперечувальною.

Зображуючи у своїй книзі уявлюване суспільство як авторитарне, ієрархічне і патріархальне, Т. Мор торкається відносинської складової політичної сфери. Він робить висновок, що все-таки людське суспільство потрібно контролювати, тобто одного розуму мало для забезпечення порядку в суспільстві. «Розум має втілитися в низку детальних приписів і правил, а людей потрібно і заохочувати, й змушувати ці приписи та правила виконувати» [156, с. 252]. Цим він підтекстуально натякає на регулятивні ролі держави як головного кратологічного інституту політичної сфери. А всією книжкою Т. Мор показує, що ідеально облаштованої країни не може бути, бо ж недосконаліми, як правило, є державні устрої та будь-які функціонерські службовці. А щодо добробуту й благополуччя людей, – вони від усіх політичних і соціальних функціонерів потребують важкої наполегливої праці, яка регулюється правом і мораллю.

Ж. Боден (1530 – 1596 рр.) – французький філософ і політолог у наших пошуках витоків політичної сфери цікавить нас, насамперед, як автор «Шести книг про республіку» (1576 р.), в якій він здійснив дотепний як для свого часу блискучий аналіз держави та громадянського суспільства. Ця праця відома ще й тим, що в ній Ж. Боден висунув до розтлумачення поняття «суверенітет» і «суверенність влади». Але все ж таки це трактат не про суверенну владу, а опис держави і слово на її захист.

Ж. Боден визначав державу як «законне правління багатьох родин і тих, хто їм підлягає, на основі непорушної суверенної влади». Наголос на законному правлінні не можна розглядати як один з аспектів питання про суверенність. Навпаки, центральним у творі Ж. Бодена є чітке й принципове розрізнення між формою держави, яка визначає джерело суверенності чи верховної влади, і типом політичного устрою: в монархічній державі може бути тиранічний устрій, правління лордів чи верховенство права; аристократична держава може

керуватися за допомогою народовладдя, а демократична – використовувати аристократичні методи.

Мимохідь торкаючись відносинської складової політичної сфери (звісно, і в нього цих понять немає), Ж. Боден вказував на те, що королю не тільки потрібно радитися зі своїм оточенням у найдрібніших справах, а й підказував йому: «справедлива монархія не має іншої міцної підвалини або основи, ніж суспільні прошарки, громади, корпорації та колегії». На нашу думку, останні корпорації та колегії у нього втілювали ідею «кратологічного органу» як інституту політичної сфери. Що стосується суто інституційного складника політичної сфери, Ж. Боден вважав його серцевиною Сенат, – щось подібне до англійського парламенту Середніх віків. Він був переконаний у тому, що «держава не може існувати без Сенату, як тіло не може існувати без душі, а людина – без розуму...» [216, с. 38]. Цим положенням Ж. Бодену вдалося сформуванню концепцію централізованої влади на засадах конституціоналізму, – чим він досить близько підійшов до сучасної теорії політичного парламентаризму.

Ж. Боден наголошував на необхідності розмежування політичної держави й органів соціального управління, встановивши, що сутність держави – володіння верховною владою, а сутність управління – у створенні кадрово-чиновного апарату для здійснення влади. Усі суспільні об'єднання – громадські, релігійні, муніципальні, – усі вони існують із волі суверена, отримують свої повноваження за згодою суверена. Найширші свої повноваження монарх може здійснювати лише на місцевому рівні, таким чином «здійснюючи народне правління» [121, с. 198]. Цим самим Ж. Боден одним із перших європейських мислителів близько підійшов до слабо розвинутого й до сьогодні питання про перманентний діалог інституційного складника політичної сфери та системи місцево-регіонального самоврядування.

Отже, під поріг ренесансного XVII ст. аналізований політико-кратологічний ситуатив порівняно з античними часами стає принципово іншим. В основних країнах Європи того часу склалася соціально-політична тріада:

1) цілісне домінування релігії над політикою, правом, наукою, освітою, побутом, етикою, і культурою; 2) повільна трансформація церкви зі статусу підпорядкованого монаршій владі соціального інституту в статус провідного політичного інституту; 3) дедалі чіткіше тяжіння державного інституту монархічного правління країною до статусу нічим не обмеженого абсолютизму (більш-менш освітнім цей інститут стане лише з середини XVIII ст.) [57, с. 77].

За таких умов перед мислячими людьми XVII століття, яке стало транзитною епохою між Пізнім Середньовіччям і Новим Часом, поставало запитання: хто ж з очільників правлячого політикуму (чи колективних органів владарювання) має урядовувати всім реформаціологічним процесом у перехідній країні?

Відповідь на це запитання проілюстрували вже досить розвинені на той час три західноєвропейські країни – Нідерланди, Англія і Франція. Зокрема, нідерландці були переконані в тому, що головним реформатором країни (тобто теоретиком-реформаціологом і кротологом усього процесу) є монарх, – найбагатша, найнезалежніша (окрім, як від Бога) та найрозумніша людина. При цьому не має значення її етнічне походження і, навіть, мовно-релігійний статус. Провідною реформою має бути економічна, а її галузевою серцевиною – фінансово-торгівельна реформа. Результатом проведення цих реформ стало створення в країні міцного середнього класу бюргерів, які взяли на себе роль годувальника бідних та соціальної бази найбагатших, унаслідок чого нідерландці в подальшому не допускали в країні та навіть у колоніях руйнівних політичних революцій.

Англіїці того часу головним реформаціологом визначили двопалатний парламент – носія колективного розуму. Провідними сферними реформами визначили економічну й політичну з гнучким управлінням відповідних галузевих і структурних реформ – агроземельної, торгово-біржової, регіонально-муніципальної, політико-правлінської тощо. У результаті цих цілеспрямованих дій в країні було встановлено відповідальну перед парламентом форму правління і справедливу правонадільчу систему стосовно

суспільства, що й втілювалося у документі 1701 р. – «Акті про подальше обмеження влади монарха та найкращу охорону прав і свобод підданих».

Французька ж відповідь на поставлене запитання була своєрідною. Головним реформаціологом країни ще на початку XVII ст., як вважали французи, – має бути фактичний правитель, ким би він не був за соціальним статусом та етнічним походженням. При цьому, в той час країною фактично правили кардинали А. Ришельє (провансалець) і Дж. Мазаріні (італієць), які виконували ролі прем'єр-міністрів. Ураховуючи внутрішню та зовнішньополітичну ситуацію, провідною, вважали вони, має бути геополітична реформа, а серцевинною – адміністративно-територіальна. У реформаціологічному задумі А. Ришельє, який він вклав у голову молодому королю Людовіку XIII, містився раніше ніким не апробований концепт: зазначені політико-правоадміністративні реформи у підсумку мають дати симбіоз зведення двох геополітичних сутностей – «країни» і «суспільства» у третю, політико-правову сутність, – «державу». У політологічному підсумку поняття «правитель країни» у французів тієї епохи зметаморфозувало в поняття «глава держави». Тобто правитель і формує, і очолює всі чотири гілки політичної влади [44, с. 39–40].

Україна у ті ж часи мала дещо окремішний політичний статус – напівавтономний у складі Речі Посполитої та напівколоніальний відносно Османської імперії. У цьому зв'язку й можна говорити про «поділену нерівними частинами» політичну сферу тогочасного суспільства. Особливо потерпав інституційний складник політичної сфери: державно-політичний суверенітет «поділяли» Польща й Туреччина (за їх спинами бовваніли тіні Литви, Московії та Кримської Татарії); половина війська (реєстрове козацтво) була підпорядкована Польщі, половина у безформенному стані «нетвердо орієнтувалася на дикий степ» (М. Гоголь); дві частини середньокласової еліти (шляхта) орієнтувалася на Річ Посполиту, решта оберталася на еміграції; католицька церква зі своєю паствою «дивилася надвоє», – на Польщу й Папський Рим. І лише дві третини греко-православної церкви з

дезорганізованою паствою на чолі з чужоземним митрополитом П. Могилою належали Вітчизні [57].

Ось цю, нічим майже не обміряну «суверенну Україну» очолював київський митрополит П. Могила – екзильний правитель Молдови, багатопрофільний вчений західноєвропейського типу, професор кількох європейських університетів. Він «був не просто сучасником, а в багатьох філософсько-політичних поглядах Ренесансної епохи був навіть попередником Т. Гоббса, Б. Спінози та Р. Декарта (останньому П. Могила доводився й учителем, – професором-наставником в єзуїтському колегіумі у французькому місті Ля Флеш в 1610-х рр.)» [57, с. 9, 45–49, 175–177].

Професор І. Варзар доводить, що три сучасники – А. Ришельє, П. Могила і Дж. Мазаріні, з формального боку не будучи легітимованими правом на офіційну світську політико-кратологічну діяльність, створювали для політикумних команд у своїх країнах неповторні й до сьогодні моделі та сценарії гіпотетичних змін, модернізацій, трансформацій, завдяки чому ті країни (Франція, автономна Україна у складі Речі Посполитої) прогресували «в міру можливого».

Практична ж діяльність А. Ришельє, як встановила сучасна французька дослідниця М.-Ж. Шалвен, часто поєднувалася з нормативно-правовою декретизацією політичного життя країни. Ця дослідниця в паперах Ришельє кінця 30-х рр. XVII ст. натрапила на слід досить частого вживання ним давньоримського поняття «стратагема» (поняття з китайським корінням) та ще й поряд з іменем єзуїтського теоретика Б. Грасіана (1601 – 1658 рр.). У політичній теорії Середніх віків це поняття вперше було наповнене новим політичним змістом у трактатах Б. Грасіана «Герой» (1637 р.), «Політик» (1640 р.) та «Критикон» (1657 р.). Підготовлені на засадах стратагемного мислення, ці трактати пронизує думка: за тих перехідних міжчасових умов інституційний складник політичної сфери має очолити «стратагемно мислячим стратегом» типу А. Ришельє (цих понять і цього імені Грасіан не вживав і не називав, у «Критиконі» на них лише натякав).

У 1610-х ренесансних роках між Францією, Голландією й Україною сформувався трикутник, в координатах якого зміцніла осмислена співпраця трьох геніїв, – А. Ришельє, Р. Декарта і П. Могили. Усі вони дбали про благопозитивне «продовження роботи» діалектики тіла і душі в лоні трьох логіколокусів: 1) людської фігури (Р. Декарт), 2) держави (А. Ришельє) та 3) Христової церкви – спочатку в Україні, а згодом і в усій Європі (П. Могила) [57, с. 78].

«Людська фігура» Р. Декарта в нашому дослідженні може опинитися в кадрах інституційного складника політичної сфери, і, навіть, очолити його. У своїх «Метафізичних роздумах» (1639 – 1641 рр.) Р. Декарт зазначав: «тіло людини є феноменом матеріальним, а душа – ідеальним; центром людського тіла є мозок, а душі – розум; мозок виробляє ідеї, а розум синтезує їх в інтелект; урядовуючим фактором в діалогіях «тіло – душа» є мозок людини, який, однак, продукує політичну волю на двох якісних рівнях, – розумного інтелекту та самозакоханого здорового глузду... Бог/природа наділяє людину тілом і мозком, а розум виробляє лише його душа, – ось чому в геніального батька може бути... нерозумний, але зі своїм мозком, син. Остання обставина часто виказує себе небезпечною в політико-світському житті, наприклад, коли наділена владою особа нездатна належним чином урядовувати якимось масивним тілом (країною, народом) не те що на рівні високого розуму, а бодай на рівні здорового глузду» [95, с. 40].

Згадувана вище М.-Ж. Шалвен у своїй книзі «Мізки, які нами правлять» говорить про те, що політолого-кратологічна концепція А. Ришельє (особливо чітко у 30-х рр. XVII ст.) базувалася на двох ідеях: це – 1) ідея про християнського правителя, який, аби бути успішним, має сповідувати думку «про утвердження в собі імперії розуму та ліквідації у своїй душі імперії пристрастей», а також – 2) ідея про розгляд християнського політика взагалі «лише в ролі механізму, в якому безвідмовно діє не тільки воля, а головню, його мозок» [357, с. 49]. Без сумніву, ці ідеї ферментували страатагемне мислення не лише Ришельє, а й П. Могили тих само 30-х рр. напруженої діяльності. Але

постають запитання: Яким чином ця стратагеміка перекочувала із Франції до України і – певно езопівською мовою – встигла «зафіксуватися» в могилянському «Днієвнику» (1644 р.)? Хто міг би бути «зв'язківцем» між ними?

На думку В. Павлова, тим «стратегічним містком» і зв'язківцем між А. Ришельє і П. Могилою міг бути учень і соратник останнього, професор, а невдовзі й ректор Києво-Могилянської колегії/Академії І. Гізель. Він на кошти П. Могили вчився в Англії, Голландії, Франції, а з кінця 1640-х рр. віддано зміцнював могилянське коло латино-слов'янської професури в Києві, – й настільки успішно, що в подальшому був названий «малоросійським Аристотелем». У двох основних його трактатах «Про душу» та «Світ з Богом людини» виразно відчувається вплив стратагеміки А. Ришельє та загальних декартових медитацій [210, с. 33–38].

Дослідниками з'ясовано потаємні підвалини одної «філософогемі» (поняття належить М. Мамардашвілі) П. Могили, яку він замислював, а згодом і реалізував у 1630 – 1640-х рр. з націленістю на створення в підавтономній Україні історико-соціальних передумов побудови в ній у якійсь «зручній перспективі» основ «християнсько-громадського консолідансу» (в іншій редакції, яка дійшла до Константинополя й Риму, – це «Проект Modus concordia») – певної «надбудови над консолідованим у майбутньому народом руським», тобто українським [57, с. 250]. Хід його думок був приблизно таким: за умов тамтешньої України (1) церква стає ледь не основним політичним інститутом; (2) вищий церковний клір – аналог світськи-політичного уряду; (3) митрополит – очільник правлячого політикуму. Постає нериторичне запитання: чи не є все це досить неумовним ерзацем політичної сфери українського суспільства того часу? «Теоретичні сліди» та «ескіз-намітки» цього політичного проекту містяться у трактатах П. Могили «Тріодіон» (1640 р.), «Літос» (1644 р.), «Духовний заповіт» (1646 р.) та ін.

Аналогічні думки ми зустрічаємо й у працях О. Білодіда (1934 – 2012 рр.). Він першим у світовому могилянознавстві встановив справжню дату народження П. Могили, – не хрестоматійний 1596-й, а 1574-й рік. Він же

підтвердив вище сформульовані нами положення, зазначаючи: український митрополит «розумів церкву як один із засобів політичної й ідеологічної боротьби. Як представник легального табору своєю діяльністю він давав простір для розвитку національно-визвольного руху в Україні, ... використовував усі свої легальні можливості для поліпшення долі українського народу» [34, с. 15–16].

На означених підставах до десятка вчених – членів «Київського Атенеуму» – на чолі з митрополитом вже під середину 1640-х рр. підготували «первинної проби ґрунт» для створення у ближній перспективі певно суверенного суспільства з досить «відточеною» та розташованою у центрі соціуму політичною сферою. В якості епізоду в цьому місці ми лише торкнемось важливого концепту про локус буття політичної сфери: в моноетнічному суспільстві вона розташована у центрі міжсферної споруди, а в поліетнічному вона вже розташовується на периферіях споруди та в кількох варіантах залежно від типу політичного режиму в суспільстві. Детальніше про це йдеться в наступному, третьому розділі дисертаційного дослідження.

Поставимо «чисто праксеологічне» запитання: А що, власне, було «готовим до нового життя» у політичній сфері пізньосередньовічної України станом на середину XVII століття? Важливо виявити саме «начало начал». Та ось воно, біблійне: спочатку було слово... Найпомітніші позитиви в ідейно-політичному та соціокультурному житті України першої половини XVII ст. – напередодні Нового часу, – відбилися у факті випуску у світ П. Бериндою (1570 – 1632 рр.) першого у світі словника української літературної мови – «Лексикону славеноруського» (1627 р.). Саме того часу архімандрит П. Могила заснував у Лаврі бібліотеку (з літературно-наукових джерел на двадцяти мовах) та друкарню, а на Київському Подолі відкрив і очолив латино-славонський колегіум (першозародок майбутньої Академії, яка в якості світського західно-європейського університету проіснувала до 1701 р.). Після цих історико-освітницьких подій відбулися подальші позитивні посування в усіх сферах і галузях життя, – насамперед в політичній сфері.

В ідеологічній складовій позитивні посування проявилися в: а) налагодженій системі шкільної та вищої освіти в народних низах, у недільних школах при церквах і в монастирях починали «продукувати» перші загони світської та священнослужительської еліти; б) вищі викладацькі елітники із заснованих П. Моголою колегіумів Києва, Львова, Кременця, Вінниці, Гощі, Острога, Бара та ін. з певним успіхом розробляли першооснови наукової ідеології «прояснення кожним для себе» світобудови, на підставі чого, як констатує сучасна дослідниця тогочасної політичної соціології О. Седик, в Україні «починали сповідувати закони первісної демократії», – тоді як на московських теренах «ще проживали племена у стані первісного варварства» [263]. Увесь цей позитив зумовив посування в інших сферах і галузях, секторах і локусах життя.

У відносинській складовій (а) налагоджувалися конструктивні канонічні відносини між трьома християнськими конфесіями (римо-католицькими, греко-православними та греко-католицькими); (б) узяв старт екуменічний рух від церковних службових кіл до низовонародних верств; як зазначав нещодавно польський знавець соціально-політичної історії України А. Камінський, в) зміцнювали свою динаміку руху з Центру Європи на Схід «хвилі самоврядної сеймикової культури...» [122, с. 116–117], тобто динамізувалися й зачатки місцевого самоврядування. А вже усе це, без сумніву, ферментувало першооснови центрального локусу політичної сфери – її інституційного складника.

В інститутах політичної сфери, говорячи буденною мовою, «майже усе було готово» до початку етновизвольної революції за завоювання країною політико-державного суверенітету. Найбільше це відчувалося в середовищі «верхівки» тогочасного суспільства. Від ще відсутнього на той час правлячого політикуму заклику до боротьби чекали а) представники вищого греко-православного кліру, який здебільшого складався з освічених і патріотично налаштованих промогилянців; б) солідні верстви професорсько-викладацьких кадрів колись відкритих П. Моголою братських шкіл і колегіумів;

в) активістські кола козацького самоврядування і торгівельної буржуазії, що виростили на нормативних засадах Магдебурзького права, та ін. Усі вони за своєю горизонталлю являли собою «кадрові каркаси» завтрашніх соціально-політичних інститутів політичної сфери, – і теж завтрашнього дня.

Збурена країна потребувала появи на передній лінії грамотного й цілеспрямованого політичного лідерства. Від освітньо-релігійних кіл на передню лінію доля об'єктивно висувала П. Могила, а від верхніх верств козацько-старшинського генералітету – Б. Хмельницького. Щодо усього цього в журналі «Київська старовина» у квітні 1882 р. зазначали: «Богдан Хмельницький вирвав усю пошматовану країну з рук ворогів і повернув її до загального джерела, а Петро Могила залікував її (України) головні моральні й політичні хвороби, вдихнув в неї дух і силу для нового життя» [110, с. 18].

Велетні теоретичної думки й політико-практичної дії Пізнього Середньовіччя, – від О. Кромвеля до Б. Хмельницького, від Ж. Бодена, Т. Гоббса й Б. Спінози до А. Ришельє, Р. Декарта й П. Могили, – усі вони не лише реанімували політико-сферні здобутки класичних антиків й ранньосередніх медієвіків, а й самі спромоглися попереднього виокремлення сфери від інших подібних логікокусів людського буття і, навіть, «зняття першої завіси» над трискладовою структурою політичної сфери абстрактно взятої та середньотипової країни.

Цим самим вони підвели європейський політичний світогляд під запитання XVIII й наступних століть: А як «практично живе» політична сфера? Чи справді від її стану залежать темпи зрушень всередині інших сфер та галузей життя? Як співвідносяться «політична сфера» і «політика», – як ідентичності чи у співвідношенні «ціле – частина»? Як, зрештою, поняття-явища «політична сфера» та «держава як основний політичний інститут суспільства» співкорелюються в лінійних і трикутникових диспозиціях? Відповіді на ці та інші запитання розглянемо в наступних підрозділах, коли дослідники XVIII, XIX та XX століть зрозуміло відповідатимуть на ці запитання попередніх століть.

2.3. Новий та Новітній часи: політико-ідеологічний феномен як виразник інтересів соціальних груп у сфері політики

Новий час в Європі – епоха буржуазних революцій і подальшого розвитку капіталізму на основі промислового перевороту та політичних трансформацій пізнього феодалізму. Початок Нового часу пов'язаний із формуванням ідеології Просвітництва, яке інтелектуально підготувало перші «зрілі» буржуазні революції. Ідеологія останніх засновувалася на переконанні у здатності людського розуму пізнати діючі у світі закони і з їх допомогою змінити всю систему суспільних відносин на більш людяні та справедливі.

«Творець ідеальних цінностей та орієнтацій – композитор, художник, філософ, – писав А. Гойє, – може продуктивно мислити лише в рідному професійному середовищі» [390, с. 113]. Але до кінця освітнього XVIII століття щільного компактного середовища політологів не було. Навіть якщо А. Гойє і має рацію, – нам, як і раніше, доведеться політико-сферні есенції виокремлювати з однорідно професійних, а найчастіше – із суміші історико-політичних і філософсько-соціологічних праць соціогуманітарних творців зазначених трьох століть.

Політична думка починає приділяти більш значну увагу проблемі індивіда як громадянина і його взаємовідносинам із політичною державою. На початковому етапі основне значення набувають ідеї знищення обмежень, які феодальний спосіб життя та абсолютистська держава накладає на волю індивіда. Далі громадянська концепція політики набуває свого логічного продовження в ліберально-соціальной концепції, в якій акцент з індивіда переноситься на соціальні групи як суб'єктів політики.

Політична наука Нового часу пов'язана з іменами найвидатніших мислителів із низки країн, вона наче переміщується з однієї країни в іншу, слідуючи за бурхливими суспільними подіями. Повернемося на крок назад – до другої третини років XVII ст. На рубежі Середньовіччя та Нового часу Т. Гоббс (1588 – 1679 рр.) у другому, латинському виданні «Левіафана» (1668 р.) уперше вживає поняття «політична держава», яке й відкриває широкий і досі

необжитий простір вивчення численних теоретичних проблем навколо феномену політичної сфери. Політична держава (нагадаємо вже процитовану геніальну думку) – це «добровільна згода людей підкоритися одній людині або ж зібранню людей у сподіванні на те, що та людина чи те зібрання зможуть захистити їх проти всіх інших» [76, с. 197]. Серцевина думки Т. Гоббса є такою: тільки навколо цієї держави і є можливим конституювання політичної сфери всього суспільства, а не його периферій, тобто держава функціонує всередині політичної сфери, а не над нею.

Ці думки були підтримані Б. Спінозою (1632 – 1677 рр.) у «Політико-богословському трактаті» (1667 р.) і Дж. Локком (1632 – 1704 рр.) у «Двох трактатах про правління» (1690 р.). На початку XVIII ст. спрацював діалектичний принцип переходу кількості в якість: 1701 р. англійський парламент, урахувавши думки цих визнаних геніїв, прийняв уже згадуваний всесвітньо знаменитий «Акт про подальше обмеження влади монарха та найліпший захист прав і свобод підданих». Формула, що випливає з цього Акта, – «віднині король царює, але не править», – уточнила характер держави в країні та її місце в структурному контексті політичної сфери.

Звідти ж впливала думка про корекцію форми політичного правління країною, – не монархічна, а парламентська (пізніше додали «... без писаної конституції»). Але всередині політичної сфери зміни не вносили: основним і провідним інститутом залишалася держава. Сорок років потому шотландець Д. Юм (1711 – 1776 рр.) у своїх «Есе» (1741 р.) додав кардинальне уточнення: у політичній сфері демократично облаштованої та ще й парламентської країни наступним і найдієвішим інститутом після держави є політична партія.

Зазначимо, що внесок європейських просвітників у теорію нашої проблеми виявився досить вагомим. До ідеологічних інститутів політичної сфери вони додали концепти про захист таких універсальних цінностей, як ідейна свобода, честь і гідність людини, що оберігаються законами. У працях відомих мислителів лібералізму й просвітництва – Дж. Локка, Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, І. Канта, Т. Джефферсона, Дж. Мілля, Є. Бентама та ін. було

закладено основи сучасного розуміння прав людини на життя, свободу, власність тощо як священних імперативів і норм взаємовідносин особи і влади. Такі природні права повинні бути мати найвищий статус у суспільній системі цінностей і бути невідчужуваними.

За ініціативою італійських і французьких просвітників феномен політичної сфери стали поступово вивчати в лоні двох політико-філософських теорій, – теорії цінностей і теорії історіософії (історії філософії).

У цьому руслі італійський етнолог, філософ, юрист, засновник сучасної концепції філософії історії та психології народів Дж. Віко (1668 – 1744 рр.) у своїй найвідомішій праці «Основи нової науки про загальну природу націй» (1725 р.) уперше в Новий час почав розглядати політичну владу, політичну державу і право як явища, які закономірно виникають і розвиваються в контексті виникнення й розвитку вселюдської культури. Завдання науки Дж. Віко бачить у виявленні закономірностей походження і розвитку держави в лоні політики та права, у пошуку «в однорідному культурному надбанні народами їхньої загальної природи й вічних начал співжиття», в розробці «єдиної всезагальної історії» або «ідеальної історії». Завдання практичної політики полягає в тому, щоб втілити на практиці імперативи розуму, не дати затягнути себе у вихор пристрастей, розвивати морально-духовні основи політико-правового життя [64, с. 76–77].

Давня теза щодо компетентності політичного керівництва будь-якої країни втілюється у Дж. Віко в образі просвітних правителів, партійних і виконавських політиків, покликаних перетворювати, змінювати реальну дійсність, керуючись аксіомами розуму, відкритими наукою. При цьому він чітко виділяє три епохи політичного змужніння народів. Перша епоха – «вік богів» (дитинство), коли батьки таких сімей – патріархи – владарювали й встановлювали в країнах порядок, посилаючись на волю богів. За таких умов й мови немає про свідоме політико-сферне життя. Друга епоха це – «вік героїв» (юність), – це республіка, яка втілюється в рисах героїчного авторитету лідерського політика, що зумовлює відповідні принципи правового

законодавства і підпорядковані йому форми політичного правління країною. Загалом, робить висновок Дж. Віко, природне право народів складалося, як і держава, не на основі мирного договору, а в жорстких зіткненнях, де ставкою було життя, а метою – влада і право на владарювання. Третя епоха – «вік людини» (зрілість), – коли людський розум розвинутий до такої міри, що може досягнути справжню сутність речей, а це передбачає рівність політико-правового й громадянського статусу всіх людей. Останнє й визначає форму держави та її місце в політичній сфері, яка вимагає «високих громадянських якостей народу» [64, с. 81–82].

Сьогодні, коли так гостро стоїть проблема виживання людства, Дж. Віко нагадує, що єдиною альтернативою принципам розуму і справедливості в політиці та праві є хаос, анархія і загибель, через що найперший обов'язок людей разом шукати шлях до реалізації загальнолюдських цінностей у політико-правовому житті суспільства, зокрема і в його політичній сфері, про яку він не згадував, але контекстуально передбачав її існування.

Використовуючи концепцію етнокультурного релятивізму, британський історик культури П. Берк дійшов висновку, що «політична сфера – це конструкція, що змінюється в часі та просторі» [203, с. 16]. А це у будь-яких аспектах розгляду питання викликає пізнавальне запитання: якими у самої генези є сутнісні прояви та змістовні конструкти політичної сфери? І П. Берк дає наступну відповідь: «Хоч би як рішуче ми прагнули уникнути упереджень, ... – нам не уникнути розуміння минулого під певним кутом зору» [203, с. 18]. Отже, вибір свого «кута зору» на першообраз та першогенезу поняття політичної сфери у будь-якій країні є справою скоріше історіологічного огляду, ніж «чисто» його пізнавальної оцінки. У зв'язку з цим на часі постають запитання: Що посприяло правильній постановці питання про сутність політичної сфери в західноєвропейських та центральноєвропейських країнах? Коли і завдяки чому це сталося?

Приблизно з XIII ст. під «державою» стали розуміти і «країну». Нагадаємо, що англійська революція середини XVII ст. уперше поставила до

розгляду питання про легімітаційне ставлення народу до держави взагалі та, зокрема, до політики уряду в частині про народне (антинародне) управління справами суспільства [289, с. 11]. У теоретичному мисленні Т. Гоббса це відгукнулося концептом про девіацію механізму держави на: 1) сукупність соціальних інститутів і 2) сукупність політичних інститутів, які в принципі можуть обслуговуватися двома нерядоположними ідеологемами, – «політичною ідеєю» та «державницькою ідеєю». У книзі «Про громадянина» (1651 р.) він зазначав: якщо держава успішно справляється зі своїми соціумотворчими завданнями, послуговуючись обома ідеями, вона є «матір'ю-покровительською країни», якщо ж ні та ще й «безсоромно курсує» під обома ідеями, то «держава є повією» [76, с. 197]. Питання ж про те, під якою ідеєю має діяти політична держава взагалі, Т. Гоббс залишає на розгляд більш молодому сучаснику – Дж. Локку, який у книзі «Досвід про людський розум» (1690 р.) першим в Європі підійшов до феномену «ідея» в суто духовно-мислительському сенсі діяльності людини. «Ідея означає все те, що є об'єктом мислення людини, або... те, чим може бути зайнята душа під час мислення» [168, с. 144]. Якого ж забарвлення може бути ідея – народного, державницького, етнічного, політичного, – Дж. Локк не сказав. Але наголосив на тому, що «будь-яка суто людська ідея має базуватися на якихось всезагальних принципах, з якими згодні всі люди», більше того, – цими принципами «має послуговатися все людство» [168, с. 145].

Сто років потому дана просвітницька концепція дістала подальшого осмислення політичними лібертинцями, – пише А. Карась у своїй монографії. Так, влітку 1793 р. француз Л. Сен-Жюст, осмислюючи реформаційний зміст радикальної тріади «свобода – рівність – братерство», підніс ці слова у ранг «політичних ідей» і висловив думку про те, що вони «достойні того, щоб стати на ідейне озброєння політичного класу будь-якої революціонізованої країни» [126, с. 308]. Відгукуючись на ідейно-політичний сенс цієї ж тріади, італієць А. Росміні у книзі «Права у громадянському суспільстві» (1836 р.) зазначав: у по-справжньому вільному суспільстві політичні ідеї свободи, рівності та

братерства «найперше мають стати на службі» у двох груп «політичних громадян у середовищі будь-якого цивілізованого народу», – у свідомих учасників політичних виборів та у свідомих платників податків [268, с. 25, 27].

За Нових часів розвитку Європи ініціатором процесу самовизначення сфери політики виступив англієць А. Сміт (1723 – 1790 рр.), який не тільки розділив, а й чітко розмежував сфери економіки і політики, завершивши процес, розпочатий ще Н. Макіавеллі, який колись, за аналогією, відокремлював політику від моралі. Але, на нашу думку, навіть після «прояснювальних» праць Н. Макіавеллі феномен політичної сфери ще довгі роки залишався «річчю в собі» [287, с. 42–43]. Аж поки в останній чверті XVIII ст. вище згадуваний А. Сміт не вказав на те, що поряд із політичною сферою в будь-якому суспільстві побутує «вимоглива сусідка та суперниця» – економічна сфера. У роботі «Дослідження про природу та причини багатства народів» (1776 р.) А. Сміт близько підійшов до формулювання актуальної і нині думки про політико-економічну детермінацію типу суспільного ладу в абстрактно взятій та середньо-багатій країні. Корелятивні ролі в цих модифікаційних процесах – за державою, яка за всіх умов є центральним елементом інституційної складової політичної сфери, але не за всіх умов є економічним суб'єктом [268].

Задля цього він визначив три способи корелювання політичної та економічної сфер суспільного життя людей. По-перше, в тому разі, коли політична сфера є лінійною сусідкою економічної сфери, у такій країні поступово формується демократичний суспільний лад. За його умов держава майже не втручається в економічне життя суспільства, – якщо не вважати втручанням розробку парламентом (органом політичної влади) економіко-господарського законодавства. Майже сто років потому К. Маркс (у першому томі свого «Капіталу», 1861 р.) зазначить: у такому суспільстві держава слугує «нічним сторожем» і захисником буржуазної власності від «революційних зазіхань пролетаріату».

По-друге, в тому разі, коли держава як диктатор-інститут стоїть над економічною сферою і, до того ж, є середньо-сильним економічним власником, політична та економічна сфери «немов ділять між собою владу». За таких умов і під владними імпульсами від держави суспільство незворотно поділяється на різноманітно вагомі класи і верстви та поступово стає авторитаристським за основними політико-економічними ознаками. Тон суспільному життю починає задавати «авторитет економічної власності в різноманітних її формах» (з початку ХІХ ст. його назвуть «капіталом»). Сам по собі той авторитаризм перебуває під переважаючим впливом державно-політичної влади, тобто під політико-сферним впливом.

Пункт «по-третє» А. Сміт залишив найкоротше аргументованим: у країні, де «політика через державу, або держава через політику переважає економіку, – як це відбувається у східних деспотіях, – у такій країні суспільство є тоталітарним...» [268, с. 808].

Повного та адекватного істині втілення ця формула у ХХ ст. дістала в образі СРСР, в якому держава панувала, контролювала і правом (через політичну сферу) закріплювала свою «керівну роль» у справах побутування всіх суспільних сфер і галузей життєдіяльності (включаючи культуру, мову, сім'ю, дітонародження, мистецтво, медіапростір і т. п.). Але для цього явища ні імені, ні першоаксіології сутності політична теорія так і не знайшла.

У дисертації неодноразово зазвучать поняття «ідеологія» та похідні від нього парні сленги «політична ідеологія», «ідеологічна свідомість», «ідеологічні ілюзії», «ідеологічна складова [політичної сфери]» та ін. Однак, небагато хто знає про історіологію генези цього поняття. Не досить широко відомі щодо цього дослідження француза М. Фуко, американця Е. Кеннеді, росіянина С. Кара-Мурзи, українця Б. Голованова та ін. І вже зовсім вузькому колу дослідників відомо «про самі генези ідеолого-наукового новаторства Наполеона І суто в політичній сфері» – про що нещодавно зазначалось у науковій літературі [58, с. 36].

Виявляється, що з іменем Наполеона пов'язано кілька «науково-ідеологічних» фактів, що мали місце на рубежі XVIII та XIX ст. Зокрема, йдеться про (1) написання А.-Д. де Трасі підручника «Елементи ідеології» (1801 р.) саме на доручення Наполеона; (2) створення у Франції (1802 р.) Е. де Сійєсем Інституту ідеології (Наполеон записав себе членом Інституту під номером один, а на початку XIX ст. гордовито називав себе «імператором Франції та членом Інституту ідеології»); (3) вихід у всесвітній теоретико-інформаційний обіг концептуально важливої формули про те, що «політична наука базується на теоретичному мисленні, а політична ідеологія – на світоглядних почуттях...» [390, с. 208].

Про генетичний та функціональний зв'язок політичної науки, політичної ідеології та політичної сфери уже в перші роки після Наполеона заговорив К.-А. де Сен-Симон (1760 – 1825 рр.). Носіями цінностей та орієнтацій і політичної науки, і політичної ідеології він вважав політичну націю та політичний клас, які вже на початку XIX ст. давали про себе знати в деяких розвинутих європейських країнах. На дозрівання цих обох політичних явищ, вважав він, ситуаційно та диференційовано працюють три фактори: промислова економіка, політична спільнота якобінців, яка в роки Великої Французької революції цілеосмислено домагалася політичної суверенізації народу і країни. Учених, художників, інженерів і промисловців та інших інтелектуалів він називав «верхнім класом людей, який крокує під прапором прогресу людського духу і ... які поділяють ліберальні ідеї».

Щодо політичної нації та політичного класу, – у К.-А. Сен-Симона вимальовувалася окрема теоретична каденція. Зокрема, їхнє основне завдання – домогтися того, аби в суспільстві встановився такий соціально-політичний лад, за якого «духовна влада перебувала б в руках вчених, світська – в руках власників», а ось влада обирати правителів, управлінців, адміністраторів і суддів «мала б перебувати в руках [етнічної] нації» [265, с. 215–216].

Будучи ліберальним просвітителем, у «Катехізисі промисловців» (1823 – 1824 рр.) К. А. Сен-Симон підкреслював: обидві політичні спільноти –

політична нація і політичний клас – кадрово обов'язково мають комплектуватись інтелектуалами із середовища освітньої етнічної нації, – вченими, літераторами, митцями та інженерами, об'єднуючи їх усіх одним словом: «промисловці». В обох феноменів у відповідній країні одна кратологічна місія – науково-етичне урядування громадськими справами народів з тим, аби урядування обходилося суспільству якомога дешевше та ще й «у такий спосіб, щоб будь-що забезпечувався суспільний спокій» [265, с. 219, 230–231].

У 1845 – 1846 рр. К. Маркс і Ф. Енгельс написали книгу «Німецька ідеологія», яка залишалася в рукописному вигляді до 1924 р. Тим часом багато теоретичних позицій щодо наукової та, зокрема, політичної ідеології із того рукопису добре знали в багатьох країнах, – особливо після другої Світової війни. У деяких соціалістичних країнах другої половини ХХ ст. до ідеології ставилися подвійним чином. По-перше, якщо йшлося про суспільний світогляд, ліберально-демократичні кола (навіть серед комуністів) – «за», а якщо про «обов'язкові світоглядні установки зверху», – то «проти». У цьому зв'язку в західноєвропейських країнах в 60-х рр. ХХ ст. стали формуватися засади так званого «єврокомунізму». У цьому сенсі заперечення «обов'язкової державної ідеології» зі ст. 15 Конституції України (1996 р.) чимось нагадують деякі названі вище ідеологеми минулого.

Суспільний розвиток, який рухався насамперед в індустріальному напрямку, – зазначає В. Ханстантінов, зумовив прийняття фабричного законодавства, яке запроваджувало заходи щодо захисту й обмеження жіночої і дитячої праці, допомогу по безробіттю, кодекс про працю і колективні договори, і завдяки чому індивідуально орієнтований лібералізм перетворився на лібералізм колективістський. Першим автором теоретичного обґрунтування цього процесу став Т. Грін (1836 – 1882 рр.), який розкривав поняття «загального блага» як один із критеріїв для оцінювання політичної організації, а поняття свободи – як невід'ємного права індивіда. Ідея свободи, яка опирається на рівність не лише прав, а й реальних можливостей їх

використання, отримала назву «новий лібералізм», який пов'язаний з іменами Т. Гріна, Л. Гобхауза, Дж. Кейнса, Дж. Ролза та ін. Теза, яка лежить в основі цього теоретичного напрямку, – це можливість визнання адміністративного регулювання і розширення функцій держави. Таким чином вчені Нового часу стали відроджувати уявлення про суспільство, політичну свободу, природні права людини і т.ін. У свою чергу, гуманістичні політико-правові ідеї Просвітництва ідеологічно підготували Французьку революцію, що стала початком відліку Новітньої епохи, а її уроки – предметом подальших теоретичних пошуків [349].

Таким чином, епоха європейської Просвіти почала відточувати думку про те, що дуалітет «економічний статок – духовна свобода» перебуває в якомусь невиразному просторі між політичною надбудовою та громадянським фундаментом будь-якої країни. Над цією каденцією протягом другої третини ХІХ ст. замислювалися французи К.-А. де Сен-Сімон і Ж. Мішле, угорці Ф. Деак і Л. Телекі та ін. Під середину ХІХ ст. у багатьох країнах сформулювалася «народно-філософська фацетія»: матеріальне багатство/злиденство окремих людей та цілих народів залежить не стільки від сильної політичної руки/волі, скільки від світлої духом/знаннями голови.

Але ця безвихідь відчувалася не скрізь. У просвітній (тільки-но 1870 р. об'єднаній) Німеччині соціолог Ф. Тьонніс наперекір усьому повернув європейську думку знову в бік політичної сфери, але не безпосередньо, а опосередковано. У книзі «Спільнота і спільність» (1878 р.) він щодо цього здійснив два теоретичних відкриття. По-перше, він помістив між політичною та економічною сферами нову – духовну сферу, включаючи до її контекстного змісту духовну свободу, громадянські вільності, політичне мислення, цінності демократії, незаангажовані релігійно-етичні орієнтації, етнокультурні надбання століть і т.п. По-друге, він винайшов антипод тоталітаристській політиці взагалі. Це – система низовонародних інституцій, організацій, об'єднань та протополітичних партій, загалом названих ним «гемайншафтним феноменом» (неформальні аполітичні активісти з народних низів).

Політико-сферні та духовно-сферні матерії не оминають економічну сферу, а пронизують її двома стрижневими факторами, – «політичною волею» і «духовно-творчим мисленням». І це стосується всіх у конкретному суспільстві, – і правлячих «верхів», і підврядовуваних «низів». На цій підставі Ф. Тьонніс залишив нам установчу максиму: «Слід цінувати волю лише остільки, оскільки в ній міститься мислення, а мислення, – оскільки в ньому міститься воля» [338, с. 34].

Відомий соціолог М. Вебер (1864 – 1920 рр.), якого іноді називають «Галлілеєм соціально-наукового пізнання», так само, як і Ф. Тьонніс, вніс серйозні корективи в розуміння фундаментальної проблеми взаємозв'язку між економікою і політикою в процесі суспільного розвитку. Він надав цій проблемі більш коректного наукового формулювання, довівши, що питання про «первинність» чи «вторинність» економічних відносин взагалі лежить за межами можливостей емпірично-наукового обґрунтування. Спираючись на аналіз величезного фактичного матеріалу, М. Вебер показав, що духовні запити людей можуть виступати не менш важливим чинником історичного прогресу, ніж їх матеріальні інтереси. Таким чином він відокремив духовну сферу інтересів людини від інших сфер, покликаних задовольняти різноманітні потреби людини [60, с. 4].

Над проблемою «нейтралізації» негативного супервпливу політичної сфери (особливо її інституційної серцевини – держави) вже на початку ХІХ ст. замислився Г. Гегель. Міра збагачення/збіднення народу певної країни залежить від способу взаємодії держави та громадянського суспільства. Цю плідну думку Г. Гегель засадував у роботі «Філософія права» (1821 р.). Аби протистояти «очерствінню» політичної сфери, з неї слід вивести державу та утворити «не-економічну тріаду» у складі: «державна – громадянське суспільство – людська сім'я», назвавши їх «окремими та не-економічними і не-політичними сферами». У § 258 «Філософії права» Г. Гегель так розшифровує свою тріаду: 1) держава є «альтруїстичною сферою над усім й усіма»; 2) громадянське суспільство є «особливою сферою суто економічної

самодіяльності», зрештою, 3) сім'я є «сферою приватного інтересу, часткового альтруїзму та свободи» [72, с. 279–285].

Паралельно з трансформацією поглядів на ідеологію спостерігалось посилення дослідницького інтересу до цього феномену. Вже з другої половини XIX ст. бере початок процес систематичного вивчення питань співвідношення дуальних есенцій, – зокрема: ідеології і науки, ідеології та істини, ідеології і цінності, ідеї та об'єктивності пізнання тощо. Екстраполяцію історіологічного змісту ідей на життєдіяльність відносинського та інституційного складників політичної сфери абстрактно узятото для аналізу демократичного суспільства системно здійснювали у своїх працях К. Маркс, М. Вебер, Е. Дюркгейм, О. Конт, К. Мангейм, Р. Мертон, Д. Мілль, В. Парето, Т. Парсонс, Г. Спенсер, М. Шеллер та інші дослідники.

У Новітню добу ідеологія міцно закріпилася в абстрактно взятій політичній сфері в якості способу експлікації ідей і теорій, які акцентно виражають інтереси соціальних груп. Не буде перебільшенням сказати, що з цього моменту ідеологічного відтінку набувало фактично будь-яке соціальне явище, в основі якого лежала програма соціальної діяльності, спрямована на зміну або збереження існуючих суспільних відносин та інститутів, – особливо рельєфно з боку політичних партій. У наукових і політичних дискусіях термін «ідеологія» перетворився на інструмент вираження політичної спрямованості концепцій та діяльнісного змісту політичних інститутів.

У систему координат, позначених названими вченими, на початку 30-х рр. XX ст. новими сферно-проблемними акцентами проявився італійський неомарксист А. Грамші (1891 – 1937 рр.). В його теоретичній системі чітко простежується зв'язок політичної ідеології з факторами, що формують людську ідентичність і політичну систему в тій само абстрактно взятій країні. «За своїм світоглядом, – писав А. Грамші в «Тюремних зошитах», – «людина завжди належить до певного політичного угруповання, саме до того, до якого входять усі соціальні елементи, що розділяють її ... спосіб мислення і дій» [87, с. 25]. Знавець теоретичної системи А. Грамші британський політолог Т. Беннет

зазначає: політична ідеологія італійця, «інтегруючись у тканину політичних відносин, маркує політичний простір і фіксує різні форми політичної дії та способи панування над людьми – суб'єктами політичної дії – у боротьбі, в якій ідеологія стає інструментом впливу на свідомість політичних агентів» [371, с. 247].

Теоретики так званої Франкфуртської школи вже у 30 – 60-х рр. ХХ ст. розвивають тезу про тотальне проникнення ідеології у структури суспільного життя. Ідейний базис філософії франкфуртців, зазначає А. Соловйова, склав своєрідний варіант діалектичного фрейд-марксизму зі зверненням до раціональної філософії. Представники даної школи вважали, що буржуазне класове суспільство перетворилося на монолітну безкласову тоталітарну Систему, в якій революційна роль перетворення суспільства переходить до маргінальних інтелігентів та аутсайдерів. Сучасне суспільство технократичне й існує за рахунок розповсюдження хибної свідомості за допомогою засобів масової інформації, а також популярної культури і нав'язуваного культу споживання. М. Хоркхаймер і Г. Маркузе акцентують на образі «одновимірної людини», яка повністю занурена в ідеологізовану, містифіковану реальність [270, с. 418].

Кілька років після Ф. Тьонніса австріяк, етносоціолог К. Реннер (він же – і Р. Шпрінгер, і Синоптикус), звертаючись суто до реалій багатоскладових суспільств, до вже виявлених трьох сфер додає четверту – етноісторичну сферу. Оскільки це питання безпосередньо торкається політичної сфери багатоскладових країн (серед яких і сучасна Україна), варто простежити за ходом думки знаного теоретика і політика. К. Реннер неодноразово обирався до парламенту, був його спікером, призначався міністром закордонних справ, прем'єр-міністром, а в 1945 – 1950 рр. був Президентом Австрії.

У двох своїх різноакцентних за назвою працях «Держава і нація» (1899 р.), «Нація і держава» (1918 р.) та у незакінченому перевиданні останньої 1937 р. К. Реннер (він же Синоптикус) сформулював (та неодноразово модифікував) «парадокс квадратури кола», який бентежить мислячі голови й

дотепер, і який у нинішній Україні найвідчутніше дав про себе знати в етнополітикомовних колізіях 2012 р. («мовний закон» від 3 липня) і 2017 р. (7-ма «мовна стаття» Закону України «Про освіту»). «Постулати нації і держави відносяться один до одного як квадрат до кола: квадратури кола ніким не знайдено. Так само ніколи не буде знайдена чудодійна формула, що усуне тертя між державою і націями» [266, с. 69–70].

Крізь призму досліджуваної проблеми в цьому парадоксі варта уваги й досі актуальна думка: в поліетнічному суспільстві не тільки титульний, а й кожний меншинський народ-етнос, – попри глибини історичних корінь його буття на цій землі, його фізичний масив і рівень соціально-економічного та політико-культурного розвитку, – кожний з них має загально-гуманне право на будування в цій країні свого багатосферного соціуму [53, с. 33–34]. Неспроможність або небажання політичного керівництва даної багатоскладової країни рахуватися з цим етносоціополітичним об'єктивом є факторним джерелом нескінченної серії у цій країні політичних революцій, мінімум – акцій громадянської непокори.

На цю революційну обставину стосовно СРСР в кінці 60-х – на початку 1970-х років уперше звернув увагу французький «єврокомуніст» Р. Гароді (зокрема, у книгах «Великий поворот соціалізму», 1969 р., «Вся правда», 1970 р., «Марксизм у ХХ столітті», 1972 р. та ін.). Він застерігав радянських учених і політиків від спокуси «задля простоти аналізу» «ототожнювати аж до повного злиття» політичну та етнічну суспільні сфери. З огляду на багатоскладовий Радянський Союз, він вбачав у цьому «гниле джерело катастрофного зникнення в гіпотетичній перспективі» і СРСР, і КПСР [69, с. 38–39]. Двадцять років потому, на рубежі 80-90-х рр., прогноз Р. Гароді справдився.

У цитованому місці «Всієї правди» Р. Гароді містилася така думка: за детерміністської вимоги «історико-циклічного закону» Дж. Віко – А.-Дж. Тойнбі, «у третій, передлатентній фазі кризового розвитку СРСР не виключено й певне, – хоча й короткотривале, – пожвавлення теоретичної

думки...» [70, с. 297]. Подібне трапилося і навколо нашої політико-сферної проблеми в другій половині «революційно-перебудовчої» другої половини 1980 рр. Короткий аналіз цього питання послугує викладом основних теоретичних здобутків кількох учених із групи так званих «радянських перебудовників» цього етапу в структурі й текстовій концепції другого розділу дисертації.

Делегатські групи радянських політиків високих рангів тим часом здійснювали поїздки до багатоскладових, зокрема й соціалістичних країн. Група на чолі з М. Горбачовим відвідала Китай, Індію, Польщу, Чехословаччину і Югославію. Тут Президента СРСР вразив неочікуваний висновок югославського політичного керівництва: справи невеселі й всередині самого керівництва, і в міжнародному оточенні, але найнебезпечнішим чином вони обстоюють у політичній сфері «багатоскладового суспільства» СФРЮ, – як утім, і «в усіх сферах буденного життя людей». Цю реалію зафіксували навіть у спеціальній Декларації від 15 березня 1988 р.

Після повернення до Москви М. Горбачов виклав радянському керівництву «всю правду»: після почутого і побаченого в усьому соціалістичному світі, акцентувався він, «всім нам – політикам і вченим – слід зняти шори, звільнитися від стереотипів». Найгостріші з усіх проблем дві – «федеративно-національне питання у державній побудові СРСР та сфери суспільного життя людей». «Скрізь та усюди потрібні корінні зміни – і в суспільстві, і в державно-чиновних колах. Шлях до цього пролягає через глибоку демократизацію особливо політичної, та й усіх сфер життя» [85, с. 388]. Отже, і – політичної сфери – в першу чергу.

Як видно, у наведеному короткому вислові міститься водночас й ідеологічна оцінка, і певно чіткий праксеологічний діагноз щодо подальшої долі поліетнічної країни, в якій багато чого залежить від точки розташування політичної сфери та модусу її впливу на інші суспільні сфери. Ця теоретико-безпекова проблема «передалася у спадок» українським вченим і політикам вищого рангу [195, с. 78–80; 6, с. 150–151]. А ми розглянемо внесок

«радянських перебудовців» у початкові контексти розроблюваної нами політико-сферної проблеми.

Названих і не названих авторів об'єднує кілька спільних дослідницьких рис. Зокрема, вони, як правило, акцентувалися на багатоскладовому суспільстві царської Росії та соціалістичного СРСР, але переважно орієнтувалися на історико-теоретичний досвід ледь не одного великоруського народу. В чисто теоретичному сенсі більшість з них виділяли безмежну кількість сфер суспільного життя, не вказуючи на їхню структуру та соціально-політичний і життєтворчий зміст; під час аналізу емпіричного матеріалу найчастіше обходилися без теоретичної методології та концентрувалися на «правилах мислення в рамках буденної свідомості», або так званого здорового глузду, в результаті чого вони, фактично, спромоглися легалізації диктату політичної сфери над усім і вся в суспільному житті величезної багатоскладової країни.

У реаліях у кожного народу-етносу існує свій соціум-суспільство зі своєю сферно-галузевою системою, – а отже, і власною мікрополітичною системою. А що собою являє в цьому сенсі багатоскладове суспільство, – чи не певну суму мікрополітичних сфер? Наприклад, у Великобританії Англія, Шотландія й Уельс реально мають свої мікрополітичні сфери, що підводить до висновку: всі народи-етноси мають право на управління своїм політичним життям через пропорційне представництво в усіх складових єдиної політичної сфери. Це є метою апробованої у наші дні в Україні концепції політико-владної децентралізації.

Наступні розділи дисертаційного дослідження мають засвідчити, чи багато чому ми навчилися на політико-сферному досвіді сотень народів і тисяч років минулої всесвітньої політичної історії? Як ми маємо надалі розпоряджатися тим досвідом? Яким завеликим та значущим виявиться завтра наш внесок у вселюдську досвідну скарбницю політико-сферного забезпечення творчо-модернізаційного висходження країни до своїх цивілізаційних горизонтів? Досі ми лише брали з минулого досвіду політико-сферні імпульсні уроки. Один із

них – від С. Леца: «Найчастіше влада переходить із рук в руки, ніж від голови до голови» [163, с. 358].

Висновки до другого розділу

У методологічній призмі логіки висходження вселюдського знання про світ: ідея – концепція – теорія – наука/наукова дисципліна» та в історіологічних вимірах розглянуто історію конституації тріади: (1) сферна ідея – (2) концепція суспільної сфери – (3) генезис теорії політичної сфери. Тріада дістала відображення в древніх міфах і фольклорі тисяч народів, у різновагомих писемних джерелах Античної та Ренесансної ер і епох, у численних різножанрових теоретичних працях сотень мислителів Європейського Середньовіччя й Просвіти, Нового й Новітнього часів.

У першому підрозділі з'ясовано, що батьківщиною сферної ідеї є Стародавній Китай (приблизно у X – VIII ст. до н. е.). Майже одразу ідею втілили в образи сфер Небесної, Земної та опосередковуючої сфери напівнебесного/напівземного Богдихана (правителя). У цьому вигляді сферна ідея більш як тисячу років пересувалася просторами стародавніх Індії, Юдеї, Греції, Риму й Раннього Середньовіччя.

У китайських, юдейських, раннееллінських та індоарійських політологемах класико-античних часів міститься кілька ідейних відкриттів щодо сферного устрою: 1) так звана «земна сфера» вже відривається від «небесної сфери»; 2) правитель країни більше не є «витвором небес», а є висуванцем/ставлеником народу; 3) поняття «державна» розпливчасте і підтекстуально її представляє правитель (вже в античному Китаї не ототожнювали «країну» і «державу» та «правителя країни» і «лідера народу»); 4) феномен «влада» ще не розчленовано на «чисту» владу політичну, авторитарну, батьківську, ідейну, економічну, культурну і т. п., але вже очевидно, що «влада» посідає друге місце після «народу». Вважаємо, що з того часу поняття «влада» поступово стає умовним синонімом поняття «політична сфера».

Античні мислителі в «політиці» виділяли вже три акценти: 1) суб'єктивне волевиявлення; 2) дію з адресації і реалізації волевиявлення; 3) теоретичне знання про волевиявлення. Залишався нездійсненим ще один крок – четвертий, вже сучасний підхід до «політики» – акцент на тактико-стратегічну лінію поведінки певних політичних суб'єктів у політичному житті. Цей крок зробили політичні мислителі епох Ренесансу і Просвітництва. За умов Стародавньої Греції політичну сферу в загальних рисах було відокремлено. Визначимо лише арбітра і регулятора її життєдіяльності: це «етос» (звичай, правило, порядок) – в еллінів і «право» (норма, канон, закон) – у римлян.

За допомогою історіологічного методу в другому підрозділі показано, що ранньохристиянський політотеократичний етап відкрив гностик-проповідник Епіфан (друга половина II ст. н. е.) незвичним для того часу положенням: Бог не проводить різниці між багатим, бідним та правителем народу, також між розумними і нерозумними, між вільними й рабами. У завуальованій формі міститься зерно великого теоретичного відкриття. Верховний небесний правитель повеліває земному правителю відносинську складову політичної сфери облаштовувати на засадах ідеї соціально-політичної справедливості навіть попри те, що народ того історичного часу об'єктивно був поділений за різним статусом: 1) майновим (багаті й бідні), 2) соціально-політичним (вільні люди і раби) та 3) духовно-інтелектуальним (розумні й нерозумні).

Під поріг ренесансних XV – XVII ст. аналізований політико-кратологічний ситуатив порівняно з античними часами стає принципово іншим. В основних країнах Європи того часу склалася соціально-політична тріада: 1) цілісне домінування релігії над політикою, правом, наукою, освітою, побутом, етикою, і культурою; 2) повільна трансформація церкви зі статусу підпорядкованого владі соціального інституту в статус провідного політичного інституту; 3) дедалі чіткіше тяжіння державного інституту монархічного правління країною до статусу нічим не обмеженого абсолютизму.

Мислителі теоретичної думки й політико-практичної дії Пізнього Середньовіччя, – від О. Кромвеля до Б. Хмельницького, від Ж. Бодена,

Т. Гоббса й Б. Спінози до А. Ришельє, Р. Декарта й П. Могили, – всі вони не лише реанімували попередні політико-сферні здобутки, а й самі спромоглися попереднього відокремлення політичної сфери від інших подібних локусів людського буття і, навіть, «зняття першої завіси» над трискладовою структурою політичної сфери середньотипової країни.

Показовим у третьому підрозділі є те, що політична наука Нового часу наче переміщується з однієї країни в іншу, слідуючи за бурхливими суспільними подіями. На тому рубежі Т. Гоббс у другому, латинському виданні «Левіафана» (1668 р.) уперше вживає поняття «політична держава», яке й відкриває широкий і досі необжитий простір вивчення численних теоретичних проблем навколо феномену політичної сфери. Лише на тлі цього науково-понятійного відкриття багатьом стає зрозуміло: держава функціонує всередині політичної сфери, а не над нею. Серцевина думки Т. Гоббса така: тільки навколо політичної держави і є можливим конституювання політичної сфери всього суспільства, а не лише його периферій.

За ініціативою італійських і французьких просвітників феномен політичної сфери стали поступово вивчати в лоні двох політико-філософських теорій, – теорії цінностей та історіософії. Європейські просвітники до ідеологічної складової політичної сфери додали концепти про захист таких універсальних цінностей, як ідейна свобода, честь і гідність людини, що оберігаються законами.

За Нових часів розвитку Європи ініціатором процесу самовизначення сфери політики виступив англієць А. Сміт, який не тільки розділив, а й чітко розмежував сфери економіки і політики. Корелятивні ролі в цих модифікаційних процесах – за державою, яка за всіх умов є центральним елементом інституційного складника політичної сфери, але не за всіх умов є економічним суб'єктом.

Німецький соціолог Ф. Тьонніс помістив між політичною та економічною сферами нову – духовну сферу, включаючи до її контекстного змісту духовну свободу, громадянські вільності, політичне мислення, цінності демократії,

незаангажовані релігійно-етичні орієнтації, етнокультурні надбання століть і т. п. Політико-сферні та духовно-сферні матерії не оминають економічну сферу, а пронизують її двома стрижневими факторами, – «політичною волею» і «духовно-творчим мисленням».

Вагомі корективи в розуміння фундаментальної проблеми взаємозв'язку між економікою і політикою у процесі суспільного розвитку вніс М. Вебер. Він надав цій проблемі більш коректного наукового формулювання, довівши, що питання про «первинність» чи «вторинність» економічних відносин взагалі лежить за межами можливостей емпірично-наукового обґрунтування. Також М. Вебер показав, що духовні запити людей можуть виступати не менш важливим чинником історичного прогресу, ніж їх матеріальні інтереси. Таким чином він відокремив духовну сферу інтересів людини від інших сфер, покликаних задовольняти різноманітні потреби людини.

К. Реннер склав й досі недорозв'язану епістему «квадратури кола», дійшовши висновку, що постулати націй і держави відносяться один до одного як квадрат до кола, а квадратури кола ніким ще не знайдено. Так само ніколи не буде знайдено чудодійної формули, яка усуне тертя між державою і націями. Крізь призму досліджуваної проблеми в цьому парадоксі варта уваги й досі актуальна думка: в поліетнічному суспільстві не тільки титульний, а й кожний народ-етнос, – попри глибини історичних коренів його буття на цій землі і рівень соціально-економічного та політико-культурного розвитку, – має право на будівництво в цій країні свого багатосферного соціуму.

Так звані «радянські перебудовці» 1980-х рр., українські адмінреформатори в 1990-х рр. та «мовні суверенники» в 2012 і 2017 рр. – усі вони (1) надто перебільшували ролі політичного центру країни стосовно етнічних меншин, а також (2) титульного народу-етносу країни щодо етнічних і національних меншин; (3) не досить адекватно викликам часу рахувалися (рахуються) з потенціалом різнорівневих автономій народів-етносів; (4) лише ситуативно брали (беруть) до уваги ролі етнополітичних партій та, зрештою, (5) при комплектації лав парламенту й уряду, а також складників політичної

сфери усього суспільства переважно орієнтувалися (орієнтуються) на політичну еліту титульного народу, ігноруючи елітні кадри із середовища меншинських народів країни. Неспроможність або небажання політичного керівництва даної багатоскладової країни рахуватися з цими етносоціополітичними реаліями є поліфакторним джерелом нескінченної серії у цій країні політичних революцій, як мінімум – акцій громадянської непокори.

РОЗДІЛ 3

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ СФЕРИ З ПОЛІСЕМІЗМУ СФЕР СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ

3.1. Понятійно-термінологічні й концептуальні підходи до сучасної теорії політичної сфери

Протягом ХІХ ст. європейська наукова думка продовжувала розвивати теорію політичної сфери. Зокрема, А.-Д. де Трасі увів до обігу концепт «політична ідеологія як наука про думки людей» (1803 р.); Наполеон І – поняття «форма політичного правління» (1806 р.); К.-А. де Сен-Сімон – поняття «політична теорія» (1824 р.); А. Андрієш – поняття «політична нація» (1861 р.); Л. Телекі – поняття «двопалатний парламент» (1870 р.), а Ж.-Ж. Руссо свого часу – «однопалатний парламент»; К. Реннер уперше вжив центральне для теорії політичної сфери поняття «правлячий політикум» [49, с. 27–30].

Відхилення політико-сферних розвідок у бік «економіко-буттійних справ» почалися в Англії середини ХVІІ ст. у контексті «охорони прав власності підданих» з Акта про правонаслідування (1701 р.). Перші теоретичні аргументи на користь «переважання над усіма економіко-господарської сфери» вживав у своїй творчості У. Петті (1623 – 1687 рр.). В його основній праці «Політична арифметика» (1666 р.) згадуються «сфера економіки», «сфера розрахунку вартостей по галузях виробництва» і, навіть, – «сфера економіки та антикорупційної діяльності».

Видатні політекономісти ХVІІІ – початку ХІХ ст. – Р. Оуен, Д. Рікардо, Д. Юм та Наполеон І зі своїм Цивільним кодексом (1804 р.) – усі вони певно «переорали» політико-філософське мислення свого часу та «підвели місток спадкоємності» під теорію економічного матеріалізму середини ХІХ – початку ХХ ст. З тієї пори сутнісні й термінологічні елементи політико-сферної теорії «розкидано» в мережі квазірізноманітних сфер, – таких, як: «сфера економічної діяльності», «економіка – головна сфера життя», «сфера обслуговування невиробничого життя», «сфера побуту» і т. п.

Ідея сферного устрою суспільства дістала свого розвитку в багатьох працях класиків марксизму. Зокрема, К. Маркс в 50 – 60-х рр. XIX ст. запропонував ідею чотирисферної структури суспільства в зародковій формі, а саме: (1) матеріальна сфера, (2) сфера «виробництва суспільних відносин», (3) сфера «духовного виробництва» і (4) сфера «виробництва самої людини». У того ж К. Маркса знаходимо й міркування щодо виконання державою спільних справ, таких, наприклад, як будівництво шляхів сполучень, захист кордонів, забезпечення порядку тощо. Аналізуючи структуру абстрактно взятої суспільно-економічної формації, В. Ленін виділяв у ній (теж абстрактно взяті) сфери, «насичені» економічними, політико-юридичними, ідеологічними та іншими соціальними відносинами [160, с. 138–139].

Отже, підсумовуємо ми, будь-яке суспільство являє собою цілісну систему взаємопов'язаних між собою підсистем. Кожна з них має свою структуру, функції, завдання, характерні риси і в кожній країні формується, розвивається, трансформується на основі власного, неповторного, природного, соціального, економічного, духового середовища, зовнішніх та внутрішніх політичних обставин, досвіду, традицій тощо [291, с. 97]. І лише починаючи з середини XX ст., у світовій науці «формується розуміння того, що стабільність у суспільстві досягається завдяки процесам, що відбуваються в політичній сфері суспільного життя, і є основою, відправною точкою політичних досліджень, в яких має поєднуватися загальнолюдське й класове начало, що здобуття та утримання влади не повинно домінувати щодо власне реалізації влади, її здійснення, використання, що є більш важливі цінності, недотримання яких знищить людство» [290, с. 21].

На рубежі 80 – 90-х рр. XX ст. сферна ідея отримала подальший розвиток у працях О. Айзиковича, В. Андрущенка, В. Баруліна, М. Борщевського, І. Варзаря, М. Михальченка та ін. Не спадає до неї інтерес і в наші дні. Скажімо, В. Бех продовжує підтримує вищенаведену ідею К. Маркса щодо чотирисферної структури суспільства і вбачає в структурі суспільства країни також чотири головні сфери, а саме: економічну, соціальну (у вузькому сенсі),

політичну й ідеологічну. На думку Ю. Бех, організаційна конструкція сфер суспільства має вигляд концентрованих кіл, що периферійними «ділянками» обіймають одне одного. На її думку, для того, щоб визначити елементи та структуру суспільства, треба використати спеціальний прийом – членування, яке виявляє потужний генетичний зв'язок між самими сферами суспільства [31, с. 265].

У пізнавальному сенсі цікавими є сферні методологеми Л. Семашка. У своєму сферному підході він зазначав, що «сфера буття – це матерія (речовина і поле), організація (зв'язок, порядок), інформація (дух), життєдіяльність (цілісність) і все те, що не залежить одне від одного, не породжує одне одного, не має категорії первинності чи вторинності стосовно одне одного. Але всі вони не існують одні без одних, оскільки, взаємодіючи, змінюються, входять одна до одної, формуючи “нерозривну систему взаємовключення”». В його інтерпретаціях й сама діалектика Г. Гегеля стає сферною плюралістичною діалектикою, яка має якісно нові особливості. Серед них й такі, як-от: «1) у сферній діалектиці відношення між протилежностями не одні і ті ж, а різні, пов'язані між собою та взаємообумовлені; 2) закон переходу кількості в якість має місце тільки всередині сфер; 3) закон сферної цілісності, який передбачає розгляд будь-якого явища буття як підпорядковане всім законам діалектики взаємовключення сфер буття» [264, с. 41].

В іншого сучасника В. Іванова засадовано поняття «закон сферних тетрад», під яким мають на увазі ситуацію, коли у вказаній «системі сферної філософії» діалектика збагачується новим, четвертим законом. Його суть полягає в тому, що він будь-яку сутність і явище розглядає як «взаємовключення» чотирьох сфер буття, а саме: геосфери, біосфери, енергосфери, інфосфери, що разом утворюють тетраедр. Вершину останнього займає інфосфера як провідник інформації і всіх суб'єктивних енергій. Подібна сферна діалектика, вважає автор, «є пізнавальним інструментом і вказує на джерело саморозвитку будь-якого суспільства, соціальної системи – від людини, сім'ї, суспільства, країни, – до людства загалом» [264, с. 31–32].

Третій казус спершу видається суто політичним та втілюваним лише у діалогію «політика – влада». Це – теж великобританська ініціатива середини ХХ ст. Під «політикою» розуміли всезагально значущу форму/спосіб організації суспільного життя в якійсь країні, а під «владою» мали на увазі вольові імпульси від одного суб'єкта на адресу іншого з метою «випрямлення» мислення і дій того «іншого» на користь першого суб'єкта, – пояснює Р. Грін [89].

Відколи в міжнародну політику реально став втручатися Радянський Союз (що відчутно стало усвідомлюватися людством, починаючи з кінця 1930-х рр.), до діалогії додалися «держава» і «правляча політична партія». Організовані в квадрат поняття-явища отримали власні кратологічні ролі та значення: «політика» стала усвідомленням «влади», «держава» і «правляча партія» стали інструментами перших двох. Таким чином, – непомітно й упевнено, – стала оживати політична сфера, яка включила вказаний вище квадрат у свої внутрішні змістовні рамки.

Повернемось до деяких акцентів поняття «політика». У британському буденному політичному словнику (який у Великобританії побутує на обох рівнях суспільної свідомості, – на інтелектуальному й на буденному, народногледівському) ще з останньої чверті років ХІХ ст. має ходіння вираз «політика дальнього прицілу» (*long-rand policy*). У 40 – 50-х рр. ХХ ст. даний вираз-акцент зафіксувався у вислові (який найчастіше приписують У. Черчіллю (1874 – 1965 рр.): «Політика – це сфера без кінця й вимірів глибини, а тому з неї ніхто не може вискакувати або випадати без підштовхування» [116, с. 705].

Політика втручається в усі людські справи не лише через посередництво політичної сфери та держави, а й через системне посередництво своїх супутників, – політичної системи, політичного режиму, форми політичного правління тощо. Це системне посередництво має назву «інклюзивність». У даному контексті зреагуємо лише на явище квазімежування політичної сфери та політичної системи.

Поняття «межування» ми тлумачимо в класично-філософському сенсі: це співвідношення цілого (політичної сфери) та частини (політичної системи, яка майже повністю асимілюється інституційним складником політичної сфери). Стосовно ж «міжсистемологічних блукань» маємо акцентуватися на такому. Політична сфера так тісно взаємодіє, а в деяких випадках так «нав'язливо» накладається на інші сфери, що мимоволі набуває деяких рис соціальних систем. Перше, що на це вказує, – це поєднання нею (політичною сферою) самоорганізаційних начал у своєму предметному просторі, який (простір), як уже неодноразово зазначалося, складається з трьох невід'ємних елементів, – політичних відносин, політичних інститутів та політичної ідеології. До того ж, соціальна система є надзвичайно складним і багаторівневим організмом, поведінка якого підпорядкована досягненню цілей різних рівнів, часто неузгоджених між собою. В Україні, на нашу думку, це відбувається через те, що кожний народ-етнос об'єктивно схильний створити лише йому притаманний соціум, а тому не може бути однакових, утворених за єдиною моделлю відносин, інститутів та ідеологій. Тобто, ми «приречені» жити за умов найрізноманітнішого плюралізму [299, с. 215]. З цього ж приводу Г. Рузавін пише, що «принципова відмінність соціальних систем від природних полягає, насамперед, в тому, що в них самоорганізація доповнюється організацією, оскільки в суспільстві діють люди, обдаровані свідомістю, які ставлять собі певну мету, керуються мотивами своєї поведінки і ціннісними орієнтаціями. Тому взаємодія організації і самоорганізації, випадкового й необхідного, є основою розвитку соціальних систем» [256, с. 63].

В історіолого-синтезних вправах на означеному вище пізнавальному полі нам на допомогу приходить нетлінна класика. По-перше, йдеться про відому та вже згадувану «діалектичну тріаду» Г. Гегеля, що все живе й динамічне у світі має послідовно пройти стадії: 1) виникнення з певних передумов, 2) становлення ні на що інше не схоже феноменальною цілісністю і 3) розвитку на власних феноменальних засадах [72, с. 166–167]. Тріаду проілюстровано в другому розділі дисертаційного дослідження. Також поняття «сфера» і «галузь»

у лоні всесвітньої політичної думки «виникали» не одразу й далеко не в «чистому» вигляді.

По-друге, маємо на увазі колізію з античної соціально-політичної думки про існування всередині кожного з нас кількох «часткових чоловічків», які – важко прогнозованим чином, взаємодіючи немов за Екклезіастом, – для кожного з них і для всіх настає «час і випадок» (9: 11–12) вийти назовні з метою проявити активність на суспільній арені. Деякі політетнологи (Ю. Бромлей, Р. Подольний, П. Куусі та ін.) доходять висновку про те, що стрижневим началом всезагальної історії усіх країн є різносенсова активність «всередині кожного з нас» найчіткіше трьох із тих «чоловічків» – «людини етнічної» (хомо етнікус), «людини політичної» (хомо політикос) та «людини економічної» (хомо економікус). Ті активні «чоловічки» на суспільній арені нерівномірно та різносенсово й зумовлюють виникнення різнорозвинутих і різнопрофільних сфер і галузей життя [53, с. 21].

Класики Античності Платон, Парменід, Антифонт, Сенека, М. Аврелій та ін., які поряд з означеними «чоловічками» виділяли ще «людину трудотворчу» (хомо хабіліс), «людину споживацьку» (хомо гедоніс), «людину байдужу» [до всього]» (хомо індіферентікус). «Людину мислячу» (хомо сапієнс) додав Ч. Дарвін, а Ф. Енгельс – ще й «людину раціональну» (хомо раціоніс) і т. ін. Виявляється, що ці «окремі люди», як всередині кожного з нас, так і у складі цілих народів, взаємодіють по горизонталі й вертикалі відповідно до потреб поточного історичного часу. Більш ніж звичайна активізація великої кількості «однопрофільних» людей дає в історико-громадському синтезі помітну активізацію цих людей в якійсь сфері життя або галузі життєдіяльності. Надзвичайна активізація політично активних людей, які взаємодіють між собою, утворюючи групи, організації, партії і т. п., невідворотно проявиться у вибухах масового масштабу, – революціях, протестах, страйках тощо. З легкої руки П. Сорокіна подібні ситуації загальногромадянської піднесеності називають «політизацією суспільного життя...» [272, с. 19].

На підставі визнання стрижневим началом всезагальної історії усіх країн людини етнічної деякі вітчизняні вчені доходять висновку про її ферментуючі ролі у справі складання вказаних «часткових людей у кожному з нас» у цілісні народи-етноси. У разі ж безпосереднього контактування незадоволених своїм життям відчутно великих груп людей різноетнічного походження на суспільній арені слаборозвиненої країни сорокінські політизації спонтанно метаморфозують у бунти, акції громадянської непокори, а то й скороминуці, але жахливі за своїми наслідками охлократичні псевдореволюції [53, с. 17, 21].

Отже, кожний «прихований всередині нас» частковий чоловічок малозрозумілим чином працює на суспільній поверхні сфери життя та галузі діяльності. А чи стосується це інших «чоловічків», – наприклад, людини політичної? Ким/чим вона є за генезою? Чи може так статися, що «коріння» політико-сферної проблеми приховано в особливостях «політичної людини»? Іншими словами, чи не є перебільшенням формула: «політична людина» – креатур/деміург політичної сфери конкретного суспільства?

Виявляється, що на багато зі сформульованих вище запитань дали певні намітки-відповіді вже мислителі Класичної Античності, – найповніше Платон. Дві його позиції вражають увагу. Перша: не лише «політичні люди», а й усі ті «часткові чоловічки» «по-особливому роблять свою справу щодо правління і підкори» [216, с. 229]. «Правлінська справа», ясна річ, – справа політична, тобто «справа рук і мізків політичного «чоловічка». Друга позиція Платона: стан справ всередині людських спільнот залежить від обставини, коли окремі «часткові чоловічки» можуть влаштувати «повстання проти всієї душі в цілому...», – та ще й «з метою встановити панування в ній (в душі) негідним чином» [216, с. 230].

А коли Епікур до цього всього додав положення про те, що на статус особи й взагалі на курс політичного життя «впливає відмінність між народами залежно від місця їх мешкання» [179, с. 194], – стало ясно: йдеться про те, що в глибині душі політикосів зароджуються перші коріння інституційного й відносинського складників політичної сфери. Тобто, процес зародження

політичних інститутів в душах людей пронизано геополітичним началом та ще й з етнічним ядром.

Людина відрізняється від найдосконаліших і найорганізованіших тварин кількома рисами, зокрема: розумом, який допомагає раціонально організувати повсякденне життя, інтелектом – здатністю будувати теоретичні конструкції, а також свідомістю, мовою і мораллю. Яскравий прояв вищого рівня розвиненості цих рис виявляється в появі людей, яких ми називаємо видатними, талантами, геніями. Але все ж таки основна маса так званих пересічних людей залежить від взаємодії трьох об'єктивних чинників, – (1) історико-природних умов буття людей, (2) етносоціального середовища і (3) політико-громадянського впливу на «природу», «історію» та політику [44, с. 62].

Соціальне, повсякденне життя людей, тобто процеси людської життєдіяльності, відбуваються завдяки диктуванню душі людини її потреб та інтересів, які, своєю чергою, спонукають людей ставити перед собою цілі, окреслювати проблеми й усвідомлювати свої поточні й перспективні завдання. Інтерпретуючи в нашому контексті Г. Гегеля, можна констатувати таке: потреби та інтереси становлять лише перший виток соціоісторичної спіралі, – це тезис етноісторичного життя людей. Наступний виток – антитезис: його утворюють переосмислені людьми потреби та інтереси, а звідси – конкретизовані завдання на найближчий час або поточну перспективу. Синтез – це третя ступінь гегелівської спіралі, яка є своєрідним підсумком і найдинамічнішим фактором людського буття, і є практична життєдіяльність людини, групи, народу [44, с. 63]. Філософський енциклопедичний словник (Москва, 1989 р.) трактує потреби як «нестаток у чому-небудь необхідному для підтримки життєдіяльності та розвитку організму, людської особистості, соціальної групи, суспільства в цілому; внутрішній збудник активності» [339, с. 499]. При цьому задоволення наявних потреб веде до появи нових, «і це породження нових потреб» є, за визначенням К. Маркса, «першим історичним актом» [175, с. 369].

Людина виходить за обмеження першої природи і «доводить свою всезагальність понад усе шляхом створення різноманіття потреб і засобів їх задоволення, а потім розчленуванням і розділом конкретної потреби на окремі складові і сторони, які стають різними приватними і тим самим більш абстрактними потребами» [72, с. 270].

При цьому потреби особистості мають системний характер, тому суспільство повинно мати розгалужену систему соціальної роботи, оскільки в будь-який момент може активізуватись будь-яка потреба людини. «Розмір так званих необхідних потреб, рівно як і засоби їх задоволення, самі є продуктом історії і залежать від культурного рівня країни» [175, с. 182], – слушно зауважував К. Маркс. Усвідомлені суспільством, класами, групами та індивідами потреби виступають як їх соціальні інтереси. Потреби соціальні – вихідний збуджувач людини до діяльності, що виражає залежність суб'єкта діяльності від зовнішнього соціального світу. Умови, які оточують людину, не лише породжують потреби, а й створюють можливості їх задоволення. Фіксація соціальних потреб у формі ціннісних орієнтацій, усвідомлення реальних можливостей їх реалізації, шляхів і способів їх досягнення означають перехід потреб до свідомості людини [267, с. 195].

Сьогодні актуалізується пізнавальний інтерес до так званої «піраміди потреб Маслоу», яка – у значно оновленій проекції – визначає основні матеріальні та нематеріальні потреби людини. На думку А. Маслоу (1908 – 1970 рр.), матеріально-об'єктивною базою розгортання процесу життєдіяльності людини є її життєво первинні (або ж вітальні) потреби, без задоволення яких немає й самого життя. Мислитель акцентується на особливій групі потреб, – піднесенських, або ж потреб людини у самовираженні та соціальному захисті. Різноманітна гама людських інтересів є не чим іншим, як осуб'єктивуванням прагнень, зусиль і дій людини з реалізації (задоволення) означених потреб [177, с. 86–87].

Мало хто у нас замислюється над тим, що політична сфера – це не тільки майданчик для професійних політиків, а й певне, забезпечене правом, поле

політичного захисту людей на виборах при відправленні ними громадянських обов'язків, проявах самоврядувальних потреб тощо. Поняття політичної сфери охоплює всі прояви «політичності» – події, дії, відносини, процеси, інститути і т. ін., тим чи іншим чином пов'язані зі здійсненням влади на рівні суспільства або великих соціальних спільнот, суттєво впливаючи на життя великих груп людей. На базі оптимально задоволених потреб та інтересів люди мають можливість ставити до реалізації різноманітні цілі, завдання та проблеми подальшої життєдіяльності.

Саме при реалізації цих та інших різноманітних потреб розпочинається полісемічна диференціація людей на соціальні групи, асоціації, партії і т. п. При цьому сучасний суспільний розвиток (як єдність індивідуального та колективного начал) спрямовується на забезпечення умов для збереження і розвитку самого соціуму, на реалізацію здібностей індивідів, задоволення їх потреб і, в підсумку, зводиться до цілісної взаємопов'язаності між собою сфер, систем, підсистем та інших «ділянок» життєдіяльності людей [7, с. 106]. Кожна з них має свою структуру, функції, завдання, характерні риси, кожна формується, розвивається, переформатовується на основі власного, неповторного природного, соціального, економічного, духовного, культурного середовища, зовнішніх і внутрішніх політичних обставин, досвіду, традицій тощо. При цьому перебіг процесів у політичній сфері визначає подальший розвиток і суспільства, і держави в даній країні.

Історія людської життєдіяльності є історією пошуку гармонії сфер суспільного життя, органічної єдності людини і природи, людини й суспільства, людини і людини. Подібні гармонію і єдність Платон спробував втілити в проекті «ідеальної держави», А. Блаженний – у вченні про «град Божий», соціалісти-утопісти, а згодом і марксисты – в гіпотезі майбутнього комуністичного суспільства, К. Поппер – у теорії «відкритого суспільства» як вершини цивілізаційного розвитку людства. Тобто протягом історичного часу відбувається процес осмислення, конституювання (встановлення змісту, визначення складу, особливостей) поняття сфер суспільного життя. А що

стосується політичної сфери – ще й її відокремлення від інших суспільних феноменів (інших сфер суспільного життя) в якості самостійного явища з власною архітектонікою, супутніми елементами, зв'язками, взаємодія й розвиток яких забезпечуються таким інтегративним суспільним феноменом, як влада.

Поняття «сфера суспільного життя» і «галузь життєдіяльності» відбивають різнопланові процеси, відносини, цінності, інститути, чинники як матеріальні, так й ідеальні, об'єктивні та суб'єктивні, внутрішні й зовнішні. Однак, як у науці, так, – тим більше – на практиці ці поняття зрідка хто диференціює, концептуальних дефініцій уникають давати, оскільки не чітко хто в них бачить внутрішні структурні поділи й функціональні відмінності. Не може не дивувати «ніяке» ставлення до цієї «номіналістики» на найвищому рівні політичного правління країною. Виходячи, наприклад, з аналізу понятійно-термінологічної мови багатьох органічних законів, текстів теоретичних доктрин і політико-соціумотворчих та державознавчих документів, складається враження, що «наверху» не мають чіткого уявлення про сутність, кількість і, навіть, точні назви тих сфер і галузей суспільного життя, які вони роками збираються «рішуче реформувати». Чому так відбувається?

Як би хто з нас не відносився до В. Леніна, він, – неначе суто нам, – адресував у серцевину заторкуваного дискурсу одну вічно актуальну тему: «...Хто береться за часткові питання без попереднього вирішення загально-вихідних питань, – той неминуче буде на кожному кроці несвідомо для себе «натикатися» на оті, не вирішені загальні питання» [161, с. 368]. Виходячи з цього, поставимо історіографічне завдання: у строго хронологічному порядку відреставрувати картину науково-дослідного питання: хто, коли за останнє півстоліття та як спробував «навести свій порядок» у царині сферного феномену й політико-сферної проблеми.

За радянських часів першим «сферного феномену» торкнувся знаний політичний соціолог В. Барулін. 1967 року в першому виданні його книги

«Диалектика сфер общественной жизни» «сфера» – це є «певна матеріально-речова окружність», на площині якої люди задовольняють свої потреби в процесі реалізації особистих завдань трудової діяльності, а «галузь» – «певна спеціалізація трудової діяльності людини». У другому виданні книги (1982 р.) з'явилися уточнення: 1) майже як у античних філософів (Парменід, Ксенофонт) виділяються «чотири виробничі сфери», – матеріальна, духовна, техніко-технологічна й організаційно-управлінська; 2) у рамках означених сфер відмежовувалося по кілька «галузей практичної діяльності людей» з виробництва того-то й того-то... [24]. Сама по собі ця словесна формула являла собою значний позитив тодішнього поточного моменту.

У 1987 році в Ленінграді Л. Семашко видав брошуру «Сферный подход в общественно-перестроечных аспектах». У другому виданні 1992 р. – це вже солідна книга з короткою назвою: «Сферный подход». В обох виданнях домінували три позиції. Перша: «сферою є галузі виробництва життєвих потреб людини», а серед тих галузей виділялася «сфера прийняття політичних рішень» (у цій тавтології назовні проглядав ерзац-образ політичної сфери, що вже є тогочасним теоретичним позитивом автора). Друга: у «сфері прийняття політичних рішень» виділялися дві групи «керівних і виконавських інститутів» (це ще один позитив, про який в Україні згадають багато років потому). Третя позиція – «чисто на злобу дня»: у виданні 1992 р. з'явилася схема, в центрі якої як олімпійські кільця перебували три «суперсфери»: «перебудова», «ринок» і «гласність». Примітним позитивом виявився наступний пасаж автора: по всій окружності споруди із середини трьох кілець назовні «самовивішуються» щось подібне на «галузі» діяльності людей – численні «часткові сфери»: виробництво, споживання, торгівля, обмін, фінанси, комунікації, інформатика і т. п.

У другій половині 1980-х рр. на нашому дослідницькому полі український політолог І. Варзар, узявши до уваги п'ятірку потреб та інтересів людини (з цитованих у нашій роботі) праць В. Парето та А. Маслоу, накинув перший варіант схеми, яка представляла багатоскладову країну (СРСР): в

центрі – етноісторична сфера, а по периметру (зліва направо) – економічна, політична, духовна й культурна сфери (див. дод. Г). Другий варіант вирізнявся лише деталлю: політична сфера помінялася місцями з духовною [195, с. 24]. Автору вказали як на недоліки, так і позитиви: (1) було схвалено саму логіку кореляції змістосенсу й місця розташування сфер; (2) багатьом імпував акцент на визначення «керівної ролі» політичної сфери: коли вона розташована зліва, то виділяються її «тоталітаризаційні ролі», майже те саме, – коли вона «тисне на всіх» зверху; (3) в обох варіантах схема була розрахована на багатоскладове/поліетнічне суспільство.

У роки української політико-державної незалежності першої половини 1990-х рр. над сферним феноменом водночас замислювалися й у середовищі професійних університетських історіософів. Улітку 1993 р. вийшов друком двотомний курс лекцій з основ соціальної філософії В. Андрущенка та М. Михальченка. На тому пізнавальному етапі вони вважали за доцільне виділяти наступні сфери суспільного життя:

«1) матеріальна, яка охоплює процеси матеріального виробництва, розподілу, обміну, споживання. В її контекстах діють і взаємодіють такі факторні сили, як продуктивні сили й виробничі відносини, науково-технічний прогрес і технологічна революція тощо;

2) соціально-політична, яка включає соціальні та політичні відносини людей в суспільстві – класові, національні, групові, міждержавні тощо. Саме ця сфера охоплює такі явища й процеси, як революція, реформа, еволюція, війна, класова боротьба. У цій сфері функціонують такі соціальні інститути, як партія, держава, громадські організації;

3) духовна, яка охоплює широкий комплекс ідей, поглядів, уявлень, тобто весь спектр виробництва свідомості (як індивідуальної, так і суспільної), трансформація її від однієї інстанції до іншої (засоби масового інформування), перетворення на індивідуальний духовний світ людини;

4) культурно-побутова, яка включає в себе виробництво культурних цінностей, життя сім'ї, побутові проблеми (організація відпочинку, вільного часу), освіти, виховання тощо» [6, с. 150–151].

Дану концептуальну постановку політико-сферної проблеми майже без змін – але вже в однотомному виданні – повторено в 1996 р. [7, с. 106]. Для обох видань одного й того ж курсу лекцій характерні такі риси:

1) у понятійно-сформульованих сфер відсутня традиційна (як у більшості наших попередників із найдавніших часів) «кружечкова форма», – формули подано у вигляді звичайного тексту;

2) у словесній формулі «соціально-політичної сфери» (гадаємо, це й є предмет нашого дослідження – «політична сфера») має місце певна намітка на виділення «відносинської складової»;

3) словесно-термінологічним чином не згадано «галузі життєдіяльності» та «політичні інститути», – але фактично вони присутні тут концептуально;

4) має місце певний мікс у переліку елементів відповідних сфер. Наприклад, «процеси», «еволюція», «війна», «класова боротьба» та ін. поряд з «чисто» політичними інститутами – «партія» і «держави»;

5) у формулі соціально-політичної сфери епізодично прозвучала правильна, але недосформована думка про «революції» та «реформи» в якості політичних способів реалізації будь-яких соціальних перетворень у будь-яких сферах суспільного життя.

Отже, сфера – «це царина буття людей, в якій вони об'єктивують свої потреби та інтереси, ставлять до реалізації повсякденні й перспективні життєві цілі, завдання і проблеми, розгортають нескінченну взаємодію з приводу чогось важливого й важкого у своєму житті» [55, с. 647]. У додатку Д натрапляємо на пізнавальну «точку зростання»: на периферіях сфер та у міжсферному просторі утворюються своєрідні «оболонкові ділянки взаємного покриття». Це й є, власне, «галузі» практичної діяльності людей [44, с. 64].

Не зайвим у цьому контексті зазначити, що де б не перебувала політична сфера, – зліва чи зверху (дод. Д), – вона здійснює на сусідні сфери

координуючий вплив не безпосереднім тиском (у тоталітаризованому суспільстві без нього, як правило, не відбувається), а опосередковано – через означені галузі практичної діяльності. (1) У позиції зліва – це економічна політика, етнічна політика, етнокультурна політика, політична етика, політична ідеологія, політична культура та ін. (2) У позиції зверху – це ті само галузі, але без «економічної політики» (частково через цю обставину дана позиція й є найменшою мірою тоталітаризаційною). Свій творчий (в окремих ситуаціях, додамо, й апробаційно-контролюючий) вплив політична сфера здійснює через «області державної політики» в якості «специфічних політичних інститутів» [56, с. 265].

Чотирьом сферам (політичній, економічній, культурній, духовній) назву дано досить давно, в різний час і різними дослідниками. Дещо складніші склалися обставини навколо етноісторичної сфери (на Заході її найчастіше називають «етнічна сфера» або «сфера етнічного життя»). З додатку Д видно, що етноісторична сфера розміщується в центрі і є своєрідним організуючим фактором усього сферного життя людини, оскільки «в людському бутті... немає нічого абстрактного, безтілесного, «загальнолюдського», – навпаки: прямо чи опосередковано все має адресний етноісторичний зміст, етногеографічне походження, етноетичне сенсове звучання, етнокультурне забарвлення». І тому «етноісторичний момент у сферному людському бутті, звичайно, не має бути гіперболізованим, але й зовсім забутим тим більше не може» [44, с. 65].

У співвідношеннях самих сфер та в їхньому суміжному ставленні до етноісторичної сфери є своя логіка. Якщо ж визнати етноісторичну сферу основною та базовою в суто людському бутті (зокрема в багатоскладовому соціумі), то відносно неї – як до «суті» – позиціонуються всі інші сфери (економіка, політика, духовність, культура) – вони є її «галузевими явищами». Іншими словами, діяльність людини економічна, політична, культурна та інша є проявом її етнотворчої суті. У світоглядно-методологічному сенсі це положення є містким і далекоюсяжним. Воно, наприклад, виключає з обігу один

із центральних атрибутів тоталітаризму – «гвинтиковий функціоналізм», за яким, мовляв, «не те важливо, хто є якась людина саме як фізична особа, – важливо те, аби вона добре працювала, справно виконувала свої обов’язки, була б законослухняною, культурною і т. ін.» [53, с. 57].

Повернемось до дод. Г. Етноісторична сфера неначе відбирає в чотирьох концентричних сусідок по чверті їхнього суміжного з собою змістовного поля. І навпаки: всі сусідні сфери (у тому числі й політична) неначе теж відбирають в етноісторичної сфери по чверті поля. Відтепер ці суміжні, прикордонні поля вже не є однорідно чистими і такими, що сутнісно відповідають назві тих сфер, від яких вони походять. Усі п’ять сфер не відокремлені, а тісно взаємопов’язані між собою. У результаті цього взаємозв’язку утворюються численні міжсферні та внутрішньосферні ділянки взаємного покриття, які вже названо «галузями суспільної життєдіяльності людей». Ці динамічно утворювані галузі мають однакову будову (архітектоніку), – вони, як і сфери, складаються з трьох обов’язкових елементів: 1) відносин людей з приводу важливих для них питань; 2) інститутів, які створюють люди саме для вирішення цих життєвих питань; 3) поглядів людей на свої відносини, інститути, проблеми й інтереси, тобто ідеології [53, с. 100–101].

Кілька років тому нами був зроблений висновок: напевно, існує необхідність більш детального виявлення структури не лише окремо взятої політичної сфери, а й будь-якої іншої зі сфер з тим, аби самопроявився внутрішній зв’язок кожної з них із феноменом політичної сфери. Почнемо з прояснення сенсу зв’язків елементів трьох складових кожної суспільної сфери (відносин, інститутів, ідеології) між собою та політичною системою.

1. Соціальні відносини – це центральне поняття заторкуваного тут концепту. Йдеться про різноманітні взаємини людей з приводу найголовнішого в даній сфері. Скажімо, в економічній сфері – це відносини власності, праці, розподілу результатів праці, навколо яких складаються економічні відносини людей. У сфері політики найголовнішими є влада, форма держави, тип політичного режиму, адміністративно-правовий устрій, громадянські свободи,

навколо яких складаються політичні відносини людей. В етноісторичній сфері відносини утворюються навколо таких факторів і цінностей, як геополітичне розташування народів, етноісторичний характер та соціально-політична утилізація культури тощо.

2. Ідеї або погляди людей – завжди з приводу найголовнішого у відповідній сфері. Стосовно політичної сфери цей «блок» містить ряд ідеальних уявлень людей про належний тип, характер і зміст соціально-політичних і політико-правових взаємин, про вироблені людьми політичні ідеї, цінності та орієнтації, про адекватні їхньому сприйняттю погляди на демократію, свободу, справедливість і т. п. В етноісторичній сфері «ідейний» блок, як правило, складається з ідеальних уявлень людей про генезис свого народу та його унікальний шлях в історії, про історичне місце і роль «мого народу» в контексті багатоетнічного суспільства і т. д.

3. Соціальні інституції (установи), які створюються людьми згідно з їх теперішніми ідеальними уявленнями про сенс свого життя у відповідних сферах і галузях, – це завжди закріплення, фіксація, унормування прийнятих ними сьогодні на завтра соціумотворчих взаємин із приводу найголовнішого в даній сфері.

У контексті взаємодії усіх цих сферних елементів (відносин, інститутів, ідеології) та за умови провідної ролі в їхньому середовищі інститутів й утворюються різносенсові та різнопрофільні політичні системи: управлінські, партійні, електоральні, політико-безпекові та багато інших.

У політичній науці часто зустрічається ототожнення понять політичної сфери і політичної системи. В одній нашій публікації 2013 р. ми намагалися виявити генезу питання про співвідношення понять «сфера» і «система». Наприклад, в античному політичному дискурсі пріоритетніше акцентувалися на «сфері» (взагалі) і лише згодом – на «політичній сфері» (зокрема). Уже біля витоків античної філософії виникає зв'язка категорій «частина-ціле», відображаючи становлення аналітичної думки, яка усвідомила структурну організованість буття. Початкові структурні уявлення були пов'язані з

формуванням математичного мислення, для якого «ціле» є сумою «частин», які його складають [298].

Поняття «політична система» отримало глибоке обґрунтування і поширення лише в середині ХХ ст. завдяки розвитку політичної науки, що і призвело до необхідності описання політичного життя з системних позицій. Розкриття змісту поняття «політична система» дає змогу розглянути інші вузлові питання, зокрема, структурні елементи системи, її функції і закономірності розвитку. Сьогодні, переконані ми, парні поняття «політична сфера» і «політична система», їхній дуалітетний зв'язок є одними з основних у понятійно-термінологічному потенціалі низки політичних наук. Оперування цими поняттями дозволяє умовно «виокремити» політичне життя з контекстів інших сфер життя суспільства, які для політики взагалі можна вважати «оточенням» або «навколишнім середовищем» [297, с. 66].

Сучасна українська наука виробила декілька підходів до визначення поняття «політична система». Так, зокрема Ф. Рудич виокремлює соціологічний та правовий підходи. Згідно з першим підходом, політична система визначається «як динамічний механізм, що перетворює імпульси, які йдуть від оточення і самих політичних структур, у політичні рішення, що формують політичну поведінку та інші громадські позиції» [227, с. 6]. Відповідно, до правового або інституціонального підходу, політична система – це «сукупність державних і недержавних соціальних інститутів, які здійснюють владу, управління суспільством, регулюють відносини між громадянами, соціальними та етнічними групами, забезпечують стабільність суспільства, порядок у ньому [227, с. 7–8].

Соціальна дійсність – це норми і правила суспільного життя, які безперервно створюються й вдосконалюються в багаторазових повторях, переформатуваннях і є надбанням не одного покоління. Соціальна дійсність також значною мірою залежить від політичної сфери буття людини. Ця сфера виникає «над» соціальною, організовуючи суспільство за допомогою влади.

Тобто, «вивчаючи сферу суспільного життя, ми завжди перебуваємо в просторі політичної сфери» [291, с. 98–99].

На нашу думку, поняття «політична сфера» і «політична система» перебувають у відносинах «ціле» і «частина», оскільки політична система – це структура (архітектоніка) політичної сфери. І політична сфера, і політична система мають однакові складові – політичні відносини, політичні інститути та політичну ідеологію. Разом з цим, у політичній сфері відбуваються процеси участі громадян у політичному житті. В ідеалі громадянське суспільство створює проміжний рівень управління між індивідумом і державою. Воно здатне вирішувати конфлікти і контролювати поведінку громадян, не звертаючись до механізмів суспільного примусу. Замість того, наголошують Т. Карл та Ф. Шміттер, щоб закидати відповідальних осіб все новими вимогами і тим самим робити систему неефективною, громадянське суспільство пом'якшує конфлікти і покращує соціальний клімат [128].

У сучасній політичній науці поняття політичної системи охоплює головні складники й елементи політичних відносин, політичних інститутів і політичної діяльності в життєвому просторі політичної сфери даного суспільства. Тобто, політична система існує в реальній країні або групі країн у певному співтоваристві людей (національному чи багатонаціональному). У країнах, що динамічно розвиваються, політична система формується в політичній сфері й виходить на широку соціумну арену. Досить часто у подібних випадках і політична система, і політична сфера в різкий спосіб то «накладаються», то взаємопронизуються із соціальною системою, і соціальною сферою. У цьому сенсі, робимо висновок, що й політична система, і політична сфера стає «різновидом» соціальної системи і соціальної сфери [297, с. 68].

Політична система, яка домінує через знаряддя влади, тим не менше, залежить від суспільного середовища і визначається соціально-економічною та етико-культурною структурами суспільства, залишаючись надбудовою відносно цих базисних структур. Обумовленість політичної системи соціальним середовищем, на нашу думку, виражається також у тому, що її носіями

виступають певні великі соціальні групи, класи, верстви населення. Іншими словами, політична система – це організація великих соціальних груп у політичній сфері, зокрема в галузях практичного владарювання та управління [297, с. 69].

Політичній системі, яка функціонує в соціальному просторі всієї країни, притаманні риси, які є спільними з рисами інших соціальних систем. Крім того, вона має і власні специфічні ознаки, що випливають із природи політики і влади. Ця система, на відміну від економічної, формується в основному цілеспрямовано. В її фундаменті укладена сукупність відповідних ідей, цінностей, тобто ідеологія, яка відображає соціальні інтереси великих соціальних груп і визначає вигляд системи. Інститути, які утворюють політичну систему, є опредмечені політичні ідеї та проекти. Доходимо висновку, що звідси впливає особлива роль духовного фактора при відпрацюванні механізмів функціонування та модернізації системи [297, с. 68].

Отже, політична система, як і політична сфера, оскільки вона є знаряддям і «середовищем» здійснення влади, а також висловлювання, захисту та реалізації спільних, обов'язкових для більшості громадян інтересів, виступає відносно інших систем суспільства домінуючим фактором [297, с. 69]. Економічна та інші сфери, соціальні структури, культурологічні фактори і т. п., – усі вони спираються на політичну систему, яка забезпечує їх організованість, легітимність, закріплює їхні політико-творчі потенції в якості провідних у суспільстві. У цьому сенсі можна говорити про першість політичної системи відносно інших систем суспільного організму в окремо та умовно взятій країні. Те ж саме можемо сказати і про політичну сферу. І в політичній сфері, і в політичній системі держава є їх головним політичним інститутом.

Політичні системи, здатні до тривалого і стабільного існування, обов'язково володіють певними цінностями. Таких цінностей може бути небагато, але вони неодмінно присутні й поділяються більшістю членів суспільства, закладаються в системи виховання і соціалізації. Цінності – це вираження значущості об'єктів навколишнього світу для людини, її

суб'єктивного ставлення до них. Відомий американський політолог Г. Лассуел визначав їх як «бажані події» або «події-бажання». Оскільки в політичній сфері відносини людей постійно спрямовуються їхнім вибором власних дій, цінності відіграють величезну роль – особливо у справі становлення характеру та спрямування політичних дій людей та «випрямлення» (стабілізації, усталеності) політичних процесів. Як наслідок, підсумовує Р. Міхельс, вони значною мірою визначають тип політичних систем, пріоритети державних механізмів, а відображенням їх еволюції слугує зміна пануючих у політичній сфері цінностей [188, с. 58–59].

Нездатність політичної сфери та політичної системи до реалізації своїх найважливіших функцій зумовлює їхню взаємопов'язану кризу, коли встановлені в суспільстві інституційні норми регуляції політичних відносин не сприймаються його членами як авторитетні, діяльність державного апарату (обмежена рамками його специфічного інтересу) не сприяє поліпшенню стану соціального організму, а структура політичних інститутів створюється всупереч традиціям та історичному народному досвіду. Ефективна політична влада повинна забезпечити і розвиток, і стабільність і політичної сфери, й політичної системи. А відсутність цього поєднання, на нашу думку, спричиняє численні деформації в усьому соціальному організмі країни [297, с. 70].

Отже, проведений аналіз інтегрованості, взаємопов'язаності та «парності» політичної сфери і політичної системи дозволяє підійти до визначення політичної системи, яке, на нашу думку, найбільше відповідає сучасним реаліям. «Політична система суспільства – це інтегрована сукупність відносин влади, суб'єктів політики, державних та недержавних соціальних інститутів, покликаних виконувати політичні функції щодо захисту, гармонізації інтересів соціальних угруповань, спільност, суспільних груп, забезпечувати стабільність і соціальний порядок життєдіяльності суспільства» [231, с. 223].

О. Токовенко, В. Пащенко, О. Третяк – автори підручника «Політична епістемологія», стверджують, що політична сфера в сучасних умовах потребує пояснення не традиційними світоглядно-методологічними засобами, а такими,

«які враховують нелінійний, хаотичний характер змін у політичній, духовній, культурній та інших системах буття одного й того самого суспільства» [332, с. 8]. При цьому керуємось світоглядно-операційною думкою А. Грамші в інтерпретації британського сучасника: політична теорія взагалі «має постійно розвиватися з тим, аби охоплювати історично плінний життєвий досвід конкретної людності в конкретній країні» [337, с. 86].

До цього часу в нас не досить чітко самовимальовувалася історіологічна пара, – (1) достовірна історія конституювання досліджуваного факту дійсності та (2) логічне облаштування його (факту) буття в сучасності. Подібна, апробована на досить широкому пізнавальному просторі, історіологічна категорія може самосинтезуватись в окремий дослідницький метод. Теоретико-мислительський ситуатив апробуємо на прикладі історіологічного методу.

У фундаменті історіологічного методу, запровадженого в науковий вжиток російським історіософом М. Карєєвим (1915 р.), закладено такі принципи-позиції. Коли йдеться про наріжні засади будь-якого соціально-політичного феномену, то потрібна відповідь на три світоглядно-методологічні запитання: 1) як побудований цей феномен (тобто якою є його архітектоніка); 2) яким є внутрішній механізм саморозвитку досліджуваного феномену; 3) якою є система взаємозв'язків досліджуваного феномену з іншими явищами і процесами навколишнього середовища [53, с. 113]. Саме так в усіх розділах дисертації ми досліджували свою діалогію «сферний феномен – політико-сферна проблема».

В аплікації до теми розділу й досліджуваної в дисертації теоретичної проблеми історичне, переважно, акцентується на стадійності конституювання діалогії «сферний феномен – політико-сферна проблема», немов слідуючи за стадіями «генетичної тріади» Г. Гегеля: а) виникнення, б) становлення як цілісність, в) розвиток на власних засадах, – що нами й відображено в двох перших розділах роботи. А під логічним у нашому випадку, в основному, маємо на увазі теоретичне відтворення у мисленні та на письмі явищ і процесів, які

постійно відбуваються в політичній сфері, відображення структурної організації самого феномену політичної сфери як цілісної реальності [313, с. 7].

На історіологічний метод дослідники звертали свою увагу й раніше за нас. Наведемо лише один приклад. Суть історіологічного методу, зазначав В. Корнієнко, «проявляється в періоди найважливіших історико-політичних зрушень суспільства», має відношення до архетипів суспільної свідомості українського народу і в політологічних дослідженнях найчастіше застосовується при визначенні подвійної сутності політичного мислення й поведінки, зокрема тих, хто належить до правлячої політичної еліти [141, с. 8].

Останніми роками з'явилися фундаментальні колективні дослідження еволюційних змін у картині світу, методологічних підходів науки, в самому стилі наукового мислення, – і все це відбувається у зв'язку з розвитком теорії самоорганізації (синергетики). Важливе значення має низка статей і монографій, у рамках яких наводяться принципи застосування синергетичної методології стосовно різних гуманітарних наук. Серед них – роботи таких авторів, як Л. Бевзенко, Л. Бойко-Бойчук, І. Добронравова, О. Князева, С. Курдюмов, В. Лутай, О. Новакова, В. Стьопін та ін. Особливо цікавою у цьому сенсі нам видалася стаття О. Максимової [172, с. 45].

За сучасних (світових і українських) умов синергетика може слугувати засобом розкриття природи політичної сфери, вказівкою на необхідність відходу від одностороннього, лінійного «засадничо-наукового сценарію» облаштування її «до дії» та розкриття неочікуваних політичних «струсів» на виборах, апперцепції діалогів «порядок – хаос» і «хаос – порядок». Політичній сфері життя суспільства, як ні жодній іншій сфері суспільного життя, властива нелінійна природа, що певною мірою обмежує застосування до неї «чистого» системного підходу.

У сучасних теоретичних дослідженнях політичну сферу можна розглядати як системну реальність з певною кількістю складових, супутніх елементів та зв'язків між ними, які важко точно та одномоментно врахувати. Це цілком вкладається в рамки теоретико-методологічної позиції О. Новакової.

Синергетичний ракурс політологічних досліджень, зазначає вона, «є надзвичайно актуальним для українського суспільства, що розвивається за «маятниковою» динамікою – від масових народних протестів і революційних вибухів до стагнації та бездіяльності» [202, с. 504]. У цьому плані, додає В. Горбатенко, синергетика зорієнтована «на забезпечення передумов виживання конкретного суспільства через пізнання можливостей його вдосконалення» [226, с. 503].

Теоретико-методологічний потенціал синергетики в аспекті нашої проблеми, – пише О. Мітіна, – обумовлений як мінімум, трьома маркерами. Зокрема: 1) оскільки в основі політичних процесів закладений основний та центральний феномен політичної сфери – влада, це обумовлює значний організаційний потенціал політичної сфери порівняно з іншими сферами щодо досягнення цілей; 2) політична сфера є нелінійно побудованою системою, тобто є такою, що має стійкі й нестійкі стаціонарні стани; 3) перебуваючи під впливом різних зовнішніх і внутрішніх чинників, що спричиняють зміни політичної сфери в часі, вона має відкритий і динамічний характер [186, с. 338].

«Жодна сфера не може зрівнятися з політикою за охопленням, глибиною та силою свого впливу на людське існування», – писав О. Панарін. Бачення політичної сфери суспільного життя з точки зору синергетики поглиблює і методологію футурологічних досліджень, розширює простір конструктивістським моделям, – тобто за цих умов «майбутнє розглядається як обшир можливостей, а сьогодення – як напружений і відповідальний процес вибору» [212, с. 10]. Це відповідає науковим уявленням самої суті політики як сфери, в якій приймаються найважливіші рішення щодо проблем суспільного буття.

3.2. Інтерпретації трансформації політичної сфери транзитного суспільства

Як неодноразово зазначалося вище, найбільш плідним став сучасний (або Новітній) період, який характеризується різноманіттям підходів до вивчення

того чи іншого суспільного феномену, у нашому випадку – політичної сфери транзитного суспільства [286, с. 88–89]. Для цього розглянемо ключові, на нашу думку, положення сучасних вітчизняних науковців щодо політичної сфери перехідного (транзитного) суспільства.

Особливістю транзитивних суспільств, вважає О. Бабкіна, – «є нестабільність їх основних сфер, насамперед, політичної, економічної, духовної тощо), стан кризи, у тому числі й політичної, як результат нездатності політичної системи адаптуватися до внутрішніх і зовнішніх змін... Транзитивним суспільствам притаманний розкол еліт, їх схильність до корпоратизації та олігархізації, перехідний тип політичної культури, її фрагментарність як хаотичне поєднання старих та нових цінностей і т. ін. У перехідних суспільствах політичний розвиток досягається тією мірою, якою політичні інститути, норми та структури здатні до оперативного, гнучкого реагування на нові запити суспільства. Висока конфліктність соціальних і політичних процесів в умовах модернізації зумовлює значний рівень протестної культури та поведінки, що актуалізує питання про досягнення компромісу між правлячими колами і демократичною контрелітою» [20, с. 4].

Після проголошення незалежності райдужні надії надто швидкої демократизації та переходу до ринкової економіки змінилися розчаруванням, яке передалося політологічній спільноті України. Стрімкий регрес та комуністичний ренесанс у другій половині 1990-х рр. змушував остерігатися становлення феномену «передкомуністичного» суспільства. Це спонукало українських політологів і соціологів звертати увагу на історичну зумовленість суспільної трансформації та виокремити характерні риси перехідного суспільства. Це: 1) балансування між утвердженням демократії та відступом до авторитаризму; 2) домінування у політичній сфері патронажної політики олігархічних партійних союзів; 3) ознаки гібридності в економічній сфері, коли ринкова конкурентність гальмується монополізацією ринків і засобів виробництва; 4) виснаження виробничих і економічних ресурсів за умов слабкої легітимності приватної власності. Стабілізаційним чинником у

перехідному суспільстві, як встановили Є. Головаха і Н. Паніна, «є феномен подвійної інституалізації, тобто існування старих і нових інститутів забезпечує новий соціальний лад, за якого «нові» соціальні актори не прагнуть до радикального переформатування політичної сфери, люстрації, репресій тощо, побоюючись рішучого спротиву, а представники старих верств частково зберігають свої звичні соціальні ролі і позиції». Це забезпечує, підсумовують автори, «своєрідну інституціональну повноцінність суспільства, яка ґрунтується на згоді людей жити в такому інституціональному просторі політичної сфери, де діють як старі, так і нові інститути» [81].

На початку 2000-х рр. дискусія щодо «перехідних суспільств» і «демократичного транзиту» продовжилася. Зокрема, О. Долженков звернув увагу, що «переходи» – це форма існування суспільства, в якому щось постійно відбувається або змінюється (особливо в політичній сфері, додамо ми). В такому випадку, наголошував автор, «ми мінімум повинні мати можливість порівняти вихідний стан соціуму з кінцевим, а оскільки кінця болісному переходу пострадянських суспільств у невизначене майбутнє не видно, то немає і підстав твердити що вони є перехідними» [102, с. 44–45]. Звідси, – робить висновок автор, – «задекларований «перехід» до західної моделі суспільного устрою був проблематичним, оскільки відбувався зворотній процес «повернення до генотипу», протилежного ідеалам відкритого суспільства, політичної демократії та автономії особистості. Відкритим залишалося питання, чи був комунізм чимось неприродним для цих суспільств, бо в цей «генотип» настільки вдало і несуперечливо були інтегровані окремі сутнісні риси комуністичної ідеології, що фактично ніякого транзиту на рівні масової політичної свідомості не відбулося» [102, с. 47].

Намагаючись дати свою відповідь стосовно спрямованості руху українського суспільства В. Тарасенко зазначав, що воно нікуди не переходить, його штучно «переводять» від однієї форми соціально-історичного буття до іншої, тому суспільство не стільки перехідне, скільки перевідне. Трансформаційні зміни в українському суспільстві в усіх сферах суспільного

життя не можна назвати природно-історичним процесом, який був би результатом його спонтанної соціальної революції. Спосіб спричинення змін у нашому суспільстві – підсумовує автор, – «це метод соціоінженерної деструкції, який зумовлює штучно спричинені зміни, а саме суспільство перетворює на гігантську лабораторію, де відпрацьовуються проекти його перетворення» [281, с. 57].

У цей же час робляться перші спроби порівняльних досліджень у застосуванні концепту «суспільного переходу». Порівнюючи досвід транзиту України та Польщі, які визначалися неорганічним типом модернізації, Г. Зеленько вказувала на історичну обумовленість успіху польського транзиту. В умовах соціалістичної Польщі було збережено низку докомуністичних інститутів і структур, а система політичних інституцій була синтезом радянської системи управління й елементів національної політичної традиції. Водночас Г. Зеленько зробила оптимістичні прогнози щодо України, говорячи про те, що «належність країни до неорганічного типу модернізації не означає, що ця країна приречена належати саме до цієї категорії. Досягнення певного стану в розвитку громадянського суспільства, політичної та економічної сфер можуть вивести її в розряд країн з органічним типом модернізації» [111, с. 17].

Подальший розвиток транзитологічного підходу, – зазначає Г. Шипунов, – «залежить від того, наскільки адекватними щодо пояснення посткомуністичної реальності виявляться спроби її модифікації для аналізу суспільно-політичних перетворень в країнах колишнього СРСР, зокрема в Україні» [362, с. 43–59]. Подібну точку зору поділяла А. Колодій, яка нагадувала, що «в транзитології дуже чітко наголошено: остаточний результат демократичного переходу завжди невідомий. Однак про демократичний перехід варто говорити, якщо зберігається певна динаміка поступу в напрямі демократичних інституцій і поведінки, є сили, готові захищати офіційно встановлені демократичні інституції». Досвід України, – робить висновок авторка, – говорить про «нелінійність, можливу зигзагоподібність шляхів до демократії. Коли демократичні інституції доводиться творити з чистого аркуша,

неминучими є «припливи» і «відпливи», «наступи» і «відступи», а сам процес переходу є тривалим і неоднорідним» [136, с. 399–400].

У роки президентства В. Януковича в політичному дискурсі домінували менш оптимістичні й більш помірковані оцінки перспективи демократичного транзиту України. Ключовим стало передбачення М. Михальченка, що «українські олігархічні клани підштовхували цивілізаційний рух України в бік Заходу, оскільки російський напрям не став привабливим для вітчизняних олігархів, натомість на європейський напрям переорієнтувалося місцезнаходження капіталів, майна, їхніх сімей». За висновками М. Михальченка, в Україні склалася олігархічна форма правління з деякими рисами напіврозчиненої демократії, яка забезпечує олігархічній владі цивілізований імідж. Автор з певним оптимізмом розглядає етап олігархічного правління, вважаючи його тимчасовим, оскільки його в різних формах проходило багато сучасних демократичних країн, поки клани, фінансово-промислові групи, корпорації не навчилися доручати управління державами своїм агентам-політикам і така ситуація не була юридично закріплена в законах, якими політика відокремлювалася від бізнесу. Оптимізм М. Михальченка полягає ще й у тому, що «за умов панування олігархічних фінансово-промислових груп досить динамічно відбувається структуризація і переструктуризація управлінських груп навколо окремих олігархів, які стають економічними або політичними переможцями в однойменних сферах суспільного життя» [187, с. 29–30].

З'являються також роботи, зокрема О. Романюка, який вважає, що посткомуністичні трансформації мають аналізуватися насамперед як посттоталітарні, тобто як перехід від тоталітарної якості суспільного організму до іншої. Порівнюючи новий (авторитарний) стан із попереднім (тоталітарним), слід визнати, – зазначає автор, що «перехід від тоталітаризму до авторитаризму становить певний позитивний крок у розвитку суспільно-політичної системи, оскільки авторитарні режими надають суспільству більше свободи, ніж тоталітарні. І хоча розширення меж свободи під час такого переходу є

обмеженим і стосується більше позаполітичних сфер суспільного життя, таке розширення іманентно спричиняє формування структурних передумов для подальшого руху до демократії» [252, с. 190].

Події Євромайдану 2014 р. додали оптимізму щодо спрямованості українського транзиту. Наприклад, М. Рябчук вважає Євромайдан третьою спробою довершити радикальну зміну суспільного устрою – зміну відносин між державою (основним інститутом політичної сфери) і суспільством. За його словами, – «теперішня – третя спроба теж виявилася невдалою, особливо в умовах зовнішньої агресії і неоголошеної війни. Проте загальна тенденція спроб є очевидною – вона зумовлена потребою навздогінної модернізації, причому саме за західною (європейською) моделлю і в західних (євроатлантичних) інституційних рамках» [259, с. 39].

Підсумовуючи стислий науковий дискурс щодо концепту суспільного переходу, очевидним є те, що вітчизняні дослідники навіть за великого бажання бути об'єктивними та відстороненими від аналізованого процесу, все ж «мимолі стають заангажованими, перебуваючи в полоні власних вражень щодо навколишньої політичної дійсності». Однак переважна більшість дослідників тією чи іншою мірою залишаються в парадигмі концепту «суспільного переходу», не маргіналізуючись до винайдення концептів «особливого шляху» [226, с. 58].

Аналізуючи політичні процеси, що відбуваються в Україні, британський політолог В. Вілсон (у книзі «Українці: несподівана нація», 2000 р.) «одну частину української політичної еліти» хвалив за «оперативне володіння інтелектуальним досвідом Заходу у справі оцивілізування країни та стимулювання її руху в напрямку до євроатлантичного простору»; іншій же частині еліти він докоряв за те, що «вона сама ніяк не зійде з рейок радянської, буденної свідомості», чим об'єктивно підштовхує країну «у бік східноазійського простору» [261, с. 191].

Аналогічні думки та адресовані Україні 1990-х рр. аксіологізми містяться у збірнику матеріалів українських, американських та російських дискурсантів

[220]; у книзі французької дослідниці А. Добантон видання 2011 р. [101], а також у докторських монографіях українських дослідниць Л. Харченко, видання 2011 р. [350] та Т. Пояркової, видання 2015 р. [238].

Ще в 1960-х рр. М. Фуко сформулював положення про те, що для підготовки законопроектів, політичних проектів, аналітико-прогнозних документів, теоретико-суспільствознавчих доктрин і т. п., а також для забезпечення успішної діяльності величезного за обсягом службово-бюрократичного апарату слід залучати якомога більше наукових професіоналів та якомога менше спиратися на «дилетантських активістів» та «кабінетників» [345, с. 392].

Якщо на вищих політикумних щаблях намагалися «дружити» з наукою та спиратися на розумовий інтелект наукових кадрів, то на середніх і місцевих рівнях «поточної політики» псевдоеліта спиралася якщо не на уроки радянського політичного досвіду, то вже точно – на позиції багатовікової буденної свідомості (здорового глузду) за усіх умов мудрого народу.

На орієнтирах здорового глузду псевдоеліта розпочала своє «державотворення знизу». Таким чином, «наосліп» в одному регіоні «повному розбудовували» не то «країну», не то «суспільство», не то «соціум», а в синтезі тим «новотвором» щоразу виявлялася «незалежна держава»; в іншому регіоні «нову Україну» покладали на реанімації цінностей козацького самоврядування та позавчорашнього радянського колгоспного ладу і т. п. При чому тут якісь «сфери» і «галузі»...

Отже, в соціально-політичному житті людини між її розумовим інтелектом і буденною свідомістю існує серйозна пізнавальна різниця та значний свідомісний вододіл. Про що взагалі йдеться? Який це має стосунок до нашої політико-сферної проблеми?

Про буденну свідомість першими заговорили давні римляни. У них поняття *sensus communis* означало «те, що розуміють усі однаковим чином», або «те, що притаманне всім». Вольтер (1694 – 1778 рр.) у своєму «Філософському словнику» (1752 – 1765 рр.) одразу ж розклав латинське

поняття на негативи й позитиви. Щоправда, негативів виявилось дещо більше ніж позитивів. Буденна свідомість, зазначав Вольтер, це – (1) «розум грубий, започатковий», а також – (2) «примітивне уявлення про буденні речі», зрештою, це – (3) «стан середній між тупістю й розумом» [66, с. 117].

1909 року Р. Люксембург, виходячи з тези про те, що в будь-якій країні «соціального світла не буде до того моменту, доки в ній не буде змінено політико-сферну надбудову», – в листі до К. Каутського зазначала: «... одними по-гегелівськи чіткими ідеологізмами політичний світ країн і народів не змінити, – найперше конче необхідно зайнятися ідейним просвітленням буденної свідомості відповідних народів» [170, с. 83, 85].

Інтелектуалізація народної свідомості як попередня умова перетворення соціально-політичного ладу будь-якої країни, – ця творча політологема передалася лорду Б. Расселу (1872 – 1970 рр.). Ледь не єдиною країною, де можна було б апробувати цю тезу, йому видалася Радянська Росія. У травні-червні 1920 р., побувавши там і зустрівшись із В. Леніним, він дійшов діалектичного висновку: російські більшовики досить раціонально розробили «концепцію світлого майбутнього», але, коли справа дійшла до її практичної реалізації у реальному народному середовищі, – тоді й з'ясувалося, що народ комуністичною ідеєю не володіє навіть на рівні буденного здорового глузду. Ось тоді більшовики і проявили звичайну для утопічних радикалів рису – «прагнення створити новий світ без достатньої його підготовки у поглядах і почуттях простих людей» [246, с. 6].

А що станеться, якщо відмежувати дві горизонталі – 1) розумові працівники – пересічний/простий народ і 2) раціональний інтелект – непросвітня буденна свідомість народу? Чи відіб'ється та як саме відіб'ється ця диференціація на «робочому стані» політичної сфери?

Перший висновок. «Теоретичний інтелект» та «здоровонародна мудрість/глузд» – ці атрибуції людського духу не слід ні ототожнювати, ні надто віддаляти одне від одного, – вони просто існують на різних ідейно-інтерпретаційних рівнях, – підказує В. Боршевич. У галузях правлінсько-

управлінської політики «кратологи високої руки» (як правило, інтелектуали) «керуються доступними їм раціоналізмами, а низовонародні мудреці керуються «принципом достатньої доцільності», зрідка виходячи за межі «потрібного мені в якійсь віддаленій перспективі...» [38, с. 10].

Другий висновок. У суміжних галузях політичної сфери реалізаційний ефект уже прийнятих рішень інтелектуально розвинений кратолог, як правило, на терезах конкретної області державної політики ставить на «теоретичне бездоганне», а народний глузд ставить на «гіпотетично можливе до реалізації». Чому саме так? – немов запитував М. Борн. І сам же й відповідав: «...Інтелект відрізняє можливе від неможливого, а здоровий глузд відрізняє лише доцільне від безтямного... Ось чому в реальному житті навіть можливе може виявитися безтямним» [37, с. 10].

Наведемо приклад необхідності поєднання можливого з неможливим. За суверенних часів на тлі не апробованих раніше політико-кратологічних проблем перед Л. Кучмою постала необхідність по-новому вирішувати таке завдання: хто має прийняти Конституцію, – народ на референдумі чи парламент на спеціальному засіданні? У цьому зв'язку, за яких умов Конституція може вважатися «народною» й «демократичною»?

У вирішенні цього питання стрижневим виявилось діалектичне спостереження Л. Кучми: оскільки на двоєдиний процес писемної підготовки та аудіальної апробації тексту Конституції працюють два інтелектуальних елементи – вчені-фахівці й народні депутати, а народ бере участь лише на завершальному етапі процесу, та й то «державотворить простим підняттям руки», – у цій ситуації може скластися небезпека перемоги популістських політиків і користолюбців та внесення до тексту Основного Закону алогічних ламентаций та псевдонаукових викривлень істини. Ось чому Л. Кучма всіх переконував у тому, що країні потрібна сильна й компетентна політична сфера, базована на нормах сильної та інтелектуально грамотної Конституції [154, с. 112–127]. А задля цього, орієнтуючись на майбутні покоління, – парламентський варіант апробації (підготовлений інтелектуалами) і прийняття

Конституції є найприйнятнішим. Таким нестандартним чином через десятиліття перемогла думка М. Борна, що найперспективніший орієнтир – інтелект.

За усіх часів всесвітньої політичної історії кратологів високої руки завжди цікавила думка: якими ж засобами, методами, шляхами та способами найдоцільніше слід користуватися, аби вироблені ними в політичній сфері відповідної країни рішення оперативно доходили до виконавських суб'єктів та, в кінцевому рахунку, були б ефективно втіленими в у політичний процес. Найчастіше «вихід на ефект» вбачався у вдалому залученні до політики так званого «людського фактору». Наведемо кілька політично значущих прикладів. 1) В античного царя Дарія I (VI – V ст. до н. е.) це був «сатрап» – «прямий представник» правителя в конкретній місцевості країни. 2) У першій половині XVII ст. прем'єр-кардинал А. Ришельє впровадив у політичну практику документ «План дій Уряду» (1629 р.) зі списком імен так званих «інтендантів» – представників короля в усіх міністерствах, провінціях і колоніях Франції. 3) У часи СРСР (з початку 1930-х рр. і до кінця 1980-х рр.) ця кратологічна фігура називалася «урядовим спецоргом» на надважливому народногосподарському або воєнно-технічному об'єкті всекраїнового значення.

Як свідчить наш політологічний аналіз, ця кадрово-кратологічна фігура в інституційному складнику політичної сфери працює ефективно або неефективно залежно від того, чи є вона чийось «персональним представником» у системі політичного владарювання країною, або ж вона є органічним і ферментуючим елементом всієї політичної сфери, тобто політико-творчим фактором у структурі секторів і відносинського, й інституційного, і ідеологічного.

Приблизно з другої половини 2005 р. досліджувану нами політику та її політичну сферу найчастіше корелюють із простором, соціологічним полем та певною оперативною ділянкою, на площині яких апробуються образи «політичного режиму», «політичного простору», «політичної кризи» тощо [228]. У загальному підсумку досліджувана нами теоретична проблема

отримала нові теоретико-методологічні виміри й додаткові імпульси до творчого розвитку.

Перша спокуса інтерпретувати політичну сферу – спочатку оціночно (це – «емоційне правило», – говорив Н. Макіавеллі), а затим – гносеологічно (це – «обов'язок вченого», – вважав Б. Спіноза), – виникає тоді, коли політичний факт, акт, подія реально представлені нам «на огляд та осмислення». Тоді й сферна політика стає опредмеченим простором та об'єктивним явищем на конкретному життєвому полі.

Напевно, подібними роздумами переймається колега С. Коврига, яка поняття «політична сфера» та «політичний простір» часом ототожнює, але переконливо пояснює, чому та щод до чого. Зокрема, вона визначає політичний простір як «сферу здійснення політики, реалізацію політичної діяльності», тобто як об'єктивацію певного виду соціальної діяльності, не обов'язково пов'язаного з державно-політичною владою, коли й сама людина не може відмежуватися від політики, навіть якщо «включеність у політику» носить періодичний характер» [133]. Частково погоджуючись з цим, все ж зазначимо: ми всі життєдіємо у просторі взаємодії різних сфер, і, хочемо цього чи ні, але наша діяльність підпорядковується законам, які встановлюють владні інститути саме політичної сфери.

Тут ми натрапляємо на суто теоретичний концепт: політична сфера і функціонує, насамперед, завдяки владним відносинам, які є певною інтегративною домінантою щодо форми правління країною, громадянських свобод, адміністративно-правового устрою, громадянського суспільства і т. п. Тобто, і у сфері, і у просторі існують межі, що містять у собі «політичний компонент». Наприклад, громадянином вважається особа, яка обов'язково бере участь у політичних виборах, тобто обирає владу, справно платить податки, цим самим активно впливаючи на політичну сферу. Але при цьому важливо підкреслити межу того впливу: виборець не бере безпосередньої участі у відносинах щодо поділу влади і розподілу владних повноважень.

Сфера як «поняття без інтерпретаційних меж» стає певною бідю, – особливо в тому випадку, коли йдеться про навчально-виховний процес та науково-навчальну літературу. Нині так сталося, що саме поняття «політична сфера» безмежно розпорошене по багатьох підручниках із політології, соціології, філософії політики, державного управління і не містить цілісного, виваженого уявлення про сферну логіку суспільно-політичного життя. Наприклад, М. Юрій у своєму навчальному посібнику з політології пише, що політична сфера – це «галузь політичного життя суспільства», якісь «межі поширення» безпосередніх дій політиків і політичних організацій, або й «простір впливу політичних ідей» на когось та на щось [366]. Приблизно таким чином Б. Кухта за «сферами життєдіяльності» виділяє «галузі» виробничу, суспільну та побутову, вважаючи це найвищим рівнем поділу/диференціації суспільства і не вдаючись у жодні пояснення [153, с. 193].

У навчальній та, навіть, довідково-енциклопедичній літературі – ще в недавні часи – зустрічаємо «інверсійні казуси», – випадки перестановки всередині феномену «політика», його форми та змісту. Так, в енциклопедичному словнику видань від 1997 і 2004 рр. явище «політика» не все вміщується в «політичну сферу», а тому сфера за своїми автентичними межами (слід гадати, – «в політичному просторі») здійснює ще якісь значущі «організаційні, регулятивні й контрольні функції» [229, с. 497–498]. Зі свого боку, в рамках даного казусу, зазначимо: ми подібні «функції» покладаємо на відповідні сферні та міжсферні галузі, про що детальніше йдеться в четвертому розділі дисертації (дод. Г, Є).

Політичну сферу вважає «частиною загальної політики» також П. Шляхтун, а саме однією зі сфер суспільного життя. Концептуальний погляд П. Шляхтуна досить новаційний у двох пунктах. По-перше, він уперше торкається «відносин» у політичній сфері, а, по-друге, є одним із перших політологів, який «політичну систему» включає у внутрішню структуру політичної сфери. Зрештою, він один серед інших дослідників виділяє за

політичною сферою операційні функції – «реалізації влади у суспільстві» та «узгодження соціальних інтересів» [364].

У підручнику з соціології В. Вербеця, О. Суботи та Т. Христюка феномен «політика» охоплює такі поняття, як «політичне життя», «політична діяльність», «політичні відносини», «політична сфера» та ін. При цьому сама по собі політична сфера охоплює всі політичні відносини суспільства – класів, націй, соціальних груп і верств із приводу завоювання, утримання, використання і впливу на владу. У цьому виданні містяться два пункти творчої новизни. По-перше. В окремих ситуаціях (напевно, – регіональних і глобальних криз і конфліктів. – Т. В.) політична сфера якогось суспільства виходить за межі державних кордонів країни і «здійснює певні суспільні взаємини з низкою країн». По-друге, – і це дуже важливо: політична система є «організаційною основою політичної сфери» [63]. Новим також є те, що всі функції політичної сфери мають здійснюватись «на конституційних засадах».

Російський науковець Г. Тавадов у своєму посібнику (2000 р.) визначає політичну сферу як «область суспільного життя», яку утворюють взаємини великих соціальних груп, верств, громадсько-політичних організацій, рухів і сил задля оперативного розв'язання різних політичних проблем як всередині країни, так і за її рубежами. У його інтерпретаціях політико-сферної проблеми два моменти особливо цінні для нас. По-перше, це спроба структурувати політичну сферу, по-друге, – визначити основні функції інститутів, що її складають [280].

Вітчизняний дослідник В. Піча до політичної сфери підходить у загальносистемному сенсі: найбільшою соціальною системою є суспільство в цілому, найважливішими підсистемами суспільства є економічна, соціальна, політична та ідеологічна або духовна. Своєю чергою, ці підсистеми являють собою різні сфери суспільного життя. Автор не виділяє серед сфер провідні, бо ж реальна життєдіяльність людей являє собою тісний взаємовплив усіх сфер. «Абсолютизація якоїсь однієї сфери суспільного життя зумовлює створення

деформованої моделі суспільства» [222, с. 70–71]. Подібний «аполітичний» нігілізм зустрічаємо вперше.

У навчальному посібнику К. Ваценка і В. Корнієнка найпримітнішим є дефініція політичної сфери як «сукупного, узагальнюючого сучасного розуміння політики». Функціонування політичних суб'єктів (партій, держав, «груп впливу», політичних лідерів та ін.) у відповідності з притаманними їм інтересами і завданнями, «у синтезі зводиться до політичних відносин і процесів, які й складають політичне життя суспільства» [232].

Визначаючи мету викладення дисципліни «політична епістемологія», О. Токовенко, В. Пащенко, О. Третяк – автори однойменного підручника, зазначають, що набуття людьми достовірного наукового знання про політичне життя взагалі є можливим лише за умов «достовірного розуміння самого наукового знання про політичну сферу» і способи набуття цього знання в межах як політичної науки, так і практичної діяльності людей. Кінцевий висновок авторів самовимальовується в наступній формі: історіолого-синтезний зміст політичної сфери являє собою концепт-епістему кратологічних («владарних»), саєнтологічних («наукознавчих») і практичних («праксеолого-поведінських») начал політичного життя взагалі. У достовірності подібного висновку авторам не відмовиш [332, с. 8].

Отже сформулюємо наше бачення поняття «політична сфера суспільного життя». Політичну сферу ми розглядаємо як виразника політики як системи і тлумачимо з двох позицій: (1) з позицій політико-філософської традиції – це погляди на політичну сферу як на комплексне і багаторівневе суспільне явище, в якому найголовнішим є феномен політичної влади, інтегративна присутність якої визначає цінності, навколо яких складаються політичні відносини людей, формуються політичні інститути для функціонування і реалізації творчого начала цих відносин; (2) з точки зору політичної теорії, – це теоретичний конструкт, який має основні ідейно-концептуальні складники (політичні відносини, політичні інститути, політичну ідеологію) й супутні елементи (політичну культуру, політичну свідомість, політичну етику, політичне право

тощо), синергетична взаємодія і взаємовплив яких визначають перебіг політичних процесів у будь-якій абстрактно взятій країні.

Останнім часом з боку фахівців дискутується думка про необхідність поділу суспільно-політичних/соціально-гуманітарних наук на навчальні дисципліни «теоретичні» та «поведінкові». Ця думка нещодавно рельєфно прозвучала в публіцистичному контексті з обговорення другої редакції Закону про вищу освіту, а також тексту вже прийнятого Закону України «Про наукову та науково-технічну діяльність» [241, с. 25].

В аплікації до нашої політико-сферної проблеми в питанні про освітньо-поведінкові дисципліни фактично йдеться про логіку зародження і педагогіко-освітнє осмислення тієї майбутньої дисципліни. Вважаємо, що це політико-сферологічне явище зароджується в духовній сфері, там отримує друге, вже філософсько-соціологічне обґрунтування, а праксеологічну «апробацію» отримує в ідеологічній складовій політичної сфери. Бачення заторкуваного питання кілька років тому ми знайшли в монографії В. Северинюка [262, с. 66–68, 74–78] нехай не в нашій нинішній термінології, але в концептуальному сенсі, здається, ми з автором ведемо мову про одні й ті ж політичні матерії.

3.3. Політична сфера в контекстних співвідношеннях із творчими та споживацькими сферами суспільного життя

З приводу кількості сфер суспільного життя дискусії у науці точилися з давніх часів, про що ми згадували вище. А ось щодо їхнього об'єктивного (внутрішнього) соціального змісту, – ці дискусії відносно молоді. Перша ж редакція проблеми – «якість життя людей» за будь-якого політичного устрою [290, с. 21]. Уперше їй надали суто політичного звучання «єврокомуністи» на рубежі 1950 – 1960-х рр.

1958 року М. Джилас «одягнув» проблему в антирадянські одежі та ввів до обігу поняття «соціальна сфера життя людини» [381]. Десять років потому (1968 р.) Р. Гароді надав проблемі «політико-сферологічного характеру», а її основні «критичні стріли» адресувалися СРСР/КПРС за «запущеність»

соціальної політики в усіх сферах життя». Тут, як видно, з'явилося й нове поняття «соціальна політика» [69, с. 31–32].

Цій реальній проблемі багато років пізніше стали надавати певне соціально-політичне значення і в суверенній Україні, – та ще й в суто політико-кратологічному сенсі: вже у складі перших урядів стали включати й посаду окремого міністра з соціальної політики, а сьогодні з цієї «спеціальної області державної політики» в Уряді є й посада спецвіцепрем'єра. Таким чином, одну зі сфер «заполітизували», але й досі не визначилися з її «автентичним змістовним наповненням». Це, напевно, й зумовило факт досить частого фігурування цієї теми на шпальтах і хвилях ЗМІ, а з недавнього часу – і в тематиці наукових досліджень.

В останні чотири-п'ять років і ми стали цікавитися цим питанням, що виявилось у творчо-плідній колізії. У березні 2013 р. на засіданні спеціалізованої вченої ради з політичних наук у Львівському національному університеті ім. І. Франка І. Варзар, виступаючи в дисертаційній дискусії, висунув пропозицію визнати дві групи сфер – 1) діяльнісну та 2) споживацьку. Щодо суто «соціальної сфери», яка перебувала в центрі дискусії, він назвав її «споживацько-накопичувальною», – такою, в якій люди нічого нового, відчутно-предметного не виробляють, а споживають те, щò хтось та десь для них уже створив.

Ми перейменували ці сфери таким чином:

Перша група – це:

1) Творчі або креативні сфери (англ. *create* – створювати, творити) – це ті «соціальні поля» П. Бурдьє, на яких люди творять життєво необхідні їм матеріальні, побутові, технічні, політичні, організаційні, управлінські, духовні та інші витвори, блага й послуги. До них відносимо економічну, духовну, політичну, культурну та етноісторичну сфери.

2) Друга група сфер – це споживацькі, на площині яких люди нічого відчутно речового не виробляють, а, здебільшого, споживають ті речі й блага, які люди виробили у діяльнісних сферах. Найчастіше споживацькі сфери

«обслуговують» творчі сфери тим, що принарощують та облагороджують трудову силу людини. До споживацьких сфер (інфраструктурних надсфер) віднесемо соціальну, правову, етичну, комунікативну, інформаційну (дод. Д).

Елементна структура сфер обох груп залишається незмінною, тобто кожна сфера має ті ж три складники: 1) відносини, 2) інститути, 3) ідеологію. Свого часу (у четвертому розділі дисертаційного дослідження) контекстно допрояснемо питання про те, якою має бути елементна структура галузей життєдіяльності людей та чи може йти мова про «творчу діяльність людей» на «соціальному полі» інфраструктурних сфер. Це питання поки що залишаємо спірним для себе ж.

У цілому ж питання про згадувані сферні інфраструктури ми вже висвітлили в окремій науковій публікації [303]. Трохи згодом у більш широкому варіанті дали свою дефініцію «надсфери суспільного життя» в Енциклопедичному словнику-довіднику («Новітня політична лексика (Неологізми, okazіоналізми та інші новотвори), Львів, 2015. 492 с.).

Отже, надсфера суспільного життя – це «обшир суспільно-колективного життя людей, в якому задовольняються їх пересічно-буттєві потреби та інтереси, пов'язані зі споживанням раніше кимось створених вартостей і цінностей, які є однією з фундаментальних основ буття як окремої людини, так і всього суспільства» [315, с. 242].

З наведеного вище контексту постає запитання: чому саме така класифікація і чому споживацькі або інфраструктурні сфери потрібно вважати надсферами? Як уже неодноразово наголошувалося, людиною керують відчуття, що формують її потреби та інтереси, які, своєю чергою, спонукають до виробництва благ. Без цього виробництва людина не вижила б, а, отже, не було б і суспільства людей. Звідси – й висновок: основою будь-якого суспільства є виробництво, головне призначення якого полягає в задоволенні постійно зростаючих потреб людини та реалізації її різноманітних інтересів. У цьому контекстному зв'язку вдамося до деяких роздумів на «соціальному полі» П. Бурдьє [303, с. 81].

Англійський економіст і філософ А. Сміт (1723 – 1790 рр.) вважав, що праця, прагнення людини до благополуччя виступають головним джерелом суспільного багатства, основою життя суспільства. На думку А. Сміта, розподіл праці є основою суспільних зв'язків людини. Унаслідок розподілу праці відбувається обмін плодами праці кожної людини. «Отже, кожен працює на себе і, водночас, змушений працювати на інших, а, працюючи на інших, одночасно працює на себе» [11, с. 330].

З поглибленням суспільного поділу праці зростає і роль соціальної сфери, яка розвивається разом із матеріальним виробництвом, і, умовно кажучи, «паразитуює» над ним, – але все це, водночас, є важливою умовою функціонування економічної сфери суспільного життя. Виробничі процеси, які відбуваються в економічній сфері, забезпечують життєво необхідні потреби людини. З розвитком суспільства все більше зростають потреби в суспільних і духовних благах, які створюються саме в духовній сфері. І чим повніше насичуються потреби матеріальні, тим більшим є запит на соціальні й культурні блага. Оптимальне поєднання потуг матеріального виробництва і соціальної сфери дає змогу забезпечувати відповідність між матеріальним добробутом і духовним розвитком людини [204, с. 67; 318].

Саме споживання є однією з фундаментальних основ буття як окремої людини, так і всього суспільства. Завдяки споживанню відбувається задоволення широкого спектру людських потреб у царині пізнання, спілкування, праці, відпочинку і т. д. Беззаперечним є і той факт, що з розвитком суспільства потреби його членів змінюються: одні зникають, з'являються нові, змінюється сама структура потреб, інтересів і прагнень.

У постіндустріальному (або постмодерному) суспільстві, сутнісною ознакою якого є посилення соціальної мобільності (що зумовлено вступом суспільства в якісно новий етап науково-технічної революції) зростає значення сучасної інформації, телекомунікаційних систем, суцільної автоматизації, роботизації тощо. Американський соціолог Д. Белл (1919 – 2011 рр.), який запропонував концепцію постіндустріального суспільства, визначав його як

суспільство, в економіці якого пріоритет перейшов від переважаючого виробництва товарів до виробництва послуг [370, с. 102–118].

Своєрідним «наступальницьким» продовженням теми Д. Белла, переконаний І. Негодаєв, стала концепція інформаційного суспільства (Е. Масуда, Д. Мартін, Г. Молітор та ін.), яка засадує думку про те, що в індустріальному та постіндустріальному суспільствах інформатика та інформаційна технологія виступають засобом зміни соціальних структур людських спільнот та утворюють нову «цілісну індустрію інформації» [196, с. 57–58].

У наші дні футурологи, політологи, філософи, історики дискутують, чи не є це суспільство новою фазою історичного розвитку передових країн? У цій тональності роздумують Т. Стоуньєр, А. Турен, У. Дайзард, А. Тоффлер та ін. Вони настійно нагадують собі домінуючу позицію свого предтечі Д. Белла, який основними ознаками нового суспільства вважав перетворення теоретичних знань на джерело інновацій та визначальний фактор політики освіти і теорії управління [28, с. 330–342].

Аналізуючи наведену концепцію, О. Картунов висловлює сумнів: навряд чи можна гадати так, ніби при високому приматі науки у світі українські народні маси могли б надовго і впевнено вірити в аналогічну мрію В. Вернадського про те, що настануть і в нас часи, коли «інтереси і благо всіх, а не окремих осіб чи груп», стануть «реальним державним завданням», народні маси «отримують дедалі зростаючу можливість свідомо впливати на хід державних і суспільних справ» [130].

Коли від цієї концепції «накинути місток» до нашої теми, – пригадується праксеологічна ідея «використання влади» в інституційних структурах політичної сфери. Це – ідея М. Фуко, впроваджена ним в теоретичний аналіз через поняття «дисциплінована політична спільнота». Аналітик зазначав, що влада – це стратегія, а не надбання, це «механізми, маневри, тактики, техніки, дії». Це – «мережа незмінно напружених, активних відносин», а не «привілей, яким можна володіти». Це – «сукупний вплив стратегічних позицій»

політичного класу. Відносини влади у М. Фуко «не локалізуються у відносинах між державою і громадянами», вони «виражаються в незліченних точках зіткнення і вогнищах нестабільності, кожний з яких несе в собі небезпеку... тимчасової зміни співвідношення сил» [346, с. 418–419]. Інтерпретуючи цю ідею в постмодерністському аспекті, резюмуємо: політична сфера координує «на результат» різноманітні дії/взаємодії інфраструктурних сфер на потребу сучасного поточного політичного процесу в країні. Але позитиву доб'ємося лише тоді (наприклад, у мережі 2–3 політичних виборів, що відбуваються майже одночасно), коли влада переходить не з рук в руки, а від голови до голови. Цю думку С. Леца ми вже цитували.

Постмодернізм як інтелектуальний напрям розкриває різноманіття і відкритість соціальних структур, – пише Ю. Сурмін. Людське суспільство в постмодерністському аналізі здобуває множинний і багатовимірний характер: воно розпадається і складається на взаємозалежні й взаємопереплетені елементи, системи і підсистеми. Це пов'язано як зі зміною самого суспільства, так і зі зміною підходів до його аналізу. Для постмодернізму, в тому числі у галузі соціально-політичного знання, характерна наявність суперечливих концепцій, що водночас перебувають у відносинах взаємної додатковості [277, с. 10].

Не лише в розвинених, а й в інших країнах постмодерністи спостерігають так звану віртуалізацію сфер життя і галузей життєдіяльності людини, яка стає можливою саме завдяки розвитку інформаційних і комунікаційних технологій. Продукти і послуги частково переміщуються у віртуальну реальність, при цьому їх не можна безпосередньо досягнути, доторкнутися до них. Вони начебто є, але в речовому вигляді їх немає, – вони починають жити своїм життям у надсферах, які акумулюють в собі і матеріальну діяльність, і чийсь віртуальні дії.

Останній ефект забезпечується комунікаціями, які, за визначенням В. Дабіжи, є «результатом багаторівневого симбіозу людино-технічних систем, мережевих систем, зв'язків і процесів пересування будь-чого та будь-кого у часі

й просторі, в тому числі – передачі, розповсюдження, прийому і збереження символів штучно-природного походження всіх форм буття». Складовими загальної комунікаційної надсфери виступають галузеві, спеціальні, технологічні та інші комунікаційні потоки (напрямки) різних сфер життя та галузей людської життєдіяльності, у тому числі політичні, масові, наукові, соціальні, управлінські комунікації та їхні комбінації й різновиди. Наприклад, кожна політична система, як і кожна політична сила, розгортає власну мережу політичних комунікацій відповідно до своїх можливостей, ресурсів і потреб [94, с. 104].

Інформаційне суспільство створює сприятливі умови для становлення та розвитку комунікативних технологій. У політичній сфері це знаходить свій прояв у тому, що суб'єкти політичного процесу намагаються управляти населенням з метою досягнення власних цілей. Але через те, що в демократичних суспільствах фізичний примус неприпустимий, виникає потреба (наприклад під час проведення політичних виборів) у створенні та розвитку технологій і механізмів реалізації політичної комунікації як засобу впливу на електорат.

У технологіях ідейно-психологічного панування в сучасний період одним із головних завдань виступає досягнення максимального впливу на людей при мінімальних витратах, забезпечення їх «добровільної» підпорядкованості. Державний, адміністративний і будь-який інший силовий примус поступово змінюються на інформаційний та психологічний тиск. Проблема відповідності політичних технологій принципам моралі і гуманізму є універсальною й залишається актуальною для будь-якого суспільства. Однак для суспільства транзитивного типу вона набуває особливої гостроти та актуальності, бо її розв'язання є критерієм виміру тієї дистанції, яку суспільство долає на шляху від тоталітаризму до демократії, критерієм виміру суттєвого реформування суспільства [194].

Що стосується взаємодії політичної сфери та етноісторичної сфери, то вони, на нашу думку, є одними з основних регуляторів життєдіяльності

людства. Політична складова забезпечує організацію, контроль, управління, безпеку, інтеграцію суспільства, спираючись на систему влади, політичні інститути, використовуючи адміністративні ресурси, право чи примус. Морально-етичні чинники регулюють поведінку людей і створюють умови для їх гармонійного буття в суспільстві з допомогою таких категорій, як добро, справедливість, обов'язок, честь, совість, гідність, щастя. У суперечностях між політикою і мораллю народжується політична етика. Вона охоплює моральні аспекти політичних дій і рішень, засоби і форми їх реалізації, відіграючи при цьому вирішальну роль у легітимації політичної влади [330, с. 166; 314, с. 24–27].

Правова сфера як один із найважливіших регуляторів суспільних відносин і одночасно як невід'ємний вимір суспільного життя, зазнає на собі прямий та опосередкований вплив з боку суспільства, яке постає не лише об'єктом формування, утворення, функціонування, розвитку суспільних відносин, що стають предметом правового регулювання відносин правових, а й сама бере активну участь в усіх правових процесах, таких, як розвиток права і правотворчість. Вихідним елементом і головним об'єктом дослідження права, – вважає Л. Фуллер (1902 – 1978 рр.), – «є не норма права, не правова система, а правові відносини», тобто один із головних елементів, завдяки якому функціонує будь-яка сфера (або системи, галузь), у тому числі й політична [348, с. 49].

У результаті взаємодії і рівноважного функціонування усіх надсфер, сфер, систем, підсистем, галузей та інших «ділянок» суспільного життя як єдиного цілого виникає синергетичний ефект – нова потужна продуктивна сила, здатна вирішувати різноманітні проблеми людства.

Вище йшлося про те, що сфери суспільного життя відрізняються між собою залежно від того, яким видом суспільної діяльності люди зайняті в кожній із них, які ролі вони виконують, які зобов'язання беруть на себе, які цінності сповідують. Кожній сфері притаманні свої відносини, інститути та ідеологія, а також супутні їм надсферні явища, – культура, право, етика, тобто

форми взаємодії. Поняття соціальної, політичної, економічної, культурної, духовної та інших систем розглядаються як теоретичні моделі, які структурують, впорядковують однойменні сфери у вигляді «тріадної взаємодії» відносин, інститутів, ідеології.

Заслуговують на увагу думки М. Головатого стосовно взаємодії сфер суспільного життя через сферологічні взаємодії суб'єктів громадянського суспільства і місцево-регіонального самоврядування. Громадянське суспільство, зазначає він, – «це діалектична, взаємокомплексна сукупність чотирьох основних сфер суспільства – політичної, економічної, соціальної і духовної. Політична сфера являє собою відносини, що виникають в ході задоволення політичних інтересів і свобод людини. ...Економічна сфера – це, в першу чергу, відповідні відносини власності, які, знову ж таки, реально виникають, формуються на місцевому рівні. Від централізованої, державної влади вимагається впорядкувати такі відносини, відпрацювати загальні механізми функціонування такої сфери: бюджет, податки, приватизація, фінансова система і т. ін. Йдеться про єдині «правила гри» у сфері економіки, які ще й максимально захищали б права людини у цій сфері» [80, с. 152].

Вище ми озвучили свою класифікацію сфер життя і, відповідно, галузей людської життєдіяльності, поділивши їх на дві групи та визначивши їхні спільні складники: 1) відносини, 2) інститути, 3) ідеологію. А тепер простежимо взаємодію політичної сфери з: (1) виробничими (творчими або креативними) сферами і (2) споживацькими (інфраструктурними надсферами), маючи на увазі прояснити для себе, в чому ж полягає так звана «політизація суспільного життя». Тобто, на часі – здійснення теоретико-методологічного аналізу периферійних впливів на процес синтезного конституювання політичної сфери

Економічна сфера. Ще в останній чверті XVIII ст. А. Сміт вказав на те, що поряд з політичною сферою в будь-якому суспільстві побутує «вимоглива сусідка та суперниця» – економічна сфера. У роботі «Дослідження про природу та причини багатства народів» (1776 р.) А. Сміт близько підійшов до формулювання актуальної і до сьогоднішнього часу думки про політико-

економічну детермінацію типу суспільного ладу в абстрактно взятій та середньо-багатій країні [268, с. 879–901]. Для цього він визначив три способи позиціонування політичної та економічної сфер суспільного життя людей. (1) Коли політична сфера межує з економічною сферою, у такій країні поступово формується демократичний суспільний лад. Майже сто років потому К. Маркс (у першому томі свого «Капіталу», 1867 р.) зазначить: у такому суспільстві держава слугує «нічним сторожем» буржуазної власності і захисником її від «революційних зазіхань пролетаріату». (2) Якщо держава є середньо-сильним економічним власником, політична та економічна сфери «немов ділять між собою владу». Тобто, самий по собі той авторитаризм перебуває під переважаючим впливом державно-політичної влади, тобто під політико-сферним впливом. (3) У країні, де «політика через державу, або держава через політику» переважає економіку, – як це відбувається у східних деспотіях, – «у такій країні суспільство є тоталітарним...» [268, с. 808].

Думки А. Сміта і сьогодні залишаються актуальними. Цитований вище М. Головатий наголошує, що «економічна сфера була й залишається вирішальною в житті людей, оскільки саме вона є джерелом їх існування, діяльності, творчості, відпочинку тощо». Але при цьому важливо усвідомити роль держави (головного політичного інституту політичної сфери – *В. Т.*) в економічній діяльності. Існують три основні форми впливу держави на економіку. Перша: держава може діяти всупереч економічному розвитку, що врешті-решт спричинить загибель держави. Друга: держава діє в тому ж напрямку, що й економіка. У такому разі економічний розвиток відбувається інтенсивніше і результативніше. Третя: держава в одних випадках ставить економічному розвитку перепони, а в інших – стимулює його [78, с. 40].

Духовна сфера. У тільки-но, у 1870 р. об'єднаній Німеччині, соціолог Ф. Тьонніс у книзі «Спільнота і спільність» (1878 р.), по-перше, помістив між політичною та економічною сферами нову – духовну сферу, включаючи до її контекстного змісту духовну свободу, громадянські вольності, вільне мислення, цінності демократії, незаангажовані релігійно-етичні орієнтації, етнокультурні

надбання століть і т. п. По-друге, Ф. Тьонніс винайшов антипод тоталітаристській політиці взагалі, а саме – систему низовонародних рухів, організацій, об'єднань та протополітичних партій, назвавши їх «гемайншафтними інституціями» самоврядного спрямування. (Усю цю сукупність «не-політичних» і, навіть, аполітичних формацій самоврядного ґатунку всередині ХХ ст. Т. Парсонс назвав «соціальною системою».) Політико-сферні та духовно-сферні матерії не оминають економічну сферу, а пронизують її двома стрижневими факторами, – «політичною волею» та «духовно-творчим мисленням» [338, с. 346].

У наповненні духовної сфери цим «духовно-творчим мисленням», впевнений Б. Андрусішин, велику роль відіграє Церква, оскільки ще з давніх-давен люди прагнули осягнути природу діалогії «держава – суспільство», визначити як ієрархію їхнього співвідношення, так і характер, глибину та межі їхньої співпраці [4, с. 94–95]. Ці проблеми були предметом роздумів учених, починаючи з років Раннього Середньовіччя, про що ми розмірковували в другому розділі нашого дослідження.

Щодо взаємин держави як основного інституту політичної сфери з церквою, то в кінцевому підсумку сучасні богослови також приходять до висновку про необхідність розмежування компетенції Влади і Церкви. Базуючись на тезі про подвійну (божественну та людську) природу Церкви, її представниками формулюється модель розмежування між ними, за якого незалежність й автономність Церкви в суспільстві державою визнається, але інституційно вони не пов'язані між собою. За цією моделлю за Церквою визначається право юридичної особи та суб'єкта публічного права, в країні існує церковний податок, відкриті конфесійні школи, богословські факультети у світських навчальних закладах тощо [118, с. 264–265]. Іншими словами, політична держава і соціальна церква – як інститути відповідних сфер – слугують «містками взаємозв'язку» між політичною сферою та інфраструктурними сферами. В Україні складається саме така модель державно-церковних відносин, що має свої національні особливості.

Людина духовного світосприйняття, на думку К. Ясперса, «схильна до наповнення будь-якої життєвої сфери відповідною їй субстанцією, до актуалізації її змісту» [367, с. 116–117]. Це стосується насамперед галузі освіти – вагомого складника духовної сфери. Сьогодні підготовка молоді до активної участі в суспільному, професійному, культурному житті – безперечно правильний, але «дуже загальний вислів», який містить цілі виховання.

Намагання конкретизувати такі цілі зробив польський соціолог Я. Щепанський, який для цього виокремив у житті суспільства такі сфери: 1) політична діяльність громадян; 2) демографічна політика держави; 3) професійна і культурна діяльність; 4) участь у житті неформальних груп (різні професійні об'єднання, клуби і т. п.); 5) процеси освіти і самовиховання. Усі ці сфери «визначають як конкретні цілі навчально-виховної роботи, так і тісно пов'язаний з ними зміст навчання» [151, с. 92].

У зв'язку з наведеним, виникає запитання: чому саме політична діяльність громадян, яка забезпечує перебіг процесів у політичній сфері, є такою важливою для формування активного й свідомого громадянина? Відповідь на це питання, на нашу думку, зводиться до того, що «саме в школі діти повинні отримати знання, які стануть першоосновою їх дорослої участі в політичному житті країни. Такі знання і відповідне виховання підготують майбутніх громадян до їх участі в управлінні суспільством, вчать усвідомленню відповідальності за справи суспільства, а також дозволять їм стати повноцінними громадянами власної країни, які братимуть активну участь у розв'язанні важливих суспільних, професійних та інших проблем» [322, с. 117].

Щодо інших, раніше названих сфер, – додамо кілька прояснювальних думок. Наприклад, для реалізації державної демографічної політики майбутній громадянин повинен бути підготовлений до сімейного життя, включаючи питання планування сім'ї, співпраці з виховними установами і т. д. Підготовка учнів до участі в господарській діяльності передбачає не тільки відповідну професійну освіту, а й високий рівень технічної культури, почуття відповідальності за якість й ефективність роботи, що виконується, тощо. З

точки ж зору потреб людини, яка живе в сучасному суспільстві, важливо привчити її до змістовного диференційованого користування культурними благами, а також створити умови, які посприяли б вільному зростанню цих благ.

До того ж, вирішення завдань, пов'язаних із функціонуванням окремих сфер життя суспільства, потребує від учнів не тільки власне навчання, вважає Ч. Куписевич, а й «розвитку таких якостей, як сила волі, відповідальність за власні вчинки, долю суспільства і країни, нетерпимість до проявів користі, несправедливості, неуваги до проблем інших людей і т. п. Розвиток таких якостей разом із долученням до постійної самоосвіти, – ось чинники, які, представляючи важливу сферу суспільного життя, одночасно є умовою функціонування інших сфер» [151, с. 92–93].

Творчі сфери суспільного життя, – про які йшлося вище, – це творчі, креативні сфери, де люди прикладають свої здібності, талант, уміння, мислення, професійні якості тощо, виробляючи різні продукти, в тому числі й духовні, до яких належить і освіта. Соціальна сфера суспільного життя як головна надсфера, «розгортається» на конкретному геополітичному просторі в певно визначеному поточному часі. Вона особливо тісно взаємодіє з духовною сферою, яка задовольняє потреби в отриманні знань, освіті, набутті професії.

У духовній сфері важливе місце посідає освітня галузь. Останнім часом в нашій країні у цій галузі прийнято три важливі освітньо-урядовуючі документи. Це закони України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про наукову і науково-технічну діяльність». На прикладі останнього Закону можна простежити, яким чином освітня галузь межує, перетинається і взаємодіє з політичною (творчодіяльнісною) сферою. Наприклад, у п. 3.1 ст. 6 розд. I цього Закону записано: «науковий працівник має право ... бути членом і брати участь у діяльності професійних спілок, громадських об'єднань і політичних партій». А у пункті 2.2 ст. 17 цього ж Закону йдеться вже про одну із самоврядних організацій, – про Національну Академію наук України, яка «здійснює незалежну наукову оцінку проектів стратегічних, прогнозних та програмних

документів (доктрин, концепцій, стратегій тощо), а також за дорученням Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України та/або з власної ініціативи розробляє пропозиції щодо засад державної наукової і науково-технічної політики, прогнози, інформаційно-аналітичні матеріали, пропозиції, рекомендації щодо суспільно-політичного, соціально-економічного, науково-технічного, інноваційного та гуманітарного розвитку держави, здійснює наукову експертизу проектів законів, державних рішень і програм» [241, с. 25]. І знову зазначимо: і цього разу забули про науково-педагогічну діяльність – особливо ж у соціогуманітарно-освітній галузі духовної сфери.

Українська освіта, як зазначає К. Ващенко, прийняла ідеї освітньої концепції Болонського процесу щодо формування в країні загальноєвропейської системи вищої освіти на спільних принципах функціонування: двоциклове навчання, кредитно-модульна система залікових одиниць, оцінювання якості освіти, мобільність студентів і викладачів, узгодженість наукових ступенів і професійних кваліфікацій з європейським ринком праці, популяризація європейської системи освіти. Врахування цих завдань, на думку автора, «дає можливість визначити якість освіти як соціальну цінність усього українського суспільства. На загальноукраїновому рівні – це забезпечення гідного місця у світі через вплив на розвиток, підвищення національного багатства і накопичення людського капіталу, а також підвищення рівня безпеки. Для окремих соціальних груп – це засіб підвищення соціального впливу, а для кожної людини – засіб забезпечення можливості соціального зростання і вибору форм життя і роботи» [59, с. 175]. Таким чином має місце безперервний зв'язок духовної сфери, яка через надбання освіти плідно взаємодіє із соціальною надсферою.

Сьогодні система освіти – важливий соціальний інститут, що є показником розвитку суспільства, його протиріч, проблем, соціальних негараздів тощо. Критичний стан нашого суспільства вплинув і на розвиток системи освіти, яка поки не може задовольнити вимоги, продиктовані динамізмом сучасної цивілізації, зростанням соціальної ролі особистості,

гуманізацією та демократизацією суспільства, інтелектуалізацією праці, швидкою зміною техніки і технологій в усьому світі.

Однак, провідна, пріоритетна роль освіти у розв'язанні проблеми виходу суспільства з кризи має глибокі підстави. Наведемо з цього приводу позицію М. Бердяєва про те, що існують два типи філософії, – філософія цінностей і філософія користі. Тобто, з одного боку, – цивілізація, прогрес, засоби життя, користь, з другого – духовна культура, смисл життя, істина. Суспільство загалом прагне до цивілізації, корисності. Освіта ж за своєю глибинною суттю є носієм основних цінностей духовної сфери та наукової істини [329, с. 92].

Крім освіти, духовна сфера суспільства – це, безперечно, і релігія. А. Назаретян з цього приводу зазначає: вектор духовного зростання впродовж тисячоліть визначався послідовним розширенням і розмиванням кордонів групової солідарності. Проте до цього часу люди погано вміють гуртуватися між собою інакше, ніж через протиставлення. Сьогодні планетарна цивілізація, вважає автор, «вступила в чергову еволюційну кризу, суть якої може бути виражена кореляційною формулою: потужна кількість керованих енергетичних потоків істотно перевершила якість вироблених у попередньому історичному досвіді засобів стримування, і ця диспропорція поставила людство на межу самознищення» [192, с. 8–9]. Разом з тим незрівнянні з колишніми стали і накопичений культурою досвід, і наявні в розпорядженні суспільства інтелектуальні ресурси.

Сьогодні матеріальним фактором розхитування релігійно-ідеологічних установок стає широке розповсюдження комп'ютерних мереж із паралельним удосконаленням механізмів і умов подання інформації. Під їх впливом лінійне («книжкове») мислення змінюється мисленням «мозаїчним» і паліативним, менш схильним до оперування догмами. Розмиваються ментальні кордони країн і держав, конфесій і регіональних «цивілізацій»: інтенсивність індивідуальних контактів все менш визначається географічним фактором, подібно до того, як у мегаполісі з добре налагодженим телефонним зв'язком конфігурація контактів слабо залежить від району проживання. Цей процес

об'єктивно веде до мережевої організації світової спільноти, обмеження різноманітності й відмирання макрогрупових (національних, конфесійних, класових) культур, як правило, побудованих за схемою «вони – ми». Уніфікація базових цінностей і норм поведінки створює передумову для зростаючого розмаїття мікрогрупових культур, побудованих на спільності актуальних інтересів, які багаторазово переплітаються, а через це не є конфронтаційними і не потребують «ідеологічної склейки».

Культурна сфера. Людина, на думку американського соціального психолога Ч.-Х. Кулі (1864 – 1929 рр.), починає зростати з простих форм «інтимної» взаємодії в первинних групах, особливо сімейних і сусідських, які існують всюди і завжди й діють на конкретну людину завжди однаково. Згодом, із проходженням людини через інші соціальні групи і спільноти, в неї виробляється її соціальна природа, яка одночасно має культурний характер, бо це є певний спільний для людства комплекс соціальних почуттів, установок, моральних норм тощо [149]. Цей комплекс і становить універсальне духовно-культурне середовище людської діяльності.

Американський культуролог і соціолог російського походження П. Сорокін (1889 – 1968 рр.) сформулював закон соціокультурної динаміки, за яким відбуваються чергування соціокультурних суперсистем (у нашому випадку – це поєднання соціальної надсфери і духовної творчої сфери), а відтак і суспільств разом з усіма їхніми складниками. Правда, соціокультурний чинник у нього розглядається як домінуючий щодо політичного та економічного факторів. Згідно з цим законом, відбуваються постійні флуктуації конкретних суспільств та їхніх окремих сфер [273, с. 105–110]. Циклічні флуктуації суперсистем зумовлюють флуктуацію суспільств між прогресом і регресом, розвитком політичних свобод та авторитаризмом, революцією й еволюцією.

З цими положеннями узгоджується інша думка, яка належить англійському філософу Нового часу Б. Мандевілю (1670 – 1733 рр.). У «Байці про бджіл» (1705 р.) він приходять до парадоксального висновку про те, що

особисті вади окремо взятих до аналізу людей є громадськими чеснотами. Розглядаючи людське суспільство за аналогією з бджолиним вуликом, він доводить, що суспільний прогрес стимулюється завдяки свавіллю й егоїзму індивідів, їх корисливим інтересам. Якщо ж всі члени такої спільноти раптом стануть абсолютно добродішними, то їх організація прийде до запустіння, занепаду, а прогрес зупиниться [173, с. 52–63].

Продовжуючи цю думку з точки зору синергетики, О. Князева пише, що уявлення Б. Манделброта містять раціональне зерно. Тут спостерігається, по суті, одна із закономірностей самоорганізації складної системи взагалі і соціальної зокрема. Тільки хаотичність, різноспрямованість векторів індивідуальної поведінки (тут має місце і включається в дію етноісторична сфера) на рівні соціальної системи призводить до спрямованого прогресивного розвитку. У цей спектр різноспрямованих інтересів входять і егоїстичні устремління, і злі наміри окремих індивідів, які стають двигунами суспільного прогресу. З точки зору теорії соціальної самоорганізації, підсумовує авторка, це можна означити як стійке і таке, що динамічно розвивається, соціальне ціле, яке будується на зіткненнях різноспрямованих індивідуальних інтересів і дій. Іншими словами, тут «єдність системи та її стійкість підживлюються розкидом, неупорядкованістю, різноманітністю її елементів» [132].

Подібна думка раніше простежувалась в американського соціолога Р. Мертона (1910 – 2003 рр.), який намагався усунути недоліки ідеального уявлення про суспільні процеси та явища, що відбуваються всередині різних суспільних сфер, сполучаючи соціальну статику і соціальну динаміку, узгодженість і конфлікт, стабільність і зміни. В його дослідженнях зовні непохитна соціальна структура виявляється внутрішньо напруженою, іманентно конфліктною, що породжує зміни двох типів: перший спричиняє відтворення старого соціального порядку, а другий призводить до утворення нового соціального порядку. Підсумковий висновок такий: соціальна структура «стає бар'єром або, навпаки, відкритими дверима для оновлення та осмисленої

поведінки згідно з культурами взаємодіючих структур...» [182, с. 91–97; 421, с. 183–188].

Ці сферні та міжсферні зміни відбуваються в певному кількісному та якісному напрямку доти, доки не досягається «точка насиченості» або стан перебування на «лезі бритви», який завершується біфуркацією, тобто вибором подальшого стану існування суспільства. Далі все змінюється за інерцією або примусом. Коли потенціал руху в одному напрямку вичерпується, починається зворотний рух. У такий спосіб відбувається заміна однієї системи іншою. Відповідно, типи політики, що циркулюють у політичній сфері, не є сталими і не розвиваються за висхідною лінією, але безперервно коливаються між полюсами тоталітаризму і вільних режимів.

Такий стан суспільства, на нашу думку, можна порівняти з відомою квадратурою кола, коли коло тільки наближається або віддаляється від границь квадрата, але ніколи не перетинає його межі. Усі види політичних режимів вже колись існували і виникнення якісно нового політичного стану суспільства така «квадратура кола» не передбачає. Тобто, в кращому випадку, людство може мати демократичний політичний режим, до якого також існує багато запитань у різних сферах людського життя, але нічого кращого на нинішньому етапі існування людства поточна політична історія не пропонує.

Сучасні науковці обґрунтовують кілька моделей взаємодії культури і політичної влади згідно з конкретними соціально-економічними, релігійними, духовними, національними чинниками та особливостями, які має конкретна країна. У цих моделях, умовно кажучи, держава виконує ролі інженера, патрона або архітектора. У підсумку це означає, що держава практично повністю утримує всі засоби розвитку культури та сприяє розвитку насамперед тих видів, жанрів, напрямів творчості, які в певний спосіб обслуговують існуючу політичну систему у рамках сфери. Адже подібна ситуація була в колишньому СРСР з його тоталітарним режимом, що давало змогу втручатися в усі сфери суспільного життя. Досвід показав, що подібна модель взаємодії політичної сфери з іншими сферами заводить країну у безвихідний кут.

Роль держави як патрона або архітектора стосовно підтримки розвитку культури здійснюється в контексті такої міжсферної моделі, коли держава фактично визначає лише загальну суму видатків на творчі й культурні потреби. Подальшу діяльність здійснює громадськість, спеціальні ради, комітети. Такий механізм у деяких розвинутих країнах часто називають «принципом витягнутої руки». Йдеться про те, що політики, функціонери стосовно виділених коштів перебувають на певній відстані (образно кажучи, «на відстані витягнутої руки»). Так, у Великобританії виділені кошти розподіляє спеціальна Рада з мистецтва, в Шотландії, Північній Ірландії, Уельсі – спеціальні агентства. Зазначені структури мають навіть філіали, позаяк кошти розподіляються не лише серед окремих галузей, видів літератури, мистецтва, народної творчості тощо, а й серед окремих творчих об'єднань, закладів, колективів і, навіть, митців, людей творчих професій і захоплень [224, с. 107–115].

У суверенній Україні щодо всього цього «комплексу міжсферної взаємодії» стався казус «стоп-кадр!»: стару, радянську модель відхилено, а до діючих в розвинених країнах моделей «руки не доходять».

Етноісторична сфера. У сучасній філософській, політологічній, етнологічній та іншій літературі існує безліч підходів до визначення та тлумачення категорії «етнос». Етнос у перекладі з давньогрецької означає «плем'я», «народ» [12, с. 116]. За Л. Гумільовим, «за своєю природою етнос це – ... тип людини – творця й носія певної культури» [92, с. 57].

Дуалістична етнічна концепція Ю. Бромлея розкриває етнос як суспільну одиницю, «тип суспільної групи, особливу форму колективного існування людей» [40, с. 12]. А точніше – «спонтанна міжпоколінна сукупність людей, що історично склалася на певній території і має спільні, досить сталі особливості мови, культури й психіки, а також свідомість своєї єдності та відмінності від інших подібних утворень, зафіксовану в самоназві», – робить висновок О. Антонюк [12, с. 117].

Етнос, вважає Ю. Бех, як фізичний носій соціального світу на макрорівні має атрибутивну властивість бути генератором і носієм природного джерела

енергії, а саме – «психічної енергії, що притаманна всьому живому біоту», а в горизонті існування розумної живої речовини вона перетворюється в організмі людини в інтелектуальну енергію, що живить уже мікрорівень [31, с. 93, 96].

У цьому контексті заслуговує на увагу енергетична концепція М. Веллера, який пов'язує геолокус перебування людського суспільства з послабленням або активізацією держави – засадничого інституту політичної сфери. Автор стверджує, що всі цивілізації виникали на суміщенні двох чи більше різнорідних ландшафтів. Поєднання таких ландшафтів, на його думку, означає його підвищену (порівняно з однорідним) енергетичність. Іншими словами, такий ландшафт дає людині більше шансів, починаючи з того, що в неї з'являється широка можливість маневрування власною енергією в будь-якому напрямі. Це і є так звана «свобода»: маєш бажання, – землю ори, або ліс рубай, або кораблі будуй і морем плавай, а хочеш – худобу випасай і т. д. У цьому випадку енергетика людини підключається до енергетики ландшафту, вивільняючи багато діяльнійшої і творчої енергії (створюючи запропоновані нами до обігу креативні сфери). Далі, в міру розвитку цивілізації ландшафт «вирівнюється», тобто рівень його енергії значно знижується, що, як підсумовує автор, супроводжується падінням рівня народжуваності, недонаселення країни та послабленням в ній ролі держави [62, с. 267–268].

На користь енергетичної концепції схиляється й Ю. Бех, як виходить з того, що соціальний світ має квантово-хвильову природу й існує у вигляді енерго-інформаційного поля. Морфологію соціального буття, що саморозгортається в часі й просторі, утворює так звана інтелігібельна матерія, що лежить в основі ноосфери. Вона, по-перше, не сприймається звичайними засобами дослідження, особливо на мікро- і мегарівнях, а по-друге, «вона продукується живим біологічним організмом, тому основним її продуцентом є людина й людські спільноти, наприклад, етноси. До того ж, подати алгоритм саморозгортання соціального світу принципово неможливо без використання поняття «енергія». У філософському енциклопедичному словнику (Москва, 1989) термін «енергія» подається як: 1) дія, здійснення; 2) дійсність [158,

с. 767]. Однак автор використовує термін «енергія» як «силу, що здатна виконати роботу», і розрізняє за джерелами походження психічну, інтелектуальну, духовну, фізичну, реальну й потенційну енергії [31, с. 72–73]. Таким чином, в етноісторичній сфері маємо справу з міжсферними матеріями.

Сьогодні проблеми етнонаціональних меншин тісно пов'язані з дискусіями стосовно індивідуальних прав людини і прав групи, громади. Як наголошує професор Школи права Нью-Йоркського університету Т. Френк, ця боротьба розгорілася в трьох площинах: 1) юридичній (у національному законодавстві та міжнародному праві); 2) мілітарній (на полях боїв у Чечні, на Балканах, на Близькому Сході тощо) та 3) науковій. Наголошуючи на останньому, Т. Френк зазначає, що «вирішальна інтелектуальна боротьба точиться між силами Локківської індивідуальної свободи й тими силами, що захищають комунітаристські (колективні) цінності» [384].

Приблизно такої ж точки зору дотримуються й деякі вітчизняні політики. Наприклад, О. Картунов вважає, що це «боротьба двох цивілізацій – індивідуалістської європейсько-атлантичної та колективістської православно-слов'янської» або «вселенським протистоянням Добра (Ми) зі Злом (Я)». При цьому до колективістської цивілізації, крім слов'янської, вони зараховують «китайсько-конфуціанську та ісламську» [129, с. 4].

Сьогодні на Заході виникли дві основні правничі школи, які посідають протилежні позиції. Професор права Оттавського університету Д. Джонстон називає одну з них школою групових прав (*school of group rights*), а другу – школою заперечення групових прав (*school of no group rights*). Представники першої школи (Н. Глейзер, Дж. Грей, Т. Гурр, В. Ван Дайк, Д. Джонстон, В. Кимлічка, М. Макдональд, М. Розенфельд та деякі інші), віддаючи належне великому значенню концепції і доктрини індивідуальних прав людини, водночас визнають і необхідність забезпечення етнонаціональних меншин груповими, колективними правами. Вони, на наш погляд, цілком правильно вважають, що ці права «відіграють важливу конституційну роль», «надійно гарантуючи групове виживання». Вони, по суті, визнають існування трьох груп

прав: 1) індивідуальних, 2) групових (колективних) і 3) прав всього суспільства або поліетнічної країни [129, с. 3–4].

Як видно з цього короткого аналізу, етноісторичну сферу – поки що – «населяє» лише один суб'єкт – етнонаціональні меншини. Досить довгий період часу поліетнологи гадали, що провідним суб'єктом у цій сфері – та й в усьому суспільстві – є так звана «нація-держава». Це – найвища теоретична цінність епохи Просвіти. На межі Просвіти й Нового Часу було засадовано поняття «національна держава» – для позначення матерії, що сполучала триєдність «етнічного», «соціального» й «політичного».

За такої розпливчастості стерлися межі між двома означеними етносуб'єктами. «Трагедією національної держави, писала Х. Арендт, – стало те, що піднесення національної свідомості народу перешкодило виконанню означених функцій. В ім'я волі народу держава змушена була визнати громадянами тільки «націоналів», гарантувати всю повноту громадянських і політичних прав тільки тим, хто належав до національної спільноти за правом походження і фактом народження. Це означало, що держава частково перетворилася із засобу права на знаряддя нації», «суспільство пронизав ліберальний індивідуалізм, а члени домінуючої етнонації перетворилися на націоналів атомізованого суспільства» [13].

У другій декаді років ХХІ ст. Україна двічі (влітку 2012 р. та восени 2017 р.) потрапляла до подібного «капкану». Щоб не повторити цю ситуацію, потрібно відповісти на такі запитання: 1) хто в етноісторичній сфері є суб'єкт-творцем соціально-політичних процесів? 2) чи є народом (як основної «соціотворчої цеглини» людської цивілізації) будь-яка етнічна або національна меншина? 3) як називати та яким соціально-політичним статусом наділити ту «провідну людність», яка має очолити соціум, згуртувати й політично консолідувати багатоскладову країну?

На перше запитання у 30 – 70-х рр. ХХ ст. – в різних нюансах, але концептуально в одній тональності – відповідали А. Гелен, Л. Гумільов та Ю. Бромлей: в етноісторичній сфері суб'єкт-творцями етнолюдських цінностей

та орієнтацій, а, зрештою, й самих людей – є окремі люди відповідної статі, етнічні меншини, національні меншини та провідний, основний народ-етнос країни (останнє поняття належить Ю. Бромлею, 1978 р.).

На друге і третє запитання відповідь така: усі людності на всіх чотирьох стадіях соціоцивілізаційної зрілості (роду, племені, народності, нації), попри їхньої величини фізичного масиву, – всі вони є народами-етносами. Представники роду, племені й народності складають групу «етнічних меншин», а представники націй – групу «національних меншин». А вже виявлення потенцій для повноцінного практичного життя конкретних представників обох груп на конкретних «ділянках» логіколокусних площин етноісторичної та політичної сфер, – це вже праксеологічна справа поточного законодавства, процедурного права та політичних технологій.

Титульний народ-етнос в багатоскладовій країні – це «найбільший за своєю фізичною кількістю та найстаріший житель на цій геополітичній площині, який робить найвагоміший внесок у соціальну результативність життєдіяльності всього цього суспільства». Титульний народ-етнос є основним ойкуменним номінатором, – він дає своє ім'я не лише країні, а й державі та державно-політичним владним атрибутам: території і кордонам, природній специфіці і ландшафту, копалинам і шельфу, територіальним водам і повітряному басейну, дипломатичній службі і збройним силам, валютно-фінансовій системі і типу економіко-господарської діяльності, парламенту і уряду, мові офіційного спілкування і моделі культурного засвоєння людиною світу, торгівельно-культурним і зовнішньополітичним взаєминам народів-співвітчизників і т. ін. [44, с. 127–128].

Сьогодні непрофесійно задіяна концепція «мовної українізації системи освіти національних меншин» об'єктивно вилилася в безпрецедентну напругу на західних кордонах України з усіма країнами – членами Євросоюзу. Головні дві причини нами тут вбачаються в наступному. По-перше, керівні особи та у надрах політикумних команд політичної сфери останнього розглядають етнічні та національні меншини не в якості народів-співвітчизників, а в якості

«чужинських зайдів», від яких бажано якось позбавитися. По-друге, у складі згаданих політикумних команд, безумовно, є й прогресивні особи та групи осіб, які позитивно ставляться до меншинських народів-етносів, але бачать для них лише один шлях інтегрування в українське суспільство – мовно-культурну асиміляцію. Сучасний німецький вчений-етнолог М. Есман пояснив політичне мислення наших позитивістів: «...асимілійованим та гомогенним населенням набагато легше управляти, ніж плюралістичним, багатоетнічним та багатомовним суспільством... Та й процес суто національного будівництва за цих умов відбувається значно швидше» [383].

З позицій політичної сфери, звернемося до двох різноакцентних за назвою праць К. Реннера, – «Держава і нація» (1899 р.), «Нація і держава» (1918 р.), який також звертався до парадоксу «квадратури кола», тільки надав йому іншого, етноісторичного сферного звучання. «Постулати нації і держави, – зазначав він наприкінці ХІХ ст., – відносяться один до одного як квадрат до кола: квадратури кола ніким не знайдено. Так само ніколи не буде знайдена чудодійна формула, що усуне тертя між державою і націями» [266, с. 69–70].

Крізь призму досліджуваної нами теоретичної проблеми в цьому парадоксі варта уваги й досі актуальна думка: в поліетнічному суспільстві не тільки титульний, а й кожний меншинський народ-етнос, – попри глибини історичних корінь його буття на цій землі, його фізичний масив і рівень соціально-економічного та політико-культурного розвитку, – кожний з них має загальногуманне право на будівництво в цій країні свого багатосферного соціуму [50]. Неспроможність або небажання політичного керівництва даної багатоскладової країни рахуватися з цим етносоціополітичним об'єктивом є факторним джерелом нескінченної серії політичних революцій в цій країні.

Соціальна сфера. Ще Т. Гоббс визначив громадянське суспільство як політичне суспільство. Воно взаємодіє з державою в процесі управління, забезпечує громадянський мир, структурується на партії і суспільні структури (союзи), які здійснюють соціальний контроль за державною владою. Навіть ті

дослідники, які пов'язують громадянське суспільство насамперед із діяльністю приватного бізнесу та групами за інтересами, визнають вагому роль політичної складової цієї активності [105].

Як слушно зазначає М. Головатий, з політичних позицій для соціальної сфери як такої суттєве значення має проблема відносин між людиною (особою) і суспільством. Як правило, інтереси обох сторін доволі рідко відповідно гармонізовані, узгоджені, позаяк люди на різних рівнях забезпечені насамперед такими найважливішими умовами життя, як робота, житло, продукти побуту і харчування, медична допомога, соціальна підтримка, дозвілля. Це стосується і класів, і соціальних груп. Неоднорідне, неоднакове соціальне забезпечення, різні умови життя спонукають людину, соціальні групи і класи до політичної діяльності, боротьби з тим, щоб досягти більшого, мати ширші умови і можливості для задоволення власних потреб. Природний розподіл людей на соціальні страти (поняття П. Сорокіна) засвідчив, що не може існувати штучної, удаваної рівності, яку так активно пропагувала комуністична ідеологія. Не може тому, що люди неоднакові, нерівні від природи за здібностями, талантами, життєвими умовами і можливостями для розвитку [78, с. 44–45].

У сучасній соціології існує галузь «соціологія політики». Спробу розмежувати соціологію політики і політологію зробили американські наковці Р. Бендікс і С. Ліпсет. Вони наголошували на тому, що наука про політику (політологія) виходить із держави і вивчає, як держава впливає на суспільство, а соціологія політики виходить із суспільства і вивчає як суспільство впливає на державу, тобто ті інститути політичної сфери, які розподіляють і здійснюють владу [310, с. 46].

Сучасна філософія політики наголошує на розумінні політичної сфери як не тільки діяльній та організації публічної влади, а й широкого соціального процесу, відносин між соціальними суб'єктами, що репрезентують власні докорінні інтереси. Тому політика включає як інституалізовані (владні), так і неінституалізовані дії суб'єктів політики. Зведення політики головним чином

до владних впливів, переконана О. Бабкіна, «веде до недооцінки розвитку морально-політичного потенціалу суспільства, від якого значною мірою залежить характер влади, політичних режимів, консенсус, громадянський мир та міжетнічна злагода. Центральною ланкою парадигми побудови майбутньої цивілізації відтак є людина, рівною мірою наділена свободою і відповідальністю» [19, с. 6].

Вищенаведене положення підтримує думка А. Колодій. Соціальна надсфера, насамперед, є сферою інституціоналізованого спілкування соціальних і політичних суб'єктів, створення ними стійких і тимчасових об'єднань та їх використання для індивідуального й колективного саморозвитку людини. Добровільні громадські об'єднання (економічні, культурно-мистецькі, освітні, благодійні), а також рухи і політичні партії (особливо – на низовому рівні або початкових стадіях своєї діяльності), незалежні засоби масової інформації, усі інші осередки формування громадської думки, суспільної ініціативи і народного волевиявлення, – всі вони, в об'єктивному сенсі, є інститутами громадянського суспільства. У межах структур громадянського суспільства (асоціацій, громад) формується громадська добросовісність і громадянська позиція, що знаходить вираз у понятті соціального капіталу. Основними компонентами соціального капіталу сучасного цивілізованого суспільства є: 1) мережа горизонтальних зв'язків між рівними й вільними індивідами, 2) норми взаємності та довіри, 3) навички колективних дій, 4) відчуття причетності до суспільних справ, обов'язку та відповідальності перед іншими людьми. Тобто, всі ці соціальні інституції складаються у феномен «громадянськість у її неполітичних проявах» [135].

Соціальний капітал, «перетікаючи» у сферу політики, передає його в публічну сферу. Американський політолог Ж. Коен вважає, що це здійснюється «не через якісь особливі механізми, а через людей (інколи тих самих осіб, які сформовані в тому самому середовищі). А яким чином? Виявляється, – через набуті ними ставлення, цінності та зразки соціальної поведінки. За умови

збалансованого функціонування кількох суспільних сфер у людей формується така риса поведінки, як громадянськість [134, с. 18].

Нас непокоїть одне: а чи не змішує американський колега соціальну сферу й публічну сферу? Може статися, що так і є. Поміркуємо й ми. У соціальній сфері, де люди виступають уже як споживачі та члени спільнот і всього суспільства, громадянськість виявляється як якась їх спільна зорієнтованість і здатність до взаємодії саме як споживачів, а не творців нового. Інша справа відбувається в політичній сфері, – тут людина набуває політико-юридичного статусу політичного громадянина, – і його громадянськість метаморфозує вже до етики доброчесності, що означає сумлінне виконання обов'язків громадянина: участь у політичних виборах як ледь не єдиного засобу у формуванні органів влади, контролю за ними і взагалі у здійсненні впливу на політику. Міркуючи далі про розвинене суспільство, Ж. Коен зазначає: «навіть і в політичній сфері громадянськість формалізована, значною мірою регульована державою і залежить не лише від соціального капіталу, а й рівня легітимності влади та інших політико-правових чинників» [398, с. 18].

Вважаємо, що взаємозв'язок між соціальною і політичною сферами базується на тому, що окрема людина, особистість, взаємодіючи з іншими людьми в межах інститутів громадянського суспільства, міняється і переносить свої нові якості на всі інші суспільні та суто політичні інституції, з якими їй доводиться мати справу. Тим самим людина емпіричним чином усвідомлює істину: виявляється, що немає «непрохідної стіни» між громадським і соціально-політичним життям. Просто люди виконують в них різні ролі. Як члени суспільства вони створюють мережі спілкування, формуючи при цьому власні моральні якості, а як громадяни – ці якості застосовують, беручи участь у виборах, сумлінно сплачуючи податки, формуючи через своїх представників правове поле власної діяльності, і т. ін. [318, с. 178].

Так, напевно, відбувається, як пише Ж. Коен, – «у нормальній та розвиненій країні». Гадаємо, що у нас тут наштовхуємось на нестандартну – «в нормальному світі» – проблему. Притаманна типу бездумної свідомості звичка

змішування людьми «соціального» і «політичного», або, як уже говорив процитований М. Борн, «можливого», «неможливого» й «безтямного» в один «котел безадресного гніву», невміння/небажання цих людей з буденною свідомістю самовизначатись у своєму соціально-політичному статусі (хто я, – творець, споживач, обиватель чи політичний громадянин?) зумовлює поступове накопичення «в народних низах», як колись писав Г. Плеханов, мас людей з розпливчастим політичним обличчям, постійно вимагаючих від суспільства й держави турботи про себе, слабких і беззахисних і, – що найнебезпечніше, – завжди готових йти під знамена популістських вождят та цупко включатися в руйнівні заворушення й охлократичні революції. Таким, неврядовуваним ззовні чином йдуть одна одній назустріч «низова» соціальна сфера та «верхівна» політична сфера.

А як обстоюють ці справи там, на розвиненому Заході? А у них, як виявляється, сплелися в ціле «минуле» й «сучасне», і те ціле називається «глобалізацією». Це – регрес чи прогрес?

Як свідчить представник Лондонської школи економіки та політики Е. Гідденс, насправді в умовах глобалізації відбувається ширше залучення мас у політику: просто основним каналом їхньої активності стають соціальні рухи й групи, які висувають на перший план другорядні для традиційної парламентської політики питання екології, прав споживачів, анонімних алкоголіків і сексуальних меншин, захисту тварин та ін., які вважаються «соціальними проблемами» [387]. Такі рухи й групи не зможуть колись зайняти місце політичних партій, але вони суттєво впливають на артикуляції соціальних потреб та інтересів і «розподіл сил впливу й тиску» в громадянському суспільстві.

Ці маргінальні особи й групи продовжують нові політичні практики і+ нові тенденції політичного розвитку. Тобто, по-своєму ці «не-політичні й недополітичні суб'єкти» облагороджують і соціальну, і політичну сфери. За визначенням А. Маслова, маргінальна група чи й особистість – це «об'єкт та суб'єкт суспільних відносин, що знаходиться на межі (або за межею)

соціокультурних середовищ, відображає в собі їх традиції та є носієм системи суперечностей перехідного періоду» [176, с. 90]. Культура як поле людських сенсів, робить висновок автор, «проявляється у своєрідній соціальній наступності, здатності виконувати роль внутрішнього передавача людського сенсу у взаєминах індивіда та соціуму. Коли цього не відбувається, з'являється проблема відчуження, глибока неадекватність процесів опредметнення й розпредметнення особистості, культура соціального середовища стає глибоко ворожою культурі особистості. Самореалізація індивіда набуває нестандартних способів і форм, що закріплює девіантний спосіб життєдіяльності, який призводить до маргінальності» [176, с. 111–114].

У передмові до монографії В. Беха «Морфологія соціального світу» (2011 р.) В. Андрущенко, наголошуючи на важливості вивчення процесів, що відбуваються в соціальній сфері, говорить про те, що від «глибини проникнення теоретичної думки саме у глибини морфогенезу соціального світу в кінцевому рахунку залежить цілераціональність і моральність поведінки громадян і урядовців, а відтак цим має бути забезпечена стабільність саморозгортання сучасного соціального світу і благополуччя кожного пересічного громадянина у період його глибинної диференціації, що веде до визрівання його соціальної структури і одночасної інтенсивної глобалізації, завдяки якій чітко «вимальовуються» контури принципово нових соціальних конструкцій – континентальних і міжконтинентальних підструктур єдиного планетарного соціального організму» [30, с. 9].

Етична і правова сфери. Французька дослідниця Ж. Рюс у книзі «Поступ сучасних ідей» ще на початку 1990-х рр. писала про те, що етика, мораль і політика, які тісно пов'язані між собою, переживають у наші дні процес бурхливого відродження, при цьому зауважуючи, що етика стосується політичної теорії, а мораль – етично/неетично – доводить справу до конкретної реалізації моральних принципів на практиці. При цьому, коли занепадають ідеології (особливо в транзитних країнах, якою є сучасна Україна), – тоді, як правило, відроджується або «вибухає» етико-політична думка. А це

переконливо свідчить про те, що руйнація ілюзій або ідеологій не обов'язково породжує сумніви або скептицизм, а призводить, усупереч усякій кризі, до плідного перегляду колишніх «чисто» політичних ідей [257]. А чи може це статися якимось інакше?

Взаємовідносини політики і моралі – вселюдська тема, одна з «вічних проблем», – пише Б. Сутор. На політиків покладається виконання соціально-політичних завдань в інтересах суспільства як цілого. Через це вони володіють особливими засобами примусу і можуть ними зловжити, використовуючи їх для власної вигоди і на шкоду багатьом людям. Отже, постійно існує заклопотаність тим, щоб політика з її цілями та засобами «вписувалася» в рамки існуючих уявлень про добро і зло. Але це лише один бік взаємин політики і моралі. У свою чергу, переконані ми, і мораль може підходити до політики з очікуваннями, яких та не в змозі виправдати. Спроби політично домагатися реалізації певних моральних уявлень чи домагань також можуть призводити до небезпечного перекручування політики [327, с. 181].

Досліджуючи природу і масштаб політичної сфери, Б. Сутор доводить, що політична мета, політичний порядок, політичні інститути та політичні дії прямо визначають практичний характер політики. Тому всі ці виміри належать до етичних запитань: що повинно бути зроблене? хто й за що несе відповідальність? Сутор вважає, що «політична етика є частиною етики соціальної, яка ставить питання про належне й можливе при вибудовуванні соціальних відносин». Центральним питанням для неї виступає питання про те, «які етичні вимоги відповідають конкретній сфері, структурі та засобам дії, які ми позначаємо поняттям «політика» [278, с. 29–31].

Це особливо стосується певних аспектів політичної діяльності. Політик часто-густо стоїть перед дилемою: ухвалювати непопулярні й жорсткі заходи, які не витримують критики з гуманістичного і морального погляду, чи відмовитися від них, однак при цьому розуміючи, що затримка з їх реалізацією погіршуватиме ситуацію. Необхідність постійно робити такий вибір, вважає В. Бебик, самих політиків підводить до розуміння політики «не лише як засобу

раціонального управління суспільством, а й до «занурювання» його самого в мережу певних морально-етичних норм і правил. А це, своєю чергою, ставить руба питання поєднання в політичній діяльності водночас і науки, і мистецтва, і етики, і моралі, і справедливості» [25, с. 7–8].

Друге тисячоліття нашої ери характеризується невпинним пошуком засобів «приборкування» – бодай «певного спрямлення» – політики, – особливо акцентно інститутів політичної сфери. І на всіх важливих етапах ті пошуки концентрувалися, як правило, навколо якоїсь «надійного інструментального дуалітету на кшталт «і щит, і меч». Згадаймо: на етапі Високого Середньовіччя це були християнське вчення та інквізиція; на етапі Ренесансу – церква як соціально-політичний інститут і теологічні науки на етичній основі; на етапі Просвіти – світські гуманітарні науки й революційна гільйотина; за Нового часу – низоводемократичні бунти/революції та надсферні етика/мораль. Майже нічого із цього інструментарію «вичерпно ефективно» не діяло. Тоді всередині ХІХ ст. згадали про винахід давніх римлян, – про сферне право.

Погоджуємося, що ключовим поняттям концепції права у Л. Фуллера є «внутрішня моральність» права. Це поняття включає такі вимоги, як загальний характер правових норм, їх зрозумілість, несуперечливість тощо. При цьому вимоги «внутрішньої моральності» права застосовуються саме до людей, а не до соціальних феноменів. Право – це особливий артефакт, який належить соціальному світу і створюється його розумними соціальними носіями, які наділені свободою і відповідальністю [306, с. 168].

Вступаючи у взаємодію з приводу права, люди повинні співвідносити свою поведінку з поведінкою інших людей, слідуючи при цьому певним етичним стандартам. Право, в розумінні Л. Фуллера – це, насамперед, діяльність професіоналів «у галузі соціального конструювання реальності», а оскільки така діяльність заснована на людській взаємодії і зачіпає цінності інших людей, вона нерозривно пов'язана з мораллю [348, с. 73].

Вихідним елементом і головним об'єктом дослідження права у Л. Фуллера є не інститути, – тобто не норма права і не правова система, а

правові відносини. Бо ж це – один із головних елементів, завдяки якому функціонує будь-яка сфера або система, в тому числі й політична. Правові відносини за Л. Фуллером, – «це різні форми юридичних процесів і процедур». Сюди включаються відносини, що виникають на основі звичаю, договорів, судових, посередницьких та управлінських рішень, статутного права (законів). Юридична сила правових норм і, відповідно, відносин, що виникають на їх основі, залежить не стільки від легітимності «творця» норми, скільки від її змісту. Ідею про «ціннісну навантаженість права» Л. Фуллер поширює і на всю правову систему, – ціннісно навантаженою він вважає не тільки кожен правову норму, а й усю правову систему, яку розуміє «як єдність правотворчого і правозастосовного процесів» [348, с. 73]. Таким чином, напряду пов'язують цілеспрямованість і ціннісну навантаженість права з проблемою співвідношення політики й моралі.

На міжсферній межі «політичного» й «адміністративного» виникла комунікативна або синтетична концепція влади німецького філософа і соціолога Ю. Хабермаса. Його уявлення про політичну владу зводиться до об'єднання двох її типів: влади, що народжується в процесі комунікації й адміністративно застосовуваної влади. Це зумовлено тим, що «у політичній діяльності перехрещуються два процеси: з одного боку, комунікативна влада може панувати тільки опосередковано, обмежуючи виконавські функції адміністративної, тобто дійсно здійснюваної влади, а з другого, – цю функцію суспільна думка може здійснити тільки завдяки організованим через демократичні процедури процесам формування рішень» [97, с. 107].

Суспільство у міжсферній концепції Ю. Хабермаса розколюється на дві глобальні підсистеми: економічну підсистему, бюрократизоване державне управління і так звану приватну життєву сферу (родина, вільні асоціації) і публічну сферу (об'єднання приватних осіб і громадян). Першу сферу варто було б назвати легальним суспільством, в якому засобами саморегуляції виступають гроші й влада. Другу сферу – громадянським суспільством, в якому засобами саморегуляції виступають вільні комунікації. Таким чином,

призначення і зміст демократичної правової держави стає зрозумілим у ракурсі інституціоналізації форми комунікацій, необхідної для формування загальної волі. Оригінальна концепція німецького соціолога дає змогу об'єднати, здавалося б, несумісні положення: раціональне управління і переважно ірраціональну сферу вільних комунікацій, цілеспрямований характер технологій державного адміністративного управління і феномен «відкритого», громадянського суспільства, що може існувати винятково в умовах волі свого розвитку [97, с. 107–108].

У реальному житті політична сфера існує у взаємозв'язку з так званою «публічною сферою». Історична і сучасна політико-філософська думка акцентує увагу на понятті публічності як культурного явища. Для мислителів класичної Античності, як було показано нами в другому розділі дисертаційного дослідження, публічна сфера була природним середовищем функціонування соціуму, а отже, й основою політики.

А за Нових часів публічний політик, як писав Дж. Локк, обов'язково «має бути раціональним». Це означало для політика внутрішню потребу до пошуку істини і перевірки власних думок у відкритій і вільній дискусії з іншими людьми. Традиції Просвітництва закріплювали публічність у поняттях «громадянського стану», який вважався протилежним «природному стану». А «концепт рівності», запропонований Ж.-Ж. Руссо, відкрив публічність як вступ громадянина до середовища політичної демократії. «Вільність висловлювань і рівність в одному смисловому аспекті дають поштовх до нового значення публічності», підсумовуюче точно означив І. Кант. Він зазначав: «...несправедливими є ті вчинки, які належать до права інших людей, максими яких несумісні з моральною публічністю» [123, с. 303].

Публічна сфера. Більшість сучасних дослідників публічної сфери (Д. Гавра, О. Кривоносов, О. Трубіна, О. Трахтенберг, Р. Гергілов, Т. Олексієва, О. Сивякова, Г. Почепцов, О. Третяк, Р. Гакет, Д. Кін, К. Крос, Ф. Уебстер та ін.), попри всю розбіжність підходів, найчастіше під нею мають на увазі ту область (поле, простір), у рамках якої реалізуються відносини між

громадянським суспільством (як системою горизонтально вибудовуваних структур, що слугують формуванню та захисту групових інтересів) і політичною владою, зокрема, – її нормативними й силовими інститутами. Так, французький філософ П. Віріліо вважає «первинною сутністю публічної сфери семантично напружений простір, в якому твориться та здійснюється сучасність», або ж та соціально значима реальність, що відтворюється спільними, взаємоспрямованими діями, вчинками, позиціями по-громадянськи активних індивідів [65, с. 71].

Вітчизняний науковець О. Третяк у дослідженні публічної сфери політики визначив два концептуальних рівні її розгляду. Перший – це соціально-філософський рівень, на якому публічна сфера розглядається у дихотомічній протилежності «публічність – приватність». Цей рівень окреслює роль особистісного сприйняття і переводить публічну сферу політики в категорію політичної онтології, викреслюючи її з реальних складових усього явища політики. Разом з тим, другий рівень розгляду публічної сфери відносить її до політико-теоретичної традиції, що дозволяє співвідносити публічну сферу політики з іншими фундаментальними явищами політичного буття, – владою, політичною волею, політичним управлінням [333, с. 130]. Обидва ж рівні виміру поняття конституують публічну сферу політики як сутнісну категорію і надають їй місце у природничо-науковій картині світу.

Окреслення суб'єктів публічної сфери політики (якими є громадські інституції, засоби масової інформації, політичні партії та організації, індивідуальні гравці та сукупність відносин між ними) відкриває шляхи включення публічної сфери до сучасної політичної реальності. Публічна сфера політики інституціоналізована в політичну систему через «мережеву структуру політики» та горизонтальну взаємодію між різними інститутами, суб'єктами, групами, а тому є реальним середовищем вироблення концептуально вагомого й практично цінного матеріалу для будь-яких кратологічних областей державної політики. Технологізація публічної сфери політики засвідчує її перспективність, функціонування та існування в майбутньому політичному

світі [344, с. 311]. Але ці положення найбільше стосуються публічної сфери у країнах так званої «сталого демократії».

А в умовах транзитних країн публічна сфера політики є новою парадигмою політичної дійсності і політичних відносин. Ця парадигма поєднує і примирює раніше непоєднувані протилежності, якими є політична доцільність у вигляді безперервного досягнення цілей та реалізації інтересів усіх груп і політично агрегованих спільнот. При цьому публічна сфера є чинником, який має не унормовано інституційну, а дисперсну природу впливу. Це, по суті, «нова практика, яка накопичує інкрементальні зміни на рівні атомарних елементарних дій суб'єктів політичного світу». Із зростанням кількості обговорень, кількості задіяних громадських груп, політичних сил її потужність збільшується [333, с. 317]. А тому через існування публічної сфери навіть ті владні режими, які мають тенденцію до авторитарного правління, мають обмежену кількість варіантів і суттєво зменшений простір маневру з огляду на стандарти міжнародної публічної сфери.

Сполучення інтересів інститутів влади і структур громадянського суспільства, що й формує публічну сферу, на нашу думку, відбувається також у багатьох галузях суспільного життя, але найбільше в соціально-економічній і громадянсько-правовій, політичній [285, с. 55].

Отже, співставлення понять політичної і публічної сфер та їх особливостей дає змогу підсумувати нам таке: 1) публічна сфера не є окремою ані креативною, ані надбудовною сферою, – вона є образно-символічною складовою сфери політичної; 2) не йдеться про статичне співвідношення політичної і публічної сфер, оскільки публічність залежить від присутності й розвиненості громадянського суспільства, інформаційної відкритості країни, наявності комунікаційних зв'язків тощо.

Іноді видається 3) логічніше використовувати замість терміну «публічна сфера» термін «публічний простір», оскільки при взаємодії з політичною сферою публічну сферу можна розглядати як площадку або сектор, в якому, з одного боку, стикаються і перехрещуються завдання інститутів влади, а з

другого, – інтереси і сподівання громадянського суспільства. Але онтологія та логіка викладу матеріалу «спрямляється» до висновку: 4) оскільки сучасне суспільство визначається як інформаційне, можна передбачити, що завдяки вибуховому розвитку інформаційних технологій у всесвітньому процесі глобалізації публічний компонент збільшуватиме свою присутність і свій вплив і на політичну сферу [307, с. 99–100].

Отже, взаємозв'язок політичної сфери з іншими суспільними сферами в колообігу соціальної надсфери проявляється в двох аспектах. З одного боку, політика детермінована економічними, духовними, етичними, культурними, етноісторичними факторами та іншими чинниками, з другого, – сама політична сфера здатна впливати на ці сфери, «проникати» в них, взаємодіяти з ними. Це пов'язано з тим, що політична сфера покликана забезпечити умови, за яких створення і присвоєння суспільних цінностей, вироблених у матеріальній, духовній, культурній та інших галузях, відповідало б інтересам тих чи інших соціальних груп, що реалізується з допомогою влади як інструменту розподілення цінностей у суспільстві. А тому вона «об'єктивно є присутньою» в усіх сферах суспільного життя через властиві їй регулюючі функції [310, с. 48–49].

Висновки до третього розділу

У третьому розділі дисертації розглянуто понятійно-термінологічні й концептуальні підходи до сучасної теорії політичної сфери, розмежовано поняття «сфера життя/буття людей» та «галузь життєдіяльності людей», розглянуто інтерпретаційні трансформації політичної сфери сучасними вітчизняними науковцями, показано політичну сферу у змістовних співвідношеннях із виробничими та споживацькими сферами.

У першому підрозділі з'ясовано, що ідея сферного устрою суспільства дістала свого розвитку в багатьох працях класиків марксизму-ленінізму. Зокрема, К. Маркс акцентувався на матеріальній, виробничій сфері, а інші, нематеріальні сфери були тільки надбудовою цих виробничих сфер, тобто мали

другорядне значення порівняно з ними. В. Ленін у структурі суспільства виділяв економічну, політико-юридичну, ідеологічну та інші сфери і галузі.

На рубежі 80 – 90-х рр. ХХ ст. сферна ідея отримала подальший розвиток у працях О. Айзиковича, В. Андрущенка, В. Баруліна, М. Борщевського, І. Варзаря, М. Михальченка та ін.

У пізнавальному сенсі цікавими є сферні методологеми Л. Семашка: 1) у сферній діалектиці відношення між протилежностями не одні й ті ж, а різні, пов'язані між собою та взаємообумовлені; 2) закон переходу кількості в якість має місце тільки всередині сфер; 3) закон сферної цілісності, який передбачає розгляд будь-якого явища буття як підпорядковане всім законам діалектики взаємовключення сфер буття.

В іншого сучасника В. Іванова започатковано поняття «закон сферних тетрад», під яким мають на увазі ситуацію, коли у вказаній «системі сферної філософії» діалектика збагачується новим, четвертим законом. Його суть полягає в тому, що він будь-яку сутність і явище розглядає як «взаємовключення» чотирьох сфер буття, а саме: геосфери, біосфери, енергосфери, інфосфери, що разом утворюють тетраедр. Вершину останнього займає інфосфера як провідник інформації і всіх суб'єктивних енергій. Подібна сферна діалектика, вважає автор, є пізнавальним інструментом і вказує на джерело саморозвитку будь-якого суспільства, соціальної системи – від людини, сім'ї, суспільства, країни, – до людства загалом.

Що стосується межування політичної сфери з іншими сферами, то політика втручається в усі людські справи не лише через посередництво політичної сфери та держави, а й через системне посередництво своїх супутників, – політичної системи, політичного режиму, форми політичного правління тощо, що має назву «інклюзивність». При цьому квазімежування політичної сфери та політичної системи – це співвідношення цілого (політичної сфери) та частини (політичної системи, яка майже повністю асимілюється інституційним складником політичної сфери). Політична сфера так тісно

взаємодіє, а в деяких випадках так «нав'язливо» накладається на інші сфери, що мимоволі набуває деяких рис соціальних систем.

Вітчизняний політолог І. Варзар визначив, що сфера – це царина буття людей, в якій вони об'єктивують свої потреби та інтереси, ставлять до реалізації повсякденні й перспективні життєві цілі, завдання і проблеми, розгортають нескінченну взаємодію з приводу чогось важливого й вартого у своєму житті. Він дійшов висновку про існування п'яти сфер, в яких і твориться людське життя. Це – 1) сфера економічного життя; 2) сфера політичного життя; 3) сфера духовного життя; 4) сфера культурного життя, а в центрі споруди – 5) сфера етноісторичного життя. За задумом, ці сфери й уособлюють п'ять груп (основних) людських потреб, інтересів, цілей, проблем і завдань.

У результаті взаємозв'язку сфер утворюються численні міжсферні та внутрішньосферні ділянки взаємного покриття, які названо «галузями суспільної життєдіяльності». Ці динамічно утворювані галузі мають однакову будову (архітектоніку), – вони, як і сфери, складаються з трьох обов'язкових елементів: 1) відносин людей з приводу важливих для них питань; 2) інститутів, які створюють люди саме для вирішення цих питань; 3) поглядів людей на свої відносини, інститути, проблеми й інтереси, тобто ідеології. У контексті взаємодії усіх цих сферних елементів (відносин, інститутів, ідеології) та провідній ролі в їхньому середовищі інститутів утворюються різносенсові та різнопрофільні політичні системи: управлінські, партійні, електоральні, політико-безпекові та ін.

У другому підрозділі розглянуто трансформації політичної сфери за період незалежності України сучасними вітчизняними науковцями. Скажімо, було розкрито феномен подвійної інституалізації, коли існування старих і нових інститутів забезпечує новий соціальний лад, за якого «нові» соціальні актори не прагнуть до радикального переформатування політичної сфери, люстрації, репресій тощо, побоючись рішучого спротиву, а представники старих верств частково зберігають свої звичні соціальні ролі і позиції (Є. Головаха і Н. Паніна).

Також була сформована позиція, що трансформаційні зміни в українському суспільстві в усіх сферах суспільного життя не можна назвати природно-історичним процесом, який був би результатом його спонтанної соціальної революції. Спосіб спричинення змін у нашому суспільстві – це метод соціоінженерної деструкції, який зумовлює штучно спричинені зміни, а саме суспільство перетворює на гігантську лабораторію, де відпрацьовуються проекти його перетворення (В. Тарасенко).

Наголошено на тому, що досвід України говорить про нелінійність, можливу зигзагоподібність шляхів до демократії. Коли демократичні інституції доводиться творити з чистого аркуша, неминучими є «припливи» і «відпливи», «наступи» і «відступи», а сам процес переходу є тривалим і неоднорідним (А. Колодій).

З'ясовано, що в Україні склалася олігархічна форма правління з деякими рисами напіврозчиненої демократії, яка забезпечує олігархічній владі цивілізований імідж (М. Михальченко). Порівнюючи новий (авторитарний) стан із попереднім (авторитарним), визнано, що перехід від тоталітаризму до авторитаризму становить певний позитивний крок у розвитку суспільно-політичної системи, оскільки авторитарні режими надають суспільству більше свободи, ніж тоталітарні (О. Романюк). Третьою спробою довершити радикальну зміну суспільного устрою – зміну відносин між державою (основним інститутом політичної сфери) і суспільством вважають Євромайдан (М. Рябчук).

Наведено намагання сучасних вітчизняних науковців, таких, як К. Ващенко, В. Вербець, С. Коврига, В. Корнієнко, В. Пащенко, В. Піча, М. Юрій, О. Субота, О. Токовенко, О. Третяк, Т. Христюк, П. Шляхтун, сформулювати поняття «політична сфера суспільного життя».

Беручи до уваги визначення політичної сфери вищезазначеними науковцями, ми сформулювали своє бачення дефініції «політична сфера суспільного життя».

Диалогію «політика як система – політична сфера як її виразник» розтлумачено у двох варіантах: 1) з позицій політико-філософської традиції – це погляди на політику як комплексне і багаторівневе суспільне явище, в якому найголовнішим є феномен політичної влади, інтегративна присутність якої визначає цінності, навколо яких складаються політичні відносини людей, формуються політичні інститути для функціонування і реалізації творчого начала цих відносин; 2) з точки зору політичної теорії, – це теоретичний конструкт, який має основні ідейно-концептуальні складники (відносини, інститути, ідеологію) й супутні елементи (політичну систему, політичну свідомість, політичну культуру, політичну етику, політичне право тощо), синергетична взаємодія і взаємовплив яких визначають перебіг політичних процесів у будь-якій абстрактно взятій країні.

Синтезним положенням третього підрозділу є виокремлення двох груп сфер суспільного життя людей. Перша група сфер – це творчі або креативні сфери (англ. *create* – створювати, творити), в яких люди творять життєво необхідні їм матеріальні, побутові, технічні, політичні, організаційні, управлінські, духовні та інші витвори, блага й послуги. До виробничих (креативних) відносимо економічну, духовну, політичну, культурну та етноісторичну сфери. Друга група сфер – це споживацькі (або інфраструктурні надсфери), на площині яких люди нічого нового та відчутно матеріального не виробляють, а, здебільшого, споживають ті речі й блага, які люди виробили у творчих сферах.

У розділі сформовано власну дефініцію «надсфери суспільного життя». Це – обшир суспільно-колективного життя людей, в якому задовольняються їх пересічно-буттєві потреби та інтереси, пов'язані зі споживанням раніше кимось створених вартостей і цінностей, які є однією з фундаментальних основ буття як окремої людини, так і всього суспільства.

Встановлено, що взаємозв'язок політичної сфери з іншими суспільними сферами в колообігу соціальної надсфери проявляється в двох аспектах. З одного боку, політика детермінована економічними, духовними, етичними,

культурними, етноісторичними факторами та іншими чинниками, з другого, – сама політична сфера здатна впливати на ці сфери, «проникати» в них, взаємодіяти з ними.

РОЗДІЛ 4

СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПОЛІТИЧНОЇ СФЕРИ ТРАНЗИТНОГО СУСПІЛЬСТВА

4.1. Структура та функції політичної сфери: регулятивні та управлінські аспекти

Системні принципи використовувались для аналізу реальності задовго до становлення теорії систем. В античній філософії розглядали систему як сукупність елементів, що знаходяться в структурному взаємозв'язку один з одним та утворюють певну цілісність. Згодом принципи системності були сформульовані Р. Декартом та Дж. Локком, отримали подальший розвиток у працях М. Каузанського та Б. Спінози, знайшли відображення в теорії пізнання І. Канта, формували філософію Г. Гегеля. Із системних позицій О. Конт підкреслював схожість суспільства з біологічним організмом, а у своїх працях Г. Спенсер шукав загальні структурні закономірності в неорганічній, біологічній та соціальній еволюціях. З появою в 30-ті роки ХХ ст. загальної теорії систем сформувались визначення понять «система», «елемент системи», «зовнішнє середовище системи», «структура систем» тощо – підсумовує Я. Курган [152].

Невід'ємною методологічною складовою сучасних теорій політичних змін і розвитку, – констатує Г. Шипунов, є концепція видатного американського дослідника Т. Парсонса, який розробив функціональну теорію систем завдяки синтезу трьох наукових напрямів – британської соціальної антропології, представниками якої були Б. Маліновський й А. Редкліф-Браун, соціології Е. Дюркгейма і теорії дії М. Вебера, а також концепції загальної теорії систем Л. фон Берталанфі та кібернетичної теорії інформації Н. Вінера [363, с. 59].

У книзі «Система сучасних суспільств» (Москва, 1998 р.) соціальні системи Т. Парсонс розглядає як системи, що утворюються станами і процесами соціальної взаємодії між діючими суб'єктами. Соціальні системи, на

думку вченого, є «відкритими» системами, що перебувають у стані постійного взаємообміну на входах і виходах до навколишнього середовища. Крім того, вони диференційовані на різноманітні підсистеми, які також постійно залучені до процесу взаємного обміну. Згідно з підходом Т. Парсонса, суспільство треба розглядати саме як складну соціальну систему, що має відносно автономні частини (підсистеми, які також є системами). При цьому Т. Парсонс розрізняв структурні та функціональні категорії: перші дають змогу зрозуміти суспільство в його статичному, рівноважному стані, другі – розглядають суспільство з погляду динаміки, зміни. Як основні структурні категорії (тобто такі, що допомагають проаналізувати структуру соціальної системи) Т. Парсонс виокремив: 1) систему цінностей; 2) інституціоналізовані норми поведінки; 3) соціальні спільноти (або колективи) і 4) ролі, під якими розумів регульовані комплекси поведінки кожного члена суспільства [217, с. 17–22].

Отже, в концепції Т. Парсонса суспільство – це соціальна система, система взаємодій, усталений комплекс мотивованої людської поведінки. У теоретичній схемі Т. Парсонса людина як особистість і фізіологічний організм виведена за межі системи і визначається як найважливіший елемент навколишнього середовища. З цього випливає, що коли ми розглядаємо соціальну, політичну чи іншу систему, йдеться не про всю різноманітність дій конкретних людей у певний інший історичний час, а лише про ті з них, що відтворюють стійкі структурні зв'язки та відносини. Відповідно, соціальну структуру формує система соціальних відносин людей, які діють, виконуючи певні соціальні ролі стосовно один одного. Враховуючи вищенаведене, соціальну систему, за Т. Парсонсом, «утворює інституціоналізований набір ролей, або, іншими словами, стійкі моделі взаємодії». Отже, роль є елементарною часткою соціальних відносин, з допомогою яких людина входить до різного типу систем, у тому числі й політичної [363].

Загалом, будь-яке соціально-політичне, економічне, культурне явище може бути описано як певна система соціальної дії (у нашому випадку – це політична сфера суспільного життя). Таку систему завжди можна членувати на

частини або менші підсистеми. Якщо це ділення продовжувати достатньо довго, то врешті-решт можна отримати те, що називається елементарною дією, тобто найменшу одиницю системи, яка має сенс у рамках конкретної системи дій. Ця одиниця, в парсоновському розумінні, виявляється складовою з елементів дій. У повному вигляді одиниця включає в себе певне число конкретних елементів, таких, як конкретна мета, конкретні умови, конкретні засоби, одна або кілька норм, які керують вибором засобів для досягнення мети. На нашу думку, в руслі цієї теорії найменшою одиницею системи політичної сфери життя суспільства, на якій акцентується Т. Парсонс, є політичні відносини, які містять в собі і мету, і конкретні умови, і нормативне наповнення, яке або вже існує, або яке ще потрібно напрацювати [313, с. 5–6].

У працях «Суспільства: еволюційні та порівняльні перспективи» (1966 р.) та «Система сучасних суспільств» (1971 р.), намагаючись доповнити статичний аналіз соціальних систем аналізом перебігу процесів, Т. Парсонс звернувся до проблеми довготривалих історичних змін і виклав оригінальне бачення соціальної еволюції. Згідно з його підходом, процеси в соціальних системах спочатку є інтеракціями. Оскільки соціальні системи – це системи дії, інтеракції відбуваються з допомогою мовних і немовних символів, стаючи комунікаціями. Структура як комплекс інституціоналізованих та інтерналізованих культурних взірців і процес як цілеспрямована дія осіб та груп, вважає Т. Парсонс, становлять два аспекти наукового погляду на дію [217]. Із системного погляду, структуру та процес об'єднує поняття функції, що, на нашу думку, повністю відповідає структуруванню політичної сфери, яка життєдіє з допомогою взаємодії трьох її головних складників – політичних відносин, політичних інститутів та політичної ідеології. Ця взаємодія відбувається у вигляді політичних процесів, на які впливають багато супутніх чинників, таких, як політична правосвідомість, політична етика, політичне право, політична культура і т. д., перелік яких є далеко не повним.

Отже, формування, функціонування, розвиток і, врешті-решт, загибель або перехід політичних систем забезпечує взаємодія взаємопов'язаних

елементів: політичних відносин, політичних інститутів і політичної ідеології та супутніх елементів. Об'єднуючим фактором структури політичної системи ми вважаємо політичні відносини, які, формуючи інститути, забезпечують функціонування всіх сфер життєдіяльності суспільства. Особлива роль саме політичних відносин полягає в тому, що вони індукують відносини з приводу реалізації публічної влади між великими групами людей – класами, націями, громадськими об'єднаннями. Політична система, на відміну від економічної, формується в основному цілеспрямовано, а її серцевину складає сукупність відповідних ідей, цінностей, тобто ідеологія, яка відображає соціальні інтереси великих соціальних груп і визначає вигляд системи. Інститути, які утворюють політичну систему і відіграють провідну роль в оточенні сферних елементів, є опредмечені політичні ідеї та проекти. Звідси впливає особлива роль духовного наповнення ідеології при відпрацюванні механізмів функціонування та модернізації усєї системи [327, с. 182–183].

У цьому контексті Т. Парсонс вирізняє два типи процесів, що відбуваються в будь-якій соціальній системі, а отже і в політичній сфері. Перший тип охоплює динамічний аспект структур. Ці процеси є інтегративними та регулюючими, вони мають компенсаторний характер, оскільки забезпечують відновлення рівноваги після збурень, гарантуючи безперервність і відтворення суспільства. Другий тип процесів охоплює структурні зміни, що стосуються системи основних цінностей та норм. Структурні зміни у Т. Парсонса – «це зміни у цінностях, які регулюють взаємодію одиниць системи». Перебіг соціальної еволюції при цьому переважно визначають культурні й інтегративні процеси, а сама еволюція розглядається ним як зростання кількості та різноманітності спеціалізованих одиниць усередині системи [327, с. 182]. При цьому комунікаційні процеси в суспільствах та між ними зумовлені зростанням рівня пристосування (адаптації). Унаслідок цього змінюється тип суспільства, резюмує Дж. Тернер, «що тягне за собою зміни в економіці, політичному режимі, структурі

суспільства, системі цінностей», тобто в усіх сферах життя людей [284, с. 79–82].

Політична система є головною підсистемою політичної сфери, тому в дослідженні важливою для нас є теорія політичних систем, пов'язана з іменами Д. Істона і Г. Алмонда. Основну увагу в цій теорії Д. Істон приділяє відносинам системи із середовищем. При цьому те, що відбувається всередині політичної системи, він розглядає як «чорну скриньку», яка (політична система) щодо навколишнього середовища демонструє відкритий характер. Термінологія, яку Д. Істон використовує для базових структур і принципів функціонування політичної системи (в нашому випадку – і політичної сфери) має ключові категорії. Це – «затрати» (вхід) – зовнішні щодо системи явища, які впливають на неї. «Вхід» представлений двома видами імпульсів – вимога і підтримка, які мають весь час надходити до системи, інакше вона перестане функціонувати від недозавантаження. Водночас надмірні вимоги до системи відносно її здатності продукувати відповідні результати (які є наслідком розподілення цінностей), можуть призвести до негативної реакції – перевантаження чи застою. Функції «входу» за Д. Істоном, – це: 1) вираження вимог, 2) регулювання вимог (структурне і культурне), 3) скорочення вимог. «Вихід», за Д. Істоном, – це політичні дії і рішення, що впливають на середовище за законами зворотного зв'язку. Ця категорія включає всі реакції політичної системи, що проявляються у вигляді законодавчих актів, розпоряджень, інструкцій тощо виконавчої влади, тобто всіх, хто має визнане право приймати рішення [236, с. 19–23].

На відміну від Д. Істона, інший дослідник політико-системного аналізу Г. Алмонд розглядає систему переважно з точки зору її реакції на навколишнє середовище, виокремлюючи три послідовні аналітичні рівні: 1) розгляд політичної системи у взаємодії з її середовищем, 2) у внутрішньому функціонуванні, 3) збереженні й адаптації. Згідно з новим аспектом дослідження він переробив і категоріальний апарат порівняльної політології. Для нас важливим є те, що «повноваження» замінюються «функціями», замість

«інститутів» – йдеться про структуру, а під «громадською думкою» і «громадським вихованням» розуміємо політичну культуру і політичну соціалізацію [236, с. 24–25].

Стосовно політичної сфери важливим є третій аналітичний рівень – збереження й адаптація системи. Деякі політичні системи виживають, незважаючи на вплив оточення, а це означає, що вони мають здатність реагувати на впливи (*disturbances*) і тим самим адаптуватися до умов, що змінюються.

Для інших соціальних систем (в тому числі політичної сфери) у внутрішній організації політичної системи ключовою є пластична здатність реагувати на умови свого функціонування. Це виявляється в тому, що політичні системи задіюють найрізноманітніші механізми, які допомагають долати або пристосовуватися до негативних впливів середовища. Саме за допомогою цих механізмів вони регулюють свою поведінку, трансформують внутрішню структуру і, навіть, можуть змінювати фундаментальні цілі. Д. Істон робить висновок, що «всі політичні системи як такі через те, що вони мають певну живучість, обов'язково виконують дві функції. По-перше, вони повинні пропонувати суспільству цінності і, по-друге, – змушувати більшість його членів визнавати їх в якості обов'язкових» [117]. Це стосується і політичної сфери: саме ці властивості виділяють політичну сферу і систему серед інших типів соціальних сфер і систем.

Завдяки структурному і функціональному підходу Т. Парсонс і Р. Мертон визначили сукупність умов, необхідних для існування різноманітних соціальних систем: 1) кожна соціальна система має задовольняти фізичні потреби її членів, необхідні для їх нормального функціонування; 2) мати засоби для розподілу матеріальних ресурсів; 3) здійснювати процес соціалізації людей як свідоме підкорення конкретним нормам поведінки, які визначені в цій системі. Паралельно з цим кожна система повинна мати діяльнісні інструменти для успішної боротьби з порушеннями. В результаті суспільство формує державні та громадянські інституції, які мають злагоджено діяти між собою.

Найважливішим є те, що Т. Парсонс довів, що «в такій системі необхідно до норм виробити відповідні цінності (культуру), які формують ідеологію, при цьому особа і культура розглядаються як автономні підсистеми» [217].

Однак наведених вище умов недостатньо, бо людина не може жити тільки потребами свого фізичного тіла (їжа, одяг, житло, продовження роду і т. д.). Американський дослідник Л. Ворд (1841 – 1913 рр.) вважав соціальною реальністю ту, що створюється людьми за допомогою відносин, а відносини, у свою чергу, стають поштовхом до створення різних інституцій – відмінною від природних процесів, оскільки вона відрізняється насамперед цілеспрямованим і творчим характером. Тобто, на його думку, робить висновок Н. Черниш, з яким погоджуємося і ми, «не первинні потреби рухають соціальні процеси, а ті, що мають місце після їх задоволення, тобто набагато складніші інтелектуальні, моральні, естетичні потреби (реалізація яких переважно відбувається в духовній і культурній сферах), забезпечуючи розвиток суспільства» [353, с. 58–59].

Суспільство як єдність індивідуального та колективного, підсумовує А. Пилипенко, «спрямоване на забезпечення умов для збереження і розвитку самого соціуму, реалізації і розвитку здібностей індивідів, задоволення ними своїх потреб. Основні сфери людської життєдіяльності зумовлюють й основні функції суспільства: забезпечення і відтворення матеріально-економічних умов життя (зростання добробуту, матеріального достатку); регулювання і організацію суспільних відносин (соціально-політичні й етичні гарантії виживання людства, упорядкування і нормалізація політичних, правових, моральних відносин); духовно-культурний розвиток людей» [221].

Отже, резюмує Н. Черниш, на переламі ХХ і ХХІ ст. «системність суспільства розглядається в єдності його найрізноманітніших вимірів». Нині на перший план висуваються такі його складники, які раніше залишалися поза увагою наукового товариства, яке тлумачило суспільство передусім як систему з чітко фіксованими структурними складниками, їх взаємодії і взаємозв'язку, виконуваних ними функцій тощо. ХХ століття показало поступове вивищення

індивідуального над соціальним, суспільнісним, але останні декади цього століття засвідчили зростання ваги і значення для особи так званих комунітаристських начал, тобто поглядів на проблеми добробуту, які підкреслюють загальні інтереси й цінності і є продуктом громадських зв'язків, що є протилежним суто індивідуалістським концепціям добробуту. Це означає, наголошує авторка, що «досягнення максимально можливої індивідуальної свободи людини означає прагнення «бути зі своїми, серед своїх», поєднувати свої зусилля там, де централізована держава набрала забагато повноважень, або, навпаки, нічого не робить», що особливо важливо в політичній сфері. Змінюються акценти і в розумінні найменшої, але водночас найважливішої складової суспільної системи, власне людини – дослідників дедалі більше цікавлять такі сторони її ества, як іраціональне, позасвідоме, тілесне [353, с. 59].

Можна погодитися з російськими науковцями І. Блаубергом, В. Садовським, Є. Юдіним, які вважають, що будь-яка система являє собою сукупність, хоча не всяка сукупність є системою, і що при визначенні будь-якої системи в якості вихідного пункту виступає безліч елементів, на природу яких не накладається ніяких обмежень. При цьому система – це не чиста множинність самостійних елементів, система можлива лише там, де є відносини між елементами. Поняття відносин є ключовим поняттям, що визначає природу і сутність будь-якої системи. Тобто «системою є множинність таких елементів, що перебувають між собою у відносинах, які не роз'єднують, а об'єднують елементи системи» [35, с. 41].

Отже, система характеризується тим, що: 1) це не одиничний об'єкт, а множинність; 2) це не будь-яка множинність, а неодмінно пов'язана, і саме завдяки цьому зв'язку володіє внутрішньою цілісністю. Тобто, в нашому випадку і політична сфера, і політична система, які є парними поняттями і мають однакові головні складники (політичні відносини, інститути та ідеологію), – це сукупність елементів (політичних інститутів, спільнот тощо), що перебувають у відносинах і зв'язках одне з одним, які утворюють певну

цілісність, єдність. І політична сфера, і політична система також мають низку ознак. Це: 1) взаємозв'язок групи елементів; 2) утворення ними певної цілісності; 3) внутрішня взаємодія між елементами; 4) здатність вступати у відносини з іншими системами; 5) прагнення до самозбереження, стабільності й динамізму. Таке розуміння цілісності дає можливість розкрити природу, походження і сутність системних об'єктів, відрізнити їх від несистемних об'єктів, зокрема, не тільки від безладних, хаотичних, а й від сумарних сукупностей. Як зазначає В. Кузьмін, «наявність предмета як цілого (як системи) завжди має центральним завданням розкриття того, що робить систему системою, що становить системні якості, її інтегральні властивості й закономірності. Це закони системотворення (інтеграція частин у ціле), системні закони самого цілого (генеральні базисні закони його структури, функціонування та розвитку)» [148, с. 29].

Спираючись на зазначені підходи, під час аналізу політичної сфери і системи різних суспільств варто враховувати як системні властивості різних політичних явищ, так і сталі взаємозв'язки між ними. Як зазначається в підручнику з політології (Київ, 2002 р.) це: «інвайроментальні (взаємозв'язок середовища і системи); інституціональні (організаційні властивості елементів системи – держава, партії, громадські організації, масові об'єднання, які беруть участь у політичному житті, і т. п.); регулятивні (правові та політичні норми як нормативні основи діяльності інститутів системи); комунікативні (внутрішні системні властивості, зв'язки та відносини); функціональні (політичний режим і процес, що утворюються в результаті діяльності з елементів системи); культурно-творчі та ідеологічні (політична культура і політична свідомість); рольові (призначення політичної системи як цілого в суспільному житті окремої країни і на міжнародній арені, а також роль окремих елементів політичної системи)» [230, с. 145–157].

Політична сфера, формуючись у процесі регулювання міжгрупових протиріч, підтримки цілісності соціуму і збереження суспільної стабільності, є найважливішим соціальним механізмом, без якого жодне складно організоване

суспільство не здатне відтворювати і розвивати соціальний порядок. Нині «робочий» стан політичної сфери, – пише О. Соловйов (2000 р.), – «залежить від виконання нею таких функцій: 1) вираження і реалізація владних інтересів груп і прошарків суспільства; 2) раціоналізація конфліктів, надання міжгруповим відносинам цивілізованого характеру, який примирює протилежні сторони; 3) розподіл і перерозподіл суспільних благ з урахуванням групових пріоритетів для життєдіяльності суспільства в цілому; 4) управління і керівництво суспільними процесами як головний метод узгодження групових інтересів шляхом висунення найбільш загальних цілей соціального розвитку; 5) інтеграції суспільства і забезпечення цілісності суспільної системи; 6) соціалізації особистості, включення її в життя складно організованих держави і суспільства. Через політику, яка відбувається в політичній сфері життя суспільства, людина набуває якостей, необхідних їй для реалістичного сприйняття дійсності, подолання руйнівних наслідків підсвідомих реакцій на політичні процеси, що перешкоджають раціональному ставленню до життя. Конститууючи особистість як самостійну, активну істоту, політика здатна здійснювати і людинотворчі завдання; 7) забезпечення комунікації». Політична сфера створює особливі форми спілкування між конфліктуєчими з приводу влади групами населення, формуючи або використовуючи для цього специфічні інститути [269, с. 56].

Як наголошує О. Панарін, «однією з визначальних функцій політичної сфери є її інтеграція, яку можна порівняти з мистецтвом приведення не співпадаючих групових інтересів до одного знаменника – показника суспільної єдності». У цьому випадку ми маємо справу з головним протиріччям політики: з одного боку, в ній діє представницько-лобістський принцип, що забезпечує захист найбільш впливових соціально-групових інтересів всупереч усьому, з другого – принцип національної єдності, що вимагає підпорядкування окремих інтересів інтересам усіх. Автор, як приклад, наводить теорію марксизму, за якою це протиріччя вирішувалося просто: передбачалося, що на кожному етапі історичного розвитку суспільства з'являється свій передовий клас – гегемон,

специфічні інтереси якого на цьому етапі в цілому збігаються зі спільними інтересами, а його класова воля втілює історичну волю-логіку всесвітньо історичного розвитку. З цього випливало, що логіка сили (класового панування) і логіка соціальної доцільності (історичної необхідності) на певному відрізку часу, відповідному періоду існування цієї формації, збігаються. Історія забезпечує алібі будь-яких дій класу-авангарду. Поки триває його формаційний час, все в нього виходить якнайкраще, а якщо з'являється виклик з боку інших соціальних сил – це, як правило, заздалегідь приречене і кримінальне свавілля [213, с. 24].

Отже, можна підсумувати, що політична система є головною підсистемою політичної сфери, тому вона генерує власні, притаманні їй функції, які одночасно є частиною функцій і політичної сфери. Така функція політичної системи, як впорядкування політичних процесів, визначається самою природою політики, спрямованої як вид діяльності на реалізацію суперечливих, але взаємопов'язаних цілей, а саме оновлення, необхідного з точки зору обліку та пристосування до мінливих умов життя, і стабілізації – фактора збереження соціальної цілісності. Тому природною є присутність у політичних процесах двох протилежних станів: порядку і безладу. Ефективна політична влада, яку уособлює головний інститут політичної сфери – держава, повинна забезпечити і розвиток, і стабільність політичної системи. Відсутність цього поєднання спричиняє численні деструкції [309, с. 308].

У літературі виділяють й інші функції політичної системи: екстракційну, пов'язану зі здобуванням із громадянського суспільства його ресурсів; політичне рекрутування і символізація, що виражається у формуванні гасел, правил, символів, що спрямовують поведінку людей в політиці, – зазначає О. Шабров [355, с. 123–124]. Наприклад, Д. Істон, Г. Алмонд називають чотири головні функції: «1) регулююча, що стосується управління поведінкою груп та індивідів (введення норм, діяльність адміністрацій і т. п.); 2) екстракційна, пов'язана з добуванням необхідних для функціонування економічних та інших ресурсів; 3) дистрибутивна – здатність розподіляти і перерозподіляти ресурси,

блага, послуги, відзнаки та ін.; 4) реагуюча, що виявляється в необхідності постійно відповідати на вимоги соціального середовища, адаптуватися до його змін» [360, с. 149–150]. П'яту, може й найважливішу функцію політичної системи, – функцію саморегуляції, яка «характеризує внутрішню, звернену на себе керованість, що дозволяє забезпечувати існування даного суспільства як єдиного самокерованого соціального організму» цілком обґрунтовано додає П. Шаран [276, с. 49–50].

Функціонування політичної сфери зумовлене також наявністю відносин з іншими сферами суспільного життя. Більш приватні, різноманітні функції політичної сфери складаються при її взаємодії з іншими сферами суспільного життя (наприклад, економічною, культурною, правовою тощо). У політичній сфері можуть мати місце як очевидні (явні), так і приховані (латентні) функції, наприклад, при узгодженні інтересів при прийнятті державних рішень.

Сучасний американський соціолог Р. Макайвер підкреслював, що ми починаємо розуміти природу і функції будь-якої системи і з позицій еволюційного підходу, коли система «розгортає» себе. У цьому разі еволюція стає «принципом внутрішнього зростання і підштовхує до пошуку причин, через які система змінюється». Тобто там, де відкривається спрямованість історичної зміни, існують певні постійні сили, які діють сукупно [288, с. 30]. Загалом функції політики, – зауважує О. Соловйов, – «можуть трансформуватися залежно від часу, місця і суб'єктів політичної діяльності, тобто вони розгортаються в часі й просторі. Це говорить не тільки про те, що окремі функції здатні здійснюватися в більш-менш розвинених формах, а й що в ряді випадків вони можуть набувати протилежний своєму призначенню характер (коли, наприклад, жорсткість конкуренції за владу може десоціалізувати людину, відштовхнувши її від активного політичного життя)». Якісні зміни відбуваються з функціями політичної сфери в тоталітарних суспільствах, на пізніх стадіях розвитку сучасних індустріальних держав, у перехідних процесах, при гострих кризах державної влади і т. ін. [269, с. 57].

Загальна криза системи пов'язана з кризою її соціального оточення і виливається в сукупність криз у політичній, економічній, правовій та інших сферах суспільного життя, що супроводжується загостренням соціальних протиріч та іншими конфліктами, – зазначає О. Семків. Вона розв'язується частковою або повною перебудовою системи, наприклад, зміною керівництва, структур влади, правлячих сил, лідерів, політичного курсу тощо, оскільки є процедурною кризою, що пов'язана з антагоністичними конфліктами в суспільстві, які породжують нові форми існуючого суспільного ладу і зберігають його політичну систему. Якщо криза більш глибока, тобто пов'язана зі зміною політичної системи, форм власності, типу економічних відносин або інших суттєвих чинників, вона може супроводжуватися акціями громадської непокори, і, навіть, революцією [233].

Виконання політичною сферою таких специфічних функцій передбачає наявність у неї відповідної внутрішньої структури, яка, власне, і зумовлює можливість виконання нею перерахованих завдань. У нашому випадку – це політичні відносини, політичні інститути та політична ідеологія та інші супутні елементи.

Політичні відносини є дуже важливим складником політичних сфери і системи, оскільки фіксують специфічні особливості діяльності, пов'язані з державною владою, а також мають стійкий характер взаємозв'язків суспільних груп між собою та владними інститутами. Завдяки цьому політичні відносини розкривають специфічні особливості конкурентних зв'язків, що складаються між усіма учасниками боротьби за владу, таким чином визначаючи внутрішній ритм існування політичної сфери. Тобто, відносини в політичній сфері можуть існувати або у вигляді «війни», в якій сторони не зважають на засоби досягнення цілей і ведуть боротьбу на знищення, або у вигляді «торгу», де конфліктуючі сторони зміцнюють свої позиції у структурі державної влади на основі угод і договорів [269, с. 58].

Політична організація у вигляді сукупності інститутів, які доносять владно значущі групові інтереси держави як головного інституту політичної

сфери і підтримують конкуренцію їх суб'єктів у боротьбі за владу, є несучою конструкцією політичної сфери. Партії, лобі, різноманітні політичні рухи, засоби масової інформації, профспілки та інші політичні асоціації і об'єднання разом із представницькими і виконавчими органами держави становлять організаційний фундамент політичної сфери [269, с. 57].

Ще одним важливим елементом структури політичної сфери є політична ідеологія, пов'язана з політичною свідомістю. Вона характеризує залежність політичного регулювання від різноманітних програм, ідеологій, утопій, міфів та інших ідеальних образів і цілей, якими керуються суб'єкти боротьби за владу. З цієї точки зору політику можна розглядати як суспільний механізм, спеціально пристосований для реалізації різноманітних ідеологічних проектів. Водночас не виявлений світ політичної свідомості перебуває на полі публічної влади, тобто проміжному майданчику, де здійснюється діалог між владою і громадянським суспільством, у вигляді цінностей, ідеальних спонукань, оцінок, мотивів поведінки і т. п. Тільки поділ політики і громадянського суспільства, який свого часу зробили Н. Макіавеллі, Дж. Локк, Т. Гоббс та інші мислителі Нового часу, поклав початок більш точному розумінню її відносин з іншими сферами життя. Завдяки цим та пізнішим теоретичним розробкам політика постала як одна зі сфер людської життєдіяльності (політична сфера), яка має специфічні внутрішні особливості і може впливати через них на інші сфери людського життя. Якщо дивитися на політику з точки зору залежності від політичної свідомості, вона може бути представлена як «постійний перехід, перетворення різних способів мислення з духовної форми на матеріальну і навпаки, що відбувається в політичній сфері життя суспільства» [269, с. 69].

Однак і нині в політичній науці робиться чимало спроб затвердити односторонню залежність політики від інших сфер суспільного життя або цих сфер від політики. Але все ж більшість науковців говорять про двоїстий характер її взаємин з іншими сферами суспільного життя, а саме причинно-наслідковий та функціональний. Зокрема, причинно-наслідкові зв'язки розкривають ступінь детермінованості політичної сфери економічними, правовими, моральними чи

іншими факторами. Наприклад, практика дає безліч прикладів того, як зростання економічного рівня життя населення стабілізує політичний порядок. У свою чергу, функціональні зв'язки і відносини політичної сфери з іншими сферами життя відображають їх взаємозалежність як певних регулятивних підсистем суспільства, що володіють власними засобами розв'язання конфліктів, стабілізації соціального порядку, інтеграції суспільства. Тобто політика поряд з іншими суспільними підсистемами розглядається як специфічний спосіб розв'язання соціальних проблем і пропонує для цього власні прийоми, техніки, процедури [269, с. 69].

У стабільних демократичних державах, підсумовує О. Соловйов, «формується тенденція до зниження ролі політичних методів регулювання соціальних конфліктів і переважання правових способів стабілізації громадських порядків, посилення авторитету моральних норм, методів самоврядування і самоорганізації життя. Водночас у перехідних політичних процесах або при посиленні авторитарних тенденцій роль політичних методів регулювання соціальних проблем, як правило, суттєво зростає. У крайніх випадках, зокрема в державах тоталітарного типу, політика витісняє все інші способи врегулювання суспільних протиріч. Така практична абсолютизація функціональних зв'язків між сферами суспільства призводить до серйозних деформацій і політики, і соціального життя в цілому» [269, с. 70–71].

Що стосується України, то, на нашу думку, визначальною особливістю її політичних процесів є те, що функції політичної системи чітко не відділені від функцій інших сфер життєдіяльності держави і суспільства через незрілість а, отже, нерозвиненість інститутів громадянського суспільства, покликаних її (політичну систему) обмежувати, контролювати і певним чином спрямовувати. Неструктурованість політичних процесів викликана і високим ступенем поєднання та взаємозамінності політичних ролей: депутат – міністр – голова і т. п. Поєднання посад у законодавчій і виконавчій вертикалях (не говорячи вже про особисту участь державних діячів у великому бізнесі) призводить до того, що: 1) вирішують усі питання ті, хто реально розподіляє владні повноваження;

2) закони та інші значущі нормативно-правові акти створюються не на користь країні, а за ситуативно-тактичними принципами, тобто для задоволення тільки власних інтересів за відсутності посилання в суспільне майбутнє. У цих умовах політичний процес характеризується присутністю політичного впливу в усіх сферах життєдіяльності суспільства, коли навіть найпростіше рішення приймається тільки владними структурами [308, с. 162].

Отже, можна підсумувати, що нездатність політичної системи до реалізації своїх найважливіших функцій викликає її кризу, коли встановлені в суспільстві норми регуляції політичних відносин не сприймаються його членами як авторитетні, діяльність державного апарату, обмежена рамками його специфічного інтересу, не сприяє поліпшенню стану соціального організму, а структура державних інститутів створюється всупереч традиціям та історичному народному досвіду [297, с. 70].

Розглянувши політичну сферу через призму її регулятивних та управлінських аспектів, проаналізуємо її основні складники – політичні відносини, політичні інститути та політичну ідеологію.

4.2. Відносини людей у політичній сфері як її специфічна підсистема

У попередніх розділах і підрозділах йшлося про те, що політична сфера існує в тріадній взаємодії політичних відносин, політичних інститутів та політичної ідеології. На умовних прикладах сучасних типів транзитних суспільств розглянемо ці три складові архітектоники політичної сфери, їх роль і значущість у суспільному та політичному житті країни. Отже, на черзі – політичні відносини в абстрактно взятій транзитній країні.

Політологічний енциклопедичний словник (Київ, 2004 р.) визначає політичні відносини як «взаємодію суб'єктів політики з приводу завоювання, використання й перерозподілу політичної влади. Політичні відносини надзвичайно багатопланові, але можуть бути умовно зведені до двох типологічних груп. Перша включає відносини вертикального типу: між суб'єктами політики (органами державної та місцевої влади, політичними

партіями, політичними лідерами тощо) та індивідами, соціальними, національними спільнотам, тобто між тими, хто безпосередньо займається політикою, і тими, на кого вона спрямована. У реальному процесі політичного розвитку політичні відносини вертикального типу органічно взаємодіють з політичними відносинами горизонтального типу: між різними верствами і групами однієї або однотипної спільноти, між націями, етносами, релігійними течіями, політичними та іншими громадськими рухами, що здійснюються переважно через відносини між відповідними суб'єктами політики. Регулювання політичних відносин, досягнення в суспільстві стабільності та злагоди – професійний обов'язок практичних політиків» [229, с. 74–75].

Онтологічну основу соціального організму (суспільства) складає органічна єдність різносенсових та різнорівневих суспільних відносин. Уже в процесі виробництва людям необхідно було вступати у взаємовідносини одних з іншими, і саме це їхнє практичне спілкування «створило і повсякденно відтворює існуючі відносини» [174, с. 411]. Суспільні відносини (ідеологічні й економічні, політичні й правові та етичні, релігійні й культурні та ін.) складаються в процесі практичного спілкування людей, але відразу ж набувають незалежного від індивідів існування. Люди вступають у спілкування в процесі спільної практичної діяльності, однак самі вони не завжди можуть збагнути, яким чином ці відносини потрапляють у пряму залежність від характеру інституцій відповідних суспільних сфер.

Між спілкуванням і суспільними відносинами існує взаємодія, але вона не описується в поняттях «форма» і «зміст» або «персоніфікація», а скоріше кореспондується в поняттях «процес» і «ефект взаємодії». Виходить так, що спілкування є реальна діяльність, що розгортається процесуально, а суспільні відносини – тип зв'язку її учасників, який стає структурою суспільства і, формуючись в процесі практичного спілкування людей, його ж і зумовлює. При цьому «структура» і «функція», що покликана її до життя, є основним інструментом пізнання морфології соціального цілого (суспільства). Через них визначаються значення і наслідки всіх можливих процесів для життєздатності

відповідної системи в цілому. Реалізація даного методологічного підходу і є структурно-функціональним аналізом досліджуваного організму [230, с. 3–12]. Тому для Т. Парсонса, наприклад, «структура – вихідний пункт для динамічного аналізу, аналітична, гіпотетична конструкція, що описує деякий інваріант, за яким досліджуваний комплекс відносин між суб'єктами дії (колективними і індивідуальними) може бути зафіксований й простежений в усіх перетвореннях» [209, с. 186]. Такими є і політичні відносини людей в рамках впорядкованої політичної сфери і поза її межами.

Демократичне суспільство характеризується, насамперед, наявністю збалансованої системи політичних та адміністративно-управлінських відносин. Для пострадянських країн, включаючи Україну, суть різноманітних політико-сферних трансформацій – у відносинах, які виникають при переході від авторитарного до демократичного управління суспільно-політичним життям. На загальносистемному рівні цей процес переходу заявляється як новий тип організації взаємовідносин між системою управління (передусім спеціалізованими структурами, що є важливим складником політичної системи та політичної сфери суспільства в цілому) і громадянським суспільством як об'єктом управління. Нині ж чинна система політико-управлінських відносин в Україні має суттєві функціональні дисбаланси, які виникли в результаті спроби політичної реформи 2004 р., що сформувало підґрунтя для суспільних конфліктів, які в кінцевому рахунку знизили ефективність державного управління і підвели країну під Майдан-2 та модель «нової демократії» [294, с. 340–343].

Демократію в Україні, вважає С. Барматова, можна віднести до конфронтаційної моделі легітимації політичної влади. Ця модель характеризується тим, що перехідний період явно нав'язаний, він припускає боротьбу між елементами автократії і демократії, в результаті якої елементи першої диктують дещо інші швидкість та умови трансформації [23, с. 8]. Це підвищує імовірність повільної еволюції самої моделі «нової демократії».

Вважаємо, що президентська форма правління у пострадянських країнах пояснюється відсутністю на початковому етапі існування структурованих політичних сил, об'єднаних у сильні та впливові політичні партії. Сильний голова держави конче потрібен у кризовий (перехідний) період державотворення, що мало місце ще у давніх греків. Це ж передбачається і Конституцією України, і європейськими конституціями. В усіх інших випадках президент не повинен втручатися у питання реалізації внутрішньої та зовнішньої політики парламентської більшості, залишаючись при цьому символом державної єдності та виконуючи представницькі функції [302, с. 182].

Боротьба з тоталітарною державою призвела до спроби мінімізувати роль держави та обмежити її вплив на суспільство. Проте в умовах перехідного періоду розвитку особливо гостро існує потреба у підвищенні регулюючої ролі та керівної ролі держави, в центрі якої є плюралістична демократія, професійне управління, здатність політико-сферних інституцій забезпечити для всіх громадян гідне життя і вільний розвиток, захистити їх права і свободи в умовах вільного ринку. Тому стратегічна мета полягає не у скороченні ролі держави, а в поширенні її демократичного впливу, розвитку ефективного державного управління [297, с. 11–13].

Звичайно, демократію не можна запровадити вердиктом, її не можна насадити через усунення протилежних поглядів, її успіх не гарантовано навіть після того, коли всі визнають її ідеалом. Але формальне – конституційне – гарантування все ж необхідне, оскільки тільки воно створює необхідні умови для того, щоб неформальне і неофіційне буття народу перетворило демократію на довершений факт.

Нові політичні відносини, які нададуть потужний поштовх демократичним змінам, це і ступінь відкритості системи політичного управління. На це звертає особливу увагу вітчизняна дослідниця О. Новакова, зазначаючи, що «сьогодні відкрита система політичного управління втрачає жорсткість, регламентованість, починає базуватися скоріше на горизонтальних, а не вертикальних зв'язках між урядовими організаціями, асоціаціями

громадянського суспільства і бізнесом. Таке управління реалізується шляхом переговорів між державою та неурядовими структурами – воно здатне більш ефективно задовольнити суспільні потреби, виробити соціально значимі рішення. На противагу звичній практиці публічного управління, заснованого на ієрархії та неухильному виконанні наказів, головними параметрами нової системи стають згода і договір. Сучасний політичний клас, як і сучасне суспільство, стає більш відкритим: крім права і регламенту, притаманних традиційному управлінню, він більше орієнтується на колективні угоди і рекомендації, моральні маркери, залучаючи в свою орбіту комісії, форуми, потужні громадянські організації» [200, с. 369]. Цю нову якість спостерігаємо вже сьогодні, коли крім прямої повної трансляції засідань парламентських сесій, телебачення показує і роботу профільних комітетів, спеціалізованих експертних комісій, брифінгів окремих депутатів, що стосуються найактуальніших тем сьогодення, міжнародних конференцій, форумів, круглих столів тощо.

Принцип поділу влади і розподілу владних повноважень є основою побудови демократичної країни. Правлінська, законодавча, виконавча та судова гілки влади виконують самостійні функції і пов'язані між собою функціональним балансом стримувань і противаг, який не дає можливості одній гілці домінувати над іншими. Сюди ж слід віднести першість законодавчої влади, незважаючи на відносну автономність інших гілок. У життєдіяльності будь-якого суспільства завжди має місце постійне теоретичне і практичне з'ясування його взаємин із державою щодо поділу влади і розподілу владних повноважень, а також створення рівноправних владних відносин між ними у межах всієї країни [324, с. 11–12] (дод. Й).

Розвиток сучасних європейських країн довів, наголошує С. Чіркін, що «рівень демократії безпосередньо залежить від ступеня розвитку парламентаризму». Водночас вимога щодо підвищення значущості законодавчої влади аж ніяк не означає послаблення виконавчої гілки. Основною метою реалізації принципу поділу влади є: 1) унеможливлення

домінування інтересів правлячих груп у впровадженні державної політики; 2) створення перешкод для узурпації влади з боку політичних груп або окремих політиків; 3) забезпечення ефективного і політично нейтрального державного управління [354].

Загальновідомо, що вчення про поділ влади пов'язане з ім'ям видатного французького класика політичної думки Ш.-Л. Монтеск'є (1689 – 1755 рр.). У своїй праці «Про дух законів» (1748 р.) він зазначав, що кожна країна має три влади: законодавчу, виконавчу, судову. Ш.-Л. Монтеск'є написав про це кілька століть тому. Що стосується України, нагадаємо слова экс-Президента Л. Кучми, що «єдинодержавне політичне древо має залишатися цілісним і неподільним» [198]. І він мав на увазі, насамперед, цю тезу Монтеск'є, яка лягла в основу ст. 6 Конституції України, згідно з якою «державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову».

Невже з того часу не було сумнівів у цій безперечно видатній ідеї? У того ж Ш.-Л. Монтеск'є існує й прихована відповідь на поставлене запитання: оскільки за абсолютистських умов правлінська влада монарху була представлена Богом, вона не підлягала препараціям, – але вона була, ця правлінська (не управлінська) влада! Отже, підсумок: в країні існує чотири влади – законодавча, виконавча, судова і – найперша влада – правлінська. Більше того, при цьому правитель (намісник Бога на землі) сам і формував ці три гілки влади, і фактично керував ними, і міг будь-якої миті ліквідувати їх. Подібна картина спостерігається сьогодні й в Україні: єдиноначальний Президент править (здебільшого в ручному режимі) трьома гілками влади всупереч очевидному факту: маємо чотири влади, але поділу підлягають лише три з них [301, с. 442].

У Стародавньому світі влада була єдиною, а її поділ на гілки – умовним. Разом з цим, щоб не допустити узурпацію влади інститути влади (наприклад, магістратури в Стародавній Елладі) являли собою колегіальні владні органи, які склалися як мінімум із двох і більше чоловік. При цьому запроваджувався

механізм деконцентрації влади. Зазначимо, що давні елліни знали і періоди єдиновладного правління, але це відбувалося виключно в кризові періоди і, як правило, тривало обмежені строки. Прописані в Конституції система поділу влад та принцип «стримування і противаг» у справі розподілу владних повноважень сьогодні тільки ускладнюють ситуацію і створюють такий механізм владарювання, який не може ефективно функціонувати в політичному кліматі, що швидко змінюється. У реаліях домінує виконавча влада, в результаті чого і відбувається певне «зрощування» всіх гілок влади [302, с. 180–181].

Як вийти з цього стану? Потрібна перебудова всієї структури політичної сфери, насамперед, через усвідомлення, а потім і прагнення людей, громадянського суспільства до більшого впливу на політичні процеси. Врахування останнього передбачає з боку парламенту (1) забезпечити постійний діалог влади з населенням і «формувати моделі компромісу»; (2) віднайти стратегічні відповіді на зміни у вимогах громадськості до представництва її інтересів; (3) забезпечити дієвий контроль за виконавчою владою; (4) консолідувати всю сферу політики в інтересах народу. Потребують визначеності також питання судової реформи, насамперед, статусу суддів. При цьому, прагнучи їх незалежності від інших структур, не можна в кінцевому рахунку отримати їх незалежності від громадян [301, с. 182].

До того ж, «встановлені сьогодні в суспільстві інституційні норми щодо регуляції політичних відносин не сприймаються його членами як авторитетні, діяльність державного апарату (обмежена рамками його специфічного інтересу) не сприяє покращенню стану соціального організму, а структура політичних інститутів створюється всупереч традиціям та національному історичному досвіду» [297, с. 68–69; 319].

За умови ж, коли існує впорядкованість соціальних зв'язків (відносин), що становлять внутрішню структуру системи, можливість адаптуватися до змін внутрішніх і зовнішніх умов та впливів, її пронизують суспільні суперечності, які призводять до соціальних змін, що мають своїм результатом утворення

нової впорядкованості зв'язків усередині системи і перехід її до нового якісного стану. Водночас, будь-яке відхилення від стабільного стану однієї з підсистем, що є результатом дії різних рушійних сил, які можуть бути репрезентовані як суб'єктами суспільства, так і різноманітними процесами та явищами, призводить до розвитку в ній інноваційності, яка розхитує систему в цілому, але в результаті призводить і до стабільного стану, проте в іншій якості, – з новими характеристиками та соціальними взаємодіями.

Нині ми живемо в постіндустріальному суспільстві, сутнісною ознакою якого є посилення соціальної мобільності, що зумовлено вступом суспільства в якісно новий етап науково-технічної революції. Не викликає сумнівів той факт, що «з розвитком суспільства потреби його членів змінюються: одні зникають, з'являються нові, змінюється сама структура потреб». Наприклад, переглядаються потреби людини в інформаційних і комунікаційних послугах [328, с. 10].

Навіть стосовно високорозвинених країн британський історик Е. Хобсбаум підмітив такий домінуючий маркер: за сьогоdnішніх умов «вже не можна зробити того, що легко робилося у ХІХ ст., а саме – примусити мільйони своїх громадян віддати своє життя в ім'я своєї країни. Прості люди більше не хочуть, щоб ними ... в усьому управляли» [274]. У зв'язку з цим особливої гостроти набувають питання змісту діяльності влади, співвідношення легальності влади і довіри до влади.

Ця колізія у відносинах сьогодні є центральною правовою і політичною проблемою. З цього випливає зміна бачення ролі народу як виборця та носія функцій контролера з правом накладання вето. Повинні запрацювати інститути безпосередньої демократії, прикладом якого є електронна демократія, яка використовує інформаційні та комунікаційні технології, що здатні замінити представницькі інститути. «Унаслідок розвитку інформаційних технологій, – зазначає М. Дмитренко, – на зміну централізації приходить регіоналізація; на зміну ієрархізації й бюрократизації приходить демократизація, а концентрації –

розукрупнення, стандартизації – індивідуалізація... Ці процеси впливають і на політичну сферу суспільства» [100, с. 26].

Наголошуємо, що особливістю нашого часу є те, що мережеві організації, структуровані за допомогою інтернету, поступово займають нішу традиційних політичних інститутів (партії, профспілки), змінюючи традиційне розуміння політики як сукупності владних відносин [312, с. 247].

Разом з тим, спроможність реагувати на нові загрози і виклики лише через засвоєння попереднього досвіду вже є недостатньою. Потреба думати і працювати над «правовими політичними контурами майбутнього», підкреслює Л. Бальцерович, особливо важлива для України, яка перебуває на складному перехідному етапі соціотворення. Основний характер і зміст сучасного політичного етапу України – демонтаж радянської системи та формування соціально-політичного «каркасу країни» на відмінній від попередньої правовій, соціально-політичній та економічній платформі, несуча конструкція якої – це, беззаперечно, приватна власність [369, с. 118].

Механізмом, здатним у майбутньому забезпечити в транзитних суспільствах баланс інтересів, західні вчені вважають так звану «демократію участі», що замінить демократію парламентських систем. На цій основі, вважає Й. Масуда, «майбутнє інформаційне суспільство стане безкласовим суспільством, вільним від панівної влади... У такому суспільстві домінуюче становище правлячої верхівки бюрократичної організації зникає, ... і на зміну егоїстичним інтересам прийде спільний інтерес, прагнення до спільної мети» [100, с. 142]. Цим саме шляхом здійснюються й прогнози створення в транзитних країнах плюралістичного суспільства.

Крім того, в динамічному і технологічно потужному світі, що надзвичайно ускладнився, різко збільшується значимість кожного економічного або політичного рішення, що робить вкрай необхідним попередній «прорахунок» наслідків на імітаційних моделях, – наголошує А. Назаретян. У силу означених причин очікуємо на те, що роль автоматизованих систем зберігання і переробки інформації стрімко зростатиме і під їх контролем

опиняться всі сфери життя суспільства. «Цей процес незворотний, і це не примха технократів, а одна з імперативних умов виживання цивілізації» [193].

Концепція плюралістичного суспільства зі зрілою і творчою політичною сферою тільки-но набирає конституційних обертів. Певно модельний для неї образ пропонує Н. Зяблюк. Він говорить про три умови, за яких суспільство є плюралістичним, – зокрема, «1) коли воно має у своєму розпорядженні розвинену систему різноманітних, добре організованих економічних, політичних, професійних, соціальних й інших групових інтересів, які перебувають у взаєминах співпраці й суперництва; 2) коли існує плюралістична система органів державного управління суспільством; 3) коли ця система допускає групові інтереси до активної участі в політичному процесі» [113, с. 4].

При цьому основними напрямками, переконана М. Остапенко, що мінімізують негативний вплив політичного плюралізму, виступають «політична освіта і політичне виховання, виховання поваги до прав людини, законів, які забезпечують їх захист; формування відповідальності (в тому числі й політичної) за свої дії і слова; культивування громадянської ініціативи, активності, свідомої участі в суспільно-політичному житті; доступність і розуміння громадянами механізмів легального вираження і захисту своїх інтересів; доступ до відкритої інформації широких верств населення, здійснення контролю з боку населення за владою в рамках конституційно-правового поля» [206, с. 123]. Відповідно, такий стан вносить суттєві корективи у процеси утворення системи відносин у політичній сфері.

Це об'єктивно відбивається на тому, як і настільки самі громадяни як суб'єкти політики своїми діями/бездіяльністю причетні до формалізації й зниження активності самоуправлінського буття суспільства, що аж ніяк не сприяє його сталості, функціональності, продуктивності тощо. Навпаки, бачимо, що внаслідок явної і прихованої конфронтації більшості населення та легітимно-владної меншості система відносин у сфері політики перебуває у стані внутрішнього спазму і напруженості. Яскравий результат цього нерозв'язаного нервового вузла – Майдан-2 у Києві 2013 – 2014 рр.

Відтермінування правлячим політикумом дати підписання асоціації з Європейським Союзом, за логікою методу «поштовху» Р. Талера, стало шлюзом для виходу невдоволення населення України всім існуючим життям [300, с. 53].

З тієї ж причини, наголошує Л. Бунецький, «втрачається функціональність (працездатність) діалогових відносин народу і влади». Іноді й серед колег-політологів немає чіткого розуміння неприпустимості «інституціоналізації» цих відносин саме з боку діючої влади [41], що призводить до загальмування й апріорного «недозволяння» соціогромадянських ініціатив, а то й найгіршого, – самоліквідації ініційованих із надр політичної сфери реформ і модернізацій в інших сферах життя. У підсумку маємо «незручний ефект»: влада пропонує – народ не приймає. Вихід із цієї ситуації існує, він давно знайдений у досвіді багатьох розвинених країн. Його застосування в Україні вимагає творчого осмислення та зміни традиційних підходів. Стосовно наших днів, – йдеться не стільки про деконцентрацію політичної влади та врегулювання політичних відносин, скільки про визнання їх в якості нових політичних відносин та як окремо розглядуваної підсистеми і складової політичної сфери.

Демократизація та деконцентрація відносин у політичній сфері у світлі триадного методу має не одну, а дві дивергенції, – в напрямках (1) децентралізації та (2) «багатоточкового плюралізму». Пригадаймо. Коли нещодавно правлячий політикум прийняв рішення про децентралізацію влади, знову наштовхнулися на «плюралістичну безвихідь»: чим найнеобхідніше займатися, перш ніж прийняти нову/оновлену Конституцію, – (1) продовжувати торувати шлях змін у системі управління територіями? (2) розмежовувати функції і компетенції між центральною владою та місцевим самоврядуванням? (3) виправляти тимчасові помилки? (4) переймати кращий місцевий та європейський досвід? (5) удосконалювати чинне законодавство чи зупинитися або, що ще гірше, – (6) повернути на старі манівці? Виявилося, що реформи політичних відносин, як і всієї політичної сфери, альтернативи немає.

Незважаючи на те, що Україна намагається рухатися шляхом реформ, країна просувається вперед не так швидко, як цього хотілося б. І на це існують об'єктивні причини, а саме: 1) розходження між різними стратегіями реформування, обумовленими національними особливостями, які використовують інші країни, зіштовхуючись з аналогічними для України проблемами; 2) зосередження на реалізації ключових, базових завдань й цілей реформування, водночас як уряди інших країн, спираючись на міцний фундамент вже наявних і апробованих досягнень, зосереджують увагу на розв'язанні конкретних проблем; 3) наявність централізованої влади та управління як обмежувального фактору, який не дає змогу продуктивно залучити до процесів реформування суспільні сили, опозиційні інститути, громадські організації і т. п. Тут справа вже орієнтується в бік політичних інститутів, які в різних країнах є різними за генезою, призначенням та інструменталістським забезпеченням.

4.3. Механізм результативної інституалізації політичної сфери

Виникнення і розвиток нових країн, суспільств і держав у сучасному світі можна розглядати як специфіку еволюції політичних інститутів, що функціонують у політичній сфері суспільного життя, та їх спроможність виконувати суспільні функції, які впливають із національних, групових, корпоративних, приватних та інших інтересів членів суспільства.

Традиції інституціональних досліджень, основи яких були закладені ще в часи Античності, пов'язані з працями таких класиків, як Г. Спенсер, Е. Дюркгейм, Дж. Лок, Ш.-Л. Монтеск'є, М. Вебер, Д. Істон, Т. Парсонс, Д. Норт, Т. Веблен, М. Дюверже, Ю. Хабермас, С. Хантінгтон та багатьма іншими. За цей час інституціоналізм сформувався як один із найбільш продуктивних та актуальних напрямів політичної науки, який умовно поділяють на класичний (традиційний) і «новий» інституціоналізм (неоінституціоналізм) [320, с. 186–187].

Поняття «інститут» вводиться в науковий обіг і набуває широкого вжитку в період становлення соціологічної та політологічної думки наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. У своїй праці «Основи соціології» Г. Спенсер одне з вихідних положень сформулював у термінах механіки: речовина, рух та сила. Саме із закону сталості речовини і сили ним і виводиться закон еволюції (зокрема, соціальної), – а саме: перехід 1) від незв'язності до зв'язності, 2) від однорідності до різномірності, 3) від невизначеності до визначеності. Головними структурними елементами такої еволюції суспільства є соціальні інститути. Вживаючи термін «інститут» разом із таким поняттям, як «організація», Г. Спенсер розглядав його «як механізм самоорганізації сумісного життя людей». Тобто, саме суспільство є системою взаємодіючих соціальних інститутів [275, с. 27]. А їхнє функціонування залежить від формоутворюючої сили відносин людей у надрах різних сфер життя та галузей діяльності.

У зв'язку з останньою обставиною перед дослідниками постало питання про визначення (1) сутності інститутів та (2) сфери аплікації їхньої компетенції. Диференціюючи сфери життя та галузі життєдіяльності (про що неодноразово зазначалося вище), вчені дійшли думки про особливу та центральну функцію суто політичних інститутів, – задоволення такої фундаментальної життєвої потреби суспільства, як забезпечення людської безпеки та соціального порядку. Саме завдання виживання суспільного організму в умовах його еволюції зумовлювало необхідність формування погоджувальної і координуючої суспільної підсистеми – «особливого виду регулятивного інституту, уособленням якої постав політичний інститут», – пише Д. Гавра [68]. Сьогодні погляд на політичний інститут як на специфічну підсистему політичної сфери, – останнє новаційне наукове слово на інтерпретаційному полі досліджуваної нами політико-сферної проблеми.

У правильному розумінні ролі інститутів політичної сфери досі залишається одне важливе питання: яким же має бути «механізм наповнювання управлінського потенціалу» конкретних інститутів відповідними владними

повноваженнями? У подібних колізіях, як правило, назовні спливають досить часті «нестиковки» в методології сучасного осмислення даного питання, а також некритерійне «навантаження» одним і тим само змістом одних і тих само інститутів у політичній сфері різних (бажано, однотипових) країн світу тощо.

Модернізація політичних інститутів транзитних суспільств, на нашу думку, передбачає насамперед визначення механізму, за допомогою якого владні інститути можуть адекватно реагувати на суспільні потреби та виклики часу, відтворювати різноманітні інтереси людей, їх «інституціональну» довіру до влади, забезпечувати їх здатність модернізуватися у бік самоврядування [323, с. 11]. З усіма цими нюансами маємо справу й у сьогоденній Україні, – особливо в ситуаціях наділення політико-елітних осіб інституційними повноваженнями та при правовому і майновому співставленні їхніх посад і службових обов'язків. Подібне псевдоінституційна нестиковка в політичній сфері, як правило, виливається на вулицю масовим деструктивом, – акціями громадянської непокори, страйками, аполітичними маніфестаціями, псевдополітичними революціями, активізацією латентної опозиції тощо. Ось тоді на вищих владних щаблях політичної сфери можуть і не запитувати, кому ж цього разу адресовано майданові гасла «геть!» і «хочемо змін/перемін!».

Повернемось до суто теоретико-історіологічних обставин постановки до обговорення означеного питання. Як правило, сама ця постановка щоразу актуалізується за умов не просто політико-кризових, а таких, що тягнуть за собою конституційні проблеми політичного устрою країни. Політикумні особи та очільники консервативно налаштованих політичних інститутів, зазвичай, концентруються на тому, аби «за будь-яких форс-мажорних обставин залишатись на позиціях, що історично сталися, а там видно буде...». Показово, що наприкінці 1960-х рр. на адресу подібних «позаісторичних політичних осіб» німецький політолог К. Льовіт зазначав: «Намагатися орієнтуватися в історії, перебуваючи всередині самої конкретної історії, – це рівнозначно спробі втриматися на морській хвилі в момент аварії корабля» [42, с. 74].

Без огляду на те, якими є глибина та основні характеристики системної кризи політичної сфери сучасного українського суспільства лише з огляду на тонус обговорення параметрів нової/оновленої Конституції та очікуваних результатів нещодавно започаткованої кратологічної кампанії децентралізації влади, – лише за допомогою людиноцентристського методу В. Андрущенка нам вдалося встановити одну закономірність: у політико-кризові моменти мислячі політичні керівники і тим більше професійні політологи, як правило, намагаються зазирнути в джерельно-історіологічні аннали заторкуваного і, – виходить, – актуального і для нас питання. Теоретична генеза цього питання представлена у творчості Дж. Локка кінця 90-х рр. XVII ст. («Два трактати про правління», 1690 р.) та Ш.-Л. Монтеск'є кінця 40-х рр. XVIII ст. («Про дух законів», 1748 р.), а його першу праксеологізацію – у творчості «федералістів» США (А. Гамільтон та ін.), «батьків Конституції» кінця 80-х рр. і французьких конституціоналістів (Е.-Ж. Сійєс кінця 80-х рр. того ж XVIII ст. («Що то є третій стан», 1790 р.).

Отже, рівно за сто років (від Дж. Локка 1690 р. – до Е.-Ж. Сійєса 1790 р.) це «питання» отримало назву «концепт поділу політичних влад та розподілу повноважень політичних властей», який сьогодні можна назвати основним теоретичним законом побудови й буття інституційного стрижня політичної сфери. У найбільш чіткому теоретико-пізнавальному вигляді його сформулював Ш.-Л. Монтеск'є. З огляду на історіологію конституювання цього концепт-закону (за гегелівською тріадою: виникнення, становлення цілісність, розвиток на власних засадах) його принципова структура спершу виглядає вкрай простою, – але й такою, що й досі зазнає наукових різнотлумачень і праксеологічних різнопрочитувань та інтерпретацій. Саме суто в інституційній призмі класики надавали різні назви та дещо в різний спосіб визначали їхні джерельні витoki й ситуації поділяти/об'єднувати влади, а також ліквідувати/розподіляти владні повноваження.

Ось як висвітлювалося це питання за сто років (1690 – 1790 рр.) у Західній Європі та США.

– У Дж. Локка – чотири влади: 1) монарша влада (сто років потому, 1790 р., Е.-Ж. Сійєс назве її «правлінською владою»), її основне джерело – божа воля та земна конституція (закон); 2) законодавча влада, її джерело – відповідний парламентський закон; 3) виконавська влада (влада Уряду), її джерело – «полупотурна сила» парламентського закону та волі монарха; 4/5) судова й федеративна (у справах колоніальних і зовнішньоміжнародних) влада, яка за різних форм правління мала різну джерельну базу [119, с. 234]. Після «Славетної революції» 1688 р. (й дотепер) усі чотири/п'ять влад єдиного розпорядчого кратологічного центру не мали, – над усіма довліла воля парламенту, який повсякчас дбав про «урівноваження влади, ... вкладаючи окремі її частини в різні руки» [120]. Міцність подібного владарного феномену сьогодні апробується в контекстах механізму Brexit.

У Ш.-Л. Монтеск'є – чотири влади; 1) монарша влада від Бога, а тому така, що операціям поділу/розподілу не підлягала; 2) законодавча влада, яка цілком перебувала в руках абсолютного монарха; 3) виконавська та 4) судова влади – у тому ж стані та статусі. Оскільки монарх завжди був у безперечному праві створювати, контролювати та й взагалі ліквідувати всі три влади, – настільки він (маємо на увазі Людовика XIV Бурбона) і мав усі підстави йменувати себе «главою держави».

– В американських і французьких республіканців останньої чверті XVIII ст. спостерігається майже та ж англо-французька картина з кількома специфічними рисами: 1) парламент в обох країнах є двопалатним; 2) у США правлінська й виконавська влади об'єднані за умов, коли віце-президент фактично є главою Уряду; 3) в обох країнах судова влада є беззаперечно незалежною ні від чого/кого; 4) заснований французом Ш.-Л. Монтеск'є «закон поділу влад і розподілу владних повноважень» [190, с. 290–291] американцем Т. Пейном покладено до фундаменту Конституції США 1787 р. формою про необхідність запровадження між усіма інституційованими владами «системи стримувань і противаг» як запобіжника проти бюрократизації будь-якої влади та перетворення президента на «пожиттєвого монарха» [119, с. 234].

Викладена інституціоналістика до України дійшла лише за політико-суверенних часів у досить урізаному вигляді: ст. 2 Конституції від 1996 р. «визнає» три гілки влади, – законодавчу, виконавчу й судову, – «як в якійсь Америці». «Правлінську владу» як еквівалент «президентської гілки влади» у нас лише зрідка згадують у публіцистичній літературі, а епізодично – в наукових дослідженнях (наприклад, у таких формулах: «президентська владна вертикаль», «неділима й нерозподільна влада Президента», «влада глави держави» тощо). У тому ж публіцистичному вжитку (та з посиланням на Ш.-Л. Монтеस्क'є) іноді згадують міксовий сленг «розподіл влад» або «перерозподіл політичних повноважень» тощо.

У цьому контексті нами з'ясовано, що кожен «інституційно-владарний механізм» урівноважується відповідною областю державної політики, – економічною, аграрною, промисловою, культурною, молодіжною, фінансовою, міграційною, пенсійною і т. д. Своєю чергою, кожен із механізмів центрального політико-державного владарювання має тільки один, йому властивий інструмент управління зазначеними областями політики. Іншими словами, всі галузі суспільної життєдіяльності людей управляються не вручну, а політико-оперативним чином, а саме: 1) парламент – виробленими ним же органічними законами, 2) уряд – виробленими на основі парламентських законів політичними рішеннями, 3) суди – виробленими на підставі осмислення букви і духу парламентських законів ухвалами та постановами.

Нещодавно ми стали свідками повернення в теоретико-дослідницький обіг призабутої концепції французького політичного соціолога М. Дюверже – про логіку співкореляції термінів «інститут» та «інституція». Інституції, на його думку, це соціальні та політичні структури, які є результатом традиції, історії, моралі, звички, а інститути означають присутність владної волі в їх утворенні, спрямованої на надання політичній владі раціональної та ефективної організації [106, с. 645]. Ця концепція сприяє проясненню дотику політико-інституційних та політико-правознавчих досліджень у призмі поштовхового методу Р. Талера.

Зазвичай «поле діяльності» політичних інститутів дехто сприймає як таке, що обмежується правовими рамками. Проте з часом дослідники дедалі відчутніше наближаються до формулювання і вивчення проблеми існуючих та активно функціонуючих позаправових і неформальних інституцій, які, як з'ясувалося, справляють об'єктивний та реальний вплив на політичну сферу, – та й у цілому на політичне життя суспільства. Тобто, політична наука дійшла до розуміння того, що явища з контекстів соціальної системи і громадянського суспільства існують поза правом (громадська думка, акції непокори, лобі, клієнтелізм тощо).

Як не дивно, на усьому пострадянському просторі певний час політико-інституційні дослідження, – навіть після роз'яснень М. Дюверже, – проводилися без належного дефініціювання самого поняття «політичний інститут». У роки першої декади 2000-х рр. світоглядну прогалину було усунено. У сучасній політичній науці, – пише А. Романюк, під «політичним інститутом» та у призмі людиноцентристського методу слід розуміти: «1) політичну установу – комплекс формальних і неформальних принципів, норм, правил, що обумовлюють і регулюють діяльність людини в політичній сфері; 2) політичне утворення або установу, певним чином організоване об'єднання людей в ту чи іншу політико-сферну структуру; 3) стійкий тип політичної поведінки, що виражається в певній системі колективних дій, процедур, механізмів» [251, с. 8–44].

Дещо іншими словами та формальним чином виходячи за межі політичної сфери, можна «для себе» уточнити таке: політичний інститут – це досить складний структурно-сферний елемент, що містить у собі статусно-рольовий компонент, ціннісно-нормативну систему, стандарти політичної поведінки, ресурсний потенціал розвитку, систему зовнішніх санкцій і самоконтролю тощо. Увесь цей потенціал забезпечує здійснення своїх функцій, пов'язаних із поділом політичної влади у сферно-галузевих контекстах.

Відтак, давні теоретико-методологічні пошуки М. Дюверже стосовно того, що навіть політичні інститути, регламентовані правом (встановлені

конституцією чи законами, які її доповнюють), не повинні вивчатися тільки в юридичному аспекті, є актуальними. Потрібно лише визначити, якою мірою вони функціонують відповідно до права, а якою – не охоплюються ним; необхідно з'ясувати їх сутність, спираючись на факти і не обмежуючись аналізом теоретичної важливості юридичних текстів. Таке розширення традиційного поля дослідження дозволило б враховувати не лише юридичний (формальний) бік потенціалу політичних інститутів, а й виявляти їх інші складові: традиційність, психологізм, нашарування, не прописані в законах і кодексах та не унормовані «зразками» політичної поведінки всередині й за межами політичної сфери тощо.

З точки зору семіотики, яка під поняттям «інститут» розуміє продукт людської комунікації через знакову систему, що сформувалась як результат впливу культури і традицій. Якщо зовнішній вияв інститутів проявляється через правове закріплення норм, то глибинний вияв вони знаходять у цінностях, що сповідаються тим чи іншим народом. Як стверджує П. Рікер, «інституції є не чим іншим, як віддзеркаленням стану волі та почуттів певної людської групи в певний момент історії; інституції – то завжди абстрактний знак, який ще треба розшифрувати» [247, с. 302].

Отже, політичні інститути постають у двох вимірах: суто зовнішньому (правовому) та внутрішньому (первинно-сферному, звичаєвому). Очевидним є й те, що перший вимір не може ефективно функціонувати в демократичному суспільстві, не базуючись на другому. Другий же вимір, у випадку, коли не отримує закріплення в праві, діє автономно (так би мовити «в тіні») і детермінує появу нелегальних політичних інститутів, які негативно впливають на інші структурні елементи політичної сфери. Звідси й питання синонімії політичних понять «інститут» та «інституція» вирішується шляхом окреслення специфіки застосування кожного з них та неприпустимості ототожнення їх значень і сферних призначень. За таких умов політичним інституціям відводиться значення символічних, звичаєвих, семіотичних значень і практик,

закріплення і відтворення яких здійснюється з допомогою таких соціальних організацій, як традиційні політичні інститути.

Із самого початку українських незалежницьких часів життєдіяльніцькі справи в інститутах політичної сфери дедалі помітніше стали ускладнюватися через одну досить буденну обставину, яку зрідка зустрінеш у світі: спочатку в елітному середовищі, згодом і в народних низах ледь не всі стали ототожнювати поняття «країна» і «суспільство» та (говорячи образно) «зливати цю мішанину у новий посуд» – у «державу». Вже на початку ХХІ ст. ця примітивна плутанина стала потрапляти до тексту Конституції, офіційної документації та політолого-правознавчого фундаменту законодавчих актів.

Аполітичні негативи з високих політикумних щаблів політичної сфери поступово потрапляють до відповідних політико-свідомісних галузей сусідньої духовної сфери. Словотвори типу «державна поведінка», «державницьке мислення», «державна ідеологія» тощо масово потрапляють у навчальну літературу, наукові твори, на шпальта ЗМІ та хвилі медіа-простору країни. У підсумку засмічується політико-комунікативне мовлення, замулюється канал діалогового спілкування влади і народу.

Відповідно зростає й суспільна потреба у вчиненні професійного спротиву з боку науковців. У призмі тріадного методу вони мали б дешифрувати для психокультурних «осередків» суспільної свідомості величезне значення «співпраці» трьох політологом – (1) держави як (за Г. Гегелем) «цілого політичного тіла», (2) чиновного кадрового апарату – «частини того цілого» та (3) окремого службовця – «члена того політичного тіла» [71, с. 182]. І подібну прояснювальну роботу слід починати, відштовхуючись від автентичного змісту політико-правового (міжсферного характеру) поняття «держава».

Використовуючи тріадний метод, І. Варзар підійшов до феномену держави з трьох пізнавально-методологічних позицій [46, с. 147–148]. Зокрема:

По-перше, – з політико-інституційної позиції. Виявилось, що «держава, передусім, це – апарат чиновних людей, які управляють справами суспільства

на правових і компетентнісно-професійних засадах». Відштовхуючись від думки Г. Гегеля про «державу, що працює за принципом єдиної чиновної машини» [71, с. 85], автор вдався до прояснення суто політико-інституційного питання про те, якими ж праволегітимними шляхами/способами пересічні люди стають чиновниками. Державним чиновником можна стати через вибори, за призначенням, за допомогою ситуативного делегування, а також нелегітимним, рейдерським «захопленням» державно-чиновницької посади. Саме ці державні люди і створюють згадану Г. Гегелем «єдину чиновну машину», та якщо в ній відбуваються поломки і збої, то відповідна непогано облаштована країна може і не впоратися зі своїм політико-державним суверенітетом.

По-друге, на державу можна дивитися і з етногеополітичних позицій. У цьому аспекті питання «держави – це окреслений адміністративними кордонами етногеополітичний простір певної країни, заселений місцевими громадянами (підданими). Критерієм окреслення контурів усього геополітичного простору цієї країни є не область розселення титульного народу-етносу, а договірно-політичні, міжнародно визнані державно-політичні кордони». Ось на цьому країновому просторі живуть «нормальні люди в усьому нормальному світі», а не в адміністративно-чиновній організації під назвою «держави».

По-третє, з позицій політико-інституційних, на державу можна дивитися як на інституційний «спосіб організації політичного життя суспільства будь-якого етнокультурного типу і рівня соціально-економічної зрілості». У підсумку та суто під цим кутом зору політико-сферного інституту, держава є трисутнісним феноменом: 1) основним політичним інститутом суспільства, 2) головним складником його політичних сфери й системи і 3) центральним суб'єктом системи політичного владарювання справами громадянського суспільства.

Політико-сферна сутність будь-якого інституту коли-небудь та обов'язково зметаморфозує у предмет-функціональний бік. У досліджуваному аспекті інституту в державі самою відповідальною логікою буття політичної

сфери приписуються, в основному, такі соціумотворчі функції: а) політико-організаційна (консолідуюча); б) правлінська (урядовуюча); в) представницька (репрезентативна). Лише багаторівневість спряжиння зазначених сутностей і функцій держави в аспекті гуманістичного права роблять її суто правоюридичною інституцією. Тріадна суть держави у геосоціальному просторі ім'ярек країни трансформується в явище технології політичного владарювання, – підсумовує автор [45, с. 150].

За сучасних умов в науковому середовищі помітними стали праці в координатах трикутника «політична влада – політичне владарювання – владна воля». Для системно кризуючої країни характерною рисою є вихід із цього інституційного трикутника за межі політичної сфери на волюнтарний простір «безкритерійного публічного технологізму», де псевдополітичні актори не визнають правил і не мають точних соціолого-правових знань про сферну політику. А тому нагадаємо. «Влада взагалі – це передавання вольових імпульсів від одного суб'єкта до іншого з метою корегування поведінки останнього у бажаному для першого суб'єкта напрямку. Владарювання – це спосіб здійснити владу, практична «кратологія» реалізації чиеїсь владної волі. Суто політичну владу можна визначити «як здатність індивідів і груп (політиків і державних чиновників) впроваджувати в суспільне життя власну політичну волю і прийняті ними ж рішення» [45, с. 150–151]. Тому лідерсько-акторовські вправи у згаданому вище трикутнику отримали назву «технології політичного владарювання».

Останні повертають нас до нової (для нас, в Україні) теми, – до політичного неоінституціоналізму, який «проникає» в наше середовище в аспекціях методу мережевих досліджень. Виявляється, що неоінституціоналісти розглядають політичні інститути як самостійні, позасферні суб'єктні сили, які відіграють визначну роль у суспільстві, зокрема в політичному житті, формують та реалізують інтереси не-політичних соціальних груп, безпосередньо впливаючи на ефективність та якість їх (тих груп) життєдіяльності. Більше того, кажуть Дж. Марч, Й. Олсен, Б. Вейнгаст та інші

автори, якщо в цих інститутах залишається «бодай якесь політичне начало», то вони «відшліфовують політичну поведінку» вчорашнім «чисто державно-політичним факторам», допомагають їм «вкорінитися у пори» нової системи правил, норм і неотрадицій» [405]. Така позиція надає особливого статусу і старим, традиційним політичним інститутам як феномену, що розширює розуміння їх сферно-галузевої значимості.

Логіку обґрунтування саме нової технологічної поведінки політичних інститутів такі дослідники, як Г. Гілл, простежують за допомогою виділених нами критерійних характеристик, які виокремлюють їх суто політичну психологічність, зазначаючи при цьому, що будь-який інститут за своєю генезою є психологічним утворенням, стійким продуктом обміну діяльністю [388]. Наступними важливими характеристиками інституту, підкреслює П. Кросері, «є історичність, структурність і функціональність, які показують свої ефективність, специфіку та переваги лише у своїх взаємодіях з іншими інститутами політичної та соціальної сфер і систем» [377]. Означені характеристики і функції вказують на те, що різноманітні інститути існують доти, доки виконують визначені для них «сферними центрами сили» завдання, тим самим сприяючи інтеграції суспільства і досягненню гомеостазу.

Послугуючись термінами «інститут» та «інституції», сучасні політико-гуманітарні науки проводять дослідження інституційних утворень у різних площинах. Наприклад, правова наука незмінно розглядає інститути як стійкі комплекси юридичних правил, які, за словами Ж. Бержеля, «переслідують одну спільну мету, управляють перманентним та абстрактним вираженням смислотемпу суспільно-політичного життя» [29]. Історики зосереджують увагу на еволюційних механізмах розвитку інституцій та інститутів, політична філософія в контексті інституційних утворень опікується проблемами «правильного» та «справедливого» облаштування суспільного життя. При цьому всі закордонні неоінституціоналісти найважливішим політико-правовим інститутом, а також джерелом об'єктивації усіх суто політичних інститутів виділяють державу.

Неоінституціоналізм найкраще пояснює механізм функціонування суспільних сфер транзитних суспільств, а саме те, яким чином поряд з утвердженням демократичних форм правління країнами та виробленням моделей громадянської поведінки зберігаються, або народжуються нові недемократичні зразки буденної практики. Вивчаючи політико-інституційне питання (звісно, – в аплікації до специфіки політичної сфери), ми нещодавно наштовхнулися на певну закономірність. У дещо спрощеному варіанті вона має наступний формульний вигляд. Якщо формальні й неформальні – політичні, соціальні та інші – інституції подібні за змістом, вони взаємно підсилюються, і, як наслідок, процес політичної інституціоналізації сфери або галузі життя відбувається успішно. Якщо ні, то неформальні інституції можуть zdeформувати або повністю зруйнувати формально встановлені будь-які соціозакономірні правила і процедури. Цю особливість неоінституціонального аналізу використовують сучасні німецькі дослідники В. Меркель і А. Круасан для обґрунтування «концепції політико-дефектної демократії», які не змогли стати ліберальними саме через вплив на політичну сферу неформальних інституцій [181].

Наше дослідження доводить/підтверджує висновок: неоінституціоналізм відкриває нові можливості для аналізу «заклинення» й «зависання» політико-сферних перетворень в Україні, що виявляється в нездатності створити правове, добре інституціоналізоване суспільство, аби в такий спосіб закріпити здобутки політичної модернізації країни. Інституційний підхід до трансформації основних макроструктур політичної сфери поки що орієнтує дослідників і політиків на процес творення формальних, закріплених Конституцією і законами інституцій, на «підкращення конституційного фасаду», який якнайточніше відповідає дійсним чи уявним візіям правлячого політикуму [320, с. 188].

На переконання Ф. Фукуями, всесвітній політичний досвід ХХ ст. «навчив більшість демократій» тому, що амбіційні перебудови існуючих інституцій «часто породжують більше непередбачених проблем, ніж

вирішують» [347]. При цьому, продовжує аналіз А. Пшеворський, «актуальним є пошук шляхів перетворення формальних інституцій на «політично реальні». Адже саме цей процес є основою політичної стабільності, яка передусім потребує: а) часу; б) легітимності; в) усвідомлення невідворотності гри за спільно визнаними правилами та шкоди, якої завдає державі й суспільству намагання їх змінювати чи не щодня» [415]. Висвітлені нами основні положення неінституціоналізму досить влучно характеризують сучасну політичну ситуацію в політичній сфері та й в цілому в транзитній Україні.

Вважаємо, що заслуговує на увагу проблема співвідношення формальних і неформальних інституцій, їх конгруентності та відповідності інтересам політиків. Крім того, досягло критичної точки захоплення політиків постійним реформуванням політичної сфери і системи «під себе», наслідком чого виявилися розхитаними колись встановлені, але погано збалансовані, демократичні інституції [305, с. 192]. А при слабкості останніх відбувається їх заміна недемократичними, а то й відверто консервативними зразками політичної поведінки. Зміщення дослідницького акценту в площину самоорганізації політичних інститутів припускає різноспрямованість векторів подальшого розвитку за допомогою системного аналізу потенціалу всіх вище проаналізованих спеціально-наукових методів [305, с. 193]. Це й відкриє перспективу появи нової суспільної впорядкованості й нових комунікаційних зв'язків, коли політичні суб'єкти інституційних систем – формальні і неформальні, ідеологічні й системні політичні інститути – можуть взаємно «чути» і «розуміти» необхідність спільних трансформаційних дій для функціональної впорядкованості всієї політичної сфери та її підсистем.

Залишиться недопроясненим одне питання: які «закутки» політичної сфери сучасна політична ідеологія задовільно/незадовільно висвітила та які напрями вона відкриває за лінією горизонту. Приступимось до короткого аналізу окресленого завдання з допомогою названих вище спеціально-наукових методів сучасного політичного аналізу.

4.4. Вплив ідеології на суспільні відносини та інститути в політичній сфері

В останньому підрозділі четвертого розділу дисертації предметом нашої уваги є важлива складова політичної сфери – політична ідеологія.

Будь-яка сфера життя та галузь діяльності людей у власній внутрішній структурі має свій ідеологічний сектор – цілісну сукупність поглядів, ідей, орієнтацій, цінностей та уявлень людей про свої місце й смисли буття в будь-якій сферній галузі. Самі ж люди, які задіяні в тих сферах і галузях, не завжди і скрізь є «механічними масами осіб, які діють всліпу». На думку Е. Фромма, – завжди і скрізь – «це люди з різною структурою характеру й уподобань, це прибічники різних систем цінностей, ідей та орієнтацій...» [343, с. 280].

Це, безумовно, стосується і політичної сфери. Адже ж «на роботу в політиці» йдуть не завжди за власним вибором, – найчастіше таких людей цілеосмислено вибирають/обирають, делегують, призначають. Оскільки всі ці особи – на своєму посадовому рівні – приймають різні політичні рішення, – ними мають бути люди системні та здатні співпрацювати у групах, люди творчі й інтелектуально просунуті, психологічно заряджені на демократичне спілкування з представниками суспільних не-політичних і, навіть, аполітичних кіл, прошарків і професій. Як правило, говорить Е. Фромм, це «життєлюбні люди, які здатні приймати рішення на користь життєстверджуючих ідей та цінностей...» [343, с. 280–281].

Ось таких, внутрішньо різноманітних людей об'єднують, в основному, три фактора: 1) професійна посада, 2) правом легітимований політико-патріотичний обов'язок та 3) одноманітна в принципах, але не у дрібних деталях науково засадована політична ідеологія. Подібний кадровий корпус інтелектуальних політиків у рамках політичної сфери як цілісності може і має створити більш-менш одноманітний ідейно-політичний та психокультурний клімат, а саму сферу перетворити на «благородно демократичну, багатоскладову й творчу політію» А. Лейпхарта [159, с. 96], відвести якомога далі від «ідейних образів» давньоеллінської «скрині Пандори».

Вище уже прозвучала парна зв'язка понять «політична наука – політична ідеологія». Що для чого є у цій діалогії? У С. Кара-Мурзи наука й ідеологія – кривноспоріднені речі: в одному випадку це «мати» і «донька», в іншому – «сестри» [125, с. 6, 19, 139]. Хто ж вони є в генетичному та функціональному планах?

Етимологічно поняття ідеології походить від старогрецького слова «наука про думки». Припущення щодо зв'язку з античною традицією, однак, не вберегло його від довільного тлумачення, – теоретичні метаморфози даного поняття відбувалися не одне століття, протягом яких воно неодноразово змінювало своє значення. Як стверджує Л. Хмільов, історично неоднозначність поняття ідеології визначалася як соціально-політичними чинниками, так і специфікою того проблемного поля, всередині якого «працювало» це поняття спочатку в якості «робочого терміну». Останнє з рівним успіхом пов'язувало ідеологію з питаннями, що виникають на перетині суспільної свідомості, соціальних відносин і колективної дії [351, с. 66].

Паралельно з трансформацією поглядів на ідеологію спостерігалось посилення дослідницького інтересу до цього феномену. Вже наприкінці XIX ст. можна говорити про початок систематичного вивчення питань співвідношення ідеології і науки, ідеології та істини, природи ідеології, цінності та об'єктивності пізнання і т. д. Вирішенню цих питань були присвячені праці К. Маркса, М. Вебера, Е. Дюркгейма, О. Конта, К. Мангейма, Р. Мертона, Д. Мілля, В. Парето, Т. Парсонса, Г. Спенсера, М. Шелера та інших дослідників.

На початку XX ст. політична ідеологія міцно закріпилася в політичній сфері як спосіб експлікації ідей і теорій, які виражають інтереси суб'єктно-політичних інститутів, партій і соціальних груп. Не буде перебільшенням сказати, що з цього моменту ідеологічного відтінку набувало фактично будь-яке соціальне явище, в основі якого лежала програма політичної діяльності, спрямована на зміну або збереження існуючих політичних відносин. У наукових

і політичних дискусіях термін «політична ідеологія» перетворився на інструмент вираження політичної спрямованості концепцій та суспільних інститутів.

Сучасні політичні ідеології нині становлять світосприймальні засади політики, оскільки постають у формі раціонально-ціннісної мотивації політичної поведінки. Скажімо, М. Головатий пропонує кілька тлумачень поняття «ідеологія». За розширеним тлумаченням (Т. Парсонс), ідеологія вважається системою конкретних цінностей певного суспільства, яка орієнтує соціальну діяльність суб'єкта політики в певному напрямку. Директивне тлумачення, тобто марксистське, пов'язане зі спробою виокремити ідеологію з-поміж інших форм політичної свідомості в контексті інтересів і сподівань певного класу. Культурологічне тлумачення (М. Вебер, К. Мангейм, Е. Дюркгейм) розглядає ідеологію як систему суб'єктивних цінностей. Сьогодні основні функції ідеології – це оволодіння масовою політичною свідомістю людей, впровадження в таку свідомість програми, відповідно до якої люди повинні орієнтуватися в політичному просторі. Фактично ідеологія в цьому плані повинна створювати позитивний образ здійснюваного політичного курсу, його узгодження з інтересами суспільства; стимулювання цілеспрямованих дій усіх суб'єктів політики; інтегрування суспільства на основі певних інтересів, цілей, поглядів; згуртування людей і акумулювання їхньої енергії [79, с. 140].

Кожний громадянин тією чи іншою мірою включається в політичний процес як на рівні особистісному (індивідуалізовано), так і за рахунок об'єднань, політичних партій, ідеологію яких він поділяє, пропагує, сприяє її реалізації. А відтак – резюмує М. Головатий – «поза ідеологією не існує жодної політичної дії, не можуть існувати й політичні партії, об'єднання, рухи, фракції, групи, інші суб'єкти політики, політичного процесу. Засвоєння політичних ідей, діяльність з їх практичної реалізації сприяють формуванню в людини загальної та політичної культури – невіддільної складової соціально-активної особи» [79, с. 140–141].

Політична ідеологія є стрижнем політичної свідомості індивідуального, колективного суб'єкта і вирішальною мірою визначає рівень його політичної

культури. Отже, політична ідеологія – це система концептуально оформлених політичних, правових, релігійних, естетичних і філософських уявлень, поглядів та ідей, які відображають ставлення людей до дійсності й одне до одного, способи пізнання та інтерпретації буття з позицій цілей, ідеалів, інтересів певних соціальних груп та суб'єктів політики [231, с. 322].

В одній із наших публікацій [309, с. 307, 308] йшлося про те, що архітектоніка або структура політичної сфери, як і структура галузей життєдіяльності, складається з трьох обов'язкових елементів – політичних відносин, політичних інститутів та політичної ідеології. Політична система, на відміну від економічної, формується не стихійно, а, в основному цілеспрямовано, оскільки поряд із предметно-речовими інститутами в її фундаменті укладена сукупність відповідних ідей, цінностей, тобто та ж політична ідеологія. Згадані інститути, які утворюють політичну систему, є опредмеченими політичними ідеями та проектами. Звідси випливає особлива роль духовного наповнення політичної ідеології при відпрацюванні механізмів функціонування та модернізації системи.

Будь-яка програма соціально-політичного розвитку повинна виступати гармонійною системою цілей, ідеалів і завдань. При цьому, відповідно до вимог тріадного методу, в програмі завжди повинна бути генералізуюча цивілізаційно-політична мета, наприклад, побудова соціально-правової демократичної держави. Ця мета охоплює не тільки політичну сферу, а й усі інші сфери суспільного життя. Тим самим політичний аспект у суспільних програмах виступає як координуючий, такий, що пов'язує всі інші аспекти розвитку. Першість політичних цілей і завдань простежується у самій термінології при розгляді перспектив політичного розвитку (наприклад, «внутрішня політика», «зовнішня політика», «економічна політика», «соціальна політика» і т. ін.). Тим самим, підкреслює В. Андрущенко, «фіксується факт проникнення політичної ідеології в усі елементи суспільної теорії, а отже, і її вплив на практику» [341, с. 306].

Важливим для розгляду процесу розвитку політичної ідеології є також і розуміння циклічності життя суспільства (одна з ґрунтовних закономірностей історичного процесу). Через це відбуваються періодичні підйоми та занепади «захоплення» ідеологією – так звані процеси ідеологізації, деідеологізації, реідеологізації. Сьогодні можна говорити тільки про те, що певна ідеологія в суспільстві існує, але це вже не так політична ідеологія, як соціально-економічна, «споживацька ідеологія». Ця ідеологія, наголошує К. Коптева, «є новим етапом розвитку політичної ідеології як системного відображення цінностей, норм та ідей, що формуються в суспільстві і стосуються політичної дійсності». Відбувається поступова аполітизація суспільства, що притаманно постіндустріальним країнам. Інтерес до влади, її організації та діяльності зменшується, натомість зростає потреба в забезпеченні кожної особи не тільки матеріальними благами, а й духовно-інтелектуальними. Через це дедалі більше уваги приділяється економічним і культурним процесам, що знаходить місце і в традиційній політичній ідеології [140].

Деякі західні дослідники, наприклад Д. Белл, Р. Арон, ще у 50 – 60-х рр. ХХ ст. заговорили про «кінець ідеології», бо вважали єдиною правильною універсальною системою цінностей, що ґрунтувалася на релігійно-філософському поясненні всього наявного, зокрема, механізму влади. За таких умов життя без ідей та політики здавалося спокусливим. Однак, виявилось, що саме за цих умов політика загниває, а основний «політикос» – виборець, не може зробити правильний та усвідомлений вибір. Більше того, консенсус еліт визначається такими речами, які негласно, але постійно включаються в громадське обговорення поза згодою політиків: це – причини бідності, влада великого бізнесу, вихолощення демократії і т. ін.

Натомість політико-ідеологічне життя почали замінювати надуманими проблемами мови, міжетнічної федералізації тощо, – наголошує І. Миклашук. Ліва утопія «рівності бідних» уже довела свою неспроможність і була відкинута самим життям. Утопії правих лібералів зруйновані досвідом реформ 90-х рр. ХХ століття. Енергія догматичного протистояння «правих» і «лівих» розколює

суспільство, породжує соціальні конфлікти. На початку ХХІ ст. їхні думки певною мірою втілились: відбувається кінець ідеологій як класичних, так і створених на їхній основі «нео-ізмів» [184]. Але це не означає краху всієї системи, – йдеться лише про корекцію соціального змісту при збереженні політичної форми.

При цьому актуальною проблемою постає проблема формування демократичної політико-правової культури, яка виявляється в культурі спілкування, діалогу, компромісу, толерантності як у суспільстві, так і між суб'єктами політичного життя. Саме ці принципи повинні відігравати важливу роль у регулюванні суспільних відносин, а боротьба виступати лише як один із засобів досягнення цих цілей. Розуміє це «як зважування (узгодження) інтересів різних учасників суспільного життя, певних інтересів тих чи інших суб'єктів соціуму» і П. Рабінович [243, с. 3; 327].

У своїй статті «Примат культури» (1994 р.) Ф. Фукуяма, розмірковуючи над чинниками, наявність яких сприяє зміцненню демократії, формування якої забезпечує підсистема політичної сфери – політична система, доходить висновку про наявність чотирьох рівнів, які фактично сприяють зміцненню демократії, особливо в суспільствах, які вважаються перехідними. Це: 1) ідеологія; 2) інститути, 3) громадянське суспільство і 4) політична культура. Як бачимо, перші два рівні збігаються з нашими складниками політичної сфери. Як ідеологія, так й інститути у часі можуть бути сформовані або знищені досить швидко. Рівень третій – громадянське суспільство, – це царина стихійно утворених соціальних структур, відокремлених від держави, що є підґрунтям формування нових демократичних політичних інституцій. Ці структури формуються повільніше, ніж політичні інститути, і тим більше ідеологія. Вони менше піддаються маніпулюванню і насправді часто перебувають в обернено пропорційному співвідношенні з економічною потужністю країни, міцніючи в міру послаблення в ній головного інституту політичної сфери – держави, і навпаки [347, с. 48–58]. Щодо культури, то зміни на її рівні, як правило, стають помітними через досить довгий проміжок часу.

Посттоталітарні суспільства характеризуються винятковим дефіцитом соціальних структур, – визнає Р. Гудін, які є необхідною передумовою стабільних демократичних політичних інституцій [389]. Але, якщо розглядати громадянське суспільство з точки зору політичних відносин, ці відносини передбачають певну поведінку членів такого суспільства, що виражається передусім в активній творчій позиції щодо проведення демократичних реформ. Останні змінюють життя на краще з тим ефектом, що громадянське суспільство починає характеризуватися іншими відносинами.

Разом з тим, не менш очевидним є те, розмірковує О. Бабкіна, «що і демократія, і її інститути та процедури в перспективі потребують легітимізації й масової підтримки, що, в свою чергу, спирається на розповсюдження та закріплення в суспільстві відповідних демократичних цінностей і масових політичних орієнтацій. Вони хоча і не прямо, але все ж таки впливають на перебіг демократичного транзиту, що особливо відчутним стає у фазі консолідації демократії. Демократичні інститути можуть бути встановлені і без масової участі (початкові стадії демократизації), проте існувати без масової підтримки і підґрунтя у вигляді відповідних політичних орієнтацій і цінностей демократія не може» [20, с. 7]. Тобто, розвиток і консолідація демократії передбачає також і масове сприйняття демократичної політичної культури, її норм і цінностей.

За визначенням Т. Андрущенко, «культура є тим інтегральним феноменом, який за своєю внутрішньою, буттєвотворчою сутністю на основі загальнолюдських якостей – духовності, діалогічності, поваги до суб'єктивної самоідентифікаційності, толерантного ставлення до іншого, визнання інших аксіологічних критеріїв за умов дотримання власних тощо – покликаний єднати людство в певну духовно-світоглядну єдність, для якої не існує міжцивілізаційних розколів і криз» [10, с. 3]. Саме культура вирізняє людське існування й становить зміст і сенс людського існування, виступає інтегруючим чинником людської цивілізації.

Сьогодні зростає роль досягнення в суспільстві стану толерантності в якості сегменту політико-правової культури, юридичної та політичної діяльності як результату тривалого розвитку громадянського суспільства. Категорія «толерантності», переконана О. Бабкіна, і в історичному минулому, і сьогодні залишається дієвим інструментом у розв'язанні спорів, конфліктів і суперечок як всередині держави, так і у галузі міжнародних відносин, де вона набула форми загально-правового принципу [21, с. 8]. Не випадково Національний комітет України у справах ЮНЕСКО відводить цьому принципу суттєве значення.

Основними компонентами політичної ідеології класичного зразка є ідеї, концепції, теорії, лозунги, програми дій. Усі вони складаються в єдину структуру, яка доводиться до свідомості людей, пояснює процеси в суспільстві та виконує роль своєрідного «легітиматора» влади. Отже, і нова політична «споживацька ідеологія» так само оперує певними ідеями, концепціями, теоріями, лозунгами, програмами дій, які приблизно рівно відображають відношення суспільства до окремих сфер життя з перевагою у бік задоволення життєвих потреб індивіда [316, с. 44].

Ідея, гіпотеза, концепція, теорія, ідеал, гасло, щоб досягти життєвості, матеріалізуватися в діяльності має у комплексному вигляді, мають скласти політичну програму діяльності, яка пропонується партією, урядом, президентом та ін. Складена на базі науково-політичної ідеології політична програма – це не лише структурний елемент політичної ідеології, а й її результат і засіб матеріалізації політично усвідомленої діяльності людей. Політична програма – це пропонований план діяльності класу, соціальної групи, партії щодо реалізації їх політичних інтересів. У ній у впорядкованій формі теоретично обґрунтовуються послідовність дій залежно від цілей, що стоять перед політичним суб'єктом, обґрунтовуються завдання завоювання чи утримання політичної влади, визначаються шляхи і цілі пропонованих політичних перетворень, їх засоби, методи і т. ін. А тому політичну програму

можна назвати формою існування теоретичного знання і засобом зв'язку теорії та практики політичного розвитку [316, с. 43–44].

Будь-які сучасні політичні, соціологічні, економічні, стратегічні розробки, як ніколи, потребують нового трансформаційного ідеологічного наповнення, яке відповідало б цивілізаційним, технологічним, науковим, інформаційним реаліям XXI століття. Трансформація ідеологій в епоху глобалізації не викликає жодного сумніву в тому, що людський інтелект не встигає досягнути низки різноманітних подій, що відбуваються у світі. Реальність у своїй повноті – соціальному, етнічному, суспільному, культурному, науковому, технічному та інших вимірах – завжди постає мінливою, гнучкою, непередбачуваною. Роздумуючи над цим, канадський політолог Л.-А. Пал доходить таких висновків: «Глобалізація, розвиток техніки, політична інтеграція та економічна криза підриває її територіальні межі, відкриваючи кордони або, принаймні, роблячи їх прозорими... Якщо кордони впадуть, стануть просто лініями на географічній карті, що нічого не значать і ні до чого нікого не примушують, тоді держава приречена на смерть. Втративши державу, ми будемо віддані на ласку ринковим силам і транснаціональним корпораціям» [211, с. 360]. Цілком логічно, що в подібному процесі може змінюватися статус ідеологій в сучасному світі, їхні функціональні можливості, що безпосередньо стосуються державної політики, національної доктрини розвитку та зовнішньополітичної стратегії.

Польський дослідник Гж. Колодко, аналізуючи світові глобалізаційні процеси і визначаючи перспективи розвитку постсоціалістичних держав говорить про те, що в світі тривалий час відбуваються два рівнозначних процеси, які відзначаються масштабами, розмахом і темпами, ангажуючи інтелектуальні, матеріальні й емоційні сили всього людства. Один із них – глобалізація економічних відносин, другий – постсоціалістична трансформація. Вони є взаємопроникними і такими, що впливають один на одного, утворюючи зворотні зв'язки. Майбутні злети і падіння таких держав, на думку польського вченого, «залежать від людей, їх працездатності, а головне – грамотного і

всебічного використання шансів, які дають їм трансформація і глобалізація, ефективної політики, і в кінцевому рахунку – гармонійного збалансованого стану політичної сфери таких суспільств, яке через очевидну двоїстість такого середовища (глобальне і транзитне) має підвищену складність функціонування політичної системи порівняно з тими системами, які перебувають поза постсоціалістичною трансформацією» [137].

Сучасними носіями політичної ідеології є політичні партії. Як зазначає Г. Агафонова, сучасні визначення політичної партії акцентують увагу на двох основних характеристиках цього політичного інституту. По-перше, партії виступають носіями певної політичної ідеології. По-друге, це вимога побудови організаційної структури. Провідною метою партії залишається здобуття та реалізація політичної влади, проте її досягнення неможливо без ідеологічної та організаційної складових. До того ж, щоб зареєструвати політичну партію, потрібно обов'язково надати до відповідного органу партійну програму, яка є концентрованим виразом певної ідеології, і статут, в якому закріплюється організаційна будова партії. І ще, підсумовує Г. Агафонова, вітчизняні політологи М. Головатий, С. Конончук, В. Малярчук, І. Миклащук, О. Новакова, А. Пахарєв, А. Романюк, С. Телешун, В. Фесенко, Ю. Шведа, О. Ярош та ін., визнаючи ідеологію одним з основних елементів політичних партій, не переоцінюють її значення в діяльності українських партій [1, с. 429]. Тобто, більшість науковців відзначають той факт, що для українських партій ідеологія – лише зовнішній атрибут, який у боротьбі за владу не відіграє надто важливого значення.

Відносно нещодавно в політичному середовищі постала до обговорення пропозиція про створення в Україні «загальнонаціональної політичної партії з новою ідеологією» [107, с. 35]. На наш погляд, така новела може бути реалізованою лише за умов, коли країна визначить власні зовнішні адміністративно-територіальні кордони, постане перед світом сформованою єдиною політико-правовою, національно-культурною, лінгвістичною спільнотою. Перед нею тоді не виникне проблеми вибору цивілізаційного коду,

а відповідно – не постане й питання про формат державності й стратегію національного розвитку, бо ж протиріччя соціального, економічного, політико-партійного розвитку тоді спрямовуватимуться в конкурентну міжпартійну систему. Та й сама новостворена партія має стати не конфліктогенним конгломератом, а партією громадянської злагоди/згоди та консенсусу.

Самовимальовується ескіз політологічної закономірності. Для того щоб нове, плюралістичне політолого-ідеологічне вчення змогло вижити та відіграти помітну роль, повинна з'явитись певно обмежена, але внутрішньо організована група людей, які приймуть це вчення як свої переконання й готові присвятити всі свої сили його захисту і пропаганді. Сам характер моделі нової політичної партії з новою політичною ідеологією дозволяє дійти висновку: найбільш імовірними прихильниками новели можуть стати не представники нижчих верств населення, а люди з відносно високим рівнем освіти, культури, моральності, інтелектуальних інтересів, – тобто найцінніша частина наукової, творчої та ділової еліти, яка помічає і розуміє соціальну сутність домінуючого напрямку еволюції людства [107, с. 43].

Наголошуємо, що в політичній сфері суспільного життя необхідною умовою позитивної ролі політичних ідеологій є їхній плюралізм. Це, в свою чергу, передбачає їхню конкуренцію в рамках правового поля. Ідеологічна боротьба – закономірне соціальне явище. Презентантами основних політичних ідеологій сучасності є політичні партії, а також деякі громадсько-політичні об'єднання, рухи й організації, в яких громадяни реалізують свої інтереси, запити і потреби, підтримують чи не підтримують формальну владу та її структури. Головною умовою активізації суспільства у полі ідейно-політичного плюралізму є поява нового політичного класу, який в Україні лише зароджується й поволі стає на ноги [305, с. 194].

Щодо політичного класу, то, як зазначають В. Корнієнко і В. Дабіжа, нині, коли говорять про політичну еліту, то де-факто зараховують до неї усіх вищих державних чиновників, членів парламенту, лідерів політичних угруповань. Більш того, поряд з поняттям «політична еліта» в політичній науці

активно використовують дефініції «політичний клас» – сукупність осіб, професійно задіяних у сфері політики, та «правлячий клас» – вища суспільна група в системі соціальної ієрархії, з якої рекрутуються представники політичного класу [141]. Саме політична еліта, яку висуне політичний клас, зможе сформулювати нову ідеологію відкрито плюралістичного типу з модернізаторською спрямованістю, яка надасть можливість реального, а не уявного вибору (дод. К).

Сьогодні говорять про потужну диференціацію політичної культури на культуру еліт та не-еліт. Це пов'язано з тим, що представники як влади, так і опозиції все більше відриваються від розуміння потреб та очікувань народу, своєї відповідальності. Вважаємо, що найкраще пояснив ціннісний аспект цієї ситуації російський письменник І. Бунін у своєму есе «Освобождение Толстого» (Париж, 1937 р.) Л. Толстой говорив, що людське життя поділяється на фазиси, які добре пояснює древня індуська мудрість: «...человек должен пройти два пути в жизни: Путь Выступления и Путь Возврата. На Пути Выступления человек ... живет корыстью чисто личной, затем корысть его расширяется, он живет не только собой, но и жизнью своей семьи, своего племени, своего народа, и растет его совесть, то есть стыд корысти только личной, хотя все еще живет он жаждой «захвата», жаждой «брать». На Пути же Возврата теряются границы его личного и общественного «Я», кончается жажда брать – и все более растет жажда «отдавать» (взятое у людей, у природы, у мира) – начинается его духовное существование» [312, с. 248–249]. Тобто, коли жити для блага людей стає внутрішньою потребою, тоді людина дійсно може бути політиком, представником справжньої політичної еліти, бо виходить за межі свого егоїстичного, сімейного і найближчого колективного «Я».

Отже, у фундаменті і політичної сфери, і політичної системи, й інших суспільних сфер та більшості галузей життєдіяльності людей знаходиться саме політична ідеологія як сукупність відповідних ідей і цінностей, що відображає соціально-політичні потреби та інтереси реально існуючих у країні соціальних груп, і, в кінцевому рахунку, сутнісно та іміджево визначає вигляд політичної

сфери та інших сфер суспільного устрою древньої, багатой, але поки що кризуючої країни.

Висновки до четвертого розділу

Основна мета четвертого розділу – проаналізувати структуру і функції політичної сфери, розглянути політичні відносини людей в політичній сфері, політичні інститути та політичну ідеологію як складові політичної сфери та її специфічні підсистеми.

З'ясовано, що політична система є головною підсистемою політичної сфери, тому в дослідженні застосовувалась теорія політичних систем, пов'язана з іменами Т. Парсонса, Д. Істона і Г. Алмонда. З позицій системного підходу, структуру та процес об'єднує поняття функції, що відповідає структуруванню політичної сфери, яка життєдіє з допомогою взаємодії трьох її головних складників – політичних відносин, політичних інститутів та політичної ідеології. Ця взаємодія відбувається у вигляді політичних процесів, на які впливають багато супутніх чинників, таких, як політична правосвідомість, політична етика, політичне право, політична культура і т. д., перелік яких є далеко не повним.

Політичну сферу виділяють серед інших типів соціальних сфер і систем дві ключові властивості. По-перше, це пластична здатність реагувати на умови свого функціонування, що досягається за допомогою найрізноманітніших механізмів, яку дозволяють пристосовуватися до негативних впливів середовища. По-друге, для підтримання живучості політичної сфери, її політична система, яку уособлює головний інституту і політичної сфери, і політичної системи – держава, повинна пропонувати суспільству цінності, які більшість членів суспільства визнають в якості обов'язкових.

Протягом усієї композиції тексту четвертого розділу застосовано аналітику низки методів, таких як людиноцентристський метод В. Андрущенка, тріадний метод І. Варзаря, мережевий метод та метод поштовху Р. Талера, основна матриця яких – це «політична людина в політичній групі».

У другому підрозділі розглянуто суспільні відносини (ідеологічні й економічні, політичні й правові та етичні, релігійні й культурні та ін.), що складаються в процесі практичного спілкування людей, але відразу набувають незалежного від індивідів існування. Політичні ж відносини беруть початок у свідомості людей, потім виявляються в діях, вчинках, процесах, відносинах між соціальними групами, партіями, державами та ін.

Принцип поділу влади і розподілу владних повноважень є основою побудови демократичної країни. Правлінська, законодавча, виконавча та судова гілки влади виконують самостійні функції і пов'язані між собою функціональним балансом стримувань і противаг, який не дає можливості одній гілці домінувати над іншими. Основною метою реалізації принципу поділу влади є: 1) унеможливлення домінування інтересів правлячих груп у впровадженні державної політики; 2) створення перешкод для узурпації влади з боку політичних груп або окремих політиків; 3) забезпечення ефективного і політично нейтрального державного управління

Демократичне суспільство характеризується, насамперед, наявністю збалансованої системи політичних та адміністративно-управлінських відносин. Для пострадянських країн, включаючи Україну, суть усемислимих політико-сферних трансформацій – у відносинах, які виникають при переході від авторитарного до демократичного управління суспільно-політичним життям. На загальносистемному рівні цей процес переходу заявляється як новий тип організації взаємовідносин між системою управління (передусім спеціалізованими структурами, що є важливим складником політичної системи та політичної сфери суспільства в цілому) і громадянським суспільством як об'єктом управління.

Провідною думкою другого підрозділу є те, що сьогодні особливої гостроти набувають питання змісту діяльності влади, співвідношення легітимності влади і довіри до влади. Ця відносинська колізія сьогодні є центральною правовою і політичною проблемою. З цього випливає зміна бачення ролі народу як виборця та носія функцій контролера з правом

накладання вето. Повинні запрацювати інститути безпосередньої демократії, прикладом якого є електронна демократія, яка використовує інформаційні та комунікаційні технології, що здатні замінити представницькі інститути. При цьому політичні відносини набувають нової якості.

Сьогодні погляд на політичний інститут як на специфічну підсистему політичної сфери, – це є останнє наукове слово на інтерпретаційному полі нами досліджуваної політико-сферної проблеми.

У третьому підрозділі, який розглядає політичний інститут як складник політичної сфери, нами встановлено, що кожен інституційно-владарний механізм урівноважується відповідними областями державної політики – економічною, аграрною, промисловою, культурною, молодіжною, фінансовою, міграційною, пенсійною і т. д. Своєю чергою, кожен із механізмів центрального політико-державного владарювання має тільки один, йому властивий інструмент управління зазначеними областями державної політики. Це означає, що кожна гілка політичної влади мусить мати суто свій оперативно-модернізаційний інструмент (інструментарій). Тобто, 1) правлінська влада (у нас – президентська) урядовує комплексом політичних рішень усіх інститутів політичної сфери; 2) парламент – виробленими ним же органічними законами і підзаконними актами, 3) уряд – виробленими на основі парламентських законів політичними рішеннями, 4) суди – виробленими на підставі осмислення букви і духу парламентських законів ухвалами та постановами.

З'ясовано, що політичні інститути перед аналітиком постають у двох вимірах: суто зовнішньому (правовому) та внутрішньому (первинно-сферному, звичасвому). Перший вимір не може ефективно функціонувати в демократичному суспільстві, не базуючись на другому. Другий же вимір, у випадку, коли не отримує закріплення у праві, діє автономно (так би мовити, «в тіні») і детермінує появу нелегальних політичних інститутів, які негативно впливають на інші структурні елементи політичної та іншосенсових сфер. Суто під кутом зору політико-сферного інституту, держава є трисутнісним феноменом, – 1) основним політичним інститутом суспільства, 2) головним

складником його політичних сфери й системи і 3) центральним суб'єктом виконавцем всієї системи політичного владарювання країною та справами громадянського суспільства.

Наше дослідження підтверджує висновок: неоінституціоналізм відкриває нові можливості для аналізу «заклинення» й «зависання» політико-сферних перетворень в Україні, що виявляється в нездатності створити правове, добре інституціоналізоване суспільство, щоб у такий спосіб закріпити здобутки політичної модернізації країни. Інституційний підхід до трансформації основних макроструктур політичної сфери поки що орієнтує дослідників і політиків на процес творення формальних, закріплених Конституцією і законами інституцій, на «підкращення конституційного фасаду», який якнайточніше відповідає дійсним чи уявним візіям правлячого політикуму

У четвертому підрозділі наголошено на тому, що будь-яка сфера життя та галузь діяльності людей у власній внутрішній структурі має свою ідеологічну складову – певно цілісну сукупність поглядів, ідей, орієнтацій, цінностей та уявлень людей про суто свої місце й смисли буття в будь-якій сферичній галузі. У політичній сфері цю внутрішньо різноманітну масу людей об'єднують, в основному, три фактора: 1) професійна посада, 2) правом легітимований політико-патріотичний обов'язок та 3) одноманітна в принципах, але не у дрібних деталях науково засадована політична ідеологія. Подібний кадровий корпус інтелектуальних політиків у рамках політичної сфери як цілісності може/й має створити більш-менш одноманітний ідейно-політичний та психокультурний клімат, а саму сферу, за А. Лейпхартом, перетворити на «благородно демократичну, багатоскладову й творчу політію».

Отже, для того щоб нове, плюралістичне політолого-ідеологічне вчення змогло вижити та відіграти помітну роль, повинна з'явитись певно обмежена, але внутрішньо організована група людей, які приймуть це вчення як свої переконання й готові присвятити всі свої сили його захисту і пропаганді. Найбільш імовірними прихильниками цього вчення можуть стати не представники нижчих верств населення, а люди з відносно високим рівнем

освіти, культури, моральності, інтелектуальних інтересів, – тобто найцінніша частина наукової, творчої та ділової еліти, яка помічає і розуміє соціальну сутність домінуючого напрямку еволюції людства.

РОЗДІЛ 5

ПОЛІТИЧНА СФЕРА СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ДИНАМІКА ТРІАДИ «ЗМІНИ – РЕФОРМУВАННЯ – МОДЕРНІЗАЦІЯ»

5.1. Теоретико-методологічне осмислення трансформаційного процесу в сучасній Україні

Сьогодні в мінливому глобалізованому світі стан суспільної нестабільності створює унікальну психологічну ситуацію, коли значна кількість людей змушена адаптуватися до змін, які відбуваються в суспільстві. Досить швидко змінюються матеріальні умови буття, нестабільними залишаються політична сфера і триада її основних складників – політичних відносин, політичних інститутів, й особливо, – політичної ідеології.

Людина, яка опиняється у проблемній ситуації, постає перед суперечливим вибором: починати розв'язувати проблему і, водночас, терпляче переносити всі негаразди, пов'язані з особистісною перебудовою, чи залишити у своєму житті все без змін і терпіти наявність самої проблеми. Така невизначеність вибору є характерною для сучасного українського суспільства і зумовлює поведінку не окремих індивідів, а переважної більшості населення. При цьому велике значення має відповідь на запитання: а чи готові люди до розв'язання своїх проблем, чи здатні вони взяти на себе відповідальність за власне життя і за майбутнє країни в цілому?

На думку В. Іноземцева, який характеризує сутність трансформаційних процесів сучасності в різних аспектах людського життя, пише, що «вступаючи у постеконічну епоху, людство небаченою раніше мірою випробовує себе незвіданим» [116, с. 85]. З цієї тези зрозуміло, що масштаби трансформаційних перетворень, які у світі відбуваються і на глобальному, і на регіональному, і локальному рівнях, не можна описати теретичними схемами, заснованими на лінійно-еволюційних теоріях.

У підсумках до своєї монографії М. Шаповаленко [359, с. 335], аналізуючи політичний розвиток перехідних (транзитних) суспільств,

підкреслює його нелінійний, багатофакторний і різновекторний характер. Результатом їх взаємодії є поява певних нестійких політичних систем і режимів, які мають значну мінливість і нестійкість, що, своєю чергою, призводить до дисбалансу власне самої політичної системи, а отже (додамо ми), і політичної сфери. Тому, на думку М. Шаповаленко, модернізація в таких умовах є свого роду способом існування сучасних суспільств, їх реакцією на зміни, які відбуваються в самому суспільстві та поза його межами. При цьому напрацьована теорія і зафіксована практика модернізації є свідомством того, що універсальні закони розвитку цих процесів відсутні. До того ж, зміст і форми процесів модернізації обумовлені історико-культурними умовами і традиціями країни, що в кінцевому підсумку робить й успіхи, і провали на цьому шляху унікальними, тобто притаманними саме цій країні.

Сьогодні проведено достатньо змістовних і цікавих досліджень результативності різних шляхів переходу з урахуванням типів демократії та здійснюваної політики, яка відбувається саме в політичній сфері. Вивченню різноманітних аспектів цієї проблематики присвячені праці зарубіжних науковців Л. Бальцеровича [369], К. фон Бойме [373], П. Бергера [374], З. Бжезинського [375], Л. Вея [422], Н. Генова [386], Г. Гілла [388], С. Горовіца [392], Л. Даймонда [380], Р. Далтона [379], Р. Даля [378], Г. О'Доннелла [411], С. Ейзенштадта [382], Р. Інглехарта [394], Т. Каротерса [376], К. Кінга [396], Х. Кітшелта [397], Дж. Ліотарда [404], С. Ліпсета [403], В. Меркеля [407], М. Морліно [409], Д. Ла Паломбара [400], С. Левіцкі [401], Х. Лінца [402], Р. Нісбета [410], М. Олсона [412], М. Оттауея [413], Д. Поттера [414], А. Пшеворського [415], Р. Розе [416], Д. Сандерса [417], Дж. Сарторі [418], С. Хантінгтона [393], А. Хіршмана [391], П. Шмітттера [419] та багатьох інших.

Україна перебуває на завершенні початкового етапу становлення демократичної соціально-правової держави й переходу до втілення принципів і норм Конституції в життя суспільства та кожної людини. Але це бажання далеко не завжди збігається з реальністю. Існує суперечність між продекларованими нормами, реальними можливостями й бажаннями їхнього

втілення. До основних причин такої ситуації О. Бабкіна відносить «1) недостатній розвиток стійких елементів громадянського суспільства; 2) відсутність необхідної кількості активних соціальних суб'єктів демократичної трансформації суспільства; 3) безсистемність та невпорядкованість законодавства; 4) недостатній рівень демократичної і правової культури як усього суспільства, так і його еліти» [18, с. 6].

Очевидними є певні особливості українського варіанту демократії, на які звертають увагу українські політологи. Значною мірою вони залежать від характеру політичного режиму, що об'єктивно складається в Україні, який поєднує ознаки патримоніального авторитарного режиму і панування кланової олігархії. Трансформаційні процеси не слід розглядати лише в лінійній площині. На думку О. Бабкіної, «тут коректніше було б говорити принаймні про два різновекторні процеси. Перший пов'язаний зі змінами політичних інститутів, суспільної свідомості в напрямі демократизації. Другий пов'язаний з рухом у зворотному напрямі: збереження і розвиток інститутів авторитарного режиму, процес олігархізації» [18, с. 9]. Боротьба між цими тенденціями відбувається в усіх сферах суспільного життя та особливо відчутно – в політичній сфері, – що й зумовлює успіх/неуспіх і темпи життєтворчих перетворень в країні.

Чи є цьому якась альтернатива? Вважаємо, що поки що є, – вона зафіксована нами в назві п'ятого розділу дисертаційного дослідження. Подальший рух країни ми бачимо, переважно, в тріадних посуваннях динамічних явищ «зміни», «реформування», «модернізація». Лінійні чи трикутнікові співкореляції означених «цивілізаторів» сучасних людських спільнот, як на думку В. Андрущенка, «відображають реальну архітекtonіку самого пізнавального процесу» [7, с. 224].

Для виявлення творчого потенціалу вказаних «мобільних цивілізаторів» країн, народів, суспільств і держав, – зазначає К. фон Бойме та суто на адресу транзитних країн Центральної Європи разом з Україною, – аналітику потрібно професійно й мобільно оперувати смислами в діалогії «теорія – метод». І сам

пояснює, що «метод контролює й розширює теорію, а теорія приводить до осмислення й використання потенціалу методу» [372, с. 20]. На цій підставі маємо визначитися з певним «переліком» методів, які будуть «контролювати й розширювати» нашу, вироблену на даний момент, теорію політичної сфери.

З точок зору послідовності та якості трансформацій у суспільстві, в лінійну проекцію ситуативну, як правило, втручається детерміністика раніше неодноразово згадуваного тріадного методу соціально-політичних перетворень: (1) якісні передумовні трансформаційні зміни зумовлюють (2) послідовні соціальні та, зокрема, й суто політичні реформи, а останні акумулюють цивілізаційний потенціал (3) для комплексної соціально-політичної модернізації країни. Йдеться, головним чином, про політичну сферу життя та її галузі, що проникають в соціологічне поле сусідніх сфер в якості своєрідних підсистемних «ділянок» життєдіяльності людей. Ці політико-сферні трансформації обов'язково відбиваються на інших сферах життя та галузях діяльності. А означене «втручання» в дію тріадного методу може перетворити трансформаційний трикутник «зміна – реформа – модернізація» на «переривчасту рокировку без кінця» на кшталт: «зміна – реформа – модернізація – реформа – зміна –... і т. д.». Цю «ламаність» трансформаційного процесу західні політичні соціологи (В. Парето, Т. Парсонс, С. Московичі, Д. Пелеші та ін.) іноді називають «рухом на марші в безкінечну перспективу». Припинити цей рух та усунути з горизонту таку перспективу, а потім «повернути країну в цивілізоване русло впорядкованого руху» [381, с. 11], – переконаний М. Джилас, може лише основний інститут політичної сфери – держава за умов її дій у контексті вимог людиноцентристського методу. Нагадаємо, що з цього «ламаного марширування» розпочалася сучасна політична історія суверенної України, її так званий «демократичний транзит».

Найбільш вірогідний спосіб успішного переходу до демократії, впевнена Н. Латигіна, закладений у «серії дрібних реформ», а також значною мірою залежить «від готовності демократичної опозиції миритися на перших порах з обмеженим полем дій, яке надає їй авторитарна система на початковій фазі

процесу». Тобто саме суспільство зацікавлене в тому, щоб опозиція вдовольнилася можливостями переговорів й уникала спокуси насильства. «Перевага такого шляху демократизації полягає в тому, що конкуруючі політичні сили отримують час для того, щоб звикнути до атмосфери демократичних виборів і сподівань, пов'язаних з демократичним правлінням, перш ніж уся державна структура стане відкритою для політичної боротьби», – підсумовує Н. Латигіна [157, с. 70–71].

Важливим є також часовий фактор, який визначає тривалість такого переходу до демократії, який може тривати десятиліттями, або за який пройде не одне покоління людей. Наприклад, для політичних партій потрібен час, щоб вони змогли адаптуватися і створити атмосферу взаємної довіри і терпимості, поваги до закону. Це також відбувається протягом тривалого часу в конкурентній боротьбі, яка передбачає проведення не одних демократичних виборів, а цього можна досягти лише шляхом багаторічної конкуренції, взаємодії і серії демократичних виборів. Чим менше практичного досвіду багатопартійності, чим несприятливіші соціально-економічні умови, які сприяють виробленню терпимості, тим триваліший необхідний часовий інтервал. Тобто, перед тим, як помірятися силами, політичні партії мають знайти власне політичне обличчя, а політики пройти шлях благопозитивної конкуренції й управлінської праці на місцевому рівні, а вже потім вступати в боротьбу за вищі, центральні посади. Такою самовимальовується одна з вимог людиноцентристського методу.

Для прискорення цього процесу, а також становлення громадянського суспільства для відновлення природного взаємозв'язку цього суспільства і влади, необхідно здійснити низку першочергових заходів. Найважливішим з них, як вважає Д. Леррі, є «обмеження влади та її підзвітність» [114, с. 18]. Друга вимога – ротація керівників. Чим більш персоніфікованим є режим, тим більш схильний він до зловживання владою, до корупції, безвідповідальності. Ротація керівників може стати першим кроком на шляху до конституційного правління. І остання, третя вимога ситуативу – децентралізація влади [114,

с. 72]. Чим більше людей бере участь у формуванні свого безпосереднього політичного середовища, тим демократичнішим є суспільство. Децентралізація влади також полегшує практику впливу на уряд, сприяє міжетнічному миру в багатоскладовій країні, суспільному порядку і легітимації інституційних структур політичної сфери. Саме ці процеси самоорганізації неформальних інституційних процесів з «низів», на нашу думку, призводять до перезавантаження разом із політичними інститутами і політичних відносин, і політичної ідеології, що в кінцевому рахунку перманентно трансформує і саму політичну сферу життя суспільства [320, с. 188].

Що ж тогочасна Україна являла собою з точки зору кадрово-інституційного корпусу всієї політичної сфери? Проведений нами аналіз ієрархій від «самого верху», тобто від «правлячого політикуму» – через «кадровий стрижень, тобто через політичні інститути – до «самого політичного низу», до «політичної системи» відображено на дод. Є. Наш аналіз у призмі людиноцентризму логічно кореспондується з методологемами західних колег. Як констатує одна з них, Х. Арендт, «стрижневий політико-людський кадровий фактор» тамтешньої політичної сфери (1) був укомплектований «високоінтелектуальними людьми, які свого часу захищали дисертації у рамках соціогуманітарного циклу»; (2) серед політикумних осіб того часу «були взагалі видатні представники академічної науки» та, зрештою, (3) серед політичних елітників часу «немало було таких, що наділені сьайнісним полемічним талантом» [208, с. 23].

Усе це посприяло тому, що ще якихось п'ять-сім років до того (тобто на стику 80-х та 90-х рр. ХХ ст.) багато хто з діячів тодішньої політичної сфери та економічної системи був причетним до того, що, як встановив 1991 р. американський політолог Р. Шрайбер, Україна була сьомою за потужністю світовою економікою» [334, с. 115]. Чверть століття після того, у січні 2018 р., Світовий Банк констатував: сучасна Україна посідає 112-те місце у світі за рівнем бідності населення.

Що ж із середини 1990-х рр. до середини 2005 р. відбувалося «в самих надрах» політичної сфери? Американські політологи Дж. Коен та Е. Арато радять нашим аналітикам: «затемнені самою історією соціально-політичні кризові ситуації» в якійсь країні «слід простукувати на звук» камертоном не одного-двох, а кількох дослідницьких методів, «і лише згодом самовиявляться результати діалогу двох сліпців, – народного невігластва та амбітної опозиції...» [134, с. 69–70].

Для аналізу цього короткого етапу спиратимемось на потенціал методів 1) людиноцентристського, 2) тріадного аналізу соціально-політичного розвитку та 3) мережевого, – методів, чий аналітичний потенціал та інструментальний механізм уже виявлено в попередніх розділах дисертації. Поступово введемо в дію й потенціал інших, – апробованих нами або нових методів.

Підтримуємо думку Б. Кухти, що соціально-політичний рельєф першого етапу формували чотири негативні феномени: посередині – (1) «відсутні досвідчені кадрові сили» та (2) «політично безвідповідальні [кадри]»; у фундаменті – (3) непросвітне й незорганізоване суспільство, яке, зазвичай, «схильне піддатись впливу патерналізму й популізму верхів», а над усіма – (4) «низькопрофесійний державотворчий політикум» [153, с. 406]. Як видно, всю «соціально-політичну квадриаду» – знизу доверху й навпаки – пронизував суцільно негативний людський фактор. За якихось сім-вісім років фактор відійшов у тінь, на допомогу/заміну/зміну прийшов мережевий метод-фактор.

Навряд чи сьогодні в деталях можливо «відреставрувати картину» позитивно-трансформаційних посувань того часу, які український політикум реалізовував у координатах тріади «прагматичні реформи – послідовне соціумотворення – європейський вибір». Головне полягає у тому, що ті посування були, їх було видно навіть ззовні. Уперше за десять років за рівнем соціально-політичного розвитку Україна (1) виявилася на першому місці серед пострадянських країн; (2) за обсягом суто промислового виробництва вона вперто посувалася вгору щороку на 5,3 %, а (3) за темпом річного зростання ВВП вона впевнено трималася тоді на динаміці в 3,4 %. Показовий факт: у той

же час (лютий 2000 р.) Світовий Банк та Міжнародний Валютний Фонд – по групі 20-ти найрозвиненіших країн світу – фіксували річне зростання ВВП на тому самому рівні 3,4–4,2 % [155, с. 463, 487].

Ця позитивна компаративна ситуація втримувалася в реаліях аж до порогу Майдану-1. Є всі підстави підсумовувати (у цілому по першому, посправжньому перехідному етапу) таким чином: співкореляційна дія трьох названих методів у вказані десять років, на думку В. Сіренка, об'єктивно перевтілилася в суб'єктивно продумані рішення політичного керівництва країни з «проведення в життя саме тих змін, які потребували і громадянське суспільство, і пересічна людина» [17].

А в подальшому, протягом наступного «десятиліття між двома Майданами», – коли представники всіх відтінків «політичної опозиції» самі стали владою, у трьох «посткучмівських» політикумних командах було по два безумовних позитиви. Як водиться здавна, протягом перших 100 днів становлення політикумні команди «на правління» з надр ідеологічної складової політичної сфери інформували суспільство і світ про два теоретико-політологічні орієнтири перспективної діяльності команди, а саме: 1) про триаду цінностей, на базі яких буде модернізовано країну (див. далі) і 2) про «провідний політико-трансформаційний метод», в концептиці якого «будуть радикально реформовані» політична та інші сфери суспільного життя та галузі людської життєдіяльності.

Команда В. Ющенко першою в новітній політичній історії України натрапила на давно апробований на Заході метод конструювання політичного клімату [у відповідній країні]. Автор методу – французький політолог початку ХХ ст. М. Мосс – акцентно наче про цю політикумну команду – 1927 р. писав: «...Ці люди гадають, що вони все знають про суспільство, оскільки й саме суспільство уявляється їм таким, що складається з них самих або ж з їхніх волінь» [219, с. 146]. Уже протягом першого кварталу 2005 р. «помаранчеві ідеологи» елімінували в суспільство з виду просту й творчу триаду, що складалася з трьох, справді простих ціннісних орієнтацій: (1) «патріотизм –

(2) професіоналізм – (3) розведення офіційної політичної влади й приватного бізнесу».

Стрижень задуму – суб'єктивний фактор, який, за чимось задумом, самовіддано мав діяти у невідомому логіколокусі, – чи то в країні, чи то в суспільстві, чи то в державі. Але «точно вже було встановлено», що саме той, досить розпливчастий суб'єктивний фактор, є і виконавцем, і модератором різноманітних змін, реформ і синтезної соціально-політичної модернізації України. Той «зашифрований» в іменах «стовпців» тріади фактор мав «розколюватися» на чотири «творця нового політичного клімату» в логіколокусі буття різних людських спільнот. А саме, – на (1) «патріотів на будь-якому посту», на (2) «відданих будь-якій справі професіоналів», на (3) державних службовців «нового типу» та на (4) «політично нейтральних бізнесменів – «вихідців з народного середовища».

Дещо розмитий образ цих діячів змушує гадати: а про чий «політичний клімат» йшлося, – якоїсь виробничої сфери чи соціальної (споживацької) сфери? Ця концептуальна нечіткість запрограмувала незабаром і крах самої – начебто тривалотворчої – тріади. Повертаючись до трансформаційних справ «помаранчевої» політикумною команди, констатуємо, що спрацювала політологічна закономірність: незакінчена політична революція «мирно вростає» в крихкотілу та безхарактерну політичну реформу, в результаті чого «політична сфера суспільства, – та й уся країна – повертають назад, у передреволюційне минуле: час перемін і змін ніби зупиняється» [51, с. 15].

Сучасні реалії потребують нових концепцій, які враховували б не лише класичні західні теорії (транзитологію), а й об'єктивні умови розвитку незахідного світу; перспективи трансформації існуючих політичних режимів пов'язані з всебічним аналізом соціально-економічних, політико-правових, культурно-гуманітарних та інших процесів, включаючи дослідження протестної політичної культури та поведінки.

Стратегією розвитку постсоціалістичних країн, зазначає О. Бабкіна, було обрано демократизацію суспільного життя. На її думку, «ключовою тезою

теорії демократизації стала ідея про те, що демократія з'являється в результаті глибокого внутрішнього елітарного конфлікту, а конкретні траєкторії розвитку демократичних політій визначаються структурою і протистоянням основних елітарних груп. Конфліктуючі сторони обирають не боротьбу за монопольний розподіл вигащів із повним виведенням супротивника з гри, а поміркованіший кооперативний варіант розподілу, за якого ніхто і ніколи не залишається у повному прогаші, а вигащ одних трохи більший за прогаш інших» [20, с. 4–5].

Незважаючи на те, що в Україні процес диференціації еліт призвів до протистояння партії влади і опозиції, в суспільстві не знайшлося достатньо активних і організованих сил, які могли б перманентний процес відмирання старої еліти спрямувати на демократичний розвиток політичної системи. Це пов'язано насамперед із поділом сфер впливу між елітами, коли економічна сфера опинилася в руках старої номенклатурної еліти, а ідеологічна – в компетенції найбільш організованої нової еліти, що сформувалася навколо ідеї пріоритетності зміцнення національної держави. Стара і нова еліти, розділивши сфери впливу, створили потужний центристський буфер, що таким чином стримував соціальний вибух [304, с. 161]. Існування ж сильної опозиції передбачає збалансованість політичної влади, яка повинна мати достатні юридичні механізми для контролю над правлячою більшістю через здійснення керівництва важливими тимчасовими депутатськими комітетами, які займаються питаннями бюджету, оборони, правоохоронних органів, суду, прокуратури. Опозиція також повинна мати можливість вільно висловлювати свою позицію у ЗМІ і створювати тіньові структури, аналогічні владним інститутам (скажімо, «тіньовий кабінет міністрів») [325, с. 24–25].

При цьому в умовах модернізації України небезпечним є те, що в боротьбі з тоталітарними обмеженнями на другий план відсувається проблема захисту прав і свобод законослухняних громадян, їхній захист від криміналітету і тотальної корупції. На нашу думку, єдиний вихід – поступово звужувати поле діяльності безчесних політиків, запроваджувати антимонопольні і

антикорупційні інститути, робити прозорими муніципальні бюджети й особисті бюджети чиновників тощо [293, с. 8].

«Україна є прикладом країни з гібридним режимом, – пише Ю. Мацієвський, – де формальні інститути (конституція, закони, законодавчі акти) підірвані неформальними (клієнталізмом, непотизмом і корупцією). Домінування неформальних інститутів над формальними завадило елітам домовитися про «гру за правилами», що, своєю чергою, призвело до інволюції конституціоналізму, а відтак до ситуації, яку ніхто з ключових гравців не хоче змінювати. Іншими словами, Україна потрапила в інституційну пастку, яку ми називаємо «пастка гібридності». Ця пастка – це сукупність стійких, але неефективних інститутів, що заважають елітам рухатись у бік демократії, але дозволяє зберігати монополію на політичну владу і ренту, не вдаючись до відвертого авторитаризму» [180, с. 8–9].

Аналізуючи основні фактори, які спричинили трансформаційні невдачі України останнього десятиліття, Ю. Шайгородський виокремлює як причинно-наслідкову й характерну для політико-управлінської практики останніх десятиліть «тенденцію «відкладання» на потім...» справи розробки і реалізації важливих, кардинальних (потенційно конфліктних) рішень». Останні «поєднували, з одного боку, необхідність розв’язання невідкладних соціально-економічних проблем, зумовлених зміною суспільно-політичного ладу, з другого – усвідомлення й освоєння нового політичного простору і, бодай на рівні логіки, розуміння й конструювання майбутнього» [356, с. 17]. Гострі проблеми соціально-економічного характеру, завдання збереження соціуму й забезпечення його рівноваги «молоді» українські управлінці змушені були вирішувати оперативно, а стратегію відтермінували.

Проблема стратегії, – не лише як довгострокового, послідовного, конструктивного й раціонального плану дій, але, передусім, як світоглядного, підкріпленого ідеологією (й завдяки цьому – стійкого до невизначеності умов) феномену – залишалася, здебільшого, предметом теоретичного пошуку і наукових дискусій. Тривалий час, продовжував свій аналіз Ю. Шайгородський,

країна знаходилась у стані своєї політико-кратологічної прокрастинації. У психології поняття «прокрастинація» (від лат. *procrastinatus*: *pro* – замість, попереду та *crastinus* – завтрашній; англ. *procrastination* – зволікання, затримка) використовується для позначення чиєїсь схильності відкладати «на завтра», «на майбутнє» складні або неприємні думки, рішення та справи. У політичній науці під поняттям «політична прокрастинація» Ю. Шайгородський пропонує розуміти «відкладання, уникання прийняття важливого політичного рішення». У політичній сфері це проявилось в тому, що Україна й досі живе без прийнятої на законодавчому рівні політичної стратегії розвитку. Як наслідок, – більшість нашвидкоруч розроблених програм, концепцій, планів тощо, як правило, малоефективні, зазнають чисельних поточних корекцій на ходу, доповнень чи, навіть, скасування. А це, своєю чергою, «подрібнює», «фрагментує» всю трансформаційну перспективу розвитку і політичної сфери, – а, отже, і всієї країни [356, с. 18].

Теоретико-методологічний бік заторкуваного питання – надто серйозна річ. Адже сама по собі стратегія суспільного розвитку країни і держави в ній, – це світоглядно обумовлена сукупність поглядів, оцінок та принципів, які визначають загальне бачення шляхів розвитку; це також і достатньо абстрактний, довгостроковий, максимально загальний (недеталізований), послідовний, конструктивний, раціональний, підкріплений ідеологією, стійкий до невизначеності умов середовища досить тривалий план досягнення успіху. Реалізація такого плану передбачає забезпечення перетворення абстрактного у конкретне через деталізацію, пошук і апробацію засобів, постійний моніторинг, аналіз внутрішніх і зовнішніх факторів впливу на зміст, його корегування тощо.

Поділяємо думку Ю. Шайгородського щодо щонайменше трьох ознак стратегії суспільного розвитку як теоретичного концепту та політико-кратологічного орієнтаційного документа. По-перше, стратегія – це найзагальніша світоглядна раціональна картина (уявлення) майбутнього та загальний вектор його досягнення; по-друге, стратегія – це своєї матриця, що містить сукупність віри, переконань, цінностей і, водночас, – засобів та інструментів

досягнення мети і, по-третє, стратегія – це теоретико-етичним чином легітимований загальноновизнаний і загальноприйнятний зразок («нормативний» шаблон) для вирішення поточних завдань, їх відповідності стратегічній меті. «Іншими словами, стратегія суспільного розвитку – це своєрідна надія, амбітний план-проект майбутнього, пов'язаний з оцінкою сьогоднішніх (стартових) позицій, потенціалу, можливостей, ресурсів і загроз» [356, с. 22, 26–27].

Побудований на «каркасі» триадного методу і концепт Ю. Шайгородського «Стратегія суспільного розвитку», переконаний М. Недюха, що сягає гносеологічними коріннями в контекст реформаціологічного проекту Л. Кучми 1999 р. – Програми «Україна – 2010», в теоретичному базуванні якої брав участь і сам Ю. Шайгородський [197, с. 80]. Ми нагадали про це, аби навести одне спостереження методологічного характеру. Йдеться про співкореляцію принципів побудови методу конструювання політичного клімату М. Мосса й триадного методу кореляції цінностей та орієнтацій соціально-політичного розвитку І. Варзаря.

Наша дослідницька мета зводиться до того, щоб з'ясувати, на яких концептах базувалася свого часу стратегія суспільного розвитку політикумними командами Л. Кучми, В. Ющенко та В. Януковича. Іншими словами, ми хочемо з'ясувати для себе, якими теоретико-методологічними положеннями ці команди найвищих політичних кратологів «формували політичний клімат» в країні та її міжнародний імідж на відповідних стадіях своїх правлінських каденцій, а також виявити внутрішні та зовнішні факторні ресурси трансформування й модернізації країни на названих відповідних каденційних стадіях.

Перш ніж назвати оті «стовпці» відповідних триад, зацентруємось на оприлюдненні одного теоретико-методологічного раритету. В контексті триадного та політико-кліматичного методів прихована специфічна закономірність: професійно вмиле оперування відповідними «стовпцями» (ще не названих) триад уможлиблює (1) визначення ймовірного/доцільного вектору розвитку, (2) більш/менш чіткої акцентуації кінцевої та ближньої мети руху,

(3) варіювання засобами та ресурсами розвитку, (4) корегування «на марші» темпу і завдань руху, (5) гнучке оперування стратегіями та стратегіями руху до мети в мережі внутрішніх і зовнішніх факторів, союзників і опонентів, політичних ситуацій і поточних історичних викликів. У протилежному випадку (наприклад, при жонглюванні двома-трьома «невідомими» та одним «відомим», – як в СРСР практично, відбувалося), подібна стратегія дасть у підсумку «середній результат» [331, с. 363–365].

Отже, тріада Л. Кучми мала наступну композицію: 1) економічні реформи – 2) багатовекторність розвитку – 3) європейський вибір. Без аналізу й коментарів зазначимо: напевно, вмиле варіювання керівництвом цими теоретичними орієнтирами зумовило «підняття країни з колін» 1994 р. (майже 100 % інфляції) до майже 15 % зростання ВВП в 2004 р. [198].

«Тріаду В. Ющенка» ми також вже назвали. Нагадаємо: 1) патріотизм – 2) професіоналізм – 3) розведення офіційної політичної влади й приватного бізнесу. Перші «підсумки» дали про себе знати вже в 2007 та 2008 рр., – перед і під час двох перерваних парламентських легіслатур (дочасних виборів). Вже на початку 2007 р. стала справджуватись саркастика Л. Кучми (влітку 2000 р. він спостерігав «живий ланцюг» від Львова до Донецька під гаслом «За Україну без Кучми»): «Я б хотів подивитися на Україну без Кучми...» [155]. Після падіння економіки від грудня місяця 2009 р. країна вже з колін не піднімалася...

Політична команда В. Януковича базувала свою політичну стратегію на буденно-літературних сленгах типу: 1) «ходу ринковим реформам» – 2) «...Почую кожного» – 3) «Збудуємо незалежну країну на своєму місці...». У подібному міксі не було й натяку на якусь логіку реалізації в країні радикальних змін, успішних реформ і обнадійливої модернізації, – нехай і на певно віддалену перспективу. І все ж, момент позитиву мав місце: регіонали «натрапили» на плідну для себе ділянку між політичною та етноісторичною сферами життя, – на галузь інтернетних політичних виборів. Як виявляється, першовідкривачем явища і засновником методу етносоціального виборчого

процесу є француз А. Зігфрід, теорію та праксеологію якого викладено ним у книгах «Політична картина Західної Франції в епоху Третьої Республіки» (1913 р.) та «Колоквіум про електоральну соціологію» (1948 р.) [219, с. 28].

Навряд чи «регіонали» відали про те, що застосування у Франції з давніх-давен наведеного методу разом із впровадженням в етносоціополітичну практику концепцій «етнокультурної автономії» сутнісно посприяли формуванню французів в єдину [етнополітичну] націю» [219, с. 192]. А, не відаючи про цей досвід, вони (особливо під час різнорівневих політичних виборів першої декади років ХХІ ст.) вдавалися до застосування етноварваризмів типу «свій – чужий» та інших.

Ближче до наших днів подібним до французьких матеріям приділяє увагу американський поліетнолог А. Лейпхарт (книга «Демократія у багатоскладових суспільствах», 1977 р.). Основний його дослідницький інструмент – метод «етнокультурного конструювання політії у багатоскладовому суспільстві» (нашою понятійною мовою «...у багатоскладовій країні» або «...в поліетнічному суспільстві»). Головна його теза в досліджуваному контексті сформульована у такому вигляді: у багатоскладовому/поліетнічному суспільстві найдоцільнішою та бажаною є «організаційна взаємодія ... етнічних, релігійних чи культурних спільнот, які складаються в політію, ... за умов, коли жодна з них не залишається надовго в стані, який може бути розцінений як ізоляція» [234, с. 96].

А. Лейпхарт також обґрунтував «інституційний засіб нейтралізації проявів фрагментації суспільства», довівши, що для гетерогенних суспільств адекватною є модель так званої «консоціативної демократії», інакше – «демократії співучасті» [159, с. 96]. Уряди в таких умовах формуються за принципом великої коаліції, до якої на пропорційних засадах входять представники всіх парламентських партій, а при прийнятті рішень діє принцип вето, згідно з яким кожна сторона коаліції може заблокувати прийняття небажаного рішення.

Продовжуючи ці політико-сферні думки, О. Рудакевич додає: в багатоскладовому суспільстві А. Лейпхарта «діє принцип формування уряду тільки з числа «своїх». Проблема України полягає в тому, що «свої» і «чужі» – це не тільки різні політико-ідеологічні угруповання електорату, а й різні регіони країни. За таких умов виходить, що одна територіальна частина країни панує над іншою». Тому сьогодні, коли готуються зміни до Конституції України, підсумовує О. Рудакевич, «необхідно закласти до її змісту базові принципи консоціативної демократії, що буде важливим кроком до формування більш демократичної політичної культури» [254, с. 114].

Що стосується поточного часу, то після усіх буремних подій, що накрили Україну після Євромайдану, О. Майборода вважає, що нова владна модель має спиратися на інше уявлення – про «функціональне взаємне доповнення держави і суспільства» в питаннях регулювання соціально-економічних, політико-правових, культурних процесів» [171, с. 11–12]. Така партнерська модель тривалий час діє у Великій Британії. Йдеться про залучення так званих «недержавних акторів» до процесу підготовки та прийняття в інституціях політичної сфери «рішень у системі «кванго», яка діє на всіх рівнях влади і бізнесових структур. Крім представників міністерств і відомств, до цієї системи входять представники бізнесових організацій, окремих фірм, особи, делеговані до неї комерційними організаціями, провідні експерти тощо. Загальна кількість «кванго» у Великій Британії сягає 800 (станом на початок 2016 р.), які, здебільшого, виконують консультативні функції.

Активізації політико-сферного життя певно сприяє партнерська модель взаємодії держави і громадянського суспільства. Однак, і вона поволі стає неієздатною без активістської моделі політичної поведінки населення, яка є єдиною, що може компенсувати управлінські незручності таким збільшенням «національних ресурсів», що дозволяють їй здійснити в суспільстві соціальні програми, які заохочують активне населення до консенсусу і партнерства з державою [171, с. 17].

Зазначені програми впроваджуються в політико-сферне життя з приходом команди П. Порошенка. Навесні 2018 р. команда переживала нелегкі часи: багато чого зроблено й хорошого, і помилкового. Хвилеподібно добивається успіхів і мужньо переживає свої прорахунки, відкриває нові стежки до завтрашнього прогресу країни і Президент. Першими теплими місяцями буквально штурмом взято дві «висоти», – отримано безвізовий режим з Європою й підписано Асоціацію з ЄС, за яку боролися роками. За майже чотири роки діяльності в умовах війни на Сході аналітики помітили за Президентом західноєвропейську політико-кратологічну рису – «акцентуватись більше на те, що виходить від уряду, а не на те, що ззовні впливає на нього» [219, с. 193].

А ми запитуємо: Чи це надовго? Чи вистачить Президенту сил і політико-психологічної витримки за умов, коли в політичній сфері, як і в країні в цілому, змін мало, реформ й того менше, а про модернізацію майже не згадують. А чи бачить він всезагальний інфантилізм – і еліт, і народних мас? Чи розуміємо ми всі, що за цими «...ізмами» народ завжди прагне лише одного, – «зміни життя на краще, і – не завтра, а «сьогодні й тут». Спробуймо в цьому розібратися.

Почнемо з питань мовно-понятійної та психополітичної адаптації пересічної людини до нашої тріади «зміни – реформування – модернізація». У цьому зв'язку нагадаємо, що «одним з небагатьох захисників здійснення реформаційних начал еволюційним шляхом, тобто шляхом планомірної поступовості, був наш великий співвітчизник М. Драгоманов», – пише Б. Андрусишин у своїй статті. Урядові системи, на думку М. Драгоманова, не можуть рухатися вперед з такою ж легкістю, як поштові коні. Лише поступово з однієї системи може органічно вирости інша. Наголос на творчому потенціалі людини, на соціально-перетворюючій діяльності розумних, відповідальних, далекоглядних індивідів вигідно вирізняв його проекти суспільної трансформації серед інших політичних програм того часу.

Ідея революційної перебудови суспільства для М. Драгоманова була чужою, – продовжує Б. Андрусишин, «оскільки в центрі політичного світогляду

М. Драгоманова перебувало не політичне життя суспільства, а щастя й добробут народу, що можливе за умов загальної освіченості, високого рівня культури самих народних мас» [5, с. 153]. Нинішнє перехідне суспільство є в Україні яскравим свідченням того, що ні сліпе перенесення (демократичний транзит) західних політичних цінностей, ні національна замкнутість (наша одвічна самотність) не можуть сприяти справді демократичним соціальним перетворенням та оновленню механізмів цивілізованої системи політичного владарювання

Аналізуючи соціально-психологічний аспект адаптації в суспільстві перехідного періоду Н. Каралаш зазначає, що «успішна адаптація до нових соціально-політичних умов можлива лише тоді, коли концепція реформ та їх «ідеологічне наповнення» збігається з ціннісними орієнтаціями, уявленнями, психологічними настановами людини – основного «виконавчого фактора» цивілізаційних змін. В умовах переходу від адміністративно-командної системи до системи, створеної на ринкових відносинах, інститутах приватної власності та орієнтаціях ідейно-політичного плюралізму, соціальна адаптація відбувається легше у тих осіб, для яких більш значущою за обов'язок є свобода вибору (занять, форм праці, способу життя)» [124, с. 92]. На значимість свободи вибору впливає цілий комплекс психологічних і соціальних факторів. На думку Е. Фромма, «сумніви, що охоплюють людину, коли вона має прийняти серйозне рішення, ... викликають хворобливе напруження і можуть навіть піддати серйозному випробуванню її здатність швидко приймати рішення. Як наслідок, у людини виникає глибока потреба у впевненості» [343, с. 152].

Стабілізація суспільства завжди пов'язана з виникненням чинників, за якими здійснюються ... перші спроби опору змінам. Отже, неминуче слід орієнтуватися на феномени, які здатні створити новий порядок, і які будуть спроможні структурувати нове суспільство. І найголовнішим із них, резюмує Н. Каралаш, «буде нова особистість, її оновлене в хаосі «Я», її усвідомлення себе в часі, відчуття тотожності з новим життям. Подолання сьогоденної

кризової ситуації, розбудова цивілізованого, демократичного українського суспільства значною мірою залежать від того, чи зуміє воно (суспільство) подбати про молоду людину як активного суб'єкта поточної вітчизняної історії, забезпечити їй відповідні умови для самореалізації з метою задоволення потреб як соціополітичного характеру, так і суб'єктивних інтересів молодих людей» [124, с. 94–95]. Успіх програм та проектів реформування сфер і галузей діяльності безпосередньо залежатиме від того, настільки безболісно покоління молодих людей адаптується до умов ринкової економіки і виявить свої кращі людські якості.

Суттєвою особливістю політичної модернізації, яка відбувається на теренах пострадянських країн, впевнений М. Драч, є те, що «вона реалізується в соціально-економічному контексті глобалізації. Глобалізація супроводжується значним зниженням ролі й впливу національних держав і політичних партій на населення, що деякі аналітики розцінюють як ... свідчення деполітизації мас» [105]. Але це не зовсім так. Як вважає представник Лондонської школи економіки та політики Е. Гідденс, насправді в умовах глобалізації відбувається ширше залучення мас у політику: просто основним каналом їхньої активності стають соціальні рухи й групи, які висувують на перший план другорядні для традиційної парламентської політики питання екології, прав споживачів, анонімних алкоголіків і сексуальних меншин, захисту тварин та ін. [387, с. 74, 76]. Такі групи не зможуть посісти місце політичних партій, але вони суттєво впливають на артикуляції інтересів та розподіл сил у громадянському суспільстві, що знаходить свій вираз у нових політичних практиках і зародженні нових тенденцій політичного розвитку.

Проблемою, яка на перший погляд видається несуттєвою, є те, що часто в урядово-управлінських кадрових колах, загальнокраїнових документах і законодавчих актах не розуміють або плутають такі поняття, як «еволюція», «революція» і «реформа». Італійське слово *reformare* означає «переробка чогось, що вже існує», його переорієнтування, переоблаштування, переобладнання, переформатування [48, с. 36]. Перш ніж щось реформувати,

потрібно з'ясувати, в чому полягає це «пере..», тобто реформування. Після цього нагальними постають два інші запитання: 1) Де, в яких логіколокусах або сферах життя та практичних галузях діяльності мають відбуватися реформи? 2) Що та за чим маємо реформувати?

За горизонталлю виокремлюють реформи сферні, галузеві та проблемні, а за вертикаллю – одні лише структурні реформи (названих вище відносин, інститутів, ідеології в усіх сферах, галузях і проблемах життєдіяльності). Підсумовуючими є так звані «синтезні реформи», а за ними – «системні реформи». Здійсненням цих реформ займаються три типи політичних кратологів – 1) правлінці, 2) управлінці й 3) адміністратори. Напередодні започаткування доленосного реформаційного процесу ці політичні кратологи в різних взаємодіях і взаємовпливах формують (а) образ політичного часу в країні, (б) тип її політичної системи та (в) вибудовують модель логіколокусного й політико-культурного середовища, де мають відбуватись означені трансформаційні зміни, реформи й модернізації. Їх праця (в ідеалі) повинна бути консолідованою і спрямованою на результат [48, с. 40].

Перший рівень, на якому здійснюються реформи, – правлінський. На цьому рівні – ніякого ручного управління з урахуванням своїх «любих серцю» потреб, а тільки загальноціннісні ідеї, концепції і чітке бачення перспективи. В українських умовах парламентсько-президентської республіки попереднім оприлюдненням цього першого правлінського рівня, вважаємо, є Послання Президента до парламенту і народу [48, с. 41].

Другий рівень – управлінський. На підставі плідних і перспективних реформістських ідей урядові кратологи створюють і попередньо апробують в парламенті (і ЗМІ) профільні (галузеві, проблемні) програми реалізації (опредмечування) зазначених цілей. Щорічні «Програми дій уряду» мали б складатися з кількох реформаційних програм, які прояснювали б задум, зміст, ціль та орієнтири задуманих або вже проголошених реформ [Там само].

На цьому етапі, як вважає В. Афанасьєв, «важливим є підготовка й прийняття управлінських рішень. Управлінські рішення мають певні ознаки:

(1) вони повинні виражати конкретні потреби, інтереси, проблеми певних груп і верств населення; (2) вони приймаються органами управління або керівником (лідером), який наділяється певними повноваженнями; (3) вони мають обов'язкову силу для тих, кому чітко адресовані, тобто вони є директивними, прийнятими на державному рівні» [15, с. 85].

Третій рівень реформ – реалізаційний. Тобто йдеться про впровадження у практичне життя програмних документів про реалізацію цілепокладання реформ другого рівня. Конкретику цих програм доводять до місця й об'єктів впровадження. Основна урядовуюча функція – адміністративна конкретизація та профільна деталізація реформаційного процесу у визначеній місцевості та безперервне інформування центру про «сукупну конкретику» місця й часу реформаційних дій [48, с. 41–42].

У кінцевому рахунку, вважаємо, що реформування політичної сфери – це системні зміни трьох основних складників політичної сфери, – політичних відносин, політичних інститутів, політичної ідеології, – такі трансформаційні зрушення дозволили б на практиці втілювати принципи дотримання прав і свобод людини і громадянина, народовладдя, верховенства права, ефективного поділу влади і розподілу владних повноважень, неподільності національного суверенітету країни [317, с. 340].

Логічним постає запитання: що станеться в разі, якщо спільні зусилля правлінців, управлінців, адміністраторів будуть (1) продуктивними і результативними, а (2) програма започаткування й проведення реформ не запрацює, тобто не дасть реальних, позитивних результатів? У першому випадку країна все ж просувається вперед, розвивається і в усіх сферах суспільного буття, оскільки вирішуються й задовольняються бодай первинні суспільні потреби й інтереси людей в суспільстві. У другому, негативному випадку спрацьовує соціологічний закон: не задоволені потреби і не реалізовані свого часу інтереси не здаються до архівів історії, а лише глибше занурюються в соціальний ґрунт, накопичуючись там для того, щоб у будь-який момент, як правило, найнесподіваніший для центральної, сферно-політичної влади,

вибухнути черговим Майданом [321, с. 139]. А зміни, реформи, модернізаційні проекти і заходи будуть відкладені на невизначений час.

5.2. Нормативно-правова система політичної сфери як фактор стабілізації транзитного суспільства

В умовах світових інтеграційних і трансформаційних процесів право є багатограним системним явищем (правовою надсферою), яке забезпечує розвиток суспільства сьогодні. У сучасному розумінні право – це уособлення справедливості та основа для розвитку демократичної, соціальної, правової держави, спрямоване на забезпечення оптимальних умов функціонування суспільного організму.

Право, – пише І. Балаклицький, – «є найбільш дієвим соціальним регулятором, що регламентує найважливіші суспільні відносини. З одного боку, предмет правового регулювання постійно розширюється за рахунок появи нових форм і видів відносин. При цьому право повинно не просто регламентувати такі відносини, а й часто прораховувати (прогнозувати) наслідки їх реалізації» [22]. З другого боку, масштаби перетворень, що відбуваються в суспільстві як на глобальному, так і локальному і регіональному рівнях, не вкладаються у звичні теоретичні схеми, які досі пояснювали соціальні, економічні, політичні, культурні процеси, ґрунтуючись здебільшого на детерміністських і лінійно-прогресистських ідеях. Відповіді на цивілізаційні виклики, що демонструють сучасні народи, країни, культури, настільки неоднозначні й непередбачувані, що визначити якусь безальтернативну тенденцію їх розвитку неможливо. Прагнучи осмислити зазначені процеси, політологи ввели до активного дискурсу поняття трансформації, тобто, перетворення, зміни певної форми, перехід останньої в нову якість та з якісно новим наповненням.

Демократичний транзит є принципово новим типом політичної трансформації, переконаний В. Лещенко, «який характеризується, насамперед, своїм інституційним спрямуванням, оскільки основною метою має розбудову

нових, демократичних інститутів, не виходячи при цьому за рамки правового поля. Це поняття прийнято застосовувати до країн, які покінчили з тоталітарним комуністичним минулим і стали на шлях розбудови ліберальної демократії та ринкової економіки. Оскільки немає жодної країни в світі, яка не переживала б цього періоду (переходу від старого до нового, причому не завжди прогресивного, позитивного), є аксіомою будь-якого розвитку, то транзитними можна вважати всі сучасні політичні спільноти» [164, с. 26].

В умовах перехідних суспільств питання правового регулювання суспільних відносин набувають особливої значущості. У зв'язку з цим відбувається суттєве оновлення законодавства, яке має задовольняти об'єктивні потреби в частині правового забезпечення нормального розвитку суспільства. Тобто, найважливішою ознакою перехідних суспільств є неусталеність суспільних зв'язків і стрімка зміна форми та змісту багатьох видів суспільних відносин. Справді, будь-який перехід (особливо від авторитарної або тоталітарної держави до демократичної) супроводжується зміною домінуючих типів суспільних зв'язків і перерозподілом влади. При цьому на рівні суспільних відносин відбуваються дві фундаментальні зміни.

Перше – це невідворотні зміни у відносинах в економіці. При тоталітарних режимах економічні відносини, пише М. Джилас, «є об'єктом жорсткого державного контролю і всебічної регламентації при мінімальному рівні розвитку відносин приватної власності» [98, с. 252]. Тому в умовах перехідних суспільств активний стимул для розвитку отримують, насамперед, ринкові відносини, пов'язані з інститутами власності та вільної конкуренції. В результаті цих процесів у суспільстві виникає потреба в появі нових правових норм і правових інститутів, які юридично забезпечили б нормальний розвиток цих ринкових відносин. Підтвердженням вищенаведеного положення є теорія представника неолібералізму Л. фон Мізеса, який вважав, що ринкова економіка – «єдина форма організації, що гарантує свободу особи як в економічному плані, так і політичному». Свободі не суперечить те, що держава стягує податки для фінансування силового апарату, оскільки останній

забезпечує захист суспільства від зовнішньої агресії чи внутрішніх загроз. Ринкова економіка є єдиною системою організації суспільства, яка може ефективно функціонувати, довівши це на практиці. Більше того, ринкова економіка функціонує як демократія: кожна витрачена грошова одиниця є механізмом, який споживач використовує для того, щоб продемонструвати свої переваги і зорієнтувати економічну діяльність виробників [183].

Друга фундаментальна зміна, яка має місце при переході тоталітарної системи до демократії, – це те, що суспільні зв'язки у сфері політичних відносин виникають на підставі політичного плюралізму і багатопартійності, формуючи при цьому систему юридичних норм, які забезпечили б саме розвиток інститутів політичної демократії.

В умовах перехідних (транзитних) суспільств, підсумовує Р. Яценко, суттєво підвищується роль функції розробки і прийняття нових правових норм, яка зумовлюється швидким розвитком суспільних відносин, що зазнають докорінної трансформації. Ці правові норми, як правило, охоплюють всі сфери життя суспільства. Але найважливішими з них є саме економічна і політична сфери суспільних відносин. При цьому побудова нового правового фундаменту відбувається швидкими, а іноді бурхливими темпами, і, як правило, вкладається у відносно короткі терміни. Наприклад, за перші кілька років після отримання Україною незалежності була суттєво оновлена законодавча база майже в усіх сферах суспільного життя. При цьому прийняття нових нормативно-правових актів спричиняється не стільки специфічним внутрішнім «прагненням» права до досконалості, скільки об'єктивною суспільною потребою у врегулюванні нових типів суспільних відносин. В умовах перехідних суспільств «саме право, – наголошує автор, – а не звичай, релігійна норма чи етичний припис виступає тим єдиним регулятором, який здатен впорядкувати ці нові суспільні відносини». Функції правотворчості (первинне регулювання суспільних відносин, прийняття нових нормативно-правових актів, скасування або зміна чинних нормативно-правових актів та юридичних норм) відіграють у цьому процесі провідну роль. Поступово у правове поле цих функцій вступають ще й

такі функції правотворчості, як ліквідація прогалин у законодавстві та його систематизація. Це, як правило, свідчить про стабілізацію правової системи і закінчення перехідного періоду [368, с. 37–38].

Політичну історію України суверенізаційної доби – за дорученням і вибором українського народу – роблять народні депутати, серед яких є ліберальні романтики, політичні прагматики, майданні революціонери, регіональні будівничі, патріотичні олігархи... Для очільників означених команд характерна риса – благородне прагнення зробити Україну успішною в координатах трикутника: (1) демократична Конституція – (2) доленосна реформа – (3) квітуча країна. І всі, як правило, при досягненні цієї мети акцентуються на а) творчу людину, б) демократичну державу, в) оперативні інститути та г) гуманний закон. Поміркуймо і ми в координатах названих логіколокусів.

Першу сторінку новосуверенної країни написали ліберальні романтики. Уже на початку 1990-х рр. вони наполягали на змінах у зовнішньополітичній, культурній та етноісторичній сферах (міжнародне визнання, доктрина нейтралітету, суверенна символіка, державна мова, культурно-ментальна специфіка українського етносу і т. п.). Їхні наступники – політичні прагматики – вже з середини 90-х рр. стали акцентуватися на радикальних соціальних реформах в економічній та політичній сферах, починаючи з адміністративної реформи. Остання вивела на передній план фігуру політика нового часу – політико-державного службовця, політичного діяча, партійного лідера, політичного управлінця тощо.

Хто вони є на практиці? Як, за якими критеріями їх можна апробувати в дії? «Обізнані в теорії держави, політики і права та свідомо налаштовані на законслухняну хвилю в політичному житті люди, – писав Р. Мілс, – хто як не вони, ці елітні громадяни, в першу чергу мають бути призначеними на державно-управлінських посадах та просто бути щосили задіяними в саме пекло поточного політико-владного механізму» [185, с. 36]. І це є обов'язковою умовою подальшого розвитку і суспільства, і держави в країні.

У «номенклатурному переліку» цих нових політиків синтезною фігурою є політична особа – основний творчий діяч політичної сфери будь-якого суспільства. Якими є генезис і структура цієї фігури? Вище констатувалося, що «не кожна людина стає особою; не кожна особа автоматично є політичною особою; далеко не кожна політична особа може самоакцентно стати державною особою». «У ланцюжку «людина – особа – політична особа – державник» своєрідним ферментом, «скріплюючим матеріалом» є міцні політологічні знання, стрижневим «будівничим каркасом» слугується тут політична воля, а зовнішньою оболонкою всієї конструкції є мораль» [45, с. 17].

Цю думку підтримує Д. Белл, захищаючи політичну меритократію, тобто ідею про те, що «політична влада повинна бути розподілена відповідно до здібностей і чеснот» [27, с. 14]. Тому сучасній транзитній Україні потрібне ширше застосування підходів меритократії – нової філософії і механізму формування еліти шляхом її насичення, селекції та циркуляції чесних, талановитих і здібних людей, створення для цього відповідних соціальних і політичних ліфтів. Особлива увага повинна бути приділена процедурам добору еліт на виборні посади та посади керівників центральних і регіональних органів виконавчої влади [325, с. 153]. А коли цього немає, відповідь дають Д. Аджемоглу – професор Гарвардського університету та Дж. Робінсон – економіст і політолог. Ґрунтуючись на п'ятнадцятирічних дослідженнях у галузях історії, політології та економіки, вони констатують, що країни стають найуспішнішими тому, що їх громадяни повалили владну еліту і створили суспільство, в якому головною цінністю стали рівні політичні та економічні права кожного [2].

Нобелівський лауреат у галузях економічних і політичних досліджень М. Фрідман переконаний, що для вільної людини її країна має бути сукупністю індивідуумів, які її складають, а не певною вищою інстанцією. На його думку, «свобода – це рідкісна і тендітна рослина. Розум запевняє нас, а історія підтверджує, що головною загрозою свободи є концентрація влади. Держава необхідна для збереження нашої свободи, і вона ж є знаряддям, за допомогою

якого ми можемо користуватися цією свободою. Проте якщо влада концентрується в руках політиків, вона перетворюється на загрозу нашій свободі. Навіть якщо ті, до чийх рук спершу потрапила влада, будуть людьми доброї волі і, навіть, якщо ця влада їх не розбестить, пізніше вона і привабить, і виплекає людей цілковито іншої породи» [342, с. 12].

До того ж, недостатньо здійснити головну реформу – мирно, практично без підтримки всього населення країни, взяти владу, як це зробив перший президент незалежної України Л. Кравчук. Після цього на часі – здійснення однієї із найскладніших реформ – економічної. Але й економічну реформу здійснити «чисто економічними кадрами» (наприклад, нинішніми «політичними бізнесменами») теж неприпустимо. Будь-якому реформатору потрібне політико-ідеологічне загартування на кадрово-інституційній роботі в політичній сфері. «Ідеологія поведінки індивідуумів у політичній сфері, – пише Дж. Б'юкенен, – завжди пов'язана з економічними результатами, тобто з тими ролями, які політичні гравці відіграють спочатку в економіці» [99, с. 140]. Ось чому, мовляв, у політичній сфері «чистих політиків» теж не бажано мати.

На наших схемах/рисунокх політична й економічна сфери логікологічним чином не межують – їх обох єднають лише кадри. Так має бути в по-справжньому демократичному суспільстві, в якому держава не втручається в економіку громадянського суспільства. Щоб і у нас громадянам жилося так, як у розвинених демократичних країнах, – політико-сферними засобами необхідно повсякчасно допомагати (політичними кадрами і науково-методологічними засобами) економічній та іншим сферам.

Дедалі настійніше говорять і пишуть про необхідність впровадження в життя діалогії «ідеологія – право» та її «супутників», таких як: «ідейне забезпечення правотворчості», «правнича ідеологія», «ідеологізація господарської діяльності», «світоглядне забезпечення дерегуляції та децентралізації влади» і т. д. Отже, йдеться про значення ідеології як політичної, так і правової, економічної, культурної та ін. Це зрушення суттєво зростає за умов активізації колективних суб'єктів, якими є політичні партії,

інституційно визначені суб'єкти соціальної дії – держава та органи, що її уособлюють, освіта і наука, законодавча, виконавча та судова гілки влади.

Це цілком узгоджується з конституційними приписами: ст. 15 Основного Закону стверджує, що «суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності. Жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов'язкова». «А це означає, що в Україні має бути значна кількість ідеологій, відповідно до національного політичного спектру – правих, центристських і лівих, що цілком відповідає вітчизняним конституційним приписам» [197, с. 79], – підсумовує М. Недюха.

Так само права громадянства мають бути надані відповідно до цивілізованих стандартів життя правовій ідеології, що дозволило б подолати одну з корінних вад вітчизняного конституціоналізму і, відповідно, утвердити нормативно-правову єдність цивілізаційного виміру України – і як держави, і як суспільства, і як країни. М. Недюха замислюється над тим фактом, що в Конституції України терміни «Україна як країна» й «Україна як суспільство» відсутні. Стаття 1 Основного Закону стверджує, що Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава. При цьому жодного слова про Україну як країну і суспільство не задекларовано. Хоча здавна констатовано, що «суспільство – мати держави і, відповідно, держава – дитя суспільства, продукт суспільного розвитку» [282, с. 59].

Західний політичний досвід свідчить: кратолого-розпорядчі дії інститутів політичної сфери мають доповнюватися і розвиватись на рівні суспільства, окремих громадян країни; повинен запускатись механізм самоорганізації, що сприяє досягненню синергетичного ефекту в діях і держави, і суспільства. Це дозволяє суспільству стати впорядкованою, стабільною соціальною системою, кожний елемент якої реалізує свою базову функцію: економіка – адаптації до ринкових відносин, держава і право – плідної інтеграції, школа, сім'я і церква – успадкуванню набутого досвіду, звичаїв і обрядів, навичок і вмінь, утвердженню зразків поведінки. Таке суспільство, переконаний М. Недюха, «працює на досягнення ціннісної згоди різних соціальних груп, утверджує

громадянську злагоду, солідарність та співпрацю як своєрідну основу суспільства, визначає його соціальні функції та пріоритетні орієнтири розвитку, формує коректну, соціально адаптовану та безпечну для соціального оточення модель поведінки» [197, с. 79–80].

Демократія, як і будь-який інший політичний режим, впевнена О. Новакова, може існувати лише за умови створення ефективної системи політичної влади, що забезпечує успішне функціонування соціуму. Одним з ключових елементів такої владної системи є конструктивна взаємодія суб'єктів політичного процесу, сформована на основі суспільного консенсусу щодо основних цілей та динаміки розвитку країни. Аналіз стану справ у парламентському секторі політичного процесу в Україні переконливо доводить, що політичні сили, які спроможні справляти реальний вплив на трансформаційні зміни, спрацьовують з «нульовою сумою виграшу», оскільки здійснюють взаємовиключну діяльність, не додаючи жодних зусиль у напрямі консолідаційного співробітництва. Причинами такого становища виступають невизначеність інституціональних засад коаліційної діяльності, нестабільність політичних коаліцій і фракцій у парламенті, недостатній рівень законотворчої активності депутатів, відсутність співробітництва парламентських фракцій при прийнятті законів. У підсумку, – резюмує О. Новакова, – «політичні пристрасті довкола формування коаліції свідчать про те, що кадрові питання аж ніяк не є другорядними щодо програмно-ідеологічних чинників. Як і в багатьох інших парламентсько-президентських або парламентських демократіях, в Україні питання розподілу сфер відповідальності і посад визначають логіку й зміст політичної поведінки та практичних кроків усіх без винятку суб'єктів переговорного процесу» [201, с. 5].

У сучасних умовах розвиток демократії створює особливий тип демократичної легітимності, який можна назвати «демократія участі» (термін вперше вжито у 1962 р.). Разом з тим, французький політолог П. Розанвалон пропонує назву «демократія взаємодії» (або інтерактивна демократія), яка, на його думку, передбачає наближеність, відкритість, чутливість до інших,

відсутність формалізму, а також «сходження демократії до громадянського суспільства, процедури прямого волевиявлення громадян, децентралізацію влади, прихід активнішого громадянства і створення більш автономної індивідуальності» [249, с. 243].

Демократія як плюралістичний режим інституціоналізує існуючі у суспільстві конфлікти та шляхи їх вирішення, а тому, – пише П. Розанвалон, – «не існує демократії без того, щоб не здійснювався рішучий вибір для розв’язання суперечок. Займатися політикою в умовах демократії означає обрати свій табір, стати на чийсь бік. Але водночас немає демократії без формування спільного світу, без визнання спільних цінностей, які дають змогу не доводити конфлікти до крайнощів громадянської війни» [249, с. 25].

З цього внутрішнього протиріччя демократичного політичного режиму П. Розанвалон виводить необхідність вирізняти інститути конфлікту та інститути консенсусу. «З одного боку, маємо упереджений, суб’єктивний світ електорально-представницької сфери, з другого, – об’єктивний світ інститутів непрямой демократії. Визнання специфіки цих останніх дає змогу повністю зберігати обидва полюси демократичної напруженості. Не може бути демократії без можливості приймати рішення, діяти швидко. Але не може бути демократії і без інститутів, покликаних постійно нагадувати про суть загального інтересу і самостійно сприяти, бодай частково, його реалізації». Отже, підсумовує П. Розанвалон, «демократичне життя передбачає організацію певної форми розділення і напруженості між інститутами, що належать до сфери прийняття рішень більшістю, й інститутами, наближеними до імперативу обґрунтування одностайністю» [249, с. 26].

Повернемось до генез українського соціумо- і державотворення початку 1990-х рр. Геополітична і територіально-історична організація держави в країні – це тільки початок незалежницької соціумо- і державотворчої справи, без якого не можна рухатися далі. А тут найважча ділянка роботи – це створення державно-управлінського апарату (урядового, законотворчого, адміністративного, правоохоронного, політико-безпекового, судового тощо) та

загартування і політико-організаційне структурування громадянського суспільства. І цю подвійної значущості роботу довелося виконувати в подвійному режимі напластування динамічно-деструктивних і революційно-конструктивних, «будівничо-руйнівних» завдань. Тобто, довелося «на марші» «сполучати революцію і реформу».

У цьому сенсі ситуація – «за спіраллю вниз» – повторилася наприкінці 1980-х рр. Це був момент передрозпаду СРСР, коли було здійснено спробу – через «революційну перебудову» – дореформувати кризуючий СРСР. Але – в широкому політико-філософському сенсі – задум у принципі не підлягав реалізації, оскільки там існувала, по суті, «цілісна тоталітарна машина без людини, і людини – без власної волі і прав на вільне життя» [73, с. 17]. Неначе «від протилежного» спрацьовує принцип Х. Вольфа: люди вирішують все, якщо вони мислять і діють так само точно, як машина.

Від періоду перебування у складі СРСР Україна успадкувала форму правління, яку за формальними ознаками можна визначити як парламентську. На момент проголошення незалежності України навичками організації та політичного управління володіли лише державні адміністратори та партійні функціонери, недостатньо кваліфіковані та досить чисельні для нових завдань. Сучасними дослідниками встановлено, що в роки першої половини 1990-х рр. в апараті центральних міністерств і відомств України працювало близько 13 тис. осіб [335, с. 948], – водночас функція стратагемування розвитку країни належала функціонерам із центральних органів КПРС. Представники ж національно-демократичного табору зосереджували свої зусилля на формуванні «зовнішньої атрибутики державності» та визначенні символіки і геральдики, а також вирішенні мовно-культурних питань.

За таких обставин вилучення партійно-комуністичних функціонерів із структур щойно створеної політичної сфери спричинило безпорадність депутатських рад усіх рівнів та їх виконавчих комітетів, у тому числі й Ради Міністрів України. Передбачалося, що ці деструкції будуть усунені заснуванням інституту Президента як лідера країни та глави виконавчої влади,

а «під ним» активно розбудовувався б сильний центр президентської влади та виконавчої вертикалі – Адміністрація Президента України.

Однак, уже невдовзі мала місце негативна політична кратологема: АПУ, по суті, дублював функції Уряду, а численні консультативно-дорадчі органи при Президентові України фактично підміняли органи виконавчої влади на місцях. У загальному (на той час) підсумку, як зазначає І. Сало, у цілому в Україні «розгортнувся процес формування сильної президентської влади в центрі та на місцях, що мало наслідком слабкість місцевого самоврядування і, по суті, законсервувало його розвиток дотепер» [260, с. 16–17].

На початковій стадії формування перебувала також партійна система в Україні. Формальні перспективи для виникнення багатопартійності були закладені ще фактом скасування у 1990 р. ст. 6 Конституції СРСР, яка до того закріплювала за КПРС роль політичного керівництва країни – фактично правлячого політикуму давно створеної політичної сфери багатоскладового суспільства СРСР. «Скинення» КПУ з п'єдесталу зумовило факт: вже перші вибори до Верховної Ради України відбувалися на «майже змагальній основі». Саме в цей період була окреслена траєкторія становлення політичної системи України як еклектичне поєднання ознак президентської та змішаної республік (за Законом «Про Президента Української РСР» 1991 р.), декларативний характер статусу та повноважень органів місцевого самоврядування.

При цьому, як зазначає Є. Перегуда, рушійною силою перетворень була бюрократія, яка прагнула конвертувати адміністративні позиції в економічні та зберігати за собою інші переваги. Вона озброїлася ліберальними гаслами приватної власності, ринку, поділу влади. Це зумовило появу інститутів Президента, парламентаризму, уряду, місцевого самоврядування. «Але в цілому система влади, сформована у 1994–1996 рр., не була в змозі продуктивно виявляти всі громадські сили... Стало зрозумілим, що окремо взята адміністративна реформа не буде ефективною без політичної реформи в цілому» [219, с. 137]. Першим кроком до цього стало запровадження змішаної системи на виборах до Верховної Ради України 1998 р.

Створення адекватної реаліям політичної сфери з оновленою серцевиною, – політичною системою, – процес, розпочатий влітку 1994 р. та «пришвидшений» президентсько-парламентськими компромісами 1995 – 1996 рр. і прийняттям Конституції влітку 1996 р., – той процес завершився наступним політико-сферним ситуативом: по-перше, Президенту відмовили у прямій апеляції до народу за рахунок збереження значної ролі парламентаризму; по-друге, був посилений «подвійний центр» виконавчої влади (Уряд + АПУ + РНБО); по-третє, відбулося організаційне відокремлення місцевого держуправління та самоврядування за рахунок збереження обласних та районних рад, створення відповідної нашим реаліям «системи стримувань і противаг» в усій політико-кратологічній моделі побудови демократично облаштованої (як на той час) країни.

Політична соціалізація кадрів для всіх сфер життя і галузей діяльності постає перед нами новою проблемою з контекстів теорії політичної сфери. Сукупний досвід пострадянських, а радше – постсоціалістичних країн засвідчує: тільки за умов цілковитої соціалізації людини та соціально-політичної суверенізації суб'єктів у будь-якій країні може бути збудоване зріле громадянське суспільство, наявність якого є головною умовою побудови в країні правової держави. Цементуючим ферментом та об'єктивним фундаментом того й іншого може бути лише істинно цивілізований народ.

Отже, ми опинилися «наодинці» з логікою відомого афоризму Г. Гегеля: без цивілізованої влади не буває й цивілізованого народу [71, с. 182]. Ось тут перед дослідником і постає низка непростих запитань. Зокрема, таких, як-от: 1) якою має бути загальнонаукова методологія «паралельно взаємозапіднюючого оцивілізування» і владних структур, і різнооблаштованих самим життям народних мас у сучасній країні? 2) що то є за сучасних умов «плюралістичне суспільство»? 3) кому та якими засобами слід братися за реалізацію завдання «оцивілізування» і влади, і народу? 4) якою є загальнотипова специфіка «завдання оцивілізування» і влади, і народу в поліетнічному суспільстві? 5) якою має бути – за основними іманентними

характеристиками – цивілізована політична сфера плюралістичного суспільства? І т. д.

Першу з можливих спроб підійти до означеного «комплекту» нетрадиційних запитань пропонує М. Остапенко. Названі вище проблемні запитання, вважає вона, «спонукають до осмислення однієї з головних проблем буття: як зберегти і підтримувати цілісність (від ціннісної до територіальної) сучасного суспільства, в якому існує безліч потреб, інтересів, уподобань, свобода вибору, розмаїття соціальних груп, об'єднань громадян, – усього того, що і є ознаками демократичного життя» [207, с. 61].

Одразу ж можна зазначити, що в цьому політичному міксі найважливішу роль відіграє патріотизм. Тільки патріотизм не голослівний, а справжній, вселюдського цивілізованого ґатунку, – про який писав В. Белінський ще у 1841 р. у статті, присвяченій віршам М. Лермонтова: «Любити свою вітчизну – значить полум'яно бажати того, щоб у ній втілювався вселюдський ідеал і в міру сил своїх сприяти тому. Бо ж інакше такий патріотизм виявиться китаїзмом, який любить своє тільки тому і за те, що воно є своє, і ненавидить все чуже тільки за те, що воно чуже, і не нарадіється власною огидністю й невродливістю... Словом, любов до батьківщини має бути одночасно й любов'ю до людства» [26, с. 64]. Ось такі складні речі – батьківщина і патріотизм...

Поміркуємо над деякими нюансами «призабутого» питання «реформа політичної сфери демократичного суспільства». Його дещо оновлену постановку подаємо у світлі концепту О. Скрипника про «ідеологію людиноцентризму в конституційно-правовій доктрині сучасної України» [17]. Почнемо із зовнішніх структур, поступово переходячи до їх внутрішньо-політологічного змісту.

Республіка – це форма та структурний устрій держави, у фундаменті якої найадекватніше реалізовується ідея суверенітету народу, за згодою та дорученням якого політична влада поділяється і здійснюється на його користь та під його контролем. Україна задекларувала саме цей шлях розвитку, який

передбачає необхідність кореляції об'єктивної фундаментальної генези політичної влади в країні та конкретизації її суб'єкта-носія в координатах суто даної (в Україні – республіканської) форми держави. А вже на цьому фоні та в цьому зв'язку можна визначатись і з формою політичного правління країною, моделлю державного управління народним господарством, суспільними справами та, зрештою, – з типом політичного режиму в країні. Якраз своєрідним виразом цього державного механізму та внутрішнім ферментом, що його скріплює, є саме політичний режим. Попередньо його можна визначити у формі системи відносин між адміністративно-управлінськими структурами та елементами політичної системи; методів управління державою справами громадянського суспільства; у вигляді закріпленого в Конституції розпорядку громадсько-політичного життя; системи норм і правил перебігу всього соціально-політичного життя. Останній також має бути орієнтований на етноісторичні реалії та фактори даної країни, місцевості, геоетнополітичної ситуації [45, с. 49].

Поняття «транзит» стосується саме змін політичного, рідше – економічного режиму, – підсумовує О'Доннел. Якщо трансформація є більш відкритим поняттям, що потенційно передбачає інваріантність змін, то транзит наголошує на початковій і кінцевій точці змін. Саме це мали на увазі теоретики демократизації, коли визначали перехід як інтервал між одним політичним режимом й іншим, протягом якого правила політичної гри чітко не визначені [393, с. 6].

Вище йшлося про те, що політичний режим в Україні визначений як гібридний. Гібридність тут означає, що формальні інститути (конституція, закони, підзаконні акти) є лише фасадом для неформальних інститутів і практик (клієнталізм, корупція і т. ін.), які переважають у політичній сфері. Хоча вибори в Україні завжди залишалися конкурентними і дозволяли змінювати людей при владі, сутність режиму залишається незмінною. Неформальні інститути зміцніли при Л. Кучмі, вижили при В. Ющенку, і набули ще більшої сили при В. Януковичі. Як припускає Ю. Мацієвський, «неформальні інститути є

важливим, якщо не головним чинником, що заважає Україні розвиватися в напрямі ліберальної демократії, але при цьому є також чинником, який заважає сповзанню до авторитаризму» [180, с. 16, 24].

Усі названі ознаки держави формуються саме в політичній сфері – одній із базових (не базисних), а надбудовних (креативних) сфер життєдіяльності будь-якого суспільства, в якій відбувається процес взаємодії історико-політичних суб'єктів даної країни. Це і є політичний процес, який функціонує на полі (або в політичному просторі) дії і взаємодії цих політичних суб'єктів, оскільки політика відбувається тільки в політичній сфері, у політичному процесі, в життєдіяльності історико-політичних суб'єктів конкретної країни, на конкретній стадії її розвитку. І першим у цьому ряду є створення Основного Закону країни – Конституції. Цей закон виражає владну волю громадян і закріплює головні (принципові) положення про суспільний і політичний устрій країни, характер її етнодержавного устрою (автономний, федеративний, конфедеративний, комбінаційний), встановлює права особи і громадянські свободи, статус вищих і місцевих органів влади.

Державна влада – це закріплене в Конституції право і можливість державного апарату розпоряджатися й управляти всіма справами суспільства, підкоряти єдиній державній волі прагнення й устремління всіх історико-політичних суб'єктів й усього громадянського суспільства. Кожний структурний елемент механізму політичного владарювання суспільними справами діє у контекстних рамках закону Ш.-Л. Монтескє (1748 р.) про поділ влад і розподіл владних повноважень. Відповідно до його вимог кожний владний інститут політичної сфери має Конституцією та окремими законами окреслене «поле владних повноважень».

У демократичному суспільстві кадрово-владний корпус очолює лідер країни (або правлінська гілка влади). Він здійснює верховну владу в країні, але, як то було за правління В. Ющенка, не повинен «вручну урядувати всіма буденно-поточними справами, наприклад, змінювати номери на машинах, ліквідувати/створювати автоінспекції, саджати дерева тощо» [46, с. 28–29].

Він має пам'ятати про існування свого автентичного правлінського логіколокусу владарювання саме в координатах політичної сфери.

У Конституції незалежної України суверена позначено правильно. А за дух ст. 5 Конституції, яка проголошує народ «носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні», її «батьки» заслуговують на позитивні акцептації. А щодо «нерівностей» праксеологізації правлінського феномену – мова попереду, оскільки феномен поділу політичних влад – особлива матерія. На тлі чітких конституційних положень і дещо «розмитих» буденних повноважень на практиці досі в Україні ще не визначилися з питанням: скільки їх, гілок влади, взагалі має бути та яким є місце президента республіки в їх контексті?

Як здавна заведено, за проясненнями істини звертаються до Ш.-Л. Монтеस्क'є, який у книзі «Про дух законів» (1748 р.) зазначав, що влада має лише три політичні влади, – законодавчу, виконавчу й судову. Ці три влади належало «обережно поділяти та врівноважувати, нічим не гніваючи Бога і не турбуючи короля...» [190, с. 28]. З останнього застереження Ш.-Л. Монтеस्क'є впливає думка: влад всього чотири, але «препарувати», торкатися можна лише трьох. Недоторканною є перша в переліку влад, – правлінська, монарша влада від Бога... [50, с. 16].

Зовсім по-іншому інтерпретується поділ влад у республіканській країні, де вищим сувереном-владонаділителем є народ, який делегує владу своїм представникам на суворо визначений термін. А тому в будь-якій республіці влад чотири, ніхто жодну з них не «ховає» і не замовчує. В Україні ж діється з точністю до навпаки та ще й у Конституції зафіксовано не чотири, а три влади (див. ст. 6). У цьому зв'язку доречним би виявився такий апробаційний концепт: очільників усіх чотирьох політичних влад слід поставити в чітко унормовані та параметризовані правові координати. Якщо парламент виявляється нездатним визначати ці параметри, – хай цим займалася б колегія незалежних професіоналів, а готовий проект документа – народу-суверену представити на референдумну апробацію, після чого передати вищому законодавчому органу (парламенту) на правову легітимацію [50, с. 17].

Отже, в монархічному і республіканському устрої правлінська влада базується на своїй автентичній тріаді владних (кратологічних) засад. У монархії домінуючою є тріада «єдиновладдя – авторитарність – деспотизм». У республіканському ж механізмі домінує інший тріадний акцент: «виборність – колегіальність – короткострокова змінюваність на посаді».

На жаль, у нашій правлінській формоутворюючій практиці з середини 1990-х рр. переважають «дещо приховані прагнення» першої особи, яка ніколи не хоче стати другою або ж другорядною персоною. Ці прагнення, як правило, вибудовуються в кратологічну лінію, тобто намагання першої особи:

(1) мати неподільне право і формувати, і за будь-яких умов підпорядковувати собі уряд;

(2) бути єдиним автором-концептуалістом та інтерпретатором-виконавцем доктрин внутрішньої і зовнішньої політики;

(3) бути безроздільним главкомом Збройних Сил різного підпорядкування.

У транзитних країнах, як правило, прослідковується прагнення тієї першої, правлінської особи:

(4) бути провідним конституантом складу і концепції життєдіяльності
(5) Конституційного суду і (6) Центральної виборчої комісії;

(7) мати пріоритети у визначенні тону життєдіяльності найнейтральніших та «найаполітичніших» у цивілізованому світі інститутів – центробанку (у нас – НБУ), Антимонопольного комітету, фонду неділимого майна (у нас – Фонду держмайна), держскарбниці, комітетів держбезпеки й держрезерву та ін.;

зрештою, (8) мати пріоритети у формуванні та ситуаційній інтерпретації повноважень усіх інституцій правоохоронної, оборонної та безпекової систем [50, с. 18].

Для того щоб унеможливити наведені кратологічні деструкції, Ю. Мацієвський пропонує інституційно «прив'язати» Україну до Заходу. На його думку, це «заповнить інституційний вакуум, посилить дію нормативного

примусу (конституції), що сприятиме зміні мотивів еліт. Виживання в такому разі забезпечуватиметься виконанням угод та дотриманням правил демократичної політичної гри. Дієвість верховенства права посилиться, що сприятиме виходу країни зі стану гібридності й переходу на шлях сталого розвитку. Якщо ж Захід продовжить дивитися на Україну як на інструмент у стримуванні Росії, конфлікт на Сході буде заморожений. Україна буде утримана на плаву, але залишиться в напівмодернізованому стані. А єдиним джерелом змін у політичній сфері у такому разі знову залишиться суспільство» [180, с. 478]. Зважаючи на це, розглянемо в наступному підрозділі заходи, які треба вжити для того, щоб Україна успішно продовжила шлях позитивних змін у бік європейської інтеграції.

5.3. Співвідношення понять «реформа політичної сфери» та «децентралізація політичної влади» в умовах формування політичної нації

Політична теорія ще за часів греко-римської класики, не кажучи вже про сучасність, розводить і диференційовано аналізує поняття «народ», «суспільство», «державна», «нація», не ототожнюючи їх. Висновок з арсеналу політичної думки Античності, доопрацьований політичною етнологією наших часів, такий: у тому людському середовищі, де є великий прошарок неіснуючого пролексу різноетнічного складу, люди з низькою політичною культурою і розмитою правовою свідомістю, – в такому середовищі не може бути громадянського суспільства, демократії та правової держави, там не може бути й мови про суверенність країни і науковість будь-якої з областей державної політики.

З вищенаведеного випливає кілька положень, що кореспондуються з сучасною концепцією П. Порошенка про децентралізацію політичної влади в багатоскладовій країні.

По-перше, багатоскладове суспільство А. Лейпхарта [159], яке маємо в Україні, – потребує багатої і різноманітної палітри засобів, форм і рівнів

державно-політичної суверенізації окремих етносів та сукупних історичних суб'єктів. Питання потребує й оновлення теоретико-методологічного її осмислення та публічної інтерпретації.

По-друге, у багатоскладовій країні держава може бути унітарною, але з широким спектром автономістських субформ державної самоорганізації нетитульних етносів. Це означає, що географічні й етнічні регіони і області повинні отримати набагато більше самостійності в економічних, бюджетно-фінансових, фіскальних, культурних та інших питаннях. При цьому вертикаль влади слід вибудовувати не зверху – вниз, тобто – від президента до міфічного «маленького українця», через численну кількість призначених губернаторів, а навпаки, – знизу – вгору, – від сільських рад, територіальних громад і місцевого самоврядування, які делегують нагору тільки ті функції, які в об'єктивному сенсі й обсязі самі «низи» просто не можуть виконувати.

Але не забудемо й про те, що не буває повноважень без відповідальності. Якщо на місця передається контроль за значною часткою бюджету, – одночасно передається й відповідальність за фінансування низки місцевих програм, які до цього здійснювала політична сфера, тобто політичне центральне керівництво. Цей механізм дозволяє зберігати єдність регіонів країни. Вільна конкуренція її несхожих, самобутніх складових дозволяє точніше реагувати на внутрішні й зовнішні виклики, яких стає дедалі більше. При цьому фінансово-бюджетну децентралізацію країни потрібно створювати паралельно з гуманітарно-культурною децентралізацією. Тобто, невтручання в особисте життя, гуманітарно-культурна автономія регіонів і областей, єдність у протилежностях – ось перспективний шлях незалежної суверенної України до демократії.

По-третє, місцеве (муніципальне) самоврядування є втіленням, комбінацією, моделей державно-політичного устрою на суто конкретному і місцевому (регіональному) етноісторичному ґрунті. Запорукою послідовно-мирного та демократичного плину місцевого політичного життя є особливий, знайдений (вироблений) саме на цьому місці, в даній етномісцевості образ

специфічного співвідношення повноважень центру та даної етноісторичної людності.

Поліетнічне суспільство, – резюмує М. Остапенко, – «охоплює не лише наявність народів та соціоетнічних груп, а й особливості співгромадянських взаємин та взаємодії між ними». Причому, йдеться не лише як про відносини за схемою «більшість – меншість», а як про відносини між різновагомими суб'єктами на принципах раціоналізму, політико-співвітчизняної солідарності та свободи совісті незалежно від того, чи становить даний народ-етнос більшість або меншість у суспільстві. Політична сфера багатоскладового суспільства може постраждати у випадках, коли ті взаємини та взаємодії реалізуються за умов «випинання» титульного етносу на фоні «меншин», не враховуючи нерівності і дисбалансу сил. За таких негативних умов етнонацменшини часто агресивно та компенсаційно ідентифікують себе у відповідь на умови, нав'язані політичним керівництвом чи соціальним оточенням. Іншими словами, політична спрямованість більшості негативно впливає на рішення меншин щодо вибору ними своєї політичної позиції в рідному суспільстві, елементами якого вони є [207, с. 61–62].

Поліетнічне полікультурне суспільство визначається як політична спільнота, в якій групова відмінність не має «хизуватися» своїми перевагами на тлі інших етнокультур залежно від соціального положення, міри політичної зрілості, віку чи покоління, статі, території розташування, «близькості до сходинок влади» тощо. Для політичної сфери полікультурного суспільства найнебезпечнішими є колізії, пов'язані з процесами асиміляції та політико-культурної інтеграції. Ці явища й процеси просто несумісні з метою правлячого політикуму збудувати соціум рівних і щасливих людностей у модернізованому суспільстві.

У процесі державно-політичної суверенізації здійснюється практична взаємодія трьох основних креативних сфер суспільного життя – політичної, економічної та культурної, – через політичну демократизацію, приватизацію власності та політико-культурне просвітництво всіх соціальних прошарків і

верств, соціоцивілізаційних етнічних стадій та ступенів соціально-політичного змужніння народонаселень і народів-етносів багатоскладових країн. При цьому люди, які живуть за межею бідності, – об'єктивно не можуть бути патріотами, політичними громадянами, особами, які усвідомлюють свою соціумотворчу місію.

Це значною мірою стосується сучасної України, в якій нині проживає значна кількість бідного населення, що призводить до поступової деградації країни в усіх сферах суспільного життя. При цьому сьогочасне українське суспільство не просто багатоскладове, а й неоднорівнево розвинуте суспільство як в економічному, так і в етноісторичному сенсах. У такому випадку від титульного народу-етносу (яким є український народ) вимагається толеранція, беззаперечна мудрість, політична відповідальність і безсумнівна компетентність при визначенні для різнорівнево розвинених народів-етносів адекватної форми державно-політичного устрою.

«У багатоскладовому суспільстві, – писав ще в 50-х рр. ХХ ст. представник течії етноконституційного права ФРН Й. Фрінгс, – «державна – це форма впорядкування політичного життя народів, які з'єдналися в цілісність...» [385, с. 11]. Ще від Н. Макіавеллі, Г. Гроція та Л. Гумпловича відомо, що найбільш прийнятною формою впорядкування державно-політичного життя різноетнічних народів у рамках однієї багатонародної країни є федерація в діалектичних спряжиннях з її субформою – автономією. Потужної сили теоретичні думки щодо цього, зазначає А. Круглашов, розроблював в останню чверть ХІХ ст. М. Драгоманов [147]. Досконалих методологічних форм прагнув досягти в цьому контексті В. Ленін, який (у багатьох працях дожовтневого періоду) першим серед дослідників Європи і запропонував модель спряжиння цих понять [161, с. 307–311].

У світлі сучасних подій оновленим чином прочитується ідея М. Драгоманова про об'єднання українського народу саме на підставі спільних прагнень політичної свободи й громадських прав, демократичних принципів владарювання. Як пише Б. Андрусин, мислитель різко критикував популярні

в тогочасному інтелектуальному середовищі твердження про спільну національність або єдину релігію як основні чинники інтеграції суспільства. Національні мотиви, вважав М. Драгоманов, не можуть бути провідними у реалізації масштабного всеукраїнського політичного проекту, а навпаки, – у своїх радикальних формах вияву вони лише стають на перешкоді впровадженню демократичного політичного процесу. Національно-державному централізму з його примусом до державної мови він протиставляє людяно-освітній універсалізм, рівноправність національностей у змішаній державі з вільністю кожної народної мови [5, с. 149–150].

Політичний шлях до свого ідеалу – суспільства гармонійно розвинених особистостей, врівноваженості індивідуального життя й життя спільноти – М. Драгоманов вбачав у федералізмі з максимальною децентралізацією центральної влади та самоврядуванням громад і областей. Він першим запропонував чіткий критерій визначення території України, яку населяє український народ, об'єднаний однією мовою, спільністю звичаїв і традицій та представлений від Карпат до Дону і Кавказу, від фінських боліт – до чорноморського берега. Але федералізм у трактуванні М. Драгоманова, на думку В. Борисенка, виступає не стільки формою територіального устрою, скільки головним способом взаємозв'язку суб'єктів політичної дії (індивідів, їх об'єднань, державних автономій, міждержавних союзів), сутність якого полягає в їх рівноправності. Лише рівноправні суб'єкти політичної взаємодії можуть так узгоджувати свої інтереси, щоб не порушувати прав і свобод один одного та уникати насильства. Тож федералізм у драгоманівській спадщині є способом державної організації, який допускає мінімум насильства, де представницькі спільноти можуть найкращим чином протистояти як імперській підпорядкованості індивідів, так й охлократичним тенденціям. Принцип федералізму, запропонований ученим, був покликаний життєвою необхідністю справедливого вирішення національного питання, та мав інтегральний характер, що передбачав рівність і суверенність народів, їх право на вільне самовизначення, відміну будь-яких національних і релігійних привілеїв чи

обмежень. Згідно з його концепцією, основою організованої федерації, як найкращої форми організації держави, на зразок США, є громадське самоуправління, а місцеве самоврядування повинно гарантувати природні права і свободи людини при федералізмі [36, с. 117].

У світлі дискусій щодо земельної реформи у сучасній Україні, продовжує Б. Андрусишин, актуальним є те, що, надаючи великого значення розвитку самоврядування як основи для руху до соціальної справедливості, М. Драгоманов на чільне місце ставив роль земств, земської автономії. Саме через останню могла реалізуватись, на його думку, автономія національна, а сутність автономії він визначав як реалізацію «своєї волі». Таким чином учений виділяв автономію національну (культурну) та автономію самоуправління (земську). Стосовно земської автономії він писав, що «тепер трудно знайти і таких людей, котрі б не згоджувались з тим, що усі діла в дуже великій державі не можуть бути вправлені чиновниками та указами з далеких столиць, не спитавши, що думають люди в тих краях, для котрих пишуться укази; тепер навіть і в руськім царстві заведено земства та городські управи, щоб хоть менші діла свої робили самі краєві люди, як самі знають, а не чиновники, що сьогодні тут, а завтра там» [103, с. 134].

План розвитку місцевого самоврядування, запропонований М. Драгомановим у його працях, підсумовує Б. Андрусишин, за багатьма ознаками не тільки відповідав своєму часові, а й випереджав ідеями суспільні запити на майбутнє. Конституційний проект М. Драгоманова передбачав реалізацію самоврядування через збори або сходи (виборні), перед якими відповідальні всі службові особи, крім суддів. У селах станом місцевого благоустрою повинні займатись схід й обрана ним управа зі старшиною. У містах – думи і вибрані ними управи [5, с. 153].

У світлі драгоманівського вчення наголосимо, що реформа, що стосується децентралізації політичної влади, концептуально пов'язана з формою державного устрою України. Під державним устроєм ми розуміємо, насамперед, (1) політико-правову (бажано, зафіксовану в Конституції)

організацію політичної влади, (2) геополітичний характер відносин між політичним центром та адміністративними регіональними периферіями; (3) кореляцію співпраці між окремими автономними частинами країни, між центральними та місцевими органами політичної влади.

М. Головатий висвітлює ще один «темний» бік цієї проблеми. Він зазначає, що в Конституції України 1996 р. органи місцевого самоврядування відокремлені від органів державної влади. Стосовно цього існують різні точки зору: і хоча багато теоретиків наполягають на тому, що не можна абсолютно відокремлювати органи місцевого самоврядування від державного механізму, наприклад, В. Кравченко та М. Пітцик [144, с. 14], існує потреба юридично і практично врегулювати це питання. Нераціонально будувати механізм держави, – зауважує Г. Чапала, – розглядаючи органи місцевого самоврядування як органи з подвійним статусом – громадським і державним [352, с. 128]. Найбільш об'єктивною і обґрунтованою, на його думку, є точка зору, за якою місцеве самоврядування, його органи розглядаються саме як складова державного механізму.

Так, відомий український фахівець у галузі права В. Шаповал місцеве самоврядування розглядає «як організацію державної влади на місцях, яка передбачає самостійне вирішення питань місцевого значення населенням саме відповідної адміністративно-територіальної одиниці» [358, с. 51]. У даному випадку йдеться саме про раціональний розподіл системи влади, владних повноважень, а саме – між центральними і місцевими органами влади. Громадянське суспільство неможливе насамперед у ситуації, якщо максимально централізована влада не узгоджує відповідним чином інтереси центру і регіонів. Звідси і бере свій початок проблема місцевого самоврядування як базової засади формування громадянського суспільства.

У всьому цивілізованому світі саме народ є джерелом політичної влади, а, отже, – і фундаментом державно-політичного устрою відповідних країн. Народ, як бачимо і на прикладі України, – містке і полісемічне політико-кратологічне поняття. Відштовхуючись від етнологічного спадку минулого (зокрема, від

спадку Дж. Віко, 1720-х рр., Ж. Мішле, 1840-х рр. та У. Самнера, початку 1990-х рр.), на початку 1990-х рр. І. Варзар виокремив два підходи до цього поняття: 1) історіологічний, коли народ – це доросле населення країни, яке, переслідуючи в політиці свої потреби та намагаючись вирішувати свої інтереси, стихійно або й свідомо, творить свою історію; 2) етнополітичний, – коли народ є синтезом усіх соціальних та суто етнічних спільностей, що населяють дану країну, а в політиці переслідує не тільки «загальні», а й специфічно свої, соціоетноісторичні потреби, інтереси, цілі [45, с. 147–148]. Обидва критерійні підходи повною мірою підтвердилися в Україні 2014 – 2017 рр., коли війна на Сході не поглибила розкол народонаселення країни, а навпаки, – консолідувала його, посприяла формуванню першооснов єдиної політичної нації. Останню тенденцію слід якомога більше підтримувати на політико-модернізаційних шляхах зміцнення творчих галузей між політичною та етноісторичною сферами.

Якщо для України вказаних поточних років консолідуючим стрижнем є творення єдинокраїнової політичної нації, то для німецького класика рубежів ХІХ і ХХ ст. Г. Радбруха на початку 1900-х рр. – переддня початку Першої світової війни – тим стрижнем було політичне (державне) право. Тобто, грамотні в політико-правовому сенсі багаті верстви «рвуться в бій», а простонародні низи керуються при цьому правовими та справедливими (з їх точки зору) міжетнічними критеріями. У 1909 році він так і писав: правова справедливість «повеліває державнику міряти всі народи однією міркою, не дивлячись на колір шкіри, етногенез та державно-історико-походженське обличчя» [244, с. 120–121]. Показовим є й те, що Г. Радбрух цю позицію конституційно-гуманістичного права пізніше відніс до технології встановлення федеративного політико-державного устрою в новій (післявоєнній) Німеччині.

Оскільки в такого роду управлінні вирішальну роль відіграє діалог влади і народу, то його перебігу має бути властивий «універсальний характер безупинного політичного процесу», – пише О. Логвиненко [166, с. 212]. Кожне ухвалене рішення не може розглядатися як остаточне, тобто таке, що не

підлягає змінам. Відкритість влади до нових ідей закономірно формує й підтримує довіру народу до неї – основу лояльності. Прикладом управління через взаємодію, де особливої ваги набувають горизонтальні зв'язки, партнерство, комунікація, координація, є реалізація в Україні Програми ООН «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду». При цьому передбачається щільна взаємодія між населенням, громадськими об'єднаннями і органами влади, внаслідок чого «члени пілотних громад значно більше, ніж члени контрольної групи, схильні оцінювати діяльність влади позитивно» [242, с. 32].

Розвиток довіри до влади шляхом залучення до участі в ній громадян і спільнот на принципах співпраці в ім'я всезагального благополуччя, зазначають А. Гриненко і В. Кирилюк, покладено в основу Стратегії соціальної згуртованості – пріоритетного напрямку політики Ради Європи [88, с. 262]. Як пише В. Ханстантінов, «плануються і вживаються заходи щодо зменшення розриву в доходах між найбільш багатими і найменш бідними верствами задля соціальної справедливості, яку названо однією з ключових цілей у становленні суспільства всезагального благополуччя. В контексті соціального згуртування політична лояльність постає як необхідна умова і наслідок реалізації сучасної соціально-економічної моделі забезпечення співіснування суперечливих інтересів в глобалізованому, соціально розшарованому, плюралістичному суспільстві, як сполучна ланка між соціальним прогресом, відданістю демократії, цінностями гуманізму та благополуччям людей» [349, с. 60].

Якщо поставити в логічний трикутник поняття «держава» – «політична влада» – «суспільство», то під державою в цьому кратологічному спряжинні ми маємо розуміти основний сферний політичний інститут суспільства зі своїм способом/механізмом політичного владарювання. Більш складним у цій тріаді є поняття «суспільство», яке містить в собі різноманітні приховані смислові підтексти.

По-перше, головними суб'єктами функціонування політичної сфери слід вважати не тільки державу, політичні партії, громадсько-політичні організації та політичних діячів, а й етноісторичні спільності (народи-етноси), які

населюють геополітичний простір України. По-друге, Україна – це багатоскладове (поліетнічне) суспільство, яке об'єктивно потребує політико-етнічного плюралізму. Це положення зафіксовано в преамбулі «Декларації прав національностей України» від 1 листопада 1991 р. Там чітко сказано, що «... на території України проживають громадяни понад 100 національностей, які разом з українцями складають п'ятидесятимільйонний народ України» [96]. Зважаючи на це, найкращим, найлогічнішим для України є політико-державний устрій з таким унітаризмом центру, який, впроваджуючи децентралізацію, надає різнорівневу автономію для всіх етноменшин. По-третє, сформуванню справжню політичну демократію в багатоскладовому суспільстві можна поєднанням волевиявлень та інтересів центральної політичної влади й об'єктивних потреб «вертикальної», місцевої політичної влади, зокрема і специфічних жадань і загальних потреб територіальних громад та інших елементів системи місцево-регіонального самоврядування.

У місцях компактного проживання різних народів-етносів (та їхніх репрезентантів), пропонує І. Варзар, добре було б відновити систему Магдебурзького права, а саме: місцево-регіональних (із відчутним «етнічним елементом») «парламентів» (рад, асамблей, соймів, конвентів і т. п.); урядово-виконавчих структур (самодіяльно-дорадчих, «місцево-народних міністерств»); ієрархічно підвладних центру місцевих суддів з компетенцією етико-третейських і арбітражно-етноісторичних порад та рекомендацій служителям закону; місцевих структур загальнодержавних політичних партій; зрештою, з урахуванням у контексті області регіональної державної політики на місцях етноісторичних традицій самоврядування та муніципального політичного мислення [45, с. 198].

На нашу думку, саме приналежність до визначеної етнічної групи чи народності обумовлює неоднорідність, строкатість і політичної культури, яку можна порівняти з ковдрою, виконаною у стилі «печворк», тобто зшитою з багатьох клаптиків різної тканин із багатоколірними візерунками. Це пояснює й існування в одній країні багатьох субкультур, що є явищем цілком природним.

Особливо це притаманне Україні, яка стала незалежною і перебуває в перехідному стані [295, с. 5].

Упродовж багатьох років у багатоскладовій Україні зростала централізація повноважень і ресурсів у вертикалі органів виконавчої влади. Проте така централізація не розв'язувала проблем людини в конкретній місцевості. Виконавча влада стверджувала, що це відбувалося через те, що місцеве самоврядування не завжди і не в усьому об'єктивно спроможне виконувати покладені на нього функції, а тому, мовляв, частину функцій мали перебирати на себе органи центральної виконавчої влади. Потрібно було визначитися, на які рівні управління мають бути передані ці повноваження та ресурси, аби вони були використані максимально ефективно. Ось тут і постає питання ідеології і змісту реформи концепту децентралізації влади [142]. Висловимо деякі міркування теоретичного характеру.

Децентралізація влади – «це найбільш складний сучасний політичний феномен, який дезавує не одну концепцію реформування політичної сфери «по-старому», – наголошує О. Федоренко. Отже, по-перше, це – зміна системи управління від монопольно-ієрархічної до партнерсько-горизонтальної, за якої ключова частина функцій центральної влади переходить до місцево-територіальних органів конституційного самоуправління та ініціативної самоорганізації громади, тобто відбувається кардинальне скасування або формальне послаблення централізації. По-друге, – це процес розширення і зміцнення прав та повноважень адміністративно-територіальних одиниць або нижчих органів й організацій при одночасному звуженні прав і повноважень відповідного центру з метою оптимізації та підвищення ефективності управління суспільно важливими наскрізними та локальними управлінсько-ресурсними функціями, найповнішої реалізації регіональних і місцевих інтересів [336].

Суть перетворень, які передбачає децентралізація, полягає в розмежуванні функцій і повноважень виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. Іншими словами, децентралізація сприяє створенню фінансово

незалежних територіальних громад, які зможуть самостійно і на належному рівні утримувати дитячі садки і школи, амбулаторії, будинки культури і клуби, дороги, місцеву інфраструктуру тощо. Тобто, децентралізація – це реальний шлях до підвищення якості повсякденного життя мешканців кожного села, селища чи міста, – особливо територіально віддалених від політичного центру країни місцевостей.

В Україні вже досить давно закладені конституційні засади місцевого самоврядування, ратифіковано Європейську хартію місцевого самоврядування, прийнято низку базових нормативно-правових актів, які створюють правові та фінансові основи його діяльності. Проте від часу ухвалення Конституції України та базових для місцевого самоврядування нормативно-правових актів щодо розвитку місцевого самоврядування фактично зупинився на рівні територіальних громад у містах обласного значення, оскільки переважна більшість територіальних громад через їх надмірну подрібненість та надзвичайно слабку фінансову базу виявилась не спроможною виконувати всі правом і теорією базові повноваження органів і системних елементів місцевого самоврядування [138].

Публічно-владні й територіально-адміністративні концепти у структурах політичної сфери – особливої значущості й трудомісткості в контексті проблеми її, сфери, реформування. Більше того, це цілий малозрозумілий комплекс проблем і «темних місць».

За роки незалежності України в основному сформовано законодавство, що визначає систему органів публічної влади, їх повноваження, порядок формування та ресурсну основу їх діяльності. Проте через різні причини, передусім, – через відсутність політичної волі правлячих політикумних команд, в Україні так і не було сформовано струнку, зрозумілу, таку, що відповідає потребам її розвитку, систему адміністративно-територіального устрою. Україна чи не єдина країна в Європі, яка досі не має закону, що регулює питання створення та ліквідації адміністративно-територіальних одиниць, ведення їх реєстру і створення на цій основі первинного реєстру адрес.

Вочевидь, що існуюча в Україні система місцевого самоврядування не відповідає потребам суспільства. Функціонування місцевого самоврядування не спрямовано на реалізацію його головного призначення – створення та підтримки сприятливого життєвого середовища, необхідного для всебічного розвитку людини, надання мешканцям територій якісних та доступних публічних послуг на основі сталого розвитку дієздатних територіальних громад [240].

На території нинішньої України живуть люди з різними світоглядами, різним історичним досвідом, різною культурною орієнтацією, різним баченням майбутнього та різними мовними уподобаннями, що обумовлено багатовіковими історичними процесами. Міжнародний досвід свідчить, що неможливо здійснити перерозподіл повноважень і ресурсів між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування на користь останніх без їх посилення (укрупнення) чисельно й територіально. Тобто потрібна далекосяжна адміністративно-територіальна реформа.

При цьому матимемо на увазі факт: існують численні ризики, пов'язані з необхідністю перегляду меж адміністративно-територіальних одиниць. Це, насамперед: 1) недостатність механізмів, передбачених проектом Закону «Про об'єднання територіальних громад», для здійснення адміністративно-територіальної реформи. Зокрема, добровільний характер такого об'єднання не гарантує систематичного застосування відповідних норм; 2) можливий політичний спротив локальних еліт із перспективою залучення на свою підтримку широкої громадськості. Соціальна база спротиву може розширитися через побоювання мешканців чинних адміністративно-територіальних одиниць втратити статус та інфраструктурні переваги (з таких причин у 2005 р. було зірвано реалізацію пілотного проекту адміністративно-територіальної реформи в Київській області) [336].

Не в останню чергу, – пише у своїй статті Є. Вятр, – слід пам'ятати про два уроки зі світового етнополітичного досвіду. Зокрема, (1) про можливу активізацію та радикалізацію місцевих політичних об'єднань, які

представляють інтереси різносенсових меншин, що мають компактний характер проживання. (2) Передбачувані цілі політичних кампаній, як мінімум, можуть реактивізувати боротьбу проти укрупнення районів, в яких відповідні етнічні групи складають більшість населення, а як максимум – можуть оживитися колишні утворення національно-територіальних автономій [67].

Сьогодні процес децентралізації в Україні начебто успішно стартував, але повноцінне завершення реформи потребує усунення наявних прогалин і невизначеностей у Конституції України, яка (1) в частині визначення територіальної основи органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування є недосконалою, а правові конструкції, що застосовуються, залишаються досить суперечливими; (2) не містить необхідних і достатніх правових норм для утворення чіткої ієрархічної системи адміністративно-територіального устрою; (3) не дає змоги створити систему місцевого самоврядування по всій території країни з чіткими та забезпеченими ресурсами повноваження органів місцевого самоврядування; (4) містить лінії конфліктності в системі влади на рівні регіонів, районів і вузьких логіколукусних територіальних громад [189]. Успішність впровадження заявленої президентом України децентралізації залежить не тільки від парламентських коаліції та опозиції, а й постійного і дієвого контролю структур громадянського суспільства.

5.4. Внутрішньосферні трансформації в контексті соціально-політичної модернізації України

Сучасна Україна нині перебуває в умовах постмодерністської реальності, коли, як вважає В. Горбатенко, стає практично неможливим для втілення прагнення представників влади створити цілісну уніфіковану систему управління суспільними процесами, оскільки влада поступово втрачає попередню соціокультурну базу – людей, готових іти на будь-які жертви заради втілення волі, що виходить з єдиного центру. В епоху постмодернізму неможливими стають стандартизація, масовізація суспільства (на зразок

описаного Х. Ортегою-і-Гассетом). Суспільство нової доби стає поліваріантним, у ньому панують не догми, а дискурс, на зміну очікуванню і надії людини поступово приходять прагматичний розрахунок і віра. Через це і політичній діяльності постмодерністського типу властиві фрагментарність, гра в гуманізм, активність чи лояльність. За цих умов, робить висновок В. Горбатенко, політика перетворюється на різновид підприємництва, де провокуються події, конфлікти, створюються штучні іміджі лідерів, набуває самодостатнього характеру політична реклама. Розглядаючи постмодерн з різних кутів зору, варто погодитися з В. Пантінім [214, с. 11], що чим далі світ рухатиметься до постмодерну, «тим необхіднішим для виживання людства буде подолання антагонізму між полярними, але однаково необхідними тенденціями соціального розвитку – між лібералізмом і соціалізмом, західництвом і ґрунтовництвом, сучасністю і традиційністю, соціальним прогресом і збереженням культури, збереженням природи», – про що пише і В. Горбатенко [83, с. 6].

До того ж, постмодерне уявлення про владу розуміє її як «розподільчу мережу, позбавлену меж (віртуальну), позбавлену центру (жоден суб'єкт не є «центром влади», «кожен поділений і перерозподілений у характерній царині»), кореневище (на противагу закоріненню), іноді безладну як рій або зграя, іноді без лідера або з тимчасовим лідером... Влада – це синтез сил і відносин, не особиста власність, а різновид безособистісної свободи або творчих можливостей загалу» [108, с. 73].

І якщо у країнах консолідованої демократії відбувається активний пошук відповіді на виклики постмодерної доби через сформовані механізми активізації комунікації влади та суспільства (мас-медіа, громадські об'єднання, політичні партії тощо), то у країнах, які перебувають у перехідному стані, виникає «хаотичне переплетіння» інформаційних потоків, що відкриває можливості для маніпуляцій громадською думкою, сприяє відтворенню авторитаризму у відносинах суспільства і влади. Разом із тим, – робить висновок А. Драшкович, розвиток демократії у суспільстві визначається як

організованою діяльністю владних інституцій, їх ефективністю та координацією, так і рівнем впливовості громадськості на прийняття та реалізацію владних рішень, що забезпечує їхню легітимність. Особливої актуальності це питання набуває в нашій країні на регіональному та місцевому рівнях, бо саме тут владні рішення безпосередньо стосуються кожного громадянина та впливають на його повсякденне життя [104, с. 145].

В умовах домінування постмодерну значних трансформацій зазнає і правова реальність, – прогнозують В. Горбатенко та І. Бутовська, яка справляє сутнісний вплив на політичну сферу, що виявляється як динамізм, мінливість, брак рівноваги, залежність від суб'єктивного сприйняття. Новітні напрями, такі, як феноменологія, герменевтика, антропологія, синергетика тощо дають змогу адекватно уявити сучасну правову реальність, реалізуючи себе у філософії права. Зокрема, в герменевтиці право сприймається як визнання і повага особистості іншого, сучасна ж антропологія виходить із визнання багатоманітності культур і правових систем сучасності. Синергетика як інтегративна доктрина включає у свою проблематику питання нормативного регулювання поведінки людей і впливає на онтологію та методологію юриспруденції, а з феноменологічного погляду, право в умовах постмодерну починає розглядатися як притаманне кожному індивідові почуття справедливості [82].

Українська людина разом з іншими пострадянськими етнополітичними суб'єктами соціально-політичних змін потрапила в ситуацію необхідності вибору після жорстких, але до певної міри комфортних умов традиційного існування в тоталітаризованій країні. Остання, вважає Е. Комарова, «виступала в ролі головного вершителя людської долі, в особі держапарату і партапарату «карала і милувала», була для більшості людей чимось «на кшталт господа бога, строгого, але справедливого» [139, с. 31]. Акцентуацію на правах людини, якою так захоплювалась і захоплюється досі ліберальна демократія, в постсучасному суспільстві має замінити ідея справедливого суспільства, якому притаманна рівновага між соціальним порядком і автономією особистості. «Для

забезпечення такої рівноваги на певний час допускається підвищена вимога до громадян з тим, щоб вони, поступившись індивідуальними інтересами, спрямували свою енергію на досягнення певних спільних для всіх цілей», – підсумовує В. Горбатенко [84, с. 159].

Утвердження постматеріального начала в структурі сучасної цивілізації є, насамперед, проблемою морально-духовного порядку. Першочерговість ролі особистісних якостей у розумінні духовності ХХІ століття, на думку українського філософа С. Кримського, «визначається вимогою утвердження так званої монадної особистості, здатної репрезентувати свою націю, свою культуру, свою епоху і тим самим маніфестувати індивідуальну іпостась універсального досвіду, оскільки нині щільність соціальних зв'язків виросла настільки, що формування монадних особистостей стає поширеним явищем» [145, с. 12–13]. Нині ці носії індивідуальної самобутності (монади) створюють досить своєрідне суспільство, яке М. Кастельс називає «суспільством мережевих структур», здатним продукувати дві самобутності – суспільного опору і зверненості в майбутнє, які можуть виникнути «у таких просторах, на основі таких умов і таких процесів, які характерні для кожного конкретного інституційного і культурного контексту» [131, с. 637–638].

Разом з тим, сучасна інформаційна епоха виступає як машина утилізації не тільки природи, культури, а й самої людини, взявши за мету переведення наявної інформації з описового стану в технологічний (рецептурний). Ті інформаційні пласти культури, які не піддаються процедурам такого «переведення», визнаються в кращому випадку як пережиток, у гіршому – як непотрібне сміття. Згадаємо оповідь класика фантастичної літератури Р. Бредбері «451 градус за Фаренгейтом», в якій йдеться про знищення культурного надбання попередніх поколінь: класичні твори в кращому випадку залишаються у вигляді конспектів на кілька сторінок, а то і кількох рядків. Але на час виходу цього твору у 50-х рр. минулого століття це сприймалася як стовідсоткова фантастика [296, с. 126].

Сьогоднішні гравці на політичному полі України, резюмує В. Горбатенко, це, за Г. Гессе, – своєрідна відповідь глибокій потребі «заплющити очі й втекти від нерозв'язних проблем і страшних передчуттів загибелі». Екстраполюючи ідеї Г. Гессе на нинішню українську реальність, він зауважує, що «українська політика є «магічним театром», платою за вхід до якого є розум. Цей магічний театр є моделлю культури і поведінки постмодерну, яким властива відсутність витоків, причинності, соціальних зв'язків. А це означає, що й на українське суспільство в найближчому майбутньому чекають зміни подібного характеру» [84, с. 161].

Вищезазначені процеси призводять до того, що уявлення про стрімку динаміку демократичних реформ в Україні нині поступово змінюється усвідомленням необхідності довгого і важкого періоду поступових змін, які від сфери політичної дедалі більше повинні зосереджуватися у сфері духовній. Як писав польський політолог Є. Вятр, «тільки поступовий ... і певно довгий процес відходу від комуністичної утопії, – процес, що передбачає визнання необхідності прагматичних реформ і є вихідним пунктом на шляху від тоталітаризму до демократичних концепцій» [67, с. 7]. Ці спостереження свого часу принарощував український політолог Ф. Рудич. Основний його акцент до концепції модернізації політичної сфери – це заміна розбалансованої системи політичних інститутів (1) моделлю стримувань і противаг, (2) сучасними формами безпосередньої і представницької демократії, (3) повагою до конструктивних позицій політичної, офіційно визнаної опозиції [255], – ось невідкладні завдання для будь-яких новообраних президентів, коаліцій у парламенті та новостворених урядів.

Україна офіційно стала на шлях модернізації. Правлячий політикум представ перед двозначною картиною: на одному полюсі опинилися переконання багатьох у незалежності демократії від економічного зростання, на другому – прибічники ідеї переваги порядку над демократією. Виявилася живою й «третя, серединна позиція», яка акцентується на тому, що

модернізація означає налагодження постійного діалогу між владою і населенням.

В Україні подібного, реформаційно-модернізаційного досвіду не так уже й багато. Ось щодо цього, – від канадійця Р. Мілна, – уроки закордонного політичного досвіду [408, с. 563]. Виявляється, що організація такого діалогу означає рух у бік відкритої соціальної системи, який включає злам перегородок між людськими верствами і зростання соціальної мобільності, а суто в політичній сфері – вибух ефективної координації мислення та дій між адміністративними і політичними групами та інститутами. З'ясовується також, що протистояння політикуму й аполітичного соціуму – досить рухлива річ, – оскільки в багатьох розвинутих суспільствах політична влада легітимної бюрократії незрівнянно більш значуща, ніж ситуаційний вплив політичних груп (партій, «груп тиску», законодавчих ініціатив). Досить подивитися «свіжим оком» на післявиборну ситуацію в США і Франції (2017 р.), – і будь-які сумніви щезнуть: жити при суворій політико-правовій демократії у політичній сфері важко, але цікаво і «захватно».

Нова держава та її інститути покликані прискорити процес формування громадянських інститутів, які мають відображати інтереси, що відповідають суспільним цінностям, притаманним конкретній країні, та узгоджуються із загальнолюдськими цінностями. Держава має бути зацікавленою у становленні саме таких інститутів, тому що в індустріальній і, особливо, постіндустріальній фазі розвитку прогрес можливий лише тоді, коли суспільству притаманні висока культура, мораль, належний рівень освіти, коли саме суспільство потребує їх високого розвитку. За таких умов відбувається руйнування замкнутості, властивої докапіталістичним формам та корпоративному капіталізму. У цьому аспекті для нас важливою є думка класика світової політичної думки К. Поппера, який у праці «Відкрите суспільство та його вороги» [235] зазначав, що здійснення будь-яких реформ чуже радикалізмові, який, як правило, маскує консервативні позиції. Передумовою успішних реформ, а тим більше системних реформ, як вважає І. Бідзюра, є відкритість

самого суспільства, тобто «готовність його громадян до відповідального і творчого ставлення до вдосконалення існуючих соціальних інститутів» [32, с. 81]. А тому системна реформа – це процес самоорганізації суспільства, який охоплює всіх його членів, а не тільки результат зусиль владних органів.

До того ж, модернізація не є однорідним процесом: вона передбачає цикли коливань, періоди криз і нестабільності, причому суспільна деградація внаслідок цих процесів деінде і часом можлива до рівня втрати загальнонаціональної політичної єдності. За більш, ніж 60-річний термін існування у світі теорії модернізації дедалі помітнішим стає вектор її розширеного тлумачення як певного способу життя капіталістичної системи. Ця обставина, – пише Т. Пояркова, – «пояснює спроби описати модернізацію у вигляді процесу, який на будь-якому етапі розвитку системи призводить до глобалізації – становлення цілісної структури управління зі світовим розподілом влади, з наявністю дієвого інституту міжнародних регулювальних органів, що протистоять окремим державам, які поступово втрачають певні ознаки суверенності» [238, с. 100]. У певному сенсі це стосується й України, особливо останніх років її незалежного розвитку.

Важливою в цьому сенсі є думка Р. Арона про те, що основні причини криз конституційно-плюралістичних режимів пов'язані (1) або з надмірною олігархічністю, (2) або з надмірною демагогічністю популістів. У першому випадку руйнація настає тоді, коли панівна меншість використовує державні інститути в своїх цілях, перешкоджаючи громадянському самоуправлінню, а формальна повага до свобод особистості перероджується у знаряддя збереження віджилих привілеїв. У другому випадку криза спричиняється тим, що 1) олігархія стає малопомітною; 2) певні групи виявляють безкомпромісність у здійсненні своїх вимог; 3) для збереження спільних інтересів не залишається реальної влади; 4) розбрати між групами (зокрема, між тими, які входять до складу правлячої меншості) досягають високого ступеня напруження [14, с. 64]. Як бачимо, в Україні нині спостерігаються елементи і першого, і другого виду «причинних криз».

Як наголошує І. Бідзюра, світовий досвід беззаперечно доводить зростання ролі держави на найскладніших, переломних етапах розвитку суспільства. При цьому автор впевнений, що треба враховувати і багатоаспектність проблеми. На його думку, посилення дієздатності держави має оцінюватися: 1) з позицій вирішення головного завдання системних перетворень – поглиблення ринкової трансформації економіки. Визначальним у цьому є інституційне забезпечення політики реформ, завершення формування розгалуженої ринкової інфраструктури, утвердження ефективного законодавчого поля та стабільних правил, на які спирається економічна діяльність; 2) виправлення «перекосів» у відносинах власності, тобто забезпечення легалізації їх основних форм, політичної підтримки та надійного державного захисту приватної власності, інтересів ділових партнерів і кредиторів, національного капіталу загалом; 3) впровадження цивілізованих механізмів державного регулювання земельного ринку, який вже фактично (але хаотично) діє; 4) розв'язання проблеми захисту дрібних акціонерів. При цьому оцінювати дієздатність держави (як головного політико-кратологічного інституту політичної сфери), – наголошує автор, – слід також і з огляду на її спроможність забезпечити всіма доступними інструментами, включаючи й засоби регуляторної політики [33, с. 78–79].

Як виглядає Україна саме в нинішній політичній сфері, ми розглядали на прикладі аналізу передвиборчих програм кандидатів у Президенти України, опублікованих у спецвипуску парламентської газети «Голос України» за 30 квітня 2014 р. Того разу нас цікавила політологічна контроверза: на фоні (1) майже завершеної політичної фази революції (Майдану-2); (2) створеного і вже натхненно діючого Уряду; (3) переструктурованого парламенту; (4) «наполовину» підписаної угоди про асоціацію з Євросоюзом та (5) щойно прийнятою новою редакцією Конституції, – на тому фоні, яких же поглядів стосовно політичної сфери дотримувалися два десятки кандидатів на пост Президента України? Щоб відповісти на це запитання, ми розглянули тексти програм 20 кандидатів на пост Президента України [54].

Зокрема, в тих текстах ми мали намір виявити таке: 1) Чи розуміють вони видимі та підтекстові смисли дієвого існування політичної сфери в житті суспільства? 2) В яких поняттях і термінах вони її концептуалізують? 3) Якою бачать кандидати конструкцію самої політичної сфери? 4) У разі перемоги на виборах, – що саме вони в ній «добудували» б, а що радикально реформували б? 5) Яким понятійно-кратологічним інструментарієм вони оперували б у своїй правлінській діяльності?

А що сталося б у позитивному варіанті реалізації нашого задуму? Наразі гадалося про таке: у підсумку ми (дослідники, еліта, суспільство) отримали б відповіді й на такі свої запитання: 1. Чи не ототожнює кожний з них посади Президента і Прем'єра (плутаючи поняття «правління» та «управління»)? 2. До якої форми політичного правління країною кожний з них суб'єктивно прагне, – президентсько-парламентської? парламентської? президентської? 3. Зрештою, нам хотілося того, щоб виборцям стало зрозумілим, до якого політико-владного типу кожний з них об'єктивно себе відносить: демократичного? ліберального? авторитарного?

За результатами аналізу ми виділили такі основні недоліки й елементарні «докази профнепридатності»: 1) в усіх, без винятку, програмах кандидатів немає положень про те, які владні важелі використовуватиме майбутній Президент на своїй посаді і що саме він конкретно робитиме. Особистісні владні функції, у кращому випадку, декларувалися «приблизно» і дуже «загально». У програмах деяких кандидатів не було жодного рядка щодо збалансованості системи управлінських і владних відносин.

Нас також розчарувала наступна «знахідка»: 2) майже всі кандидати «звалювали в одну купу» квазіпарні поняття «правління – управління», «адміністрування – регулювання», «керівництво – урядування» і т. д. і т. п.; 3) у більшості кандидатів спостерігали нерозуміння суті та спільного й різного у змісті понять «країна» і «державна», «суспільство» і «населення», «людська особа» і «політичний громадянин», «активне населення» і «політична нація» й т. п.; 4) більш як у половини кандидатів спостерігалось нерозуміння різниці у

змісті понять «сфера життя» і «галузь діяльності»; 5) стосовно форми політичного правління країною, то в багатьох програмах кандидатів вона або була не озвученою, або представлена незрозумілою; зрештою, 6) нас здивував і такий факт: принцип невтручання держави в економіку громадянського суспільства нечітко згадувався тільки в трьох кандидатів (які виявилися не-олігархами).

Детальне ознайомлення з текстами передвиборних програм двадцяти кандидатів у Президенти України (представлених до ЦВК у квітні 2014 р.), фактично звелося до своєрідного політологічного дослідження. Оскільки йшлося не про «пересічних» анкетованих респондентів, а про високих елітників-претендентів на найвищу лідерську посаду, – нас цікавили дві теми: 1) розуміння ними політико-кратологічного змісту посади Президента та 2) інститут президентства як центральний урядовуючий структурний елемент політичної сфери. У синтезі задуму ми мали на меті з'ясувати, як ці вищі елітники країни уявляють собі обсяг і характер трансформаційних змін, реформ та інших модернізаційних заходів у політичній сфері, яку вони обрали своїм логіколокусом на відповідний каденційний термін.

Перше, що нас здивувало: ніхто з кандидатів у Президенти не надав своє бачення політичної сфери як злагодженої взаємодії трьох її горизонтальних складових – політичних відносин, політичних інститутів і політичної ідеології, а також директивно-владного смислового навантаження її вертикального стрижня: «правлячий політикум – політичні інститути – політична система».

Як не дивно, далеко не всі кандидати відверто говорили про те, до якої форми правління прагнуть привести країну. У кількох випадках це поняття все ж проявилось, але у змістовному сенсі було зрозуміло, що ці кандидати ототожнювали пости Президента і Прем'єра. У програмах, де така позиція була наявна, існував концептуальний мікс, – напевно, підсвідомо вони воліли конституювання в країні і президентської, і парламентської, і парламентсько-президентської форм правління. У текстах програм майже половини кандидатів

присутня інтерпретаційна плутанина соціумо- і державотворчого змісту всіх тільки-но наведених «політико-урядовуючих» понять.

Із проведеного аналізу випливають не досить втішні висновки.

Перший висновок. У призмі завдань нашого дослідження впливає висновок: особливо відчутним чином прогресує та країна, якою урядове просвітнє правління та професійне управління в ній господарством. Саме діалектичне спряження «правління» та «управління», як-то кажуть англійці, задає країні «*policy determines politics*», – тобто, виробляється курс, яким визначається модус реалізації у ній усього комплексу областей державної політики. Прочитуючи президентські програми претендентів на вищу в країні політико-державну посаду, доходимо висновку: політико-кратологічною освіченістю вони (кандидати та їх програми), на жаль, майже не відзначені.

Другий висновок стосується понятійно-термінологічної вербалістики текстів самих кандидатських програм. Тексти програм написані простонародною, буденною, не понятійно-категорійною мовою, яка світоглядно не розмежовує інтелектуально-теоретичну та буденно-свідомісну постановку обговорюваних сферно-політичних питань життя країни, що перебуває у стані кризи. У тих текстах програм йшлося про здійсненність/нездійсненність передвиборних проєктів, або ж про реальність/прожектерність запропонованих суспільству змін, реформ і модернізмів, – у суто політичній сфері. Трохи виразніше виглядали теоретико-правничі та економіко-реформаційні аспекти. Водночас, найпомітніший негатив тут полягав у нерозумінні (авторами тих передвиборних програм) того, що право й економіка (господарство) – це справа не Президента, – це справа очільників інших гілок влади та органів урядування справами громадянського суспільства.

Третій висновок. На сторінках тих кандидатських програм загальносферної концепції не спостерігалось зовсім. Із 20 проаналізованих програм лише в чотирьох заторкувалися проблеми політичної сфери, – в усіх інших кандидатів ця матерія фактично не перебувала у фокусі їхньої уваги. А

це значить, що півтора десятки солідних політичних осіб, претендуючи на президентський пост, і не підозрювали, що лідер країни (а не «глава держави»!) життєдіє не «десь там...», а саме в політичній сфері.

Четвертий висновок. Об'єктивно кажучи, всі кандидати акцентувалися не на генеральних питаннях політичного правління країною, а на деталях державного управління економічним життям суспільства, частково – й на деяких аспектах соціального захисту людей. Тобто, всі оті кандидати бачили себе не політичними лідерами народу, а лише... добрими патерналістами, народодлюбцями в образі «прагматичного керівника»... уряду. Про цю ж політологічну прогалину свідчить і бідність теоретико-інституційного інструментарію здійснення гіпотетичним Президентом своїх конституційних і професійних повноважень та обов'язків: у більшості програм той інструментарій подано у такій само «вказівній», але безадресній та позаконцептуальній формі, – як за радянських часів, коли від усіх управлінців вимагалися абстрактні воління й дії на кшталт «підняти», «покрощити», «підвищити» і т. п., а від народу-«електорату» вимагалось лише одне – «голосувати за ... мене».

Отже, судячи з проаналізованих нами кандидатських програм, у травні 2014 р. народ обирає не Президента, першорангового політичного правителя, а завгоспа країни. Ті кандидати – найактивніші на політичній арені країни особи – так і не змогли зрозуміти сутність і соціоцивілізаційний потенціал політичної сфери, «яка стосується повсякденного життя та майбутнього мільйонів людей» [165].

Перехід від утопічних програм майбутнього, що демонстрували передвиборчі програми означених кандидатів на посаду Президента України, до його моделювання в сучасний період потребував би відмови від будь-якого припасовування минулого до сучасності чи протиставлення сьогодення минулим епохам. Як зазначає в цьому контексті А. Гулига, лише така сучасність, яка «відмовляється від усвідомлення своєї переваги над попередніми епохами, йде на виучку до минулого», лише вона заслуговує на

назву «постсучасність» – у розумінні «мудра й найвища сучасність» [91]. Виходить так, що транзитне суспільство, яке не набагато відійшло від минулого, не може мати окремо взятих високорозвинених просунутих сфер життя. Бо для цього потрібно перманентно змінюватись, нестандартно реформуватись, що, в підсумку, й означало б цивілізаційно модернізуватись «на марші».

Водночас, перед нами може постати й таке запитання: а чи може існувати високорозвинута політична сфера в середньорозвинутому, а то й у слаборозвинутому суспільстві? Відповідаємо: ні, не може! А ось окремі периферійні галузі діяльності, – а саме ті, що безпосередньо межують з сусідніми сферами, – подібні «галузеві виключення» були й досі є. Наприклад: високорозвинута літературно-художня галузь у слаборозвинутій Росії XIX ст.; високорозвинутий Уйгур-Синцзянський національний округ у сучасному Китаї; досить розвинута турецька етнокультурна галузь у Болгарії; двомільйонна «імперія циган» та високорозвинута двомільйонна, на дві третини сашсько-угорська Трансільванія в Румунії; високорозвинута багатоскладова, на цілу третину слов'янська провінція Карінтія в Австрії тощо.

Подібні явища – як свідчення «дещо обмеженого суверенітету центру», – говорить В. Горбатенко, можливе, і в майбутньому, напевно, буде збільшуватися. Це й є не що інше, як «пошуки сучасністю альтернативних, «третіх шляхів» соціального поступу» [82, с. 105]. Уже на початку XXI ст. дедалі яснішою стає перспектива реформування й «поштовхової» модернізації суспільних сфер не волюнтарно-«демократичними» методами впливу «сильних еліт» на слабосильні маси, а – за давньою порадою Ш.-Л. Монтеск'є – вдосконаленням політичних і соціальних інститутів. Найбільш насиченою «вольовими» інститутами була й залишається політична сфера. Їй і потрібно щосили примушувати всіх *homo politicus* країни (тобто «людей політичних») до розвитку і самовдосконалення.

Усім нам слід самореформуватись: народу – час позбутися сомнамбулістського відчуття того, що вконкретна людина не може нічого

змінити і нічого не вирішує. Правлячим елітам – замінити пустопорожню реформаційну риторику і вживати конкретних реальних заходів для виведення країни з кризи. За сучасних умов, коли людство, схоже на те, винайшло потужні демократичні регулятори політичних відносин і політичної діяльності, на політику покладається завдання бути динамізатором розвитку і засобом регулювання економічних, соціальних, культурних, міжетнічних і духовних відносин. Перебіг процесів у політичній сфері завжди має орієнтувати розвиток суспільства на мінімальну конфліктність і максимально солідарну життєздатність суспільства розумних людей. Інакше – «кінець історії?», і дарма тоді буде кивати на Г. Хантінгтона та Ф. Фукуяму.

Висновки до п'ятого розділу

Основна мета п'ятого, останнього розділу дисертаційного дослідження – це теоретико-методологічний супровід тріадного трансформаційного процесу в сьогоденній Україні. З'ясовано, що реформа політичної сфери – це передумова та крок до конституційної реформи. Визначено теоретичні співкореляції понять «реформа політичної сфери» та «децентралізація політичної влади» в багатоскладовому суспільстві. Проаналізовано внутрішньосферні політичні трансформації в контексті соціально-політичної модернізації країни.

У першому підрозділі з'ясовано, що з точок зору послідовності та якості трансформацій у суспільстві, особливо в політичній сфері та її виробничих галузях, які проникають в соціологічне поле сусідніх сфер, у лінійну проекцію ситуативу неодмінно втручається детерміністика тріадного методу соціально-політичних перетворень. Його основна вимога – це й є основна думка підрозділу: (1) якісні передумовні зміни зумовлюють (2) послідовні соціальні реформи, а останні акумулюють цивілізаційний потенціал (3) соціально-політичної та економіко-культурної модернізації країни. Втручання в дію тріадного методу може перетворити трансформаційний трикутник «зміна – реформа – модернізація» на «переривчасту рокировку без кінця» на кшталт: «зміна – реформа – модернізація – реформа – зміна...» і т. д.

Припинити цей рух та усунути з горизонту ту перспективу, а потім «повернути країну в цивілізоване русло впорядкованого руху» може лише основний інститут політичної сфери – держава й лише за умов її дій у контексті вимог людиноцентристського методу. Ключовим моментом є «стрижневий політико-людський кадровий фактор», який має бути укомплектований (1) високоінтелектуальними людьми, які свого часу захищали дисертації у рамках соціогуманітарного циклу; (2) серед політикумних осіб мають бути видатні представники академічної науки; (3) серед політичних елітників має бути якомога більше грамотних політолого-правознавчих професіоналів.

При цьому потрібен час, щоб партії змогли адаптуватися в атмосфері взаємної довіри і терпимості, поваги до закону, а цього можна досягти лише шляхом багаторічної конкуренції, взаємодії і серії демократичних виборів. Чим менше практичного досвіду багатопартійності, чим несприятливіші соціально-економічні умови, які сприяють виробленню терпимості, тим триваліший необхідний часовий інтервал. Тривалість переходу до демократії в Україні може обчислюватися десятиріччями та поколіннями і цей часовий фактор є однією з найсерйозніших дилем переходу від авторитаризму до демократії.

Для прискорення цього процесу, а також становлення громадянського суспільства для відновлення природного взаємозв'язку цього суспільства і влади, необхідно здійснити низку першочергових заходів: 1) обмеження влади та її підзвітність; 2) ротація керівників, яка може стати першим кроком на шляху до конституційного правління; 3) децентралізація влади, яка полегшує практику впливу на уряд, сприяє міжетнічному миру в багатонародній країні, суспільному порядку і легітимації інституційних структур політичної сфери.

У підрозділі активно піднімається проблема державної стратегії розвитку країни, – не лише як довгострокового, послідовного, конструктивного й раціонального плану дій, а й світоглядного феномену, яка сьогодні залишається, здебільшого, предметом теоретичного пошуку і наукових дискусій. Тривалий час країна знаходилась у стані своєрідної політико-кратологічної прокрастинації (поняття Ю. Шайгородського), оскільки

правлячий політикум відкладав «на завтра», «на майбутнє» складні або неприємні думки, рішення та справи. У політичній сфері це проявилось в тому, що Україна й досі живе без прийнятої на законодавчому рівні політичної стратегії розвитку. Як наслідок, – більшість нашвидкоруч розроблених програм, концепцій, планів тощо, як правило, малоефективні, зазнають чисельних поточних корекцій на ходу, доповнень чи, навіть, скасування. А це, своєю чергою, «подрібнює», «фрагментує» всю трансформаційну перспективу розвитку і політичної сфери, – а, отже, і всієї країни.

Проблемою, яка на перший погляд видається несуттєвою, є те, що часто в урядово-управлінських кадрових колах, загальнокраїнових документах і законодавчих актах не розуміють або плутають такі поняття, як «еволюція», «революція» і «реформа».

Перш ніж щось реформувати, потрібно з'ясувати, 1) в чому полягає цей соціоперетворюючий процес реформування. Після цього нагальними постають два інші запитання: 2) Де мають відбуватися реформи? 3) Що за чим маємо реформувати? В підрозділі наголошено, що за горизонталлю слід виокремлювати сферні, галузеві та проблемні, а за вертикаллю – структурні реформи (названих вище відносин, інститутів, ідеології в різноманітних сферах, галузях і проблемах життєдіяльності). Підсумовуючими є так звані «синтезні реформи», за ними – «системні реформи». Акцентовано, що здійсненням цих реформ мають займатися три типи політичних кротологів – правлінці, управлінці й адміністратори. Напередодні започаткування доленосного реформаційного процесу ці політичні кротологи в різних взаємодіях і взаємовпливах а) формують образ політичного часу в країні, б) визначають тип її політичної системи як «робочого ядра» політичної сфери, в) вибудовують модель політико-культурного середовища, в якому мають розгортуватись реформаціологічні дії та процеси. Їх праця (в ідеалі) повинна бути консолідованою і спрямованою на результат.

У підсумку, реформування політичної сфери – це системні зміни трьох основних складників політичної сфери (політичних відносин, політичних

інститутів, політичної ідеології), які дозволили б на практиці втілювати принципи дотримання прав і свобод людини і громадянина, народовладдя, верховенства права, ефективного поділу влади і розподілу владних повноважень, неподільності національного суверенітету країни.

У другому підрозділі обговорюється проблема політико-державного службовця, політичного діяча, партійного лідера, політичного управлінця тощо. Акцентовано на тому, що в ланцюжку «людська особа – політична особа – державник» своєрідним ферментом, «скріплюючим матеріалом» є міцні політологічні знання, стрижневим будівничим каркасом тут є політична воля, а зовнішньою оболонкою всієї конструкції – мораль. При цьому будь-якому реформатору потрібне політико-ідеологічне загартування на кадрово-інституційній роботі в тій само політичній сфері. Ідеологія поведінки індивідуумів у політичній сфері завжди пов'язана з економічними результатами, тобто з тими ролями, які політичні гравці спочатку відіграють в економічній сфері. А тому в політичній сфері бажано мати політиків, які знають економічні закони розвитку суспільства й мають дві і більше освіти.

У демократичному суспільстві «стрижневий кадрово-владарний корпус» очолює лідер країни (або правлінська гілка влади). Він здійснює верховну владу, а тому не повинен вручну урядувати всіма буденно-поточними справами. Він має пам'ятати про існування свого автентичного правлінського логіколокусу владарювання саме в координатах політичної сфери.

Політична соціалізація кадрів для всіх сфер життя і галузей діяльності постає перед нами новою проблемою з контекстів теорії політичної сфери. Сукупний досвід пострадянських, а радше – постсоціалістичних країн засвідчує: тільки за умов цілковитої соціалізації людини та соціально-політичної суверенізації суб'єктів у будь-якій країні може бути збудоване зріле громадянське суспільство, наявність якого є головною умовою формування в ньому правової держави. Цементуючим ферментом та об'єктивним фундаментом того й іншого може бути істинно цивілізований народ.

У третьому підрозділі основною думкою є та, що в процесі державно-політичної суверенізації здійснюється практична взаємодія трьох основних креативних сфер суспільного життя – політичної, економічної та культурної, – через політичну демократизацію, приватизацію власності та політико-культурне просвітництво всіх соціальних прошарків і верств, соціоцивілізаційних етнічних стадій та ступенів соціально-політичного змужніння народонаселень і народів-етносів багатонародних країн. При цьому всесвітньою політико-кратологічною закономірністю залишається та, за якою бідняк, жебрак, людина, яка живе за межею бідності, – всі вони об'єктивно не можуть бути патріотами, політичними громадянами, особами, які усвідомлюють свою соціумотворчу місію.

У багатонародній Україні головними суб'єктами функціонування політичної сфери слід вважати не тільки державу, політичні партії, громадсько-політичні організації та політичних діячів, а й етноісторичні спільності (народи-етноси), які населяють її геополітичний простір. Україна – це багатоскладове (поліетнічне) суспільство, яке об'єктивно потребує політико-етнічного плюралізму. Поліетнічне полікультурне суспільство визначається як політична спільнота, в якій групова відмінність не має «хизуватися» своїми перевагами на тлі інших етнокультур залежно від соціального положення, міри політичної зрілості, віку чи покоління, статі, території розташування, «близькості до сходинок влади» тощо. Для політичної сфери полікультурного суспільства найнебезпечнішими є колізії, пов'язані з процесами асиміляції та політико-культурної інтеграції. Ці явища й процеси просто несумісні з метою правлячого політикуму збудувати соціум рівних і щасливих людностей у модернізованому суспільстві

Тому для багатоскладового суспільства, яке маємо в Україні, при реформуванні політичної сфери існують особливі умови і правила.

По-перше, суспільство потребує багатої і різноманітної палітри засобів, форм і рівнів державно-політичної суверенізації окремих етнічних людностей

та сукупних історичних суб'єктів. Питання потребує й оновлення теоретико-методологічного її осмислення та публічної інтерпретації.

По-друге, у багатонародній країні держава найлогічніше може бути унітарною, але з широким спектром автономістських субформ державної самоорганізації не-титульних етнолюдностей. При цьому фінансово-бюджетну децентралізацію країни потрібно створювати паралельно з децентралізацією гуманітарно-культурною. Тобто, невтручання в особисте життя, гуманітарно-культурна децентралізація регіонів і областей, єдність у протилежностях, – ось перспективний шлях незалежної суверенної України до демократії.

По-третє, місцеве (муніципальне) самоврядування є втіленням, комбінацією, синтезом моделей унітарного державно-політичного устрою, але на суто конкретному і місцевому (регіональному) етноісторичному ґрунті. Запорукою послідовно-мирного та демократичного плину місцевого політичного життя є особливий, знайдений (вироблений) саме на цьому місці, в даній етномісцевості образ специфічного співвідношення повноважень центру та даної етноісторичної людності, яка побутовує в координатах місцевого логіколокусу.

У заключному підрозділі ми оприлюднили підсумки співавторського (дисертантки та її наукового консультанта) політологічного дослідження від травня 2014 р. Мали за мету з'ясувати для себе проблемно-сферний зміст передвиборних програм двох десятків кандидатів на посаду Президента України. Синтезний висновок складався з двох пунктів. Навіть «найпросунутіші» з кандидатів об'єктивним чином проявили професійну сліпоту, – всі вони (1) не розрізняли конституційні посади Президента та Прем'єра й (2) не підозрювали, що, будучи обраними, вони мали б діяти в політичній, а не в економічній сфері.

ВИСНОВКИ

1. Конституювання теоретичного образу феномену «сфера суспільного життя» почалося в Стародавньому Китаї (X – VIII ст. до н. е.), де зародилася ідея людини як цілісної сфери, автором якої був Лао Цзи (VII ст. до н. е.). За умов Стародавніх Греції та Риму політичну сферу в загальних рисах було відокремлено, а також визначено арбітра і регулятора її життєдіяльності – «етос» (звичай, правило, порядок) – в еллінів, і «право» (норма, закон, канон) – у римлян. Політичні мислителі епох Реформації та Ренесансу відмежували політичну сферу від інших сфер людського буття і близько підійшли до визначення структури політичної сфери, а теоретики і праксеологи Середньовіччя намагалися відокремити політичну сферу від інших локусів людського буття. За Нових часів розвитку Європи А. Сміт чітко розмежував сфери економіки і політики, а М. Вебер запропонував вагомі корективи в розуміння фундаментальної проблеми взаємозв'язку між економікою і політикою в процесі суспільного розвитку. У працях класиків марксизму в 1850 – 60-х рр. було запропоновано ідею чотирисферної структури суспільства в зародковій формі, а саме: (1) матеріальна сфера, (2) сфера «виробництва суспільних відносин», (3) сфера «духовного виробництва» і (4) сфера «виробництва самої людини». На рубежі 1980 – 90-х рр. сферна ідея отримала подальший розвиток у працях О. Айзиковича, В. Андрущенка, В. Баруліна, М. Борщевського, І. Варзара, В. Іванова, М. Михальченка, Л. Семашка та інших.

2. Для позначення в будь-якому суспільстві просторового поля фізичного буття й буденно-практичної життєдіяльності людини сформульовано поняття логіколокусу. Визначено, що основним логіколокусом діяльнісного буття людини є пара споріднених, але не тотожних понять, – (1) «сфера людського буття» та (2) «галузь людської життєдіяльності». Здійснено перші підходи до прояснення змісту основних робочих понять, – сфера, сферний феномен, сферна побудова людського суспільства, політико-сферна проблема тощо.

Поряд з науковими методами (людиноцентристський, структурно-функціональний, історіологічний, синергетичний, тріадний, мережевий, неінституціональний) запропоновано спеціальні методи, які можна віднести до практично-управлінських засобів політичної сфери. Це методи концептуальної контрдемократії, інституту області державної політики, поштовху тощо. Застосування в аналізі цих та інших методів допомагає з'ясувати диференціацію квазіпарних понять «поділ політичних влад – розподіл повноважень політичних влад».

3. У дослідженні ключовою стала теза про наявність як мінімум п'яти необхідних людині речей, без яких її існування є неможливим, – їжа, одяг, житло, розмноження, спілкування. Це – сфери економічного, політичного, духовного, культурного та етноісторичного життя. У результаті взаємозв'язку сфер утворюються численні міжсферні та внутрішньосферні ділянки взаємного покриття, які названо «галузями суспільної життєдіяльності». Ці динамічно утворювані галузі мають однакову структуру, яка містить три основні складники: 1) відносини людей з приводу важливих для них питань (цілей, потреб, проблем, інтересів тощо); 2) інститутів, які створюють люди саме для вирішення цих питань; 3) поглядів людей на свої відносини та створені інститути, тобто ідеології. У контексті взаємодії усіх цих сферних елементів (відносин, інститутів, ідеології) та провідної ролі в їхньому середовищі інститутів утворюються різноманітні та різнопрофільні політичні системи: управлінські, партійні, електоральні, інформаційно-технологічні тощо.

4. Сформульовано авторське бачення поняття «політична сфера суспільного життя» як комплексного, багаторівневого суспільного явища, де найголовнішим є феномен політичної влади, інтегративна присутність якої визначає цінності, що слугують основою формування політичних відносин людей, створення політичних інститутів для функціонування та реалізації цих відносин, формування політичної ідеології, яка є результатом і засобом матеріалізації політично усвідомленої діяльності людей.

У дисертації значне місце посідає корелятивний концепт структурно-змістовних відносин політичної сфери та політичної системи. Встановлено, що поняття «політичної системи» перебуває в нерозривній єдності з поняттям «політичної сфери», оскільки політична система – це структура (архітектоніка) політичної сфери, яка складається з політичних відносин, політичних інститутів і політичної ідеології, що визначають політичну сферу будь-якого суспільства. З позицій політичної філософії, кожна велика система «має у своєму підпорядкуванні» кілька підсистем, а кожна підсистема має своїх сутнісно-реалізаційних виразників. В якості останніх виокремлено: 1) певну кількість суміжних сфер суспільного життя, 2) незліченну кількість галузей суспільної життєдіяльності людей, які побутують всередині сфер та у просторі між ними), 3) специфічний управлінський інструмент, що застосовується до будь-якої сфери та галузі, – область державної політики.

5. Здійснено класифікацію суспільних сфер на (1) творчі (або креативні) – місце політичної сфери саме тут, – поряд з економічною та етноісторичною сферами, на (2) споживацькі (або надсфери) та (3) обслуговуючі (інфраструктурні), до яких відносимо право, етику, комунікацію, інформатику та інші. Уточнено, що найбільш споживацькою є соціальна сфера, за нею дещо меншою мірою – духовна й культурна сфери. При цьому соціальна сфера є надзвичайно складним і багаторівневим організмом, поведінка якого підпорядкована досягненню політичними суб'єктами цілей різних рівнів, часто не узгоджених між собою.

Політична сфери взаємодіє з іншими суспільними сферами завдяки двом взаємодоповнюючим позиціям. По-перше, політику формують економічні, духовні, етичні, культурні й інші маркери. По-друге, політична сфера здатна впливати на ці сфери, «проникати» в них, взаємодіяти з ними, формуючи економічну, соціальну, культурну та іншу політику. Це відбувається завдяки тому, що рушійною силою політики є влада – інструмент розподілення цінностей у суспільстві. Саме влада може забезпечити такі умови, створення й присвоєння суспільних цінностей, вироблених у різноманітних сферах і галузях

суспільного життя, які відповідали б інтересам тих чи інших соціальних груп. Ця властивість політичної сфери забезпечує її об'єктивну присутність в усіх сферах суспільного життя через її регулюючі функції. Вплив політичної сфери на життєдіяльність людей у будь-якій країні зумовлює тип громадянського суспільства, модель конституційного устрою, форму політичного правління країною.

6. Найважливішими функціями політичної сфери суспільного життя, які забезпечують її існування, визначено здатність до самоорганізації, саморегуляції й адаптації.

Функціонування відкритих динамічних систем, якою є політична сфера, забезпечується процесами самоорганізації, що означає здатність системи самостійно підтримувати, відтворювати чи вдосконалювати рівень своєї організації при зміні зовнішніх і внутрішніх умов її існування, діяльності з урахуванням минулого досвіду, спрямовану на збереження її цілісності, підвищення стійкості, забезпечення нормального функціонування або розвитку.

Процес саморегуляції як функцію політичної сфери життя суспільства можна розглядати за допомогою законів діалектики та з позицій синергетичного підходу. Саме завдяки їм можна визначити загальний зміст процесу самоорганізації та саморегуляції політичної сфери, його особливості, стійкість структур, їх незмінність і рухомість, взаємозв'язок з іншими структурами і явищами (регуляцією, організацією) та їх співвідношення, мінливість, безперервний розвиток саморегуляції в її історичних втіленнях. Державу, яка є головним інститутом і політичної сфери, і політичної системи життя суспільства, розглядають як регулятивну систему, що забезпечує підпорядкування складної сукупності відмінних між собою частин, що її утворюють. Серед них називають передусім політичний режим як сукупність механізмів, за допомогою яких держава здійснює свої функції з притаманними їм органами влади (парламентом, інститутом президентства тощо), що формують різні типи держав.

Через призму теорії політичних систем (Д. Істон, Г. Алмонд) концептуалізовано таку особливість політичної сфери, як адаптація, що передбачає як мінімум виконання двох функцій: 1) пропонувати суспільству цінності; 2) змушувати більшість його членів визнавати їх в якості обов'язкових. Саме за допомогою цих функцій політична сфера і система регулюють свою поведінку, трансформують внутрішню структуру і, навіть, можуть змінювати фундаментальні цілі.

7. Відносини в політичній сфері – це тип зв'язку її учасників, який стає складовою структури суспільства і, формуючись в процесі практичного спілкування людей, його ж і зумовлює. При цьому «структура» і «функція», що формують ці відносини і реалізують їх, є основним інструментом пізнання політичної сфери як частини соціального цілого (суспільства). Через них визначаються значення і наслідки всіх можливих процесів для життєздатності відповідних системи і сфери.

Демократичне суспільство характеризується, насамперед, наявністю збалансованої системи політичних та адміністративно-управлінських відносин. Для транзитної України різноманітні політико-сферні трансформації полягають у зміні відносин, що виникають при переході від авторитарного до демократичного управління суспільно-політичним життям. Це виявляється у відкритішій системі політичного управління, яка починає напрацьовувати горизонтальні зв'язки між урядовими інститутами та громадянським суспільством шляхом прямого спілкування та переговорів, що дозволяє розв'язувати соціально значущі проблеми. На загальносистемному рівні цей процес переходу тлумачиться як новий тип організації взаємовідносин між системою управління (передусім політичними інститутами, які є важливим складником політичної системи і політичної сфери) та громадянським суспільством.

Принцип поділу влади і розподілу владних повноважень є основою побудови демократичної країни. Законодавча, виконавча та судова гілки влади виконують самостійні функції та пов'язані між собою функціональним

балансом стримувань і противаг, який не дає можливості одній гілці домінувати над іншими. Сюди ж слід віднести перевагу законодавчої влади, незважаючи на відносну автономність інших гілок. Необхідне і формальне – конституційне – гарантування, оскільки тільки воно перетворює демократію на реальність, створюючи для цього важливі, затребувані умови.

В умовах перехідного періоду розвитку особливого статусу набуває держава як головний інститут політичної сфери. Держава повинна впроваджувати ефективне управління, при цьому нарощуючи роль і значення політичних інститутів, які запускають управлінські та регулюючі механізми. Держава має підвищувати здатність політико-сферних інституцій забезпечити для всіх громадян гідне життя і вільний розвиток, захистити їх права та свободи в умовах вільного ринку. При цьому вона має сповідувати плюралізм і толерантність, що для України означає рух у напрямку децентралізації та багатоточкового плюралізму, і зрештою запустить деконцентрацію відносин у політичній сфері.

8.3 позицій політико-сферного феномену, політичний інститут – це складний структурно-сферний елемент, що містить статусно-рольовий компонент, ціннісно-нормативну систему, стандарти політичної поведінки, ресурсний потенціал розвитку, систему зовнішніх санкцій і самоконтролю тощо. Весь цей потенціал забезпечує здійснення функцій, пов'язаних із поділом політичної влади у сферно-галузевих контекстах.

Дослідження практичного механізму політико-інституційного владарювання суспільними справами дозволило з'ясувати, що кожен із механізмів центрального політико-державного владарювання має тільки один, йому властивий інструмент управління різними областями політики. Іншими словами, всі галузі суспільної життєдіяльності людей управляються не вручну, а політико-оперативним чином, а саме: 1) парламент – виробленими ним же органічними законами, 2) уряд – виробленими на основі парламентських законів підзаконними актами, 3) суди – виробленими на підставі осмислення букви і духу парламентських законів ухвалами та постановами.

Під цим кутом зору політико-сферного інституту, держава є трисутнісним феноменом: 1) основним політичним інститутом суспільства, 2) головним складником його політичних сфери й системи і 3) центральним суб'єктом системи політичного владарювання справами громадянського суспільства. Троїста суть держави як головного інституту політичної сфери в геосоціальному просторі будь-якої країни трансформується в технологію політичного владарювання, що полягає в розподілі владних повноважень між її інститутами та громадянським суспільством.

9. У фундаменті політичної сфери та інших суспільних сфер, політичної системи та більшості галузей життєдіяльності людей знаходиться політична ідеологія як сукупність відповідних ідей і цінностей, що відображає соціально-політичні потреби та інтереси реально існуючих у країні соціальних груп, і, врешті-решт, сутнісно та іміджево визначає вигляд політичної сфери та інших сфер суспільного устрою.

У Новітню добу політична ідеологія міцно закріпилася в політичній сфері як спосіб експлікації ідей і теорій, які виражають інтереси основних суб'єктів політики. З цього моменту ідеологічного відтінку набувало фактично будь-яке соціальне явище, в основі якого лежала програма політичної діяльності, спрямована на зміну або збереження існуючих політичних відносин. У наукових і політичних дискусіях термін «політична ідеологія» перетворився на інструмент вираження політичної спрямованості концепцій та суспільних інститутів.

Сьогодні основні функції ідеології є засобом об'єднання людей або груп, визначальним чинником створення, формування або руйнування відносин між людьми та їх групами й об'єднаннями. До таких функцій вже традиційно відносять: захисну, що забезпечує втілення інтересів і потреб спільнот, при цьому виробляючи відповідні цим процесам типи мислення, поведінки й алгоритми діяльності; пізнавальну, що надає громадянам знання про політичну дійсність, політичні процеси, забезпечуючи зростання рівня їх політичної свідомості та політичної культури; соціально-регулюючу, що забезпечує формування, координацію і реалізацію відносин між соціальними спільнотами

на основі законів, моральних та етичних принципів і зразків правомірної поведінки; політичної соціалізації, яка впливає на реалізацію різноманітних програм розвитку суспільства, формуючи при цьому його політичну активність та політичний вибір, тощо. У політичній сфері суспільного життя необхідною умовою позитивної ролі політичних ідеологій є їхній плюралізм, що передбачає їх конкуренцію в рамках правового поля.

10. Окреслено основні ознаки політичної сфери сучасного транзитного суспільства, які полягають у:

1) проблемній реалізації стратегії як світоглядного, підкріпленого ідеологією феномену, – у вигляді довгострокового, послідовного, конструктивного й раціонального плану дій. Нашвидкоруч розроблені програми, концепції, плани розпорозують, фрагментують трансформаційну перспективу розвитку політичної сфери, а, отже, і всієї країни;

2) недостатності взаємного функціонального доповнення держави і суспільства в питаннях регулювання соціально-економічних, політико-правових, культурних процесів;

3) неусталеності суспільних зв'язків та стрімкій зміні форми і змісту багатьох видів суспільних відносин, що виявляється насамперед у невідворотних змінах відносин в економіці пов'язаних з інститутами власності та вільної конкуренції, а в політичній сфері супроводжується зміною доміантних типів суспільних зв'язків і перерозподілом влади;

4) неадаптованості до нових соціально-політичних умов через неспівпадіння ідеологічного наповнення реформ із ціннісними орієнтаціями, уявленнями, психологічними настановами людини – основного «виконавчого фактора» цивілізаційних змін;

5) невідповідності й відсутності суттєвого оновлення законодавства, яке має задовольняти об'єктивні потреби в частині правового забезпечення нормального розвитку суспільства. Це означає, що суспільні зв'язки в політичній сфері повинні формуватися на підставі політичного плюралізму і

багатопартійності, створюючи при цьому систему юридичних норм, які забезпечили б розвиток саме інститутів політичної демократії;

б) відсутність конструктивної взаємодії суб'єктів політичного процесу, яка має бути сформована на основі суспільного консенсусу щодо основної мети та динаміки розвитку країни.

Класичні західні теорії сьогодні не можуть пояснити драматичні колізії сучасного етапу модернізації транзитних країн, оскільки не враховують об'єктивні умови розвитку незахідного світу. Відтак існує необхідність оновлення концепцій модернізації, а також іншого бачення перспектив трансформації існуючих політичних режимів. Розв'язання цього завдання полягає у всебічному аналізі соціально-економічних, політико-правових, культурно-гуманітарних та інших процесів, включаючи дослідження протестної політичної культури та поведінки громадянського суспільства.

11. Для поліетнічного суспільства України при реформуванні політичної сфери актуалізується проблематика впровадження місцевого (муніципального) самоврядування як втілення, комбінація, синтез моделей державно-політичного устрою на конкретному, місцевому ґрунті. Невтручання в особисте життя, єдність у протилежностях, гуманітарно-культурний розвиток регіонів, децентралізація політичної влади – це перспективний шлях незалежної суверенної України до демократії. Запорукою послідовно-мирного та демократичного плину місцевого політичного життя є особливий, конструктивно вироблений образ специфічного співвідношення повноважень центру й органів місцевої влади; справедливий розподіл зобов'язань з економічних, бюджетно-фінансових, фіскальних, культурних та інших питань; делегування знизу – вгору (від сільських рад, територіальних громад і місцевого самоврядування) власне тих функцій, які в об'єктивному сенсі й обсязі самостійно виконати неможливо.

Разом з тим, актуалізовано й питання відповідальності за відносини і процеси в політичній сфері, до прикладу, якщо на місця передається контроль за значною часткою бюджету, – одночасно передається й відповідальність за

фінансування низки місцевих програм, які до цього здійснювала політична сфера, тобто центральні органи влади. Чіткі межі відповідальності, спільна координація зусиль, вільна конкуренція несхожих, самобутніх складових дозволяє точніше реагувати на внутрішні й зовнішні виклики в політичній сфері, зберігати єдність країни. При цьому акцентується, що фінансово-бюджетні та гуманітарно-культурні процеси важливо осмислювати паралельно. Загально-соціальне урядування цивілізаційними процесами трансформації, реформування й модернізації країни важливо залишати саме за центральними інститутами політичної сфери.

12. Випадки стримування політико-сферних перетворень в Україні відбуваються в результаті слабкої здатності політичних інститутів та еліт створити в країні правову державу. Правлячий клас ефективний, коли його представляють люди, які мають відповідну освіту, а політичні еліти є професіоналами в галузях політики, економіки, права тощо.

Державницькі дії інститутів політичної сфери значно продуктивніші, коли доповнюються й розвиваються як на рівні суспільства, так і окремих громадян країни. Важливим є механізм самоорганізації, що сприяє досягненню синергетичного ефекту в діях і держави, й суспільства. Це дозволяє суспільству стати впорядкованою, стабільною соціальною системою, кожний елемент якої реалізує свою базову функцію: економіка – адаптації до ринкових відносин; держава і право – інтеграції суспільства; школа, сім'я і церква – успадкування набутого досвіду, звичаїв й обрядів, навичок і вмінь, утвердження зразків правової та етичної поведінки.

Позиції неоінституціоналізму найкраще пояснюють механізм функціонування суспільних сфер транзитних суспільств, а саме яким чином поряд з утвердженням демократичних форм правління країнами та виробленням моделей громадянської поведінки зберігаються або народжуються нові недемократичні зразки буденної практики. Сучасні процеси модернізації означають налагодження постійного діалогу між владою і суспільством. Організація такого діалогу означає рух у бік відкритих політичної і соціальної

систем, а сам діалог дає можливість взаємодії на всіх рівнях суспільної організації країни. Суто в політичній сфері – це важливий крок назустріч ефективній координації мислення та дій між адміністративними і політичними групами й інститутами. Тобто, системна реформа політичної сфери виявляється не лише результатом зусиль владних органів, а й підсумковим процесом самоорганізації суспільства, який охоплює всіх його членів. У контексті наукового і світоглядного потенціалу пропонованої концепції перспективним вбачається розвиток нового напрямку досліджень з умовною назвою «Сферна політологія», яка зокрема предметніше розглядала б проблеми модернізації транзитних суспільств.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агафонова Г. С. Роль ідеології у функціонуванні європартій. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2014. Спецвипуск. 534 с.
2. Аджемоглу Д., Робінсон Дж. Чому нації занепадають. Київ, 2017. 436 с.
3. Аквінський Т. Коментарі до Аристотелевої «Політики». Київ, 2003. 796 с.
4. Андрусишин Б. І. Державно-церковні відносини: природа, зміст, характер функціонування, типологізація. *Економіка і право*. 2009. № 7. С. 194–104 .
5. Андрусишин Б. І. Структурні елементи політичної концепції Михайла Драгоманова (До 170-ї річниці від дня народження М. П. Драгоманова). *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2011. Вип. 15. С. 146–156.
6. Андрущенко В. П., Михальченко М. І. Сучасна соціальна філософія: курс лекцій. Київ, 1993. Т. I. 256 с.
7. Андрущенко В. П., Михальченко М. І. Сучасна соціальна філософія: курс лекцій. Київ, 1996. 368 с.
8. Андрущенко В. Роздуми про освіту: Статті. Нариси. Інтерв'ю. Київ, 2004. 738 с.
9. Андрущенко В. П., Михальченко М. І., Губерський Л. В. Соціальна філософія. Історія, теорія, методологія. Київ, 2006. 656 с.
10. Андрущенко Т. В. Роль культури в подоланні ціннісного розколу цивілізації. *Нова парадигма*. 2011. Вип. 102. С. 3–13.
11. Антологія мировой философии. Москва, 1969. Т. 1. 576 с.
12. Антонюк О. Етнос. *Малий етнополітологічний словник* / [О. В. Антонюк та ін.]. Київ, 2005. 288 с.
13. Арендт Х. Джерела тоталітаризму. Київ, 2005. 539 с.
14. Арон Р. Демократия и тоталитаризм. Москва, 1993. 144 с.
15. Афанасьев В. Г. Научное управление обществом. Москва, 1970. 201 с.
16. Б. а. Гид ФОКУСа. *Фокус*. 2017. № 23 (350).
17. Б. а. Людиноцентризм: контекст наукових реалій. *Голос України*. 2017. 28 трав.

18. Бабкіна О. В. Деякі методологічні проблеми аналізу політичних трансформацій та політичного розвитку. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2013. Вип. 11. С. 3–10.
19. Бабкіна О. В. Методологія дослідження політичного життя суспільства. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2009. Вип. 2. С. 3–8.
20. Бабкіна О. В. Передумови переходу до демократії: ризики транзитного суспільства. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2015. Вип. 17. С. 3–11.
21. Бабкіна О. В. Політико-правова культура демократичного типу: проблеми формування. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2011. Вип. 5. С. 5–9.
22. Балаклицький І. І. Демократична трансформація права: теоретичні засади : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. 12.00.01. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 2011. 20 с.
23. Барматова С. Пишемо – «демократія», читаємо – «вибори-2004». Кілька тривожних особливостей «дифузійної підтримки» українцями вітчизняних політичних інститутів. *Віче*. 2004. № 3. С. 7–10.
24. Барулин В. С. Диалектика сфер общественной жизни. Москва, 1982. 312 с.
25. Бебик В. Політологія для політика і громадянина: монографія. Київ, 2003. 324 с.
26. Белинский В. Г. Сочинения. Москва, 1948. Т. 1. 642 с.
27. Белл Д. Китайська модель. Політична меритократія та межі демократії. Київ, 2017. 312 с.
28. Белл Д. Социальные рамки информационного общества. *Новая технократическая волна на западе* / [П. С. Гуревич (сост.)]. Москва, 1986. С. 330–342.
29. Бержель Ж.-Л. Общая теория права. Москва, 2000. 576 с.
30. Бех В. П. Морфологія соціального світу: монографія. Київ-Мюнхен, 2011. 759 с.

31. Бех Ю. В. Саморозгортання соціального світу: монографія. Київ, 2007. 248 с.
32. Бідзюра І. Етапи і перспективи системних реформ в Україні. *Політичний менеджмент*. 2004. № 1. С. 75–83.
33. Бідзюра І. П. Держава в умовах розгортання системних реформ. *Політичний менеджмент*. 2004. № 3. С. 77–85.
34. Білодід О. Загадка Петра Могили. Київ, 1997. 48 с.
35. Блауберг И. В., Садовский В. Н., Юдин Э. Г. Системный подход в современной науке. *Проблемы методологии системных исследований*. Москва, 1970. С. 7–48.
36. Борисенко В. Й. Видатний мислитель і громадський діяч. Теоретична спадщина Михайла Драгоманова в сучасних вимірах: зб. статей. Київ, 2011. С. 18–124.
37. Борн М. Моя жизнь и взгляды. Москва, 1973. 308 с.
38. Боршевич В. Молдавский иероглиф. Кишинэу, 2011. 646 с.
39. Браун А. Макіавеллі Нікколо. *Енциклопедія політичної думки*. Київ, 2000. 472 с.
40. Бромлей Ю. В. Этносоциальные процессы: теория, история, современность. Москва, 1987. 330 с.
41. Бунецький Л. Л. Реформа інституційної системи політичних відносин та влади в Україні. *Вісник Київського нац. ун-ту імені Тараса Шевченка*. 2007. № 87–88. С. 59–62.
42. Бур М. Гегель и марксистская философия. *Проблемы мира и социализма*. 1970. № 10. С. 71–74.
43. Бурдьє П. Социальное пространство и символическая власть. Москва, 2010. 208 с.
44. Варзар І. М. Політична етнологія як наука: історіологія, історія, методологія, праксеологія. Київ, 1994. 224 с.

45. Варзар І. Держава і народ-етнос у політологічному дискурсі. *Із контекстів минулих літ. Вибране в концептуальних і мемуарних вимірах.* Кн. 1. Київ, 2003. 593 с.
46. Варзар І. Правлять ідеї. *Віче.* 2006. Вип. № 11-12 (176–177).
47. Варзар І. М. Тріадний принцип структуризації та функціональної ієрархізації соціальної та політичної систем транзитного суспільства. *Трансформація політичних систем на постсоціалістичному просторі: Матеріали Міжнар. наук.-теор. конф. (Київ, 8-9 лютого 2006 р.)* Київ, 2006. С. 16–21.
48. Варзар І. Радикальні реформи – єдиний порятунок для України. *Політичний менеджмент.* 2009. № 1. С. 34–48.
49. Варзар І. М. Проблема співвідношення етноісторичної нації, політичної нації та політичного класу в історії політичної думки Європи Нового та Новітнього часів: теоретико-історіологічні синтези. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін.* 2009. Вип. 1. С. 22–38.
50. Варзар І. М. Політико-кратологічні аспекти сучасного функціонування та перспектив еволюції республіканського устрою суверенної України. *Освіта регіону.* 2009. № 2. С. 11–23.
51. Варзар І. М. Соціально-правова держава: історіологія теоретичної концепції. *Авторський теоретичний спецкурс.* Київ, 2009. 32 с.
52. Варзар І. Співвідношення толеранції, валенсії та віоленції у координатах методу тріадної кореляції цінностей та орієнтацій соціально-політичного розвитку. *Толерантність як соціогуманітарна проблема сучасності: Зб. матеріалів.* Житомир, 2011. 324 с.
53. Варзар І. М. Політична етнологія. Пропедевтичний курс: авторський підручник. Київ, 2011. 354 с.
54. Варзар І. М., Тімашова В. М. Концепт реформування політичної сфери у передвиборних програмах кандидатів на пост Президента України (2014 р.) *Наукові праці МАУП.* 2014. Вип. 3 (42). С. 5–12.

55. Варзар І. Сфера. *Політологія. Навчальний енциклопедичний словник-довідник*. Львів, 2014. 779 с.
56. Варзар І. Область державної політики. *Новітня політична лексика (Неологізми, okazіоналізми та інші новотвори)*. Енциклопедичний словник-довідник. Львів, 2015. С. 265.
57. Варзар І. Політичний портрет Петра Могили на історичному тлі та в контекстах реалій Ренесансної епохи. *Із контекстів минулих літ. Вибране в концептуальних і мемуарних вимірах*. Кн. 3. Київ, 2015. 325 с.
58. Варзар І. М. Ідеолого-політологічні референції з полів великих революцій в їх транзиціях до терену суверенної України, або Від якого спадку минулого слід відмовлятися. *Наукові праці МАУП*. 2016. Вип. 49(2). С. 22–42.
59. Ващенко К. О. Ціннісні засади сучасної системи освіти. *Мультиверсум. Філософський альманах: Зб. наук. пр.* Київ, 2008. Вип. 73. С. 168–178.
60. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму. Київ, 1994. 261 с.
61. Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика. Київ, 1998. 534 с.
62. Веллер М. Все о жизни. Санкт-Петербург, 2005. 750 с.
63. Вербець В. В., Субот О. А., Христюк О. А. Соціологія: навч. посіб. Київ, 2009. 550 с.
64. Вико Дж. Основания новой науки об общей природе наций. Москва – Киев, 1994. 656 с.
65. Вирилио П. Информационная бомба. Стратегия обмана. Москва, 2002. 192 с.
66. Вольтер. Из «Философского словаря»: Бог и люди: Вопросы о чудесах. Москва, 2010. 368 с.
67. Вятр Е. Восточная Европа: судьбы демократии. *Социологические исследования*. 1992. № 1. С. 6–19.
68. Гавра Д. П. Понятие социального института. [Электронный ресурс]. URL: http://www.soc.pu.ru/materials/golovin/reader/gavra/r_gavra1.html.

69. Гароди Р. Вся правда. Москва, 1970. 189 с.
70. Гароди Р. За французскую модель социализма. Москва, 1969. 298 с.
71. Гегель Г. Политические произведения. Москва, 1978. 440 с.
72. Гегель Г. Философия права. Москва, 1990. 524 с.
73. Геллер М. Машина и винтики. История формирования советского человека. Москва, 1994. 336 с.
74. Геродот. История в 9-ти книгах. Москва, 1888. Кн. III.
75. Гетьман В. Як приймалася Конституція України. Київ, 1997. 208 с.
76. Гоббс Т. Избранные произведения. Москва, 1965. Т. 2. 750 с.
77. Головатий М. Ф. Політична психологія: підруч. для студ. вищ. навч. закл. Київ, 2006. 400 с.
78. Головатий М. Ф. Соціологія політики: навч. посіб. Київ, 2006. 318 с.
79. Головатий М. Політичне життя: навч. посіб. Київ, 2013. 510 с.
80. Головатий М. Ф. Місцеве самоврядування як базова засада формування громадянського суспільства: методологія обґрунтування та проблеми практичної реалізації. *Регіональна політика: історичні витоки, законодавче регулювання, практична реалізація: [зб. наук. пр.]*. Київ–Тернопіль, 2015.
81. Головаха Є., Паніна Н. Соціальні зміни в Україні: пострадянська деінституалізація і особливості становлення нових соціальних інститутів. *Політична думка*. 2001. № 4. С. 3–24
82. Горбатенко В. П., Бутовська І. О. Політичне прогнозування: навч. посіб. Київ, 2005. 152 с.
83. Горбатенко В. П. Постмодерн і трансформація ціннісної основи людського буття. *Політичний менеджмент*. 2005. № 1. С. 3–13.
84. Горбатенко В. П. Людина і суспільство в ситуації постмодерну: філософсько-політичні детермінанти. *Соціогуманітарні проблеми людини*. 2010. № 5. С. 151–166.
85. Горбачев М. С. Жизнь и реформы. Москва, 1995. Кн. 2. 656 с.

86. Горбулін В. Україна стала ключовою державою протистояння Заходу і Росії. *Урядовий кур'єр*. 2017. 8 лют.
87. Грамши А. Тюремные тетради. Москва, 1991. Ч. 1. 559 с.
88. Гриненко А. М., Кирилюк В. В. Соціальна згуртованість суспільства: соціально-політичний аспект. *Вісник Кам'янець-Подільського нац. ун-ту імені Івана Огієнка. Економічні науки*. Кам'янець-Подільський, 2013. Вип. 8. С. 261–264.
89. Грін Р. Сорок вісім законів влади. Харків, 2017. 608 с.
90. Гуг Г'.-К. Цицерон. *Класики політичної думки від Платона до Макса Вебера*. Київ, 2002. 584 с.
91. Гулига А. В. Что такое постсовременность? *Вопросы философии*. 1988. № 12. С. 153–159.
92. Гумилев Л. Н. География этноса в исторический период. Ленинград, 1990. 278 с.
93. Гусарев С. Д., Тихомиров О. Д. Юридична деонтологія. Київ, 1999. 506 с.
94. Дабіжа В., Кіслов Д. Сучасний науковий дискурс щодо визначення поняття «політичні комунікації». *Укр. наук. журн. «Освіта регіону: Політологія. Психологія. Комунікації»*. 2012. № 3. С. 101–107.
95. Декарт Р. Метафізичні розмисли. Київ, 2000. 304 с.
96. Декларація прав національностей України від 01.11.1991 р. № 1771-ХІІ.
97. Державне управління : підручник. Київ–Дніпропетровськ, 2012. Т. 1. 564 с.
98. Джилас М. Лицо тоталитаризма. Москва, 1992. 324 с.
99. Дикарев О. І., Степанов О. П. Стратегії ресурсної дипломатії в рамках чотирикутника: Сполучені Штати Америки – Російська Федерація – Китай – Європейський Союз: монографія. Київ, 2014. 304 с.
100. Дмитренко М. А. Інновація як універсальна цінність суспільства. *Освіта регіону*. 2010. № 1. С. 17–29.
101. Добантон А. Украина: метаморфозы независимости. Киев, 2011. 352 с.

102. Долженков О. Чи є постарадянські країни перехідними суспільствами? *Людина і політика*. 2001. № 2. С. 43–50.
103. Драгоманов М. П. Пропащий час: українці під Московським царством, 1654 – 1876. *Український історичний журнал*. 1991. № 9. С. 131–143.
104. Драшкович А. І. Особливості легітимації владного рішення в умовах демократичного переходу. *Актуальні проблеми політики*. 2013. Вип. 49. С. 141–149.
105. Драч М. І. Соціально-політична модернізація українського суспільства в перехідний період. *Мультиверсум. Філософський альманах*. Київ, 2006. № 53. [Електронний ресурс]. URL: https://www.filosof.com.ua/Jornel/M_53/Multiversum_53.htm.
106. Дюверже М. Политические институты и конституционное право. *Антология мировой политической мысли*. В 5-ти т. Москва, 1997. Т. 2. 760 с.
107. Еволюція, сучасний стан і майбутнє політичних партій в Україні: позиції фахівців: фахова дискусія 27 травня 2010 р. *Центр А. Разумкова. Національна безпека і оборона*. 2010. № 5.
108. Енциклопедія постмодернізму. Київ, 2003. 503 с.
109. Живи и жить давай другим. Афоризмы о народе и власти: сборник. Москва, 2011. 352 с.
110. Жуковський А. Петро Могила й питання єдності церков. Київ, 1997. 304 с.
111. Зеленько Г. І. «Навздогінна модернізація»: досвід Польщі та України. Київ, 2003. 215 с.
112. Зенгер Х. фон. Стратегемы. О китайском искусстве жить и выживать. Москва, 2004. Т. 1. 1024 с.
113. Зяблюк Н. Г. Политический плюрализм: контуры американской модели. *США-Канада: экономика, политика, культура*. 1999. № 5. С. 3–18.

114. Иванов В. Н., Матвиенко В. Я., Патрушев В. И. и др. Технологии политической власти: Зарубежный опыт. Киев, 1994. 263 с.
115. Индийская философия. *Антология мировой философии*. Москва, 1969. Т. 1. 576 с.
116. Иноземцев В. Л. Расколота цивилизация. Наличествующие предпосылки и возможные последствия постэкономической революции. Москва, 1999. 724 с.
117. Истон Д. Категории системного анализа политики. *Антология мировой политической мысли*. Москва, 1997. Т. II. С. 630–642.
118. Йозеф кардинал Гьофнер. Християнське суспільне вчення. Львів, 2002. 304 с.
119. История политических и правовых учений. Домарксистский период: учебник для высших учебных заведений. Москва, 1991. 528 с.
120. История политических и правовых учений. Домарксистский период: учебник для высших учебных заведений. Москва, 1988. 816 с.
121. Історія політичної думки: підручник. Львів, 2016. 1000 с.
122. Камінський С.-А. Історія Речі Посполитої як історія багатьох народів, 1505 – 1795. Київ, 2011. 263 с.
123. Кант И. Сочинения. Москва, 1964. Т. 1. 799 с.
124. Каралаш Н. Соціально-психологічний аспект адаптації в суспільстві перехідного періоду. *Вісник Чернівецького університету. Збірник наукових праць. Філософія*. 2012. Вип. 621-622. С. 90–95.
125. Кара-Мурза С. Идеология и мать ее наука. Москва, 2002. 256 с.
126. Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях: монографія. Київ–Львів, 2003. 520 с.
127. Кареев Н. Историология (Теория исторического процесса). Петроград, 1915. 318 с.
128. Карл Т. Л., Шмиттер Ф. Что есть демократия? [Електронний ресурс]. URL: <http://www.politnauka.org/library/dem/karl-shmitter.php>.

129. Картунов О. В. Концепції прав людини та етнонаціональних меншин: від конфлікту до компромісу. *Політичний менеджмент*. 2005. № 2. С. 3–23.
130. Картунов О. В. Неперевершений внесок В. І. Вернадського в підвалини концепцій інформаційного, знанневого та ноосферного суспільств. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2012. Вип. 7. С. 17–23.
131. Карякин Ю. Достоевский и канун XXI века. Москва, 1989. 656 с.
132. Князева Е. Н. Социальная сложность: самоорганизация, тренды, инновации. [Электронный ресурс]. URL: <http://dom-hors.ru/issue/fik/2013-1/knyazeva.pdf>.
133. Коврига С. Детермінанти політичного простору. *Соціогуманітарні проблеми людини*. 2010. № 4. С. 164–171.
134. Коен Дж., Арато Э. Гражданское общество и политическая теория. Москва, 2003. 408 с.
135. Колодій А. Сутність громадянського суспільства і механізми його впливу на політику: доповідь на заключній регіональній конференції проекту «Чемпіони громадянського суспільства» (Львів, 8 лютого 2003 р.) [Електронний ресурс]. URL: <http://political-studies.com/?p=148>.
136. Колодій А. Траєкторія демократичного переходу в Україні. Трансформація в Польщі і в Україні: 1989–2009. Вибрані аспекти. Київ, 2010. С. 385–400.
137. Колодко Гж. Глобализация и перспективы развития постсоциалистических стран. Минск, 2002. 200 с.
138. Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні : проект Закону України про внесення змін до Конституції (щодо децентралізації влади), 2014. [Електронний ресурс]. URL: https://constituanta.blogspot.com/2014/05/2014_23.html.

139. Комарова Э. Личность как субъект и объект социального развития. *Социально-политические науки*. 1992. № 4-5. С. 24–32.
140. Коптева К. Історичний розвиток політичної ідеології: еволюцію завершено? [Електронний ресурс]. URL: <http://molodanasiya.smoloskur.org.ua/?p=68>.
141. Корнієнко В. О., Дабіжа В. В. Формування політичної культури сучасної владної еліти в Україні: монографія. Вінниця, 2009. 160 с.
142. Короткий огляд реформ місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. [Електронний ресурс]. URL: <http://www.csi.org.ua/korotkyj-oglyad-reformy-mistsevogo-sam/>.
143. Котье Ж. Эти ценности создали Европу. *Европейский альманах. История. Традиции. Культура*. Москва, 1991. № 14(62). С. 30–48.
144. Кравченко В. В., Пітцик М. В. Муніципальне право України: навч. посіб. Київ, 2003. 672 с.
145. Кримський С. Заклики духовності ХХІ століття. Київ, 2003. 287 с.
146. Кротов В. Словарь парадоксальных определений. Москва, 1955. 480 с.
147. Круглашов А. Драма інтелектуала: політичні ідеї Михайла Драгоманова. Чернівці, 2000. 487 с.
148. Кузьмин В. П. Различные направления разработки системного подхода и их гносеологические основания. *Системные исследования. Методологические проблемы. Ежегодник*. Москва, 1984. С. 7–31.
149. Кули Ч.-Х. Человеческая природа и социальный порядок. Москва, 2000. 312 с.
150. Кунов В. Мудрые мысли в произведениях Николая Гоголя: Энцикл. словарь. Киев, 2008. 624 с.
151. Куписевич Ч. Основы общей дидактики Москва, 1986. 368 с.
152. Курган Я. М. Принцип спадкоємності в розвитку демократичних політичних систем: аналіз теоретико-методологічних підходів : дис... канд. політ. наук. 23.00.01. Київ, 2009. 195 с.

153. Кухта Б. Л. Політична еліта (кратократичний аспект). Львів, 2011. 420 с.
154. Кучма Л. Про найголовніше. Київ, 1999. 351 с.
155. Кучма Л. Вірю в український народ. Вибрані статті, виступи (1994 – 2000). Київ, 2000. 504 с.
156. Лаймен Т'-С. Мор Томас. *Енциклопедія політичної думки*. Київ, 2000. 472 с.
157. Латигіна Н. А. Шляхи та структурні фази демократизації суспільства. *Політичний менеджмент*. 2005. № 2. С. 68–77.
158. Лебедев А. В. Энергия. *Философский энциклопедический словарь*. Москва, 1989. 815 с.
159. Лейпхарт А. Демократия в многосоставных обществах: Сравнительное исследование. Москва, 1997. 287 с.
160. Ленин В. И. 1893–1894. Полн. собр. соч. Москва, 1958. Т. 1. 662 с.
161. Ленин В. И. Полн. собр. соч. Т. 20.
162. Ленін В. І. Філософські зошити. *Повне зібрання творів : У 55-ти т.* Київ, 1977. Т. 29. 408 с.
163. Лец С.-Е. Почти все. Москва : АСТ Москва; Екатеринбург, 2008. 928 с.
164. Лещенко В. Трансформація політичної системи та роль політичних еліт у розвитку суспільства. *Віче*. 2009. № 11. С. 25–28.
165. Литвин В. Децентралізація, федералізація, сепаратизм: парадокси політичного дискурсу. *Голос України*. 2014. 6 трав.
166. Логвиненко О. Політичне лідерство управлінської еліти України. *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї*. Київ, 2007. Вип. 10. С. 209–214.
167. Лозовицький О. Полібій. *Історія політичної думки: навчальний енциклопедичний словник-довідник*. Львів, 2014. 668 с.
168. Локк Дж. Опыт о человеческом разуме. *Антология мировой философии*. Москва, 1970. Т. 2. 776 с.

169. Луканська А. Фінансування науки можуть збільшити до трьох відсотків ВВП. *Голос України*. 2015. 17 жовт.
170. Люксембург Р. Переписка с семьей Каутских. Петроград. 1920. Кн. 1. 268 с.
171. Майборода О. Перспективи партнерської моделі взаємодії між державою і суспільством у сучасній Україні: постановка проблеми. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2014. Вип. 3(71). С. 7–23.
172. Максимова О. М. Використання синергетики для дослідження політичних систем. *Вісник СевНТУ. Політологія: Зб. наук. пр. Севастополь*, 2009. Вип. 100. С. 42–49.
173. МанDEVиль Б. Басня о пчелах. Москва, 1974. 375 с.
174. Маркс К., Энгельс Ф. Избр. соч. : в 9 т. Т. 2. 574 с.
175. Маркс К., Энгельс Ф. Собр. соч. : в 50 т. Москва, 1984. Т. 23.
176. Маслов А. О. Маргінальна особистість як предмет соціально-філософського аналізу. Житомир, 2004. 165 с.
177. Маслоу А. Психология бытия. Москва–Киев, 1997. 408 с.
178. Матвієнко О. В. Метод конкретних педагогічних ситуацій: навч. посіб. Київ, 2001. 300 с.
179. Материалисты Древней Греции. *Собрание текстов Гераклита, Демокрита и Эпикура*. Москва, 1955. 708 с.
180. Мацієвський Ю. В. У пастці гібридності: зигзаги трансформацій політичного режиму в Україні (1991-2014): монографія. Чернівці. 2016. 552 с.
181. Меркель В., Круассан А. Формальные и неформальные институты в дефектных демократиях. *Полис*. 2002. № 1-2. С. 20–30.
182. Мертон Р. Социальная структура и аномия. *Социс*. 1992. № 3. С. 104–114.
183. Мизес Л. Индивид, рынок и правовое государство : антологія. Санкт-Петербург, 1999. 196 с.

184. Миклащук І. М. Проблема становлення ідеологій у програмовій і практичній діяльності українських політичних партій. *Віче*. 2007. № 12. С. 21–23.
185. Миллс Р. Властвующая элита. Москва, 1959. 543 с.
186. Митина О. В., В. П. Петренко. Синергетическая модель политического сознания. *Синергетика и психология. Тексты. Методологические вопросы*. Москва, 1999. Вып. 1. С. 338.
187. Михальченко М. Політична система в Україні: що ми модернізуємо? *Віче*. 2011. № 1. С. 27–30.
188. Міхельс Р. Необхідність організації. *Діалог*. 1990. № 3.
189. Мішин А. Псевдоцентралізація як загроза цілісності України. [Електронний ресурс]. URL: <https://ua.112.ua/statji/psevdodetsentralizatsiia-iaak-zahroza-tsilisnosti-ukrainy-241744.html>.
190. Монтескье Ш. Избранные произведения. Москва, 1955. 486 с.
191. Муракама Х. Безбарвний Цкуру Тадзакі та роки його прощі: роман. Харків, 2017. 304 с.
192. Назаретян А. П. В многомерном мире раскрывается ограниченность гуманизма. *Общественные науки и современность*. 1991. № 6. С. 74–79.
193. Назаретян А. П. Смыслообразование как глобальная проблема современности (синергетика, мега-история и антропный принцип). *Вопросы философии*. 2009. № 5. С. 5–19.
194. Наріжний Д. Ю. Аналіз політичних технологій та особливостей їх застосування в транзитивному суспільстві : автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук. 23.00.02 – політичні інститути і процеси. Дніпропетровськ, 2004. 20 с.
195. Наукова школа політичної етнології І. М. Варзаря. *Науковці України – еліта держави*. Київ, 2017. Т. V. 300 с.
196. Негодаев И. А. На путях к информационному обществу. Ростов-на-Дону, 1999. 396 с.

197. Недюха М. Правова ідеологія українського суспільства: інноваційний потенціал процесу соціальних змін. *Політичний менеджмент: наук. журнал*. 2013. № 59. С. 78–86.
198. Незалежна Україна і виклики сьогодення: Виступ Президента України Л. Д. Кучми на урочистому зібранні, присвяченому дванадцятій річниці Незалежності України, 23 серпня 2003 р. *Урядовий кур'єр*. 2003. 27 серп.
199. Неру Дж. Взгляд на всемирную историю. Письма к дочери из тюрьмы, содержащие свободное изложение истории для юношества. Москва, 1981. Т. 1. 376 с.
200. Новакова О. Відкритість політичної еліти як проблема модернізації суспільства. Еліти і цивілізаційні процеси формування націй. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса, 2006. Т. 2. 584 с.
201. Новакова О. В. Параметри формування конструктивної взаємодії політичних сил. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. 2014. Вип. 15. С. 3–8.
202. Новакова О. В. Політичні аспекти ідей представників синергетики. *Політична думка XX – початку XXI століть: методологічний і доктринальний підходи: підручник*. Львів, 2016. Т. 1. 516 с.
203. Нові підходи до історіописання. Київ, 2010. 368 с.
204. Основи економічної теорії : підручник / за ред. А. А. Чухна. Київ, 2001. 606 с.
205. Основи соціальної концепції Української Православної Церкви. Київ, 2002. 80 с.
206. Остапенко М. О. Політичний плюралізм: нестабільність демократії та пошуки соціальної рівноваги: монографія. Київ, 2013. 350 с.
207. Остапенко М. А. Єдність у різноманітті як один із принципів організації сучасного демократичного життя. *Науковий часопис НПУ імені*

- М. П. Драгоманова. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. 2014. Спец. вип. С. 61–67.
208. Офіцинський Р. Політичний розвиток Незалежної України (1991 – 2004) в аспекті європейської ідентичності (На матеріалах періодики Заходу). Ужгород, 2005. 468 с.
209. Очерки по истории теоретической социологии XX столетия (от М. Вебера к Ю. Хабермасу, от Г. Зиммеля к постмодернизму). Москва, 1994. 380 с.
210. Павлов В. Л. Философские смыслы: содержание, авторы, история. Київ, 2014. 279 с.
211. Пал А.-Л. Аналіз державної політики. Київ, 1999. 422 с.
212. Панарин А. С. Глобальное политическое прогнозирование: учебник для ВУЗов. Москва, 2000. 348 с.
213. Панарин А. С. Политология: учебник. Москва, 1997. 408 с.
214. Пантин В. И. Ритмы общественного развития и переход к постмодерну. *Вопросы философии*. 1998. № 7. С. 3–11.
215. Парето В. Компендиум по общей социологии. 2-е изд. Москва, 2008. 511 с.
216. Паркер Д. Боден Жан. *Енциклопедія політичної думки*. Київ, 2000. 472 с.
217. Парсонс Т. Система современных обществ. Москва, 1998. 270 с.
218. Пэнто Р., Гравитц М. Методы социальных наук. Москва, 1972. 608 с.
219. Перегуда Є. В. Виконавча влада України. Політико-правові аспекти модернізації: монографія. Київ, 2013. 408 с.
220. Перехідний період в Україні та в Росії: політика, економіка, етносоціальні процеси. Конференція. Виступи учасників та дискусія (Київ, 5–6 липня 1999 р.). Київ, 1999. 273 с.
221. Пилипенко А. М. Суспільство як система соціального буття. *Мультиверсум. Філософський альманах*. Київ, 2005. № 47.

222. Піча В. М. Соціологія: підручник. Львів, 2006. 280 с.
223. Платон. Сочинения. Москва, 1968. Т. III. 608 с.
224. Политическая социология. Ростов н/Д., 1997. 637 с.
225. Політична думка ХХ – початку ХХІ століть: методологічний і доктринальний підходи: підручник. Львів, 2016. Т. 1. 516 с.
226. Політична наука в Україні. 1991 – 2016 : у 2 т. Т. 2. Теоретико-методологічні засади і концептуальні підсумки вітчизняних досліджень. НАН України, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. Київ, 2016. 704 с.
227. Політична система сучасної України: особливості становлення, тенденції розвитку: навч. посіб. для студентів вищих навч. закладів освіти / за ред. Ф. Рудича. – Київ, 2002. 327 с.
228. Політичний режим і народовладдя в Україні. Політологічний аналіз: монографія. Київ, 2011. 456 с.
229. Політологічний енциклопедичний словник. 2-ге вид. доп. і перероб. / Київ, 2004. 736 с.
230. Політологія: підручник. Київ, 2002. 612 с.
231. Політологія : підручник. 3-тє вид, прероб., доп. Київ, 2010. 568 с.
232. Політологія для вчителя: навч. посіб для студентів педагогічних ВНЗ. Київ, 2011. 406 с.
233. Політологія [за ред. О. І. Семківа]. Львів, 1994. 592 с.
234. Политология: учебник. Харьков, 2001. 831 с.
235. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги. Київ, 1994. Т. 1. 444 с.
236. Порівняльна політика. Основні політичні системи сучасного світу. Харків, 2008. 576 с.
237. Почепцов Г. Від Facebook'у і гламуру до Wikileaks: медіа-комунікації. Київ, 2012. 402 с.
238. Пояркова Т. К. Кризовий синдром модернізації незалежної України: причини виникнення та засоби подолання: монографія. Суми, 2015. 351 с.

239. Пратницька В. Інноваційна компонента сучасної освіти та її практична реалізація у сфері вищої освіти: автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня д-ра філософії у галузі освіти. Спец. «Філософія освіти». Київ, 2017. 25 с.
240. Проект концепції реформування місцевого самоврядування <https://sites.google.com/site/vrogachik/home/gromadska-rada/proekt-koncepcii-reformuvanna-miscevogo-samovraduvanna>.
241. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2016. № 3.
242. Проект ЄС та ПРООН «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду»: результати та вплив. *За даними соціологічного дослідження Київського міжнародного інституту соціології*. Запоріжжя, 2011. 54 с.
243. Рабінович П. Сутність право розуміння. *Право України*. 2007. № 9. С. 3–7.
244. Радбрух Г. Введение в науку права. Москва, 1915.
245. Разум сердца. Мир нравственности в высказываниях и афоризмах. Москва, 1990. 606 с.
246. Рассел Б. Практика и теория большевизма. Москва, 1991. 128 с.
247. Рікер П. Історія та істина. Київ, 2001. 393 с.
248. Риттер А. Прудон, П'єр-Жозеф. *Енциклопедія політичної думки*. Київ, 2000. 472 с.
249. Розанвалон П. Демократична легітимність. Безсторонність, рефлексивність, наближеність. Київ, 2009. 287 с.
250. Розанвалон П. Утопічний капіталізм. Історія ідеї ринку. Київ, 2006. 246 с.
251. Романюк А. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Західної Європи: монографія. Львів, 2007. 391 с.
252. Романюк О. Часові межі посткомуністичних трансформацій у контексті системного підходу. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Філософія,

- філософія права, політологія, соціологія*. Харків, 2013. № 5 (19). С. 184–192.
253. Рудакевич О. Варзар Іван. *Історія політичної думки: навч. енцикл. словник-довідник*. Львів, 2014. 766 с.
254. Рудакевич О. Політична культура української еліти: проблеми ефективності. *Українознавчий альманах*. 2013. Вип. 14. С. 112–114.
255. Рудич Ф. Політична нація України: передумова утвердження єдиної держави. *Віче*. 2010. № 21. С. 26–28.
256. Рузавин Г. И. Самоорганизация и организация в развитии общества. *Вопросы философии*. 1995. № 8. С. 63–72.
257. Рюс Ж. Поступ сучасних ідей: Панорама новітньої науки. Київ, 1998. 669 с.
258. Ряполов К. Как гибли империи. *Сегодня*. 2017. 16 марта.
259. Рябчук М. Від навздогінної революції до навздогінної модернізації. *Наук. записки Ін-ту політ. і етнонац. досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2015. Вип. 4 (78). С. 32–41.
260. Сало І. С. Еволюція політичної системи України та пріоритети її модернізації. *Стратегічні пріоритети*. 2011. Вип. 2(19). С. 16–20.
261. Себайн Г. та ін. *Історія політичної думки*. Київ, 1997. 838 с.
262. Северинюк В. М. Політична поведінка: проблеми теорії та методології: монографія. Київ; Запоріжжя, 2009. 432 с.
263. Седик О. Культурна відмінність – ще така! *Урядовий кур'єр*. 2015. 18 квіт.
264. Семашко Л. М. Сферный подход. Санкт-Петербург, 1992. 368 с.
265. Сен-Симон А. де. Труд о всемирном тяготении. *Утопический социализм: хрестоматия*. Москва, 1982. 512 с.
266. Синоптикус. Государство и нация. Санкт-Петербург: Типография Буссея, 1906. 61 с.
267. Словник-довідник для соціальних педагогів та соціальних працівників. Київ, 2000. 260 с.

268. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. Москва, 2007. 1108 с.
269. Соловьев А. И. Политология: Политическая теория, политические технологии. Москва, 2000. 559 с.
270. Соловйова А. С. Історія становлення та теоретична спадщина Франкфуртської школи (1930 – 1960 рр.). *«Гілея: науковий вісник»*: Зб. наук. праць. 2011. Вип. 22. С. 415–421.
271. Сорба О. Принципи реалізації просторово-часових вимірів інтерсуб'єктивних структур. *Вісн. Львів. ун-ту. Серія: Філософсько-політологічні студії*. 2011. Вип. 1. С. 177–187.
272. Сорокин П. Флуктуации материализма с 600 года до н. э. и аж до 1920 года. Белград, 1936. 388 с.
273. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество. Москва, 1992. 543 с.
274. Соціально-політичні реалії для права: з виступу В. Литвина на Загальних зборах НАПрН. *Голос України*. 2012. № 200. 25 жовт.
275. Спенсер Г. Основания социологии. Сочинения. Санкт-Петербург, 1898. Т. 1. 412 с.
276. Сравнительная политология : В 2-х т. Т. 1. Москва, 1992. 226 с.
277. Сурмін Ю. Можливості постмодернізму як методології в сучасному державному управлінні. *Освіта регіону*. 2009. № 3. С. 6–12.
278. Сутор Б. Малая политическая этика. Москва : ФАИР–ГРЭС, 2001. 368 с.
279. Сяопин Дэн. Основные вопросы развития современного Китая. Москва, 1988. 186 с.
280. Тавадов Г. Т. Политология: учеб. пособие. Москва, 2000. 416 с.
281. Тарасенко В. Куди переходить «перехідне суспільство»? *Віче*. 2001. № 5. С. 45–58.
282. Теория права и государства: учебник. Москва, 1996. 424 с.
283. Теннис Ф. Общность и общество. Санкт-Петербург, 2002. 452 с.

284. Тернер Дж. Структура социологической теории. Москва, 1985. 471 с.
285. Тімашова В. М. Взаємодія політичної і публічної сфер. *Права людини: історія та сучасність*: Матеріали V наук. конф. студентів та молодих вчених Факультету правознавства та міжнародних відносин УДУФМТ (Київ, 6 грудня 2012 р.). Київ, 2012. С. 53–57.
286. Тімашова В. М. Генезис формування концепту політичної сфери: європейський підхід. *Нова парадигма [журнал наукових праць]*. Київ, 2012. Вип. 110. 182 с. С. 83–90.
287. Тімашова В. М. До генез теоретичного концепту «політична сфера суспільного життя»: історіолого-концептуальний аналіз. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. 2012. Вип. 8. С. 40–46.
288. Тімашова В. М. Європейські вчені Новітнього часу про місце і роль політичної сфери в суспільному житті. *Соціально-економічний розвиток України та регіонів*: Матеріали Міжрегіональної наук.-практ. конф. (Івано-Франківськ, 22 листопада 2012 р.). Івано-Франківськ, 2012. № 5. С. 29–31.
289. Тімашова В. М. Політика як потрібне соціальне явище в історіологічному осмисленні. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. 2012. Вип. 9. С. 8–13.
290. Тімашова В. М. Політична сфера в сьогоденному історіологічному осмисленні. *Державотворчі процеси в Україні та світі: реалії, проблеми, перспективи*: Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Івано-Франківськ, 31 жовтня 2012 р. Івано-Франківськ, 2012. № 4. С. 20–21.
291. Тімашова В. М. Політична сфера перехідних (транзитних) суспільств. *Концепції, стратегії та напрями розвитку Української держави: економіка, фінанси, право*: Матеріали наук.-практ. конф., присвяченої 80-річчю професора Андрійчука В. Г. (Київ, 28 вересня 2012 р.). Київ, 2012. С. 97–99.

292. Тімашова В. М. Кратологічні аспекти впливів у політичній сфері. *Молодь, освіта, наука, духовність: Матеріали X Всеукр. наук. конф. студентів і молодих вчених.* Київ, 2013. Ч. 1. С. 387–389.
293. Тімашова В. М. Безпекові аспекти функціонування політичної сфери суспільства в умовах модернізації країни. *ЄС – Україна – Росія: Матеріали Міжрегіон. наук.-практ. конф. (Івано-Франківськ, 20 грудня 2013 р. Івано-Франківськ, 2013. № 6. С. 7–9.*
294. Тімашова В. М. Демократизація суспільства – основний чинник формування європейської України. *Розвиток економіки України в умовах глобально-інтеграційних процесів: економіка, фінанси, право: Матеріали XIV Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 24 травня 2013 р.).* Київ, 2013. С. 340–343.
295. Тімашова В. М. Етнічний чинник у формуванні політичної культури в Україні. *Актуальні дослідження в юриспруденції: Матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (Тернопіль, 2 жовтня 2013 р.).* Тернопіль, 2013. С. 5–7.
296. Тімашова В. М. Культурне надбання в сучасному інформаційному суспільстві. *Україна як геополітична реальність: політика, економіка, право, духовність: Матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 21 березня 2013 р.).* Київ, 2013. Вип. № 9. С. 126–128.
297. Тімашова В. М. Особливості політичного владарювання у транзитній країні. *Актуальні дослідження в юриспруденції: Матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (Тернопіль, 14 грудня 2013 р.).* Тернопіль, 2013. С. 11–13.
298. Тімашова В. М. Структурно-функціональні співвідношення в дуалітеті «політична сфера – політична система»: ціннісно-регулятивні та управлінські аспекти. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін.* 2013. Вип. 12. С. 66–72.

299. Тімашова В. М. Функції політичної сфери як запорука стабільного розвитку країни. *Глобальні тенденції світового господарства та їх вплив на соціально-економічний розвиток України: Матеріали XIII Міжнар. наук.-практ. конф. студентів та молодих науковців (Київ, 5 квітня 2013 р.)*. Київ, 2013. С. 214–217.
300. Тімашова В. М. Архитектоника и социологическое содержание политической сферы: политические отношения. *Право и политика : научно-методологический журнал*. Бишкек, 2014. № 2/1. С. 52–55.
301. Тімашова В. М. Кратологічні аспекти структурування та аплікування впливів у політичній сфері. *Держава і право: Збірник наукових праць Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Юридичні і політичні науки*. 2014. Вип 64. С. 440–446.
302. Тімашова В. М. Кратологія політичного владарювання суспільними справами в транзитній/модернізованій країні. *Вісник Національного університету «Юридична академія імені Ярослава Мудрого»*. Харків, 2014. № 2 (21). С. 178–184.
303. Тімашова В. М. Надсфери і сфери в теоретичній призмі змісту політичного життя суспільства як системи. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. 2014. Вип. 15. С. 78–84.
304. Тімашова В. М. Політична еліта України в контексті демократичного транзиту. *Становлення і розвиток Української державності: історія, сучасність, зарубіжний досвід: Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 6 листопада 2014 р.)*. Київ, 2014. Вип. № 12. С. 160–163.
305. Тімашова В. М. Політичні процеси як формоутворюючі канали стабільної життєдіяльності політичної сфери. *Вісник Національного університету «Юридична академія імені Ярослава Мудрого»*. Харків, 2014. № 4 (23). С. 189–198.

306. Тимашова В. М. Сопутствующая структурная атрибутика политической сферы абстрактно взятого современного общества: политическое право. *LEGEA SI VIATA: научно-практический журнал*. Кишинев, 2014. № 5/2. С. 168–171.
307. Тимашова В. М. Співвідношення політичної та публічної сфер / В. М. Тимашова. *Нова парадигма [журнал наукових праць]*. Київ, 2014. Вип. 122. С. 94–101.
308. Тимашова В. М. Співвідношення сил і кратологічних впливів у трикутнику «політична система – соціальна система – політичний процес». *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. № 3. С. 158–164.
309. Тимашова В. М. Структура та функції політичної сфери: регулятивні та управлінські аспекти. Держава і право: *Збірник наукових праць Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Юридичні і політичні науки*. 2014. Вип. 63. С. 306–311.
310. Тимашова В. М. Супутня структурна атрибутика політичної сфери абстрактно взятого сучасного суспільства: соціальна система. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом*. Київ, 2014. Вип. 2 (41). С. 45–49.
311. Тимашова В. М. Супутня структурна атрибутика політичної сфери сучасного суспільства: політична культура. *Політика і духовність в умовах глобальних викликів: Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 2–3 квітня 2014 р.)*. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія «Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін». 2014. Спецвипуск. С. 246–251.
312. Тимашова В. М. Громадянське суспільство – джерело формування політичної еліти в Україні. *Модернізація України: проблеми та технології успішності (питання економіки, права, соціології, освіти і культури): Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 12 листопада 2015 р.)* Київ, 2015. Вип. № 1. С. 245–247.

313. Тімашова В. М. Методологія понятійної інтерпретації сфери політичного життя як пізнавального феномену. *Збірник наукових праць Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Юридичні і політичні науки*. 2015. Вип. 67. С. 3–12.
314. Тімашова В. М. Модераторська взаємодія політичної сфери з іншими сферами та надсферами суспільного життя. *Місце юридичних наук у формуванні правової культури сучасної людини: Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 25–26 грудня 2015 р.)*. Запоріжжя, 2015. Ч. 1. – С. 24–27.
315. Тімашова В. М. Надсфери суспільного життя. *Новітня політична лексика (Неологізми, okazіоналізми та інші новотвори): Енциклопедичний словник-довідник*. Львів, 2015. 492 с.
316. Тімашова В. М. Політична ідеологія та її місце в політичній сфері і політичній системі суспільного життя. *Нові вектори розвитку демократії та інститутів держави і права: Матеріали Міжнар. юрид. наук.-практ. конф. (Київ, 10 грудня 2015 р.)*. Київ, 2015. Вип. 3. 244 с. С. 43–45.
317. Тімашова В. М. Реформування політичної сфери. *Новітня політична лексика (неологізми, okazіоналізми та інші новотвори: словник*. Львів, 2015. 492 с.
318. Тімашова В. М. Соціальна та гуманітарна макросфери в теоретичній призмі змісту політичного життя суспільства як системи. *Вісник Національного університету «Юридична академія імені Ярослава Мудрого»*. Харків, 2015. № 1(24). С. 174–184.
319. Тімашова В. М. Трирема «политическая система – социальная система – политический процесс» в пространстве политической сферы: взаимодействие и взаимовлияние. *Право и политика : научно-методологический журнал*. Бишкек, 2015. Спецвыпуск. С. 48–52.
320. Тімашова В. М. Архітектоніка та соціологічний зміст політичної сфери: політичні інститути. *«Гілея: науковий вісник»: збірник наукових праць*. 2016. Вип. 104 (№ 1). С. 186–189.

321. Тімашова В. М. Деякі аспекти правління, управління й адміністрування при здійсненні реформ. *Європейський вимір реформування публічного управління в Україні: Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф.* (Київ, 24 листопада 2016 р.). Київ, 2016. Вип. 3. С. 138–139.
322. Тімашова В. М. Інститут освіти в контексті співвідношення духовної та діяльнісних сфер. *Формування державної освітньої політики: філософські, теоретичні та прикладні аспекти: Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (Київ, 25–26 лютого 2016 р.). Київ, 2016. С. 116–120.
323. Тімашова В. М. Інститути як об'єкти модернізації політичної сфери. *Реформування національного та міжнародного права: перспективи та пріоритети: Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (Одеса, 22–23 січня 2016 р.). Одеса, 2016. С. 9–12.
324. Тімашова В. М. Кратологічне наповнення політичної сфери: змістовні аспекти. *Государство и право. Актуальные научные проблемы. Рассмотрение. Решение. Практика: Сборник научных статей* (Гданьск, 30–31 марта 2016 г.). Варшава, 2016. С. 10–12.
325. Тімашова В. М. Модернізація складників політичної сфери перехідного суспільства. *Право, суспільство і держава: форми взаємодії: Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (Київ, 15–16 січня 2016 р.). Київ, 2016. С. 22–26.
326. Тімашова В. М. Нова якість політичного класу в Україні. *Політикус: науковий журнал Південноукраїнського НПУ ім. К. Д. Ушинського*. Одеса, 2016. Вип. 1. С. 150–155.
327. Тімашова В. М. Політична етика як невід'ємний супутній складник політичної сфери. *Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки: Збірник наукових праць*. Харків, 2016. Вип. 1 (11). С. 178–188.
328. Тімашова В. М. Сучасний концепт політичної сфери життя суспільства в Україні. *Пріоритетні напрямки розвитку правової системи*

- України: Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 29–30 січня 2016 р.). Львів, 2016. С. 9–12.
329. Тімашова В. М. Інститут освіти в контексті співвідношення політичної та інформаційної сфер суспільного життя в транзитній країні: Тези доповіді. *Education in modern university – project-based approach to the work organization in polstscal science, sociology, philosophy, psychology, history according to the guidelines of the european qualifications framework (experience of the Paneuropean university)*. (Sladkovicovo, March 22-24 2017). Sladkovicovo (Slovak Republic): Danubius University. P. 88–92.
330. Тімашова В. М. Політична сфера транзитного суспільства: стан розробки проблеми та еволюційні тенденції: монографія. Київ, 2017. 360 с.
331. Тімашова В. М. Спосіб стратагемування та стратегіювання як операційний конструкт на дослідницькому полі політичної сфери. *Держава в суспільно-політичних процесах: виклики і загрози*: Матеріали Міжнар. наук. конф. «Дванадцяті юридичні читання» (Київ, 1–3 червня 2017 р.). Київ, 2017. С. 363–365.
332. Токовенко О. С., Пащенко В. І., Третяк О. А. Політична епістемологія: підручник. Дніпропетровськ, 2011. 408 с.
333. Третяк О. А. Публічна сфера політики демократичного суспільства: теоретико-концептуальні засади і напрямки структурної еволюції: монографія. Дніпропетровськ, 2012. 376 с.
334. Удовенко Г. Й. На зламі тисячоліть постала Україна вівікі віків (1991–2001). Київ, 2002. 308 с.
335. Україна: політична історія. ХХ – початок ХХІ ст. Київ, 2007. 1028 с.
336. Федоренко Ю. Децентралізація влади – «ЗА» та «ПРОТИ». Матриця правди. <http://m--p.com/detsentralizatsiya-vladi-za-ta-proti/>.
337. Феміа В. Дж. Грамші Антоніо. *Енциклопедія політичної думки* Київ, 2000. 472 с.
338. Филиппов А. Ф. Теннис Фердинанд. *Современная западная социология: словарь*. Москва, 1990. 308 с.

339. Философский энциклопедический словарь. Москва, 1989. 815 с.
340. Фисун А. А. Демократия, неопатримониализм и глобальные трансформации: монография. Харьков, 2006. 252 с.
341. Філософія політики : підручник. Київ, 2003. 400 с.
342. Фрідман М. Капіталізм і свобода. Київ, 2017. 216 с.
343. Фромм Е. Психоанализ и этика. Москва, 1993. 402 с.
344. Фромм Е. Революція надії. *Сучасна зарубіжна соціальна філософія*. Київ, 1996. 382 с.
345. Фуко М. Интеллектуалы и власть: Статьи и интервью. 1970– 984 гг. Москва, 1988. 806 с.
346. Фуко Мишель. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук. Санкт-Петербург, 1994. 406 с.
347. Фукуяма Ф. Примат культуры. *Незалежний культурологічний часопис*. 2001. № 22. С. 48–58.
348. Фуллер Л. Мораль права. Москва, 2007. 306 с.
349. Ханстантінов В. О. Політична лояльність і роль еліти в її формуванні. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. 2014. Вип. 15. С. 56–61.
350. Харченко Л. В. Становлення політико-управлінської еліти в Україні (Історико-методологічний аспект): монографія. Львів, 2011. 370 с.
351. Хмылев В. Л. Концепт идеологии – от просвещения к постмодерну. *Вестник Тюменского государственного университета*. Томск, 2007. № 299 (1). С. 66–70.
352. Чапала Г. Місцеве самоврядування і громадянське суспільство: проблеми співвідношення. *Право України*. 2004. № 2. С. 127–132.
353. Черниш Н. Соціологія. Курс лекцій. Львів, 2003. 543 с.
354. Чиркин С. Мировой опыт функционирования политических систем, основанных на принципе разделения властей. *Разделение властей*. Москва, 2004. 428 с.

355. Шабров О. Ф. Политическая система: демократия и управление обществом. *Государство и право*. 1995. № 5. С. 354–374.
356. Шайгородський Ю. Ж. Синдром політичної прокрастинації: причини і наслідки. *Політичний менеджмент*. 2013. № 59. С. 16–29.
357. Шалвен М.-Ж. Мозги, которые нами правят. От Людовика XI до правителей наших дней. Москва, 2004. 432 с.
358. Шаповал В. Сутнісні характеристики місцевого самоврядування. *Право України*. 2012. № 3. С. 48–54.
359. Шаповаленко М. В. Политическое развитие современных переходных обществ: теоретические подходы и основные тенденции: монография. Харьков, 2007. 340 с.
360. Шварценберг Р.-Ж. Политическая социология : В 3-х ч. Ч. 1. Москва, 1992. 360 с.
361. Шинкаренко О. В. Культура Індії. *Історія світової культури*. Київ : Либідь, 1997. 448 с.
362. Шипунов Г. Методологія аналізу суспільств, що трансформуються: транзитологічний підхід. *Політична наука в Україні: стан і перспективи* : матеріали Всеукр. наук. конф. Львів: ЦПД, 2008. С. 43–59.
363. Шипунов Г. Особливості концептуалізації соціальної еволюції в теоретичному підході Толкотта Парсонса. *Методологія політичної науки: матеріали Всеукр. наук. конф. Перші методологічні читання*. Львів, 2013. 99 с.
364. Шляхтун П. П. Політологія: теорія та історія: підручник. Київ, 2010. 472 с.
365. Шміт Е. Макіавеллі. *Класики політичної думки від Платона до Макса Вебера*. Київ, 2002. 580 с.
366. Юрій М. Ф. Політологія: навч. посіб. Київ, 2006. 416 с.
367. Ясперс К. Идея университета. Минск, 2006. 159 с.

368. Яценко Р. Функції правотворчості в контексті дослідження перехідних суспільств. *Юридична Україна: Щомісячний правовий часопис*. 2009. № 8(80). С. 34–40.
369. Balcerowicz L. Understanding Postcommunist Transitions. *Journal of Democracy*. 1994. Vol. 5. № 4. P. 75–99.
370. Bell D. Notes on the Post-Industrial Society. *The Public Interest*. 1967. № 7. S. 102–118.
371. Bennet T. *Outside Literature*. London, 1990. – 610 p.
372. Beyme K. von. Institutional engineering and transition to democracy. *Democratic consolidation in Eastern Europe*. Vol. 1: Institutional engineering. New York, 2001. P. 3–24.
373. Beyme K. v. Osteuropaforschung nach dem Systemwechsel. Der Paradigmawandel der Transitologie. *Osteuropa*. 1999. № 3. S. 285–304.
374. Berger P. The uncertain triumph of democratic capitalism. *Journal of Democracy*. 1992. Vol. 3. № 3. P. 7–16.
375. Brzezinski Z. *The Grand Failure: The Dirth and Death of Communism in the Twentieth Century*. New York, 1989. 278 p.
376. Carothers Th. The end of transition Paradigm. *Journal of Democracy*. 2002. Vol. 13. № 1. P. 5–21.
377. Croskery P. *Conventions and norms in institutional design*. Boston : Institutional Design, 1995.
378. Dahl R. *Polyarchy Participation and Opposition*. New Haven, 1971. 267 p.
379. Dalton R. Comparative Politics: Micro-Behaviral Perspective. *The New Handbook Political Science*. New York, 1996. S. 336–353.
380. Diamond L. Toward Democratic Consolidation. *Journal of Democracy*. 1994. Vol. 5. № 3. P. 4–17.
381. Djilas M. *The Neuw Class. An Analysis of the Communist System*. London, 1958.

382. Eisenstadt S. Multiple Modernities. *Transfction Publishers*. 2002. P. 1–30.
383. Esman M. J. Ethnic politics. New York, 1994.
384. Frank T. Are Human Rights Universal? *Foreign Affairs*. 2001. Vol. 80. № 1.
385. Frings I. Grundschaftre Katholischer Solidaritat und zeitnahe Folkerunden. Fam., 1959.
386. Genov N. Transition to democracy and natio-state in Eastern Europe. *The Annals of the Internatuional Institute of Sociology*. 2000. Vol. 7. № 1. P. 150–174.
387. Giddens A. Runaway World. How globalization is Reshaping our Lives. Routledge, 2003. 382 p.
388. Gill G. Origins of the Stalinist Political System. Cambridge, 1990. 454 p.
389. Goodin R. E. Institutions and their design. *The theory of institutional design*. Cambridge, 1996.
390. Gouhier A. Note sur le progress et la philosophie: Etudes sur L'istoire de la philosophie. Paris, 1964. 308 s.
391. Hirschman A. Essays in trespassing: economics to politics and beyond. Cambridge ; New York, 1982. 310 p.
392. Horowitz S. Sources of Post-communist Democratization: Economic Structure, Political Culture. *War Nationalities Papers*. 2003. № 31(2). P. 119–137.
393. Huntington S. After Twenty Years: The Future of the Third Wave. *Journal of Democracy*. 1997. Vol. 8. № 4. P. 3–12.
394. Inglehart R. Modernisation and Postmodernisation. Cultural. Economic and Political Change in 43 Sociecies. Pringeton, 1997.
395. Kennedy E. Philosophe in Age of Revolution. Destutt de Tracy and the Orijns of Ideology. Philadelphia, 1978. 410 p.
396. King C. Post-Postcommunism: Transition, Comparison, and the End of Eastern Europe. *World Politics*. 2000. Vol. 53. № 1. P. 143–172.

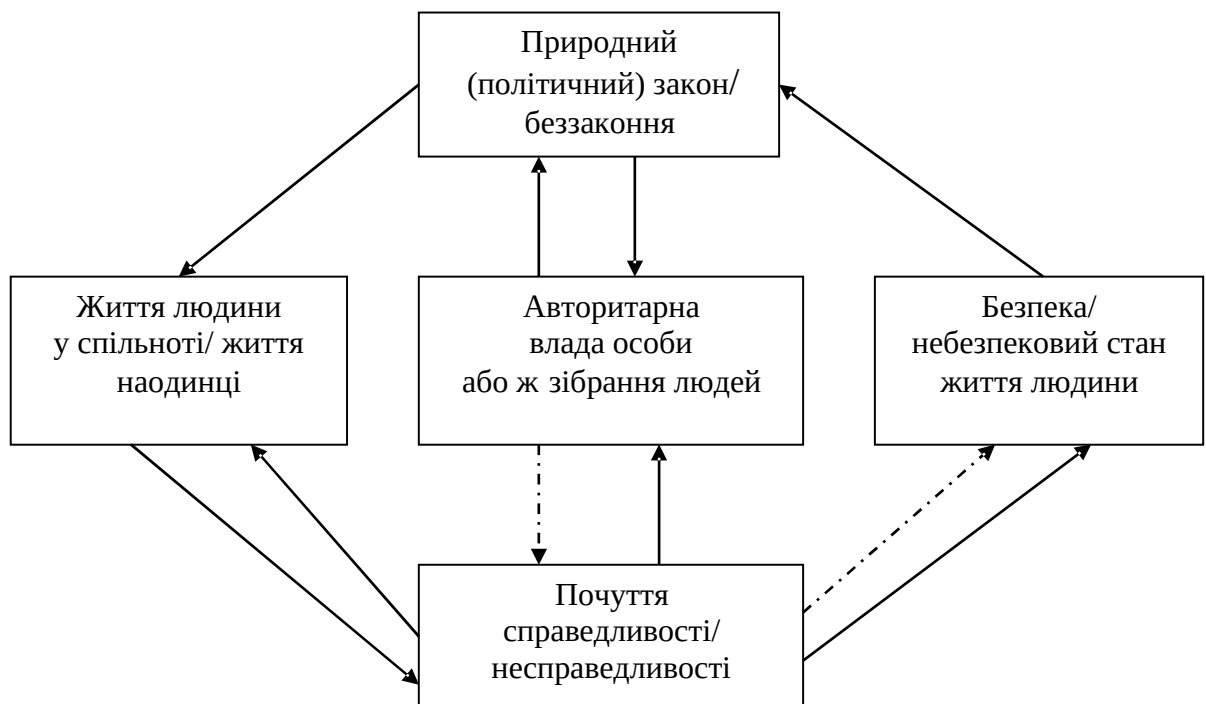
397. Kitschelt H. Comparative Historical Research and Rational Choice Theory: The Case of Transition to Democracy. *Theory and Society*. 1993. Vol. 22. № 3. P. 413–427.
398. Kohen J. L. *Philosophy & Public Policy*. New York, 1998. Vol. 18.
399. Lacroix J. *La sociologie d'A. Comte*. Paris, 1956. 338 p.
400. La Palombara D., Weiner M. The Origin and Development of Political Parties. *Political Parties and Political Development*. New York, 1966.
401. Levitsky S., Way L. Elections without Democracy. *The Rise of Competitive Authoritarianism Journal of Democracy*. 2002. Vol. 13. №. 2.
402. Linz J. Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America and Post-Communist Europe. Baltimore, 1996. 479 p.
403. Lipset S. Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy. *The American Political Science Review*. 1959. Vol. 53. № 1. P. 60–70.
404. Lyotard J.-F. *La condition postmoderne: Rapport sur le savoir*. Paris Minuit, 1979. 109 p.
405. March J. G., Olsen J. P. The New Institutionalism: Organisational Factors in Political Life. *American Political Science Review*. 1984. Vol. 78. P. 738–749.
406. *Max Weber und die Rationalisierung des sozialen Handelns*. Stuttgart, 1981.
407. Merkel W. Embedded and Defective Democracies. *Democratization*. 2004. Vol. 11. № 5. P. 33–58.
408. Milne R. S. The Overdeveloped Study of Political Development. *Canadian journal of political Science*. 1972. P. 560–568.
409. Morlino L. Democratic Consolidation: Definition and Models. *Transition to Democracy*. Dartmouth, 1995. P. 571–587.
410. Nisbet R. *History of Idea of Progress*. New Brunswick, New Jersey, 1980. 370 p.

411. O'Donnell G. Transition from Authoritarian Rule. *Tentative Conclusions about Uncertain Democracies*. Baltimore and London, 1986. 96 p.
412. Olson M. Rapid Growth as a Destabilizing Force. *The Journal of Economic History*. 1963. Vol. 23. № 4. P. 529–552.
413. Ottaway M. Democracy Challenged: The Rise of Semi-Authoritarianism. Washington, 2013. 256 p.
414. Potter D. Democratization. Cambridge, 1997.
415. Przeworski A. Some problems in the Study of Transition to Democracy. *Transition from Authoritarian Rule: Prospects of Democracy*. Pt. I-IV. Baltimore and London, 1986. P. 47–110.
416. Rose R. Prospects for Democracy in Postcommunist Europe. *Development in Central East European Politics*. Basingstoke, 1998. Vol. 2. P. 276–295.
417. Sanders D. Patterns of Political Instability. London, 1981. 244 p.
418. Sartori G. The Theory of Democracy Revisited. Chatham, 1987. 300 p.
419. Schmitter P. Dangers and Dilemmas of Democracy. *The Global Resurgence of Democracy*. Baltimore and London, 1996. P. 57–74.
420. Timashova V. Interaction political sphere with creative spheres and over-spheres of public life. *Evropsky politicky a pravni diskurz*. 2016. Svazek 3. Vydani 1. S. 136–141.
421. Timashova V. Self-organization and self-regulation as ability and function of the political sphere of life. *Evropsky politicky a pravni diskurz*. 2016. Svazek 3. Vydani 6. S. 183–188.
422. Way L. The Sources and Dynamics of Competitive Authoritarianism in Ukraine. *Journal of Communist Studies and Transition Politics*. 2004. Vol. 20. № 1. P. 1–19.

ДОДАТКИ

Додаток А

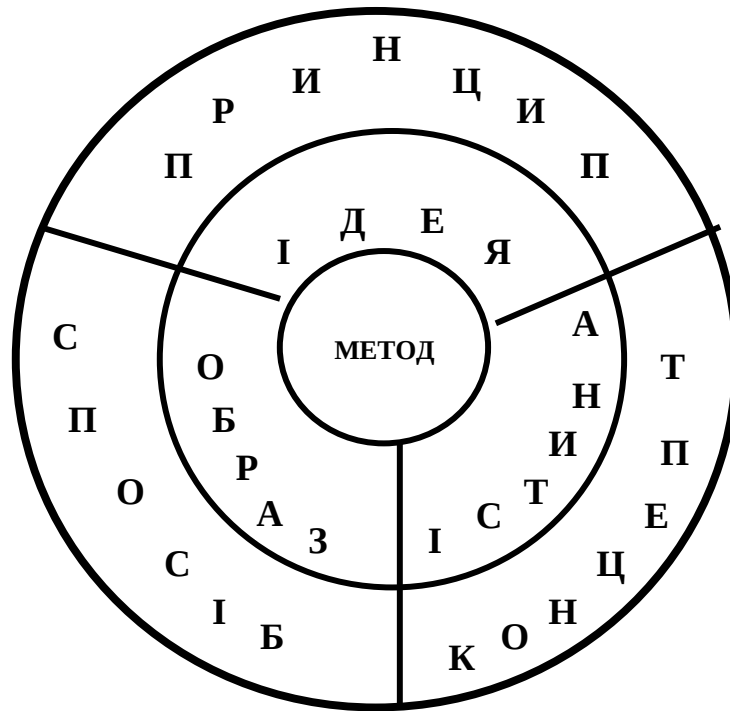
Дуалітет «Авторитетна влада – Особа» напередодні створення в транзитному суспільстві політичної держави та започаткування в ньому політичної сфери

ПРИМІТКА. Рисунок досить умовно відтворює антитезу Т. Гоббса до псевдосуспільного ладу в транзитній країні без сильної та централізованої політичної влади [76, с. 151-152]. Власне рисунок відображає й синтезу самого Т. Гоббса: політична держава є альтернативою псевдо-соціуму, в якому перманентно триває «війна всіх проти всіх», і структурно-інституційним зародкам політичної сфери зрілого суспільства [76, с. 197].

Додаток Б

Логіка конституювання та структура політико-сферної методології

ПРИМІТКА. Концепція рисунка належить І. Варзарю (див.: [46; 175]). У теоретико-гносеологічному сенсі концепція втілює авторські пошуки плюралістичного засадування методу як пізнавальної множини дослідницьких інструментів, а не фіксування одномірного підходу до нього. Відтворено зі згоди автора.

Додаток В

Статус і становище політичної сфери в античних
суспільствах (VII ст. до н. е. – V ст. н. е.)

Китай	Індія	Еллада	Рим
Монотеїзм	Політеїзм	Політеїзм	Політеїзм
<ul style="list-style-type: none"> • Розкута політична сфера 	<ul style="list-style-type: none"> • Розкута духовна сфера 	<ul style="list-style-type: none"> • Розкута духовна сфера 	<ul style="list-style-type: none"> • Жорстко закута політична сфера, але на засадах права
<ul style="list-style-type: none"> • Тріада «закон»-«держава»-«влада» домінує 	<ul style="list-style-type: none"> • Політична сфера на другому місці 	<ul style="list-style-type: none"> • Політична сфера на третьому місці 	<ul style="list-style-type: none"> • Загальна грамотність навіть у провінціях
<ul style="list-style-type: none"> • Еліта дружить з наукою 	<ul style="list-style-type: none"> • Обмежені і демократія, і авторитаризм 	<ul style="list-style-type: none"> • Еліта дружить з наукою 	-
-	<ul style="list-style-type: none"> • Жорстка соціально-верстова (кастова) система 	-	-

Критерії аналізу:

- співвідношення небесної та земних сфер;
- місце політичної сфери в колі земних сфер;
- соціальна структура населення;
- еліта і наука;
- право і дуалітет «правління – управління».

Парадоксальний висновок: сучасна цивілізація (європейська, американська, африканська, австралійська, азійська та ін.):

- генерується в Китаї та Індії;
- науково-філософське «загартування» пройшла в Елладі;
- первинну політико-правову апробацію пройшла в «горнилі» Риму.

ПРИМІТКА. Авторська таблиця (2014 р.)

Додаток Г

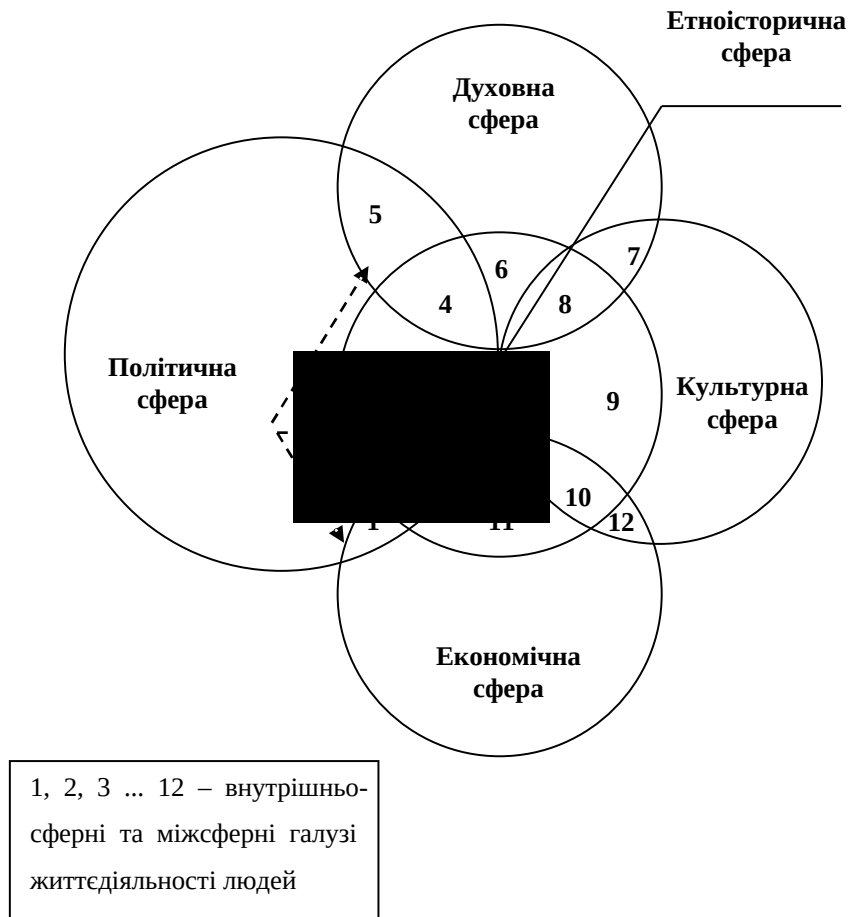
Сферне буття творчої людини: від еллінів та П.-Ж. Прудона
до СРСР 1980-х років

ПРИМІТКА. Генеза ідеї цього графічного зображення сягає глибин Класичної Антики. Одну з перших «квадратно-сферних систем» у V ст. до н. е. створив софіст Протагор. У життєбаченні та діяльності людини він виділяв такі «сфери»: (1) уміння поводитись з вогнем, (2) ремесло, (3) добродійність, (4) природну рівність з іншими у думках і дії [119, с. 60-62]. Усередині XIX ст. П.-Ж. Прудон свою систему «мутуалістичного суспільства» (книга «Про справедливість у революції та церкві», 1858 р.) засадовує на чотирьох «акциденціях вільної людини», – (1) самостійне мислення/судження, (2) суспільна співпраця, (3) позаполітичний саморозвиток, (4) «діалектичне заперечення» політичної держави [248, с. 310-311]. Ще через (приблизно) сто років В. Барулін (у двох виданнях книги «Діалектика сфер суспільного життя людей», М., «Высшая школа», 1967 та 1982 рр.) радикально переосмислив концепції попередників, однак, фактично «обезлюдив» свою «систему пізнання й переробки світобудови». Судячи з підтекстів, цією «діяльністю» мав би займатися «радянський народ – нова у світі етносоціополітична спільність людей».

Додаток Г

Авторитетний статус політичної сфери в багатоскладовому суспільстві

ПРИМІТКА. Автор рисунка – І. Варзар. Уперше оприлюднено 1988 р. В українському перекладі оприлюднено 1994 р. [44, с. 66-67]. (1) Рисунок символічно відображає ситуацію в багатонародній країні, а тому в центрі «споруди» локалізовано етноісторичну сферу. (2) Кожна сфера ніби «відбирає» у сусідок по чверті їхнього соціологічного поля, а суто (3) політична сфера «відбирає» в етноісторичній половині поля, а в інших – по чверті поля. (4) Посідаючи лінійно-динамізуючі позиції, політична сфера правим крилом «впливає» на економічну сферу, лівим крилом – на духовну сферу, а усім своїм авангардом знешкоджуюче тисне на етноісторичну сферу [195, с. 24]. Означені нюанси говорять про тоталітарний (мінімум авторитарний) характер політичного режиму в будь-якій країні.

Відтворено зі згоди автора.

Додаток Д

Сфери і надсфери суспільного життя

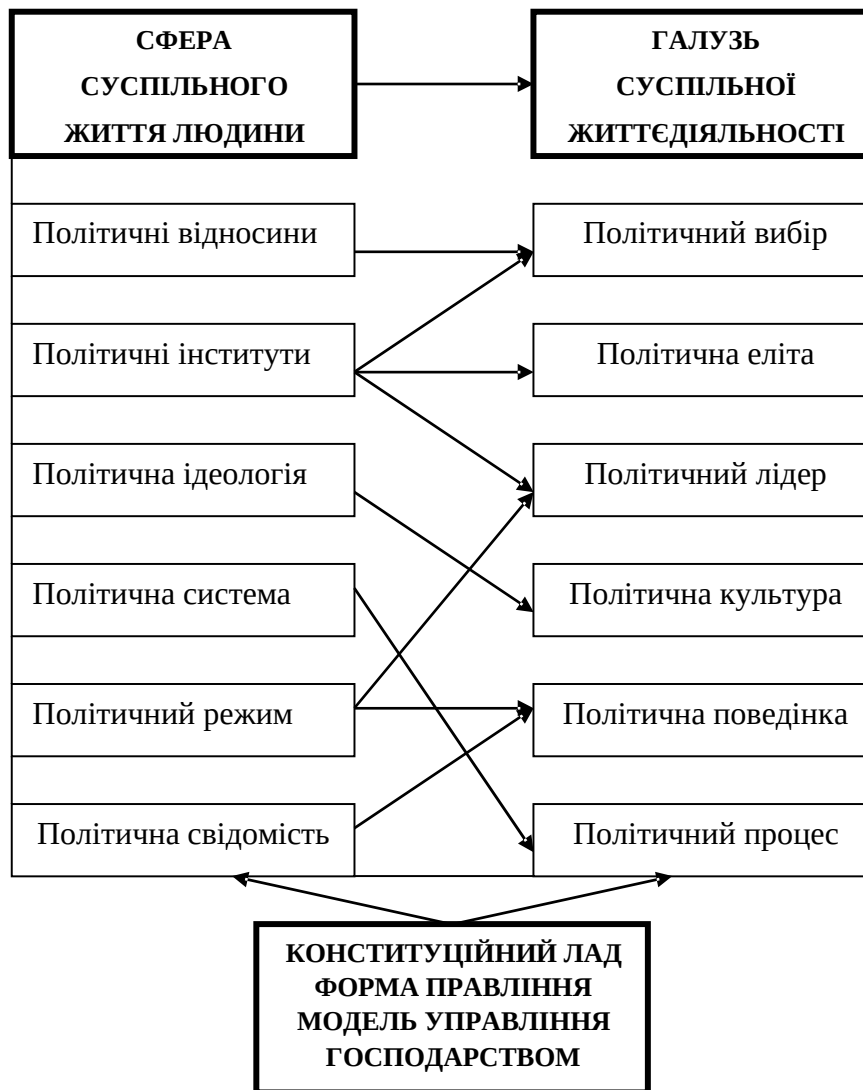
Творчі сфери	Споживацькі надсфери
1. Економічна	1. Соціальна
2. Духовна	2. Етична
3. Політична	3. Правова
4. Культурна	4. Інформаційна
5. Етноісторична	5. Комунікативна

ПРИМІТКА. Порядок переліку сфер – умовний, без певної субієрархії. Цій темі (вперше в науковій літературі) присвячено окремі публікації [303]. Що саме, які саме «продукти» творять в креативних сферах та саме яким чином в споживацьких сферах «споживаються» зазначені «продукти» й «послуги», – предмет окремої публікації (за задумом) найближчого часу.

Авторська таблиця (2015 р.)

Додаток Е

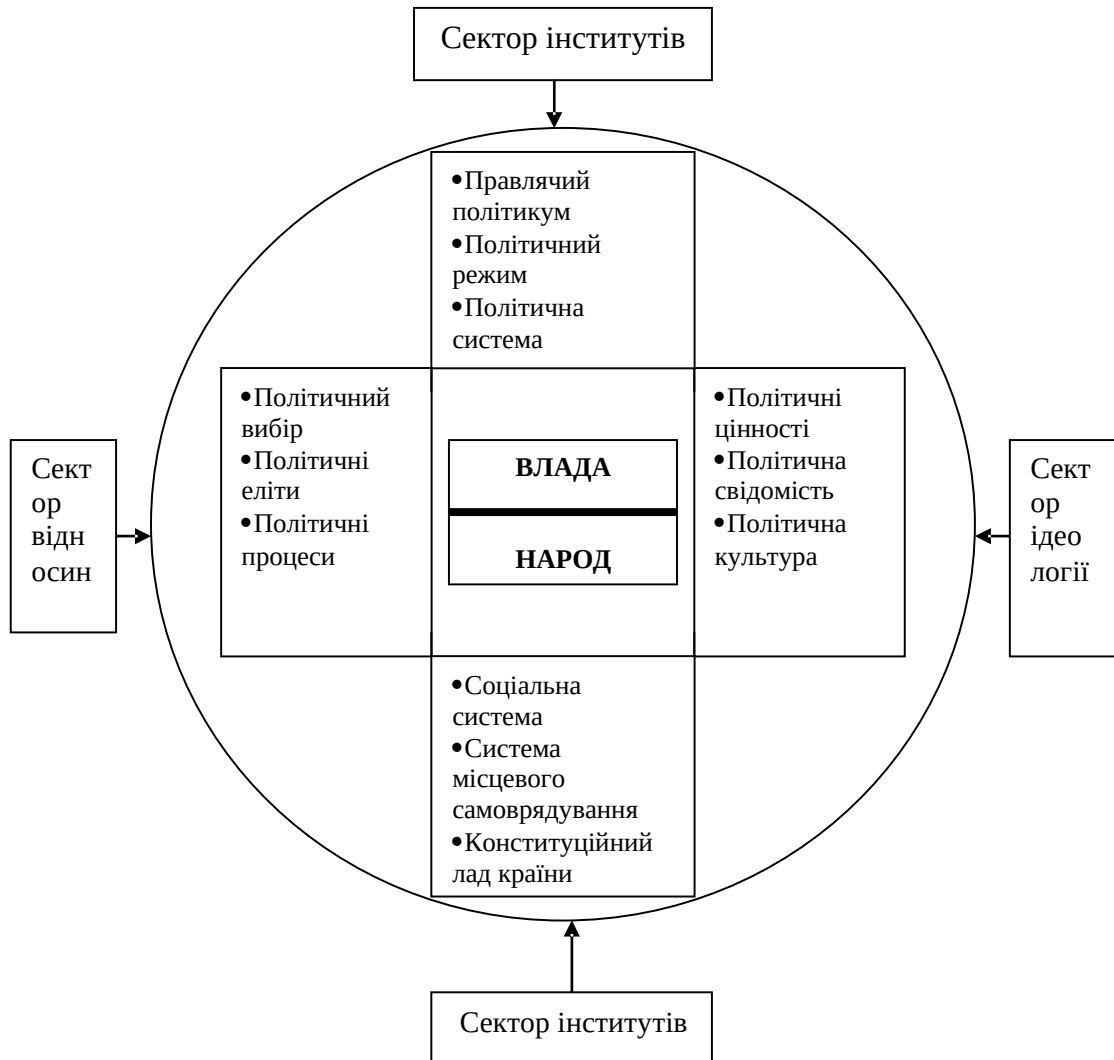
Системні співкореляції в рамках діалогії
«Сфера життя» – «Галузь життєдіяльності»

ПРИМІТКА. Авторський рисунок (2015 р.)

Додаток Є

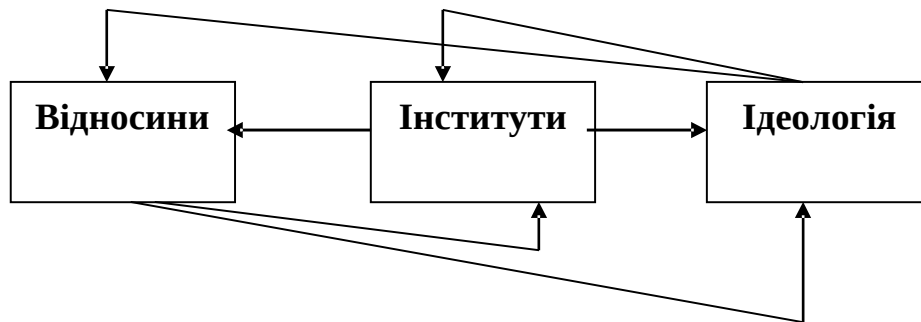
Архітектура політичної сфери демократичного суспільства

ПРИМІТКА. Авторський рисунок (2016 р.)

Додаток Ж

Взаємодія складових політичної сфери

ПРИМІТКА. Імпульсом для даного графічного зображення послугувала думка В. Андрущенка 2002 р. про можливість управління ззовні різними суспільними сферами у спосіб «міжінституційних взаємовпливів» [323, с. 138].

Відтворено зі згоди автора.

Додаток 3

Система суспільних відносин людини
(за В. Андрущенком)

ПРИМІТКА. Конфігурації змістосенсів рисунка виокремлено з кількох наукових праць В. Андрущенка 1990-х рр. Низка ідей та положень із тих праць дістала втілення в кількох офіційних документах Уряду України про освіту [241].

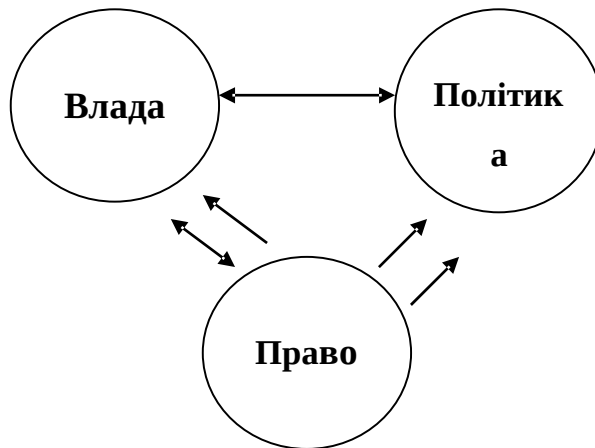
Відтворено зі згоди автора.

Додаток И

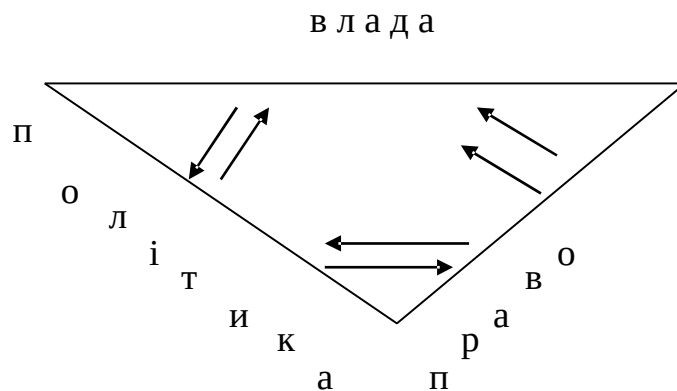
Співвідношення сутностей у трикутних координатах тріади:

«влада – політика – право»

Варіант 1-й

Варіант 2-й

ПРИМІТКА. У першому варіанті рисунка назовні рельєфно виступає думка про внутрішньосферне життя владних інститутів, а в другому варіанті влучніше подано думку про надсферні ролі «права» над «політикою». У загальному підсумку, рисунок синтезує положення про неприпустимість отожднення політико-сферних феноменів «поділ політичних влад» і «розподіл владних повноважень».

Додаток I

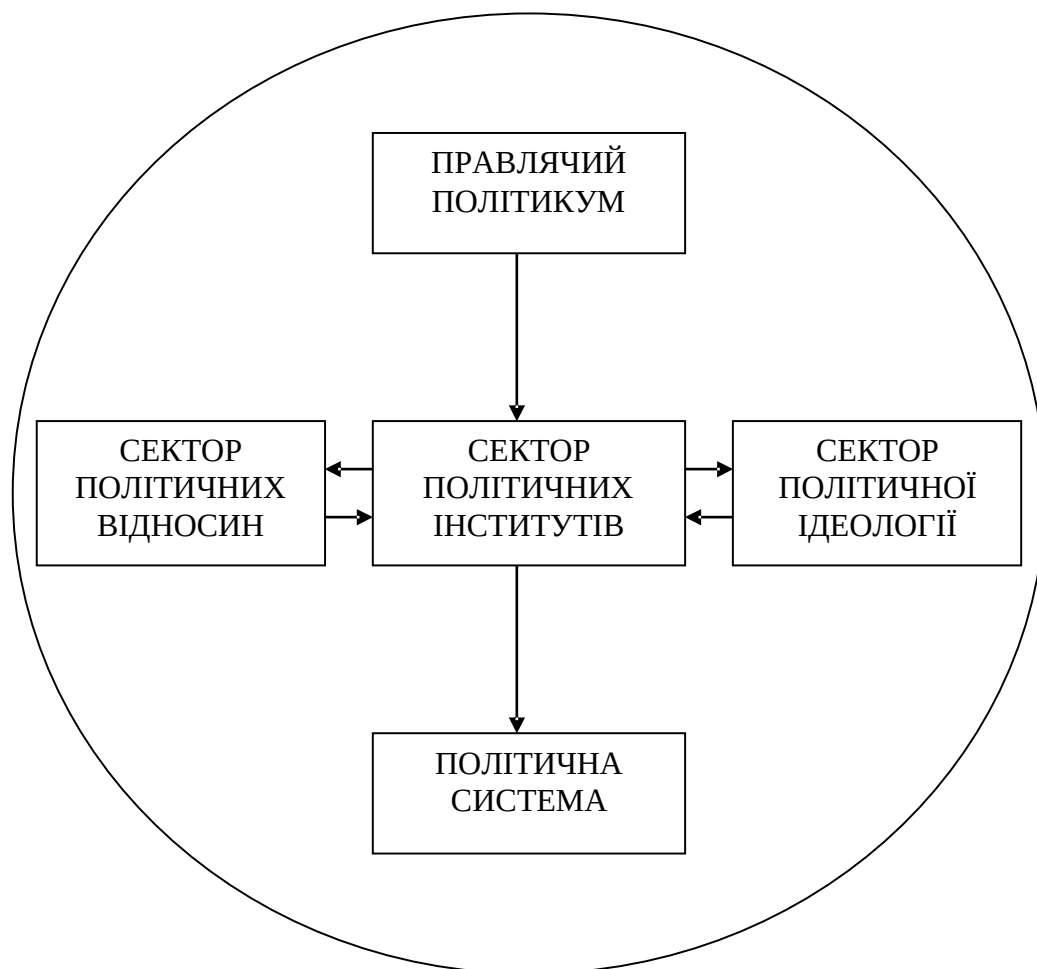
Централізація/децентралізація політичної влади

ПРИМІТКА. Авторський рисунок.

Додаток І

Динаміко-кратологічна структура політичної сфери

ПРИМІТКА. Авторський рисунок (2016 р.)

Додаток Й

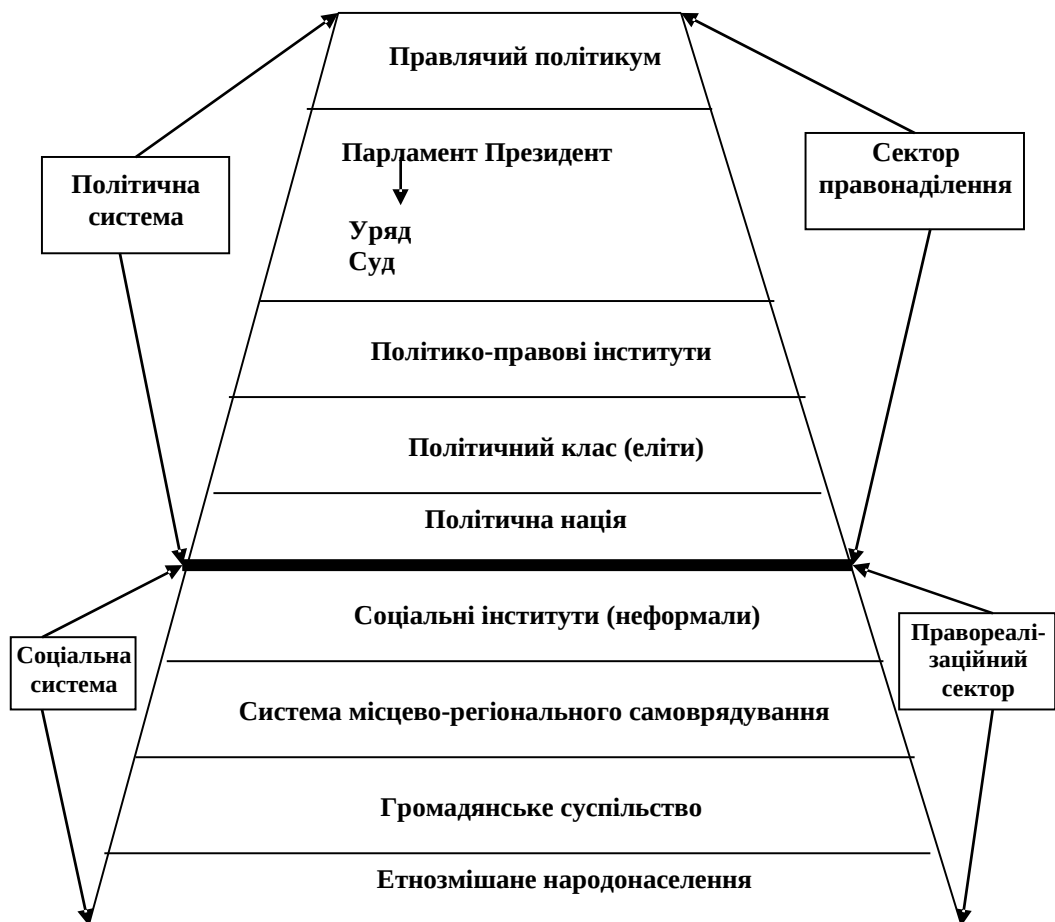
Кратологічна симетрика політичних властей демократичного суспільства

ПРИМІТКА. Рисунок відображає досить нову для наших політичних наук думку-запитання: скільки ж політичних властей має бути в демократичному суспільстві, – три чи чотири? Наскільки відомо, положення про чотири (а не три) влади першою висунула до обговорення в 2003 р. А. Колодій [135]. Паралельно чи за нею цю новелу О. Рудакевич фіксує на користь І. Варзара [253, с. 110]. Положення про чотири (а не три) влади не кореспондується зі ст. 6 Конституції України.

Додаток К

Піраміда правом урядуваної країни

ПРИМІТКА. Концепція рисунка належить І. Варзарю. Вона розроблюється ним у багатьох працях останньої чверті років його творчості. Найбільш рельєфно відображено в монографіях 1994 р., 2003 р. та статті 2009 р. [50].

Відтворено зі згоди автора.

Додаток Л

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

**Наукові праці, в яких опубліковані
основні наукові результати дисертації:***Монографія:*

1. Тімашова В. М. Політична сфера транзитного суспільства: стан розробки проблеми та еволюційні тенденції: монографія. Київ: Друкарський двір Олега Федорова, 2017. 360 с.

Статті у наукових фахових виданнях України:

2. Тімашова В. М. До генез теоретичного концепту «політична сфера суспільного життя»: історіолого-концептуальний аналіз. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін / [відп. ред. О. В. Бабкіна]. Київ, 2012. Вип. 8. С. 40–46.*

3. Тімашова В. М. Політика як потрійне соціальне явище в історіологічному осмисленні *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін / [відп. ред. О. В. Бабкіна]. Київ, 2012. Вип. 9. С. 8–13.*

4. Тімашова В. М. Генезис формування концепту політичної сфери: європейський підхід. *Нова парадигма [журнал наукових праць]. Філософія. Політологія. Соціологія / гол. ред. В. П. Бех. Київ, 2012. Вип. 110. С. 83–90.*

5. Тімашова В. М. Структурно-функціональні співвідношення в дуалітеті «політична сфера – політична система»: ціннісно-регулятивні та управлінські аспекти. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін / [відп. ред. О. В. Бабкіна]. Київ, 2013. Вип. 12. С. 66–72.*

6. Тімашова В. М. Співвідношення політичної та публічної сфер. *Нова парадигма [журнал наукових праць]. Філософія. Політологія. Соціологія* / гол. ред. В. П. Бех. Київ, 2014. Вип. 122. С. 94–101.
7. Тімашова В. М. Супутня структурна атрибутика політичної сфери сучасного суспільства: політична культура. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. Політика і духовність в умовах глобальних викликів: Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 2–3 квітня 2014) / [відп. ред. О. В. Бабкіна]. Київ, 2014. Спецвипуск. С. 246–251.*
8. Тімашова В. М. Структура та функції політичної сфери: регулятивні та управлінські аспекти. *Держава і право: збірник наук. праць. Юридичні і політичні науки*. Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2014. Вип. 63. С. 306–312.
9. Тімашова В. М. Кратологічні аспекти структурування та аплікування впливів у політичній сфері. *Держава і право: збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки*. Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2014. Вип. 64. С. 440–446.
10. Тімашова В. М. Кратологія політичного владарювання суспільними справами в транзитній/модернізованій країні. *Вісник Національного університету «Юридична академія імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія / [редкол.: А. П. Гетьман та ін.]. Харків, 2014. № 2 (21). С. 178–184.*
11. Тімашова В. М. Політичні процеси як формоутворюючі канали стабільної життєдіяльності політичної сфери. *Вісник Національного університету «Юридична академія імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія / [редкол.: А. П. Гетьман та ін.]. Харків, 2014. № 4 (23). С. 189–196.*
12. Тімашова В. М. Супутня структурна атрибутика політичної сфери абстрактно взятого сучасного суспільства: соціальна система. *Наукові праці*

Міжрегіональної академії управління персоналом / редкол.: А. М. Подоляка (голов. ред.) [та ін.]. Київ, 2014. Вип. 2 (41). С. 45–49.

13. Тімашова В. М. Надсфери і сфери в теоретичній призмі змісту політичного життя суспільства як системи. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін* / [відп. ред. О. В. Бабкіна]. Київ, 2014. Вип. 15. С. 78–83.

14. Тімашова В. М. Соціальна та гуманітарна макросфери в теоретичній призмі змісту політичного життя суспільства як системи. *Вісник Національного університету «Юридична академія імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія* / [редкол.: А. П. Гетьман та ін.]. Харків, 2015. № 1(24). С. 174–184.

15. Тімашова В. М. Методологія понятійної інтерпретації сфери політичного життя як пізнавального феномена. *Держава і право: збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки*. Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2015. Вип. 67. С. 3–12.

16. Тімашова В. М. Політична етика як невід’ємний супутній складник політичної сфери. *Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки: Збірник наукових праць*. Харків: Харківський Національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, 2016. Вип. 1 (11). С. 178–188.

17. Тімашова В. М. Нова якість політичного класу в Україні. *Політикус: науковий журнал Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського* / [гол. ред. С. М. Наумкіна]. Одеса, 2016. Вип. 1. С. 150–154.

Статті у зарубіжних наукових виданнях і виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз:

18. Тімашова В. М. Архитектоника и социологическое содержание политической сферы: политические отношения. *Право и политика : научно-методологический журнал*. Бишкек, 2014. № 2/1. С. 52–55.

19. Тимашова В. М. Сопутствующая структурная атрибутика политической сферы абстрактно взятого современного общества: политическое право. *LEGEA SI VIATA: научно-практический журнал*. Кишинев, 2014. № 5/2. С. 168–171.

20. Тимашова В. М. Трирема «политическая система – социальная система – политический процесс» в пространстве политической сферы: взаимодействие и взаимовлияние. *Право и политика: научно-методологический журнал*. Бишкек, 2015. Спецвыпуск. С. 48–52.

21. Тимашова В. М. Архитектоника та соціологічний зміст політичної сфери: політичні інститути. «Гілея: науковий вісник»: *Збірник наукових праць / гол. ред. В. М. Вашкевич*. Київ, 2016. Вип. 104 (№ 1). С. 186–189.

22. Timashova V. Self-organization and self-regulation as ability and function of the political sphere of life. *Evropsky politicky a pravni diskurz*. Одеса, 2016. Svazek 3. Vydani 6. S. 183–188.

**Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації
та додатково відображають отримані наукові результати:**

23. Тимашова В. М. Співвідношення сил і кратологічних впливів у трикутнику «політична система – соціальна система – політичний процес». *Бюлетень Міністерства юстиції України*. Київ, 2014. № 3. С. 158–163.

24. Timashova V. Interaction political sphere with creative spheres and overspheres of public life. *Evropsky politicky a pravni diskurz*. Одеса, 2016. Svazek 3. Vydani 1. S. 136–141.

25. Тимашова В. М. Політична сфера перехідних (транзитних) суспільств. *Концепції, стратегії та напрями розвитку Української держави: економіка, фінанси, право*: Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 80-річчю професора Андрійчука В. Г. (Київ, 28 вересня 2012). Київ, 2012. С. 97–99.

26. Тимашова В. М. Політична сфера в сьогоденному історіологічному осмисленні. *Державотворчі процеси в Україні та світі: реалії, проблеми, перспективи*: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Івано-Франківськ, 31 жовтня 2012). *Західноукраїнський науковий вісник*.

Науковий журнал з питань права, економіки, державного управління. Івано-Франківськ, 2012. № 4. С. 20–21.

27. Тімашова В. М. Європейські вчені Новітнього часу про місце і роль політичної сфери в суспільному житті. *Соціально-економічний розвиток України та регіонів*: Матеріали Міжрегіональної науково-практичної конференції (Івано-Франківськ, 22 листопада 2012). *Західноукраїнський науковий вісник. Науковий журнал з питань права, економіки, державного управління*. Івано-Франківськ, 2012. № 5. С. 29–31.

28. Тімашова В. М. Взаємодія політичної та публічної сфер. *Права людини: історія та сучасність*: Матеріали V наукової конференції студентів та молодих вчених Факультету правознавства та міжнародних відносин УДУМФТ (Київ, 6 грудня 2012). Київ, 2012. С. 53–57.

29. Тімашова В. М. Кратологічні аспекти впливів у політичній сфері. *Молодь, освіта, наука, духовність*: Матеріали X Всеукраїнської наукової конференції студентів і молодих вчених (Київ, 27–28 лютого 2013). Київ, 2013. Ч. 1. С. 387–389.

30. Тімашова В. М. Культурне надбання в сучасному інформаційному суспільстві. *Україна як геополітична реальність: політика, економіка, право, духовність*: Матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 21 березня 2013). Київ, 2013. Вип. № 9. С. 126–127.

31. Тімашова В. М. Функції політичної сфери як запорука стабільного розвитку країни. *Глобальні тенденції світового господарства та їх вплив на соціально-економічний розвиток України*: Матеріали XIII Міжнародної науково-практичної конференції студентів та молодих науковців (Київ, 5 квітня 2013). Київ, 2013. С. 214–217.

33. Тімашова В. М. Демократизація суспільства – основний чинник формування європейської України. *Розвиток економіки України в умовах глобально-інтеграційних процесів: економіка, фінанси, право*: Матеріали XIV Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 24 травня 2013). Київ, 2013. С. 340–343.

33. Тімашова В. М. Етнічний чинник у формуванні політичної культури в Україні. *Права людини: досягнення, проблеми, перспективи*: Матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (Тернопіль, 2 жовтня 2013). Тернопіль, 2013. С. 5–7.

34. Тімашова В. М. Особливості політичного владарювання у транзитній країні. *Актуальні дослідження в юриспруденції*: Матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (Тернопіль, 14 грудня 2013). Тернопіль, 2013. С. 11–13.

35. Тімашова В. М. Безпекові аспекти функціонування політичної сфери суспільства в умовах модернізації країни. *ЄС – Україна – Росія*: Матеріали Міжрегіональної науково-практичної конференції (Івано-Франківськ, 20 грудня 2013). *Західноукраїнський науковий вісник. Науковий журнал з питань права, економіки, державного управління*. Івано-Франківськ, 2013. № 6. С. 7–9.

36. Тімашова В. М. Політична еліта України в контексті демократичного транзиту. *Становлення і розвиток Української державності: історія, сучасність, зарубіжний досвід*: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 6 листопада 2014). Київ, 2014. Вип. № 12. С. 160–162.

37. Тімашова В. М. Громадянське суспільство – джерело формування політичної еліти в Україні. *Модернізація України: проблеми та технології успішності (питання економіки, права, соціології, освіти і культури)*: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 12 листопада 2015). *Проблеми модернізації України: [збірник наукових праць]*. Київ, 2015. Вип. № 1. С. 245–247.

38. Тімашова В. М. Політична ідеологія та її місце в політичній сфері і політичній системі суспільного життя. *Нові вектори розвитку демократії та інститутів держави і права*: Матеріали Міжнар. юрид. наук.-практ. конф. (Київ, 10 грудня 2015 р.). Київ, 2015. С. 43–45.

39. Тімашова В. М. Модераторська взаємодія політичної сфери з іншими сферами і надсферами суспільного життя. *Місце юридичних наук у формуванні правової культури сучасної людини*: Матеріали Міжнародної науково-

практичної конференції (Запоріжжя, 25–26 грудня 2015). Запоріжжя, 2015. Ч. 1. С. 24–27.

40. Тімашова В. М. Модернізація складників політичної сфери перехідного суспільства. *Право, суспільство і держава: форми взаємодії*: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 15–16 січня 2016). Київ, 2016. С. 22–26.

41. Тімашова В. М. Інститути як об'єкти модернізації політичної сфери. *Реформування національного та міжнародного права: перспективи та пріоритети*: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 22–23 січня 2016). Одеса, 2016. С. 9–12.

42. Тімашова В. М. Сучасний концепт політичної сфери життя суспільства в Україні. *Пріоритетні напрямки розвитку правової системи України*: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 29–30 січня 2016). Львів, 2016. С. 9–11.

43. Тімашова В. М. Інститут освіти в контексті співвідношення духовної та діяльнісних сфер. *Формування державної освітньої політики: філософські, теоретичні та прикладні аспекти*: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. *Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Тематичний випуск. Збірник наукових статей.* (Київ, 25–26 лютого 2016). Київ, 2016. С. 116–119.

44. Тімашова В. М. Кратологічне наповнення політичної сфери: змістовні аспекти. *Государство и право. Актуальные научные проблемы. Рассмотрение. Решение. Практика: сборник научных статей* (Гданьск, 30–31 марта 2016). Варшава, 2016. С. 10–12.

45. Тімашова В. М. Деякі аспекти правління, управління й адміністрування при здійсненні реформ. *Європейський вимір реформування публічного управління в Україні*: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 24 листопада 2016). Київ, 2016. Вип. 3. С. 138–139.

46. Тімашова В. М. Інститут освіти в контексті співвідношення політичної та інформаційної сфер суспільного життя у транзитній країні.

Education in modern university – project-based approach to the work organization in political science, sociology, philosophy, psychology, history according to the guidelines of the european qualifications framework (experience of Danubius Paneuropean University): Тези доповіді (Sladkovicovo (Slovak Republic), March 22–24 2017). Sladkovicovo, 2017. P. 88–92.

47. Тімашова В. М. Спосіб стратагемування та стратегіювання як операційний конструкт на дослідницькому полі політичної сфери. *Держава в суспільно-політичних процесах: виклики і загрози: Матеріали Міжнародної наукової конференції «Дванадцяті юридичні читання»* (Київ, 1–3 червня 2017). Київ, 2017. С. 363–365.

Додаток М

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Основні положення дисертації обговорювалися на засіданні кафедри політичних наук Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, а також пройшли апробацію на наукових і науково-практичних конференціях:

– Науково-практичній конференції, присвяченій 80-річчю проф. Андрійчука В. Г. «Концепції, стратегії та напрями розвитку Української держави: економіка, фінанси, право» (Київ, 28 вересня 2012 року; форма участі – усна доповідь);

– Всеукраїнській науково-практичній конференції «Державотворчі процеси в Україні та світі: реалії, проблеми, перспективи» (Івано-Франківськ, 31 жовтня 2012 року; форма участі – заочна);

– Міжрегіональній науково-практичній конференції «Соціально-економічний розвиток України та регіонів» (Івано-Франківськ, 22 листопада 2012 року; форма участі – заочна);

– V науковій конференції студентів та молодих вчених Факультету правознавства та міжнародних відносин УДУМФТ «Права людини: історія та сучасність» (Київ, 6 грудня 2012 року; форма участі – усна доповідь).

– X Всеукраїнській науковій конференції студентів і молодих вчених «Молодь, освіта, наука, духовність» (Київ, 27–28 лютого 2013 року; форма участі – усна доповідь);

– VII Міжнародній науково-практичній конференції «Україна як геополітична реальність: політика, економіка, право, духовність» (Київ, 21 березня 2013 року; форма участі – усна доповідь);

– XIII Міжнародній науково-практичній конференції студентів та молодих науковців «Глобальні тенденції світового господарства та їх вплив на соціально-економічний розвиток України» (Київ, 5 квітня 2013 року; форма участі – усна доповідь);

– XIV Міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток економіки України в умовах глобально-інтеграційних процесів: економіка, фінанси, право» (Київ, 24 травня 2013 року; форма участі – усна доповідь);

– Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Права людини: досягнення, проблеми, перспективи» (Тернопіль, 2 жовтня 2013 року; форма участі – заочна);

– Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Актуальні дослідження в юриспруденції» (Тернопіль, 14 грудня 2013 року; форма участі – заочна);

– Міжрегіональній науково-практичній конференції «ЄС – Україна – Росія» (Івано-Франківськ, 20 грудня 2013 року; форма участі – заочна);

– Всеукраїнської науково-практичної конференції «Становлення і розвиток Української державності: історія, сучасність, зарубіжний досвід» (Київ, 6 листопада 2014 року; форма участі – усна доповідь);

– Всеукраїнській науково-практичній конференції «Модернізація України: проблеми та технології успішності (питання економіки, права, соціології, освіти і культури)» (Київ, 12 листопада 2015 року; форма участі – усна доповідь);

– Міжнародній юридичній науково-практичній конференції «Нові вектори розвитку демократії та інститутів держави і права» (Київ, 10 грудня 2015 року; форма участі – усна доповідь);

– Міжнародній науково-практичній конференції «Місце юридичних наук у формуванні правової культури сучасної людини» (Запоріжжя, 25–26 грудня 2015 року; форма участі – заочна);

– Міжнародній науково-практичній конференції «Право, суспільство і держава: форми взаємодії» (Київ, 15–16 січня 2016 року; форма участі – усна доповідь);

– Міжнародній науково-практичній конференції «Реформування національного та міжнародного права: перспективи та пріоритети» (Одеса, 22–23 січня 2016 року; форма участі – заочна);

- Міжнародній науково-практичній конференції «Пріоритетні напрямки розвитку правової системи України» (Львів, 29–30 січня 2016 року; форма участі – заочна);
- Міжнародній науково-практичній конференції «Формування державної освітньої політики: філософські, теоретичні та прикладні аспекти» (Київ, 25–26 лютого 2016 року; форма участі – усна доповідь);
- Міжнародній науково-практичній конференції «Государство и право. Актуальные научные проблемы. Рассмотрение. Решение. Практика» (Гданьск, 30–31 березня 2016 року; форма участі – заочна);
- Всеукраїнській науково-практичній конференції «Європейський вимір реформування публічного управління в Україні» (Київ, 24 листопада 2016 року; форма участі – усна доповідь);
- Міжнародній науково-практичній конференції «Освіта в сучасному університеті – проектний підхід до організації праці в поліцейській школі, соціології, філософії, психології, історії відповідно до керівних принципів кваліфікаційної схеми (досвід провідного університету «Данубіус»)» (Сладковічево, 22–24 березня 2017 року; форма участі – заочна);
- Міжнародній науковій конференції «Дванадцять юридичні читання» «Держава в суспільно-політичних процесах: виклики і загрози» (Київ, 1–3 червня 2017 року; форма участі – усна доповідь).